

HISTORICKÝ ZBORNÍK

VEDECKÝ ČASOPIS
O SLOVENSKÝCH
NÁRODNÝCH DEJINÁCH

VYDÁVA
MATICA SLOVENSKÁ
MARTIN

ROČNÍK 31
2021 ČÍSLO 1

HISTORICKÝ
ZBORNÍK 31
č. 1/2021

HISTORICKÝ ZBORNÍK

VEDECKÝ ČASOPIS
O SLOVENSKÝCH
NÁRODNÝCH DEJINÁCH
ROČNÍK 31* 2021* ČÍSLO 1

VYDÁVA MATICA SLOVENSKÁ MARTIN

Redakčná rada/Redaktionsrat/Editorial Board:

prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc.; prof. PhDr. Martin Homza, PhD.; PhDr. Anton Hrnko, CSc.;
Dr. phil. Beáta Katrebová-Blehová; prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.; prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc.;
doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.; PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD.; doc. PhDr. Miroslav Kamenický, CSc.;
doc. Mgr. Ivan Petranský, PhD.; Mgr. Ondrej Podolec, PhD.; prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.; Pavel
Mičianik, PhD.

Predседа/Vorsitzender/President of Board: prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc.

Čestní členovia/Ehrenmitglieder/Honorary Members:

prof. PhDr. Ján Doruľa, DrSc.; prof. PhDr. Milan S. Ďurica; prof. PhDr. Matúš Kučera, DrSc.;
PhDr. Július Sopko, CSc.; doc. František Vnuk; prof. PhDr. Július Bartl, CSc.;
prof. PhDr. Ladislav Tajták, CSc.

Vydáva Matica slovenská, P. Mudroňa č. 1, 036 01 Martin. IČO: 00179027, DIČ: 2020631 23 v spolupráci
so Slovenským historickým ústavom Matice slovenskej a Historickým odborom Matice slovenskej
Published by Matica slovenská

Šéfredaktor/Chefredakteur/Editor-in-Chief: PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD.

Adresa redakcie/Anschrift der Redaktion/the adress of the editorial Office:

Redakcia Historického zborníka
Slovenský historický ústav MS
Grösslingová 23, 812 51 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: peter.mulik@matica.sk

Historický zborník 31, jún, č. 1/2021
Almanach für Geschichte 31, Juni, N. 1/2021
Alamanac for History 31, June, No. 1/2021

Evidenčné číslo/Registration Number 4010/10

Rozširuje/Distributed by

Matica slovenská
P. Mudroňa č. 1
036 01 Martin
Tel.: 0918 904 931
e-mail: periodika@matica.sk
www.matica.sk

Grafický návrh obálky/Graphic design of the cover: Jozef Siekel

Grafická úprava vnútra/Graphic layout: Róbert Schwandner

Jazyková redaktorka: Ing. Janka Farkašová

Preklad do anglického jazyka/Translation into English: Mgr. Michal Vongrej

Preklad do nemeckého jazyka/Deutsche Übersetzung: PhDr. Klára Komorová, PhD.

Historický zborník vychádza ako vedecké periodikum dvakrát ročne.

Wissenschaftliches Periodikum Almanach für Geschichte erscheint zweimal jährlich. Inlands- und
Auslandsvertrieb, Bestellungen und Abonnement durch den Verlag der Matica slovenská, G. m. b. H.
Scientific Periodicum The Almanac for History is published twice a year. Distributed, domestic and
foreign orders subscriptions accepted by the Matica slovenská Publishing House, Ltd.

© Matica slovenská, Martin 2021

Vytlačila Tlačiareň P+M, s. r. o., Turany

EV 4010/10

ISSN 1335-8723

EAN 9771335872006 11

OBSAH

ŠTÚDIE

Sociálne a spoločenské pomery gréckokatolíckych duchovných v 18. storočí <i>Juraj Brincko</i>	13
Ústavná listina z roku 1920 a česko-slovenské ústavné vzťahy (1920 – 1948) <i>Bruno Čanády</i>	28
Druhá svetová vojna a Slováci v rozdelenej Vojvodine 1941 – 1945 I. časť: Život na rozdelenom území <i>Ján Tkáč</i>	65

TEMATICKÁ ČASŤ: Oživotvorená Matica slovenská

Vývoj legislatívnych základov Matice slovenskej <i>Bruno Čanády</i>	81
Jazykový odbor Matice slovenskej v kontexte slovenskej lingvistiky medzivojnového obdobia <i>Július Lomenčík</i>	110
Členská základňa Matice slovenskej v rokoch 1919 – 1951 <i>Pavol Madura</i>	123
Matica slovenská počas Slovenskej republiky 1939 – 1945 <i>Peter Mulík</i>	144

DOKUMENT

Cantus catholici – predslov, ktorý vytvoril národnú tradíciu Slovákov <i>Peter Mulík</i>	169
Listy Konštantína Čulena Augustínovi A. Baníkovi <i>Róbert Letz</i>	173

POLEMIKY

Poznámky k mediálnej konfrontácii témy Katyňský les <i>Dušan Kerný</i>	183
Zápas historičky Svetlany Gerasimovovej o vedeckú pravdu. Ruská veda: nové fakty, nové poňatie <i>Dušan Kerný</i>	190

MEDAILÓNY

Martin Rázus – politik džentlmen a neoblomný národovec <i>Peter Schvantner</i>	195
Štefan Boleslav Roman – významná osobnosť moderných slovenských dejín <i>Pavol Parenička</i>	199
Prominentný slovenský historik František Vnuk 95-ročný <i>Jozef Rydlo</i>	206

Za profesorom Richardom Marsinom	
<i>Peter Mulík</i>	217
Zomrel prof. Ladislav Tajták	
<i>Zuzana Tokárová</i>	222

RECENZIE

MULÍK, Peter. <i>Podiel kresťanstva na formovaní Slovákov. Kresťanstvo ako kultúrno-civilizačný proces v našich dejinách</i> . Martin : Matica slovenská, 2020, 247 s.	
<i>Štefan Martinkovič</i>	227
KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf. <i>Prehľad dejín spisovnej slovenčiny</i> . Martin : Matica slovenská, 2011, 236 s.	
<i>Radoslav Žgrada</i>	229
PETRANSKÝ, Ivan A. <i>Udalosti a osobnosti dejín katolíckej cirkvi na Slovensku v 20. storočí</i> . Martin : Matica slovenská, 2020, 323 s.	
<i>Luboslav Hromjak</i>	232
MULÍK, Peter a kol. <i>Rok slovenských historických rozhodnutí</i> . Martin : Matica slovenská, Martin, 2020, 258 s.	
<i>Martin Garek</i>	234
HOMZA, Martin – MIKOVÁ, Mária – NOVOTNÝ, Milan (eds.). <i>Študentský prológ k Nežnej revolúcii: Bratislava 16. november 1989</i> . Budmerice : Slovenské dejiny, o. z., 2019, 131 s.	
<i>Júlia Čížová</i>	239
CHMELÁR, Eduard. <i>Rekonštrukcia slovenských dejín</i> . Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2021, 238 s.	
<i>Marián Tkáč</i>	242
LETZ, Róbert – MAKYNA, Pavol (eds.). <i>Rok 1918 v historickej pamäti Slovenska a strednej Európy</i> . Martin : Matica slovenská, 2020. 276 s.	
<i>Marta Dobrotková</i>	248
Zoznam autorov	253

INHALT

STUDIEN

Die sozialen und gesellschaftlichen Verhältnisse der griechisch-katholischen Geistlichen im 18. Jahrhundert in der Zips	
<i>Juraj Brincko</i>	13
Verfassungsdokument aus dem Jahr 1920 und die tschecho-slowakischen Verfassungsbeziehungen (1920 – 1948)	
<i>Bruno Čanády</i>	28
Der 2. Weltkrieg und die Slowaken in der geteilten Wojwodina 1941 – 1945. I. Teil – Das Leben auf dem geteilten Gebiet	
<i>Ján Tkáč</i>	65

DER THEMATISCHE TEIL: Die wieder belebte Matica slovenská

Die Entwicklung der Verfassungsurkunde der Matica slovenská	
<i>Bruno Čanády</i>	81
Die Sprachabteilung der Matica slovenská im Kontext der slowakischen Sprachwissenschaft in der zwischenkrieglichen Epoche	
<i>Július Lomenčík</i>	110
Die Mitgliederbasis der Matica slovenská in den Jahren 1919 – 1951	
<i>Pavol Madura</i>	123
Die Matica slovenská während der Slowakischen Republik 1939 – 1945	
<i>Peter Mulík</i>	144

DOKUMENTE

Cantus catholici – die Vorrede, die die nationalen Tradition der Slowaken hervorgebracht hat	
<i>Peter Mulík</i>	169
Konštantín Čulens Briefe an Augustín A. Baník	
<i>Róbert Letz</i>	173

POLEMIKEN

Die Bemerkungen zur medialen Konfrontation des Gegenstandes „Katyner Wald“	
<i>Dušan Kerný</i>	183
Der Kampf der Historikerin Svetlana Gerasimovová um die wissenschaftliche Wahrheit. Die russische Wissenschaft: neue Tatsachen, neue Auffassung	
<i>Dušan Kerný</i>	190

MEDAILLONS

Martin Rázus – Politiker Gentleman und unbeugsamer Patriot	
<i>Peter Schvantner</i>	195

Štefan Boleslav Roman – eine bedeutende Persönlichkeit der neuzeitlichen slowakischen Geschichte	
<i>Pavol Parenička</i>	199
Der prominente slowakische Historiker František Vnuk 95-jähriger	
<i>Jozef Rydlo</i>	206
Nach dem Professor Richard Marsina	
<i>Peter Mulík</i>	217
Professor Ladislav Tajták ist gestorben (in der Beilage)	
<i>Zuzana Tokárová</i>	222

REZENSIONEN

MULÍK, Peter: <i>Der Anteil des Christentums an der Formierung der Slowaken. Das Christentum als Kulturell-zivilisationsprozess in unserer Geschichte.</i> Martin : Matica slovenská, 2020. 247 S.	
<i>Štefan Martinkovič</i>	227
KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf: <i>Ein Geschichtsüberblick der slowakischen Schriftsprache.</i> Martin : Matica slovenská, 2011. 236 S.	
<i>Radoslav Žgrada</i>	229
PETRANSKÝ, Ivan A.: <i>Die Ereignisse und die Persönlichkeiten der Geschichte der katholischen Kirche in der Slowakei im 20. Jahrhundert.</i> Martin : Matica slovenská 2020. 323 S.	
<i>Luboslav Hromjak</i>	232
MULÍK, Peter et al.: <i>Das Jahr der slowakischen historischen Entscheidungen.</i> Martin : Matica slovenská, 2020 258 S.	
<i>Martin Garek</i>	234
HOMZA, Martin – MIKOVÁ, Mária – NOVOTNÝ, Milan (eds.): <i>Studenten Prolog zur Zärtlichen Revolution: Bratislava am 16. November 1989.</i> Budmerice : Slovenské dejiny, o. z., 2019, 131 S.	
<i>Júlia Čížová</i>	239
CHMELÁR, Eduard: <i>Die Rekonstruktion der slowakischen Geschichte.</i> Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2021, 238 S.	
<i>Marián Tkáč</i>	242
LETZ, Róbert – MAKYNA, Pavol (eds.): <i>Das Jahr 1918 im historischen Gedächtnis der Slowakei und Europas.</i> Martin : Matica slovenská, 2020. 276 s.	
<i>Marta Dobrotková</i>	248
Liste der Autoren	253

CONTENTS

STUDIES

Social and Societal Conditions of Greek Catholic Clergy in 18th Century <i>Juraj Brincko</i>	13
Constitutional Charter of 1920 and Czech-Slovak Constitutional Relations (1920–1948) <i>Bruno Čanády</i>	28
Second World War and Slovaks in Divided Vojvodina 1941–1945. Part I. Life in a Divided Territory <i>Ján Tkáč</i>	65

THEMATIC PART: The Revived Matica slovenská Changes of Matica Slovenská's Legislative Foundations <i>Bruno Čanády</i>	81
Matica Slovenská Language Branch Office in the Context of the Slovak Linguistics of Interwar Period <i>Július Lomenčík</i>	110
Matica Slovenská Members in the Years 1919–1951 <i>Pavol Madura</i>	123
Matica Slovenská During the Slovak Republic of 1939–1945 <i>Peter Mulík</i>	144

DOKUMENTS

Cantus Catholici—the Preface Established as a National Tradition of Slovaks <i>Peter Mulík</i>	169
Letters from Konštantín Čulen to Augustín A. Baník <i>Róbert Letz</i>	173

POLEMICS

Notes on the Media Confrontation of the Topic „Katyn Forest“ <i>Dušan Kerný</i>	183
The Historian Svetlana Gerasimova's Struggle for Scientific Truth. Russian Science: New Facts, New Concepts. <i>Dušan Kerný</i>	190

PORTRAITS

Martin Rázus—Gentleman Politician and Steadfast Patriot <i>Peter Schvantner</i>	195
Štefan Boleslav Roman—Significant Personality of Modern Slovak History <i>Pavol Parenička</i>	199
Prominent Slovak Historian František Vnuk 95 Years Old <i>Jozef Rydlo</i>	206

Obituary for Professor Richard Marsina	
<i>Peter Mulík</i>	217
Prof. Ladislav Tajták Passed Away (in Appendix)	
<i>Zuzana Tokárová</i>	222

REVIEWS

Review of the book <i>Podiel kresťanstva na formovaní Slovákov. Kresťanstvo ako kultúrno-civilizačný proces v našich dejinách</i> . [The Role of Christianity in Moulding National Identity of Slovaks. Christianity as Cultural-Civilizational Process in our History.] by MULÍK, Peter. Martin: Matica slovenská, 2020, 247 p.	
<i>Štefan Martinkovič</i>	227
Review of the book <i>Prehľad dejín spisovnej slovenčiny</i> . [Overview of the History of Standard Slovak] by KAČALA, Ján, & KRAJČOVIČ, Rudolf. Matica slovenská: Martin, 2011, 236 p.	
<i>Radoslav Žgrada</i>	229
Review of the book <i>Udalosti a osobnosti dejín katolíckej cirkvi na Slovensku v 20. storočí</i> . [Events and Personalities of the History of Catholic Church in Slovakia in 20th Century] by PETRANSKÝ, Ivan A. Martin: Matica slovenská, 2020, 323 p.	
<i>Luboslav Hromjak</i>	232
Review of the book <i>Rok slovenských historických rozhodnutí</i> . [Year of Slovak Historic Decisions] by MULÍK, Peter et al. Martin: Matica slovenská, 2020, 258 p.	
<i>Martin Garek</i>	234
Review of the book <i>Študentský prológ k Nežnej revolúcii: Bratislava 16. november 1989</i> . [Student Prologue to the Gentle Revolution: Bratislava, November 16., 1989] by HOMZA, Martin, & MIKOVÁ, Mária, & NOVOTNÝ, Milan (Eds.) Budmerice: Slovenské dejiny, o. z., 2019, 131 p.	
<i>Júlia Čížová</i>	239
Review of the book <i>Rekonštrukcia slovenských dejín</i> . [Reconstruction of Slovak History] by CHMELÁR, Eduard. Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2021, 238 p. (modified in the Appendix)	
<i>Marián Tkáč</i>	242
Review of the book <i>Rok 1918 v historickej pamäti Slovenska a strednej Európy</i> . [The Year 1918 in the Historical Memory of Slovakia and Central Europe] by LETZ, Róbert, & MAKYNA, Pavol (Eds.). Martin: Matica slovenská, 2020, 276 p. (in Appendix)	
<i>Marta Dobrotková</i>	248
List of Authoren	253

ŠTÚDIE

Sociálne a spoločenské pomery gréckokatolíckych duchovných v 18. storočí

Juraj Brincko

Sociálne a spoločenské postavenie v prostredí byzantsko-slovanského obradu na Spiši patrí medzi jeden z markantných dôvodov nepriamo ovplyvňujúcich konfesiónálne zloženie jednotlivých obcí regiónu, ako aj postavenie v rámci medziobradových vzťahov.

Duchovnú temnotu možno spájať aj s nízkou vedomostnou úrovňou východného kléru v porovnaní s latinským. Kňazi často nepoznali ani obrady a základné kanonické pravidlá.¹ Primárnym dôvodom pravdepodobne bola predovšetkým viazanosť nevoľníkymi, poddanskými povinnosťami, a preto museli pracovať na poliach svojich pánov a nemali čas, ani možnosť štúdia.

Ostrihomský arcibiskup Peter Pázmaň v správe o stave svojej diecézy ad limina roku 1650 napísal, že vyvinul enormné úsilie, aby sa – nazýva ich heretici alebo schismatici – pravoslávni Rusíni v Ostrihomskej a Jágerskej diecéze vrátili do Matky cirkvi a aby sa kňazi vzdali manželiek, aby usporiadal manželstvá. Na majetkoch katolíckych zemepánov spojil s cirkvou dobrú časť kňazov a priviedol ich k poslušnosti Svätej stolici. Zároveň vybavil, aby kňazov oslobodili od zemepanských robôt a aby ich ctili. Na provinčnej synode zároveň prijal zjednotených kňazov Rusínov medzi uhorský klérus so všetkými privilégiami a imunitou.²

Jednou z troch podmienok prijatia Užhorodskej únie³ podľa listu z roku 1652 adresovaného Svätej stolici, resp. pápežovi Inocentovi X.⁴, bolo, že s Rímom, resp.

¹ BIDERMANN, I. *Die Ungarischen Ruthenem, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*. I. Innsbruck, 1892, s. 9.

² ŠIMONČIČ, J. Rekatolizácia v Uhorsku a Peter Pázmaň. In KOHÚTOVÁ, M. (eds.). *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Bratislava : Universum 2003, s. 105.

³ Medzi ďalšími podmienkami sa uvádza dovoľenie zachovávať vlastný obrad „gréckej cirkvi“, ako aj právo voľby vlastného biskupa, ktorý by bol potvrdený Apoštolskou stolicou. Tieto podmienky však vyvracia analýza nájdeného dokumentu o Užhorodskej únii. Signatári dokumentu uznávali za svojho ordinára výlučne jágerského biskupa, keďže pôsobili vo farnostiach na území Jágerskej diecézy. Znamenalo to nielen vyjadrenie vernosti existujúcemu biskupovi, ale v prípade rozdelenia Jágerskej diecézy to znamenalo aj vernosť novým latinským diecéznym biskupom v tomto priestore na základe teritoriálneho princípu. Zároveň bol vylúčený aj externý vplyv akéhokoľvek ordinára východného obradu. Porov. ZUBKO, P. O dokumente Užhorodskej únie z 24. apríla 1646. In *Slavica Slovaca*, roč. 51, 2016, č. 1, s. 3, 5. ŽEŇUCH, V. List pápežovi Inocentovi X. z roku 1652 vo svetle faktov. In *Konštantínove listy*, roč. 12, 2019, č. 1, s. 52.

⁴ Uvedený dokument informuje o únii a podmienkach zo strany východného kléru, pričom absentuje verifikácia podpisom cirkevnej autority latinskej vetvy katolíckej cirkvi. Primárnym cieľom bolo pravdepodobne na základe uvedených podmienok vyžiadanie si akceptovania nimi zvoleného a vysväteného biskupa. Predmetný list podrobil kritike a autenticitu v dobovej spisbe overil Vavrínek Žeňuch. Po dôkladnom a rozsiahlom archívnom výskume dospel k záveru, resp. predpokladu, že list pápežovi Inocentovi X. je falzum, ktoré vzniklo v roku

s katolíckou cirkvou zjednotené duchovenstvo východného obradu malo po zjednotení disponovať rovnakými právami, slobodami a výsadami ako katolícke duchovenstvo latinského obradu⁵. Táto požiadavka však v praxi narážala na prekážky, pretože jej splnenie záviselo predovšetkým od zemepánov a civilnej vrchnosti, ktorá by tak prišla o časť príjmov. Mukačevský biskup Jozef De Kamelis, snažiaci sa upevniť dielo Užhorodskej únie, po náboženských bojoch a občianskych vojnách v snahe vyriešiť túto požiadavku dosiahol od cisára Leopolda I. vydanie diplomu *Diploma Leopoldinum* (23. augusta 1692), podľa ktorého všetkým gréckokatolíckym kňazom boli priznané rovnaké práva a privilégia ako kňazom latinského obradu.⁶ Aj napriek tomuto nariadeniu a prijatiu jednotnej katolíckej viery boli medzi rímskokatolíckou a gréckokatolíckou cirkvou značné sociálne rozdiely, pričom predmetné nariadenie sa do praxe dostávalo počas celého nasledujúceho 18. storočia.

Medzi kňazmi obidvoch obradov boli sociálne rozdiely viditeľné i na výške garantovaného ročného, tzv. *congrua*. Kým rímskokatolícki farári mali na základe kráľovských nariadení v polovici 18. storočia stanovenú hranicu minimálneho príjmu na 300 rýnskych florénov a zvyšok im v prípade potreby doplácala štátna pokladnica, v prípade gréckokatolíckych farárov to bolo len 100 rýnskych florénov.⁷

Morálna úroveň

Po vydaní dekrétov oslobodzujúcich kňazov od poddanských závislostí sa upravil aj morálny stav gréckokatolíckeho duchovenstva na Spiši, o čom svedčia záznamy kanonických vizitácií. Vizitácia mukačevského biskupa De Kamelisa z roku 1701⁸ zaznamenala

1710 a reaguje na aktuálnu situáciu v Uhorsku, pričom ho nie je možné pokladať za akt únie, keďže nespĺňa potrebné formálne vonkajšie ani vnútorné náležitosti. Pozri bližšie ŽEŇUCH, V. List pápežovi Inocentovi X. z roku 1652 vo svetle faktov. In *Konštantínove listy*, roč. 12, 2019, č. 1, s. 56. ZUBKO, P. – ŽEŇUCH, V. O dokumentoch užhorodskej únie. In *Košické historické zošity*, roč. 27, 2017. Košice : Dejepisný spolok v Košiciach, 2017, s. 18-19.

⁵ Dokument o Užhorodskej únii z drугetovského archívu nájdený gréckokatolíckym kňazom Jurajom Gradošom žiadne podmienky neuvádza a zdôrazňuje prisahu či sľub vernosti. Peter Zubko uvádza, že „... udalosť vo svetle textu dokumentu možno vnímať ako písomný záznam a deklarovanie starobylého stavu, teda už dávno existujúcej situácie...“ Tamže, s. 6.

⁶ VASIL, C. Málo známy taliansky spis mukačevského biskupa Jozefa de Camillisa – príspevok k poznaniu duchovnej orientácie kľúčového predstaviteľa poúnijnej reorganizácie Mukačevskej eparchie. In ŽEŇUCH, P. (eds.). *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku*. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2007, s. 44.

⁷ ŠOLTĚS, P. Spiš v dejinách gréckokatolíckej cirkvi v 18. storočí. In *Terra Scepusiensis*. (Ed. Homza, M. – Slivka, M. – Gładkiewicz, R. – Pułaski, M.) Bratislava : Lúč, 2003, s. 626; ПЕКАР, А. *Наруци історії Закарпаття*. Том II. *Внутрішня історія*. Записки ЧСВВ. Рим, Львів : Видавництво Отців Василян Місіонер, 1997, s. 159.

⁸ So súhlasom spišského prepošta Jána Sigraya mukačevský biskup Jozef Roga de Camelis, poveril gréckokatolíckeho kňaza z Renčišova Varlaama Habického a svojho sekretára Blažej Borzakovského, aby preverili situáciu gréckokatolíckych farností Spiša pod jurisdikčnou správou prepoštvstva na Spišskej Kapitule. Ide o najstaršiu zachovanú vizitáciu z územia bývalého Mukačevského biskupstva. Dátum tejto vizitácie je 24. február 1701. Okrem majetkových pomerov táto vizitácia kládla dôraz aj na morálnu, vzdelanostnú a sociálnu úroveň kléru, zbožnosť veriacich a dodržiavanie ustanovení týkajúcich sa prijatia únie, t. j. vyplývajúcich z rímskej jurisdikcie. LUCSKAY, M. *Historia Carpatho-Ruthenorum Sacra et Civilis* : Ex

závažnejšiu situáciu v Helcmanovciach, kde boli miestnym farárom vizitátori inzultovaní.⁹ Podľa opisu priebehu kanonickej vizitácie v Helcmanovciach duchovný farnosti vyhnal vizitátora s pištoľou v ruke na dvor a následne došlo k fyzickému stretu.¹⁰ Ivan Duliškovič Kamelisovu vizitáciu v Helcmanovciach opísal ako odmietavý postoj duchovného, keď sa vizitátori preukázali a objasnili dôvod svojej návštevy. Helcmanovský farár Eliáš Mikitovič list odmietol a na otázku vizitátorov „... ako sa opovažuješ zlorečiť?“ promptne odpovedal: „... násilníci sa chytajú, zväzujú a väznia.“¹¹ Podobne podáva priebeh vizitácie v tejto farnosti aj Michal Lucskay.¹² Situácia podobného charakteru nastala aj v Kojšove a Slovinkách, kde kojšovský duchovný Andrej Ladižinský bránil násiliu so zbraňou a na hranici chotára vizitátor oznámil mukačevskému biskupovi Jozefovi de Kamelisovi svoje zistenie, že v dedine žije pravoslávny ľud a neželá si žiadnych vizitátorov.¹³ V niektorých obciach gréckokatolícki kňazi zamkli dvere chrámu a nepustili vizitátorov skontrolovať vybavenie liturgickými predmetmi, bohoslužobnými knihami a dodržiavanie liturgických predpisov a pod. Stalo sa to aj vo Veľkom Lipníku, kde vizitátori nemohli skontrolovať chrám, pretože kľúče údajne zobrať repašský a olšavský kňaz. Farári z Olšavice a z Nižných Repáš, ktorí mali z farností gréckokatolíckeho dekanátu Spiša (*Septima Fraternitas parochorum ritus graeci unitorum, quorum decanus actualis est Basilius Smrekowszky, parochus Inferioris – Repas*)¹⁴ vyzbierať cirkevné poplatky pre mukačevského biskupa, si veľkú časť z nich ponechali.¹⁵ Mukačevský biskup Jozef de Kamelis 26. mája 1705 adresoval nariadenie olšavskému farárovi Jánovi Jamborskému ohľadom sumy ponechanej od toryských duchovných určenej na sväté omše v obnose 20 toliarov.¹⁶ Vo farnosti Poráč už tieto spomínané poplatky neboli vyplácané olšavskému a repašskému farárovi, lebo vzťahy týchto dvoch duchovných a poráčskeho farára údajne neboli najlepšie. Uvedená kanonická vizitácia v iných gréckokatolíckych farnostiach Spiša nezaznamenala závažnejšie morálne priestupky farárov, s výnimkou porušenia niektorých

probatis Auctoribus, et documentis Archivi Episcopalis Ungvariensis elaborata per Michaellem Lucskay B.M.V. Praepositum Aulicum Lucensem, et condam Parochum Unghvariensem antea Secretarium Episcopalem, tomus 3-tius. Budae 1843. In SOPOLIGA, M. (eds.). *НЗМВКҀС*. Bratislava : Múzeum ukrajinskej kultúry v Svidníku, roč. 16, 1990, s. 89-99. Pozri tiež ГАДЖЕГА, В. Канонична визитація в Спишу р. 1701. In *Подкарпатска Русь*, roč. 11, 1934, č. 1-10, s. 2-11.

⁹ LUCSKAY, M. *Historia Carpatho-Ruthenorum Sacra et Civilis...III*, s. 97-98. Vzhľadom sa formujúce sa pomery gréckokatolíckej cirkvi na Spiši, kde na minoritné postavenie východného kléru pôsobil tlak latinskej cirkvi, nemožno hodnotiť konanie helcmanovského farára Eliáša Mikitoviča za prejav zlej morálnej úrovne, keďže na inom mieste boli jeho morálne, ako aj vzdelanostné vlastnosti vyzdvihované.

¹⁰ KESENČAK, P. Jak prinimali na Spiši uniatskoho episkopa De Kamelisa. In *Visnik* 15.2. 1958, s. 1. HORKAJ, Š. Pravoslávny duchovní – nasledovatelia svätého Cyrila a Metoda na Slovensku. In *Pravoslávny teologický zborník*, roč. 17, 1994, č. 2, s. 131-132.

¹¹ ДУЛИШКОВИЧЬ, И. *Историческія черты Угро-Русскихъ*, тетрадь 3, Унгварь, 1877, s. 24, 20-25.

¹² LUCSKAY, M. *Historia Carpatho-Ruthenorum*, III. In *НЗМВКҀС*, 1990, s. 97-98.

¹³ KESENČAK, P. C. d., s. 1; HORKAJ, Š. C. d., s. 131-132.

¹⁴ Okrem šiestich jestvujúcich dekanátov spišských prepošti vizitovali aj 11 farností siedmeho gréckokatolíckeho dekanátu, ktoré boli odovzdané do jurisdikcie rímskokatolíckeho prepošta na Spišskej Kapitule mukačevským biskupom Petrom Parthéniom v roku 1662.

¹⁵ LUCSKAY, M. *Historia Carpatho-Ruthenorum Sacra et Civilis... III...*, s. 96.

¹⁶ ŠA LE, f. Archív mesta Levoča (ďalej AML), sing. 143, trieda VI.

liturgických predpisov. Liturgický priestupok farára možno odôvodniť príkladom situácie v Závadke, kde okrem toho, že „*Samotný kňaz je dost' čestný a zbožný*“, vizitátor zaznamenal, že „*v istom čase sa všetci museli stať luteránmi a luteránmi boli až do roku 1674, teda do času, keď mohol prísť súčasný gréckokatolícky kňaz, ktorý ako samotní veriaci priznávali, priviedol všetkých späť na grécku vieru*“.¹⁷ Podobne v Stotinciach vizitátor kritizoval, že „... *sa nehodí, aby obyčajní ľudia tam (sanktuárium, Svätyňa svätých, pozn. J. B.) vchádzali podľa svojej ľubovôle*.“ Z tohto dôvodu vizitátor nariadil, aby v kostoloch, kde sa nenachádza klauzúra (ikonostas), bol vstup do svätyne zamedzený.¹⁸ Vo Folvarku (Stráňany) sa pri zistení vizitátorov biskupa De Kamelisa v roku 1701 cirkevným predpisom tiež priečilo aj to, že na oltári sa nachádzali dva antimenziony, z ktorých jeden patrilo vtedajšiemu biskupovi a druhý schizmatickému. Vizitátori antimenzion schizmatického biskupa zabavili a zakázali ho ďalej používať.¹⁹

Uvedené prípady zaznamenané vo vizitácii svedčia o nie najlepšej mravnej úrovni a nízkom sociálnom postavení kňazov východného obradu, ale poukazujú aj na to, že niektorí kňazi zneužívali nevyjasnené právne pomery vo formujúcej sa gréckokatolíckej cirkvi. Niektorí kňazi si neoprávnene prisvojovali eparchiálne poplatky, úplne odmietali uznať autoritu mukačevského biskupa, o čom svedčí napríklad sťažnosť stotinského farára pred vizitátorom mukačevského biskupa v roku 1701. Oľšavský farár hanobil na verejnosti svojho ordinára, resp. biskupa a spochybňoval jeho vážnosť medzi gréckokatolíckymi kňazmi.²⁰

Kanonická vizitácia spišského prepošta z roku 1712²¹ však uvádza v gréckokatolíckom dekanáte Spiša morálne prešľapy kňaza už len v niektorých prípadoch. Napríklad vo farnosti Osturňa, kde vizitátor zaznamenal, že kňaz žije s druhou ženou bez rozlúčenia predchádzajúceho manželstva alebo nejakého dišpenzu, kňaz bol preto dôrazne naponený a vyzvaný k rozchodu s druhou ženou.²² V Poráči mal kňaz druhú manželku bez predchádzajúcej anulácie, no „... *očakáva milosrdný dišpenz od Najvyššieho Kňaza*“, podľa

¹⁷ LUCSKAY, M. *Historia Carpatho-Ruthenorum Sacra et Civilis...III...*, s. 95, 99. Pravoslávni, aby sa ubránili šíriacemu sa protestantizmu, hľadali pomoc u katolíkov po tom, keď videli dobré výsledky únie v susednom Poľsku (Brest-litovská únia z roku 1596).

¹⁸ Archív Rímskokatolíckeho biskupského úradu (ďalej ARKBÚ) Spišská Kapitula, f. Kanonicke vizitácie (ďalej KV), č. 4.: Kan. Vizitácia 1712. VISITATIO ECCLESIAE LIBERAE REGIAEQUE CIVITATIS LEUTSCHOVIENSIS ET KESMARKIENSIS AC TREDECIM OPPIDORUM SCEPUSIENSIS REGALIIUM. Vizitáciu zapísal dňa 15. 7. 1712 Štefan Loviszko, prepošt Blahoslavenej Panny Márie de Adon, kanonik – kustód Chrámu sv. Martina (dnešná katedrála) v Spišskej Kapitule. Vykonával ju Ján Sigray, titulárny biskup Temnenský, spišský titulárny prepošt a generálny vikár vo veciach duchovných.

¹⁹ LUCSKAY, M. *Historia Carpatho-Ruthenorum Sacra et Civilis...III...*, s. 101.

²⁰ Tamže, s. 93: „Etiam idem Parochus Folvarkensis dixit sub conscientia, quod Olsavski quodam tempore blasphemaverit contra Dominum Episcopum Munkaciensem, et format una vice ab illo receperit superadditis his verbis: Tu es ordinatus ab Episcopo Munkaciensi, eas ergo ad illum, det tibi ille Parochiam, siquidem me de Parochia non rogasti, non scisne, quod qui velit sub Capitulo Scepusiensi Parochiam habere, prius mea genua osculari debet.“

²¹ ARKBÚ Spišská Kapitula, f. KV, č. 4. Kan. Vizitácia 1712.

²² Tamže.

ktorého by manželstvo s predchádzajúcou manželkou nebolo platné, resp. anulované.²³ V Helcmanovciach sa dokonca vyskytovali aj takí farári, ktorí v čase rebélie žili v ťažkom hriechu.²⁴ V Osturni bol kňaz Ján Hodermarszky kritizovaný za to, že „... v termínoch vyhlasovaní svadobných ohlások je však nedbanlivý, aj osoby z iných farností sa tu sobášia, bez vedomia svojich farárov, na čo bol dôrazne upozornený a potrestaný.“²⁵ Za porušenie cirkevných nariadení liturgického charakteru namiesto veriacich bol sankcionovaný správca farnosti z Nižných Repáš: „Sviatky a pôsty sa určujú podľa starého kalendára. Treba poznamenať, že Rusíni v miestnych horách v čase zvanom Mesznica, ktorý si sami stanovili, nejedia mäso, jedia iba (chlieb?) s maslom, ktorého sa v iných dňoch pôstu zasa zriekajú. V sobotu však jedia mäso, pretože sa postili počas týždňa, čo bolo zakázané pánom vizitátorom. Keďže nebolo treba ďalšieho napomínania, vina bola prisúdená miestnemu farárovi.“²⁶

V ďalších farnostiach morálne vlastnosti i plnenie si povinností kňaza vizitátori hodnotili veľmi pozitívne. Vo farnosti Poráč obyvatelia svorne tvrdili, že kňaz sa správa tak, aby ho obyvatelia a farníci vychvaľovali („... tiež mnoho urobil v poslednom čase utíšením vzbury pre vernosť Jeho Najsvätejšiemu Veličenstvu“).²⁷ V Závadke kňaz, ktorý bol hodnotený vo svojej službe ako poctivý a usilovný, v nedele a vo sviatky vykonával katechetické prednášky. V Olšavici farára Jána Jamborského opísali ako takeého, čo „... má rád knihy a pri vybavovaní svojich povinností je poctivý.“ Skúmaná vizitácia pripomína aj vysokú vzdelanostnú úroveň gréckokatolíckeho kléru. Jazyková výbava väčšiny kňazov bola pomerne bohatá, keďže ovládali slovenský, latinský, rusínsky, grécky, ale aj poľský jazyk. Toryský duchovný Ján Buchoweczky „pocivo a chválibetne vykonávajúci svoje povinnosti“ okrem týchto jazykov ovládal aj maďarčinu.²⁸ Väčšina farárov pastoračne pôsobiacich na Spiši absolvovala štúdium v Poľsku v „gréckej škole“²⁹, okrem nej Michal Jamborský, kňaz v Závadke, absolvoval aj štúdiá rétoriky v Levoči.³⁰

Nariadenia mukačevského biskupa Michala Manuela Olšavského predpisovali kandidátom kňazstva, aby sa ešte pred prijatím kňazskej ordinácie preukázali dokladom, ktorý by potvrdil, že nezotrávajú v poddanskej závislosti.³¹ Poddaný, ktorý mal záujem stať sa gréckokatolíckym kňazom, tak bol povinný si svoje oslobodenie od poddanských

²³ Tamže. V uvedenom prípade ide o kňaza Eliáša Mikitoviča, ktorý inzultoval vizitátorov počas kanonickej vizitácie mukačevského biskupa v roku 1701 v Helcmanovciach.

²⁴ ARKBÚ Spišská Kapitula, f. KV, č. 4. Kan. Vizitácia 1712.

²⁵ Tamže.

²⁶ ARKBÚ Spišská Kapitula, f. KV, č. 4.: Kan. Vizitácia 1712.

²⁷ Tamže. Ide o farára Eliáša Mikitoviča, ktorým boli počas vizitácie v roku 1701 inzultovaní vyslanci mukačevského biskupa.

²⁸ Tamže.

²⁹ Išlo o gréckokatolícku školu v Przemysli, kde kňazi boli ordinovaní „presnislenským“ biskupom Winickým. Porov. Tamže. Štúdiá v Poľsku „v školách gréckeho obradu“ na základe záznamov z vizitácie z roku 1712 absolvoval Eliáš Mikitovič (Poráč, Helcmanovce), Lukáš Mikitovič (Slovinky), Ján Ihumenszky (Veľký Lipník, Strážany).

³⁰ Tamže.

³¹ HAKAKSIM, L. *K sociálnym a kultúrnym dejinám...*, s. 68-69.

povinností tzv. manumisiu od zemepána, ktorému prislúchal, vykúpiť. Finančné obmedzenia však túto požiadavku častokrát nedovoľovali splniť.

Materiálne zabezpečenie farností

Na území Spiša, resp. celého východného Slovenska, podobne ako v celom Mukačevskom biskupstve, sa gréckokatolícka cirkev vyvíjala v podmienkach odlišných od situácie iných cirkví. Ondrej Halaga vo svojom diele hodnotí vývoj uvedenej situácie nasledovne: „*Gr. kat. viera v Uhorsku sa stala postupom času predovšetkým náboženstvom spodných vrstiev, neslobodnej chudoby.*“³² Kráľ Leopold I. už spomínaným diplomom z roku 1692 oslobodil od poddanskej závislosti všetkých gréckokatolíckych kňazov vysvätených pred vydaním tohto diplomu.³³ Kráľ vydanie privilégia zdôvodňoval skutočnosťou, že je nemysliteľné, aby katolícky kňaz, bez ohľadu na obrad, zotrval v poddanstve.³⁴ Materiálne zabezpečenie gréckokatolíckeho kléru bolo sprevádzané nariadením už spomínaného Leopolda I., ktorý svojím diplomom prikázal, aby vlastníci obcí vyčlenili pre gréckokatolícke farnosti slobodné a nezdaniteľné pozemky.³⁵ V šľapajach Leopolda I. kráčať aj Karol III., keď na opakované žiadosti mukačevského biskupa Juraja Genadija Bizanczija v roku 1720 nariadil, aby v každej gréckokatolíckej farnosti vydelili jednu usadlosť ako farský pozemok.³⁶ Cisár a uhorský snem v roku 1721 zároveň potvrdili aj Leopoldov diplom z roku 1692, ktorý mal zaručiť zrovnoprávenie sociálneho postavenia katolíckeho duchovenstva východného obradu so západným.³⁷ Z údajov kanonických vizitácií spišského prepošta z rokov 1700 a 1712 je zjavné, že proces vydeľovania farských pozemkov na Spiši prebehol už skôr, resp. ešte pred nariadením Karola VI. Kanonické vizitácie spišského prepošta sa zameriavali na materiálne zabezpečenie jednotlivých farností. Vo vizitačnom protokole sa uvádza aj osobitný záznam o farárovi a jeho majetku. Proces vydeľovania pozemkov v niektorých gréckokatolíckych farnostiach na začiatku 18. storočia už teda prebehol, išlo o farnosti Veľký Lipník (3 lúky), Folvark (1 pole na 20 lakt'ov), Slovinky (2 polia po 8 lakt'ov, 1 neúrodné, 1 prenájima za 5 florénov za 4 roky),

³² HALAGA, O. Cyrilometodejské dedičstvo po príchode Maďarov. In *Slavia*, roč. 41, 1972, s. 293.

³³ HAKSIM, L. *K sociálnym a kultúrnym dejinám...*, s. 68.

³⁴ PEKAR, A. *Narysy istorii cerkvi Zakarpatja*. Tom I. 1967, s. 34-38. ПЕКАР, А.: *Нариси історії Закарпаття*. Том I. *Внутрішня історія*. Записки ЧСВВ. Рим, Львів : Видавництво Отців Василіян Місіонер, 1997, s. 34-38.

³⁵ ŠOLTÉS, P. Vizitácia Michala Manuela Olšavského 1750-1752 aj jej dôsledky na unifikáciu cirkevnej správy a sociálnu emancipáciu gréckokatolíckeho kléru. In *Kanonické vizitácie po Tridentskom koncile*. Košice, 2007, s. 135.

³⁶ ŠOLTÉS, P. – ŽEŇUCH, P. Sociálne a spoločenské postavenie gréckokatolíkov na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v 18. storočí. In *Slavica Slovaca*, roč. 36, 2001, č. 2, s. 134. Додатки к історії Русинів и руських церквей в Мараморше. In *Науковий Збірник Т-ва Просвіта* I. Ужгород, 1935, s. 38-39.

³⁷ VASIL, C. Predstavitelia Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva v 17. a 18. storočí a Trnavská univerzita. In *Trnavská univerzita 1635-1777*. Trnava, 1996, s. 95. Potvrdenie tohto diplomu malo veľký význam, keďže Kongregácia pre šírenie viery „Propaganda fide“ dekrétom z roku 1718 jurisdikčne podriadila Mukačevské gréckokatolícke biskupstvo Jágerskému biskupstvu a degradovala ho na jeho obradový vikariát, čím boli obmedzené práva tak mukačevského biskupa, ako aj gréckokatolíckeho kléru. Iné obmedzenia pozri v dekréte publikovanom v LUCSKAY, M. *Historia Carpatho-Ruthenorum Sacra et Civilis*. In *НЗМУК*С, 1990, s. 173-179.

Olšavica tzv. „*Kosztelne role*“ (20 lakt'ov), ktoré miestny farár užíval a pomocou nich pokrýval výdaje na opravu a údržbu kostola. Ako moderný správca farnosti vynaložil aj finančný obnos 120 uhorských florénov určených na zariadenie kostola.³⁸ V Závadke kostolu venoval miestny obyvateľ lúku, ktorú farníci prenajímali za osemnásť uhorských florénov Jánovi Pörgejovi.³⁹ Aj napriek vyčleneniu pozemkov bola materiálna základňa gréckokatolíckych farností žalostná, čo sa viditeľne odrážalo predovšetkým na technickom stave jednotlivých chrámov. Vo vizitačnom protokole Veľkého Lipníka vizitátor uviedol, že kostol bol v biednom stave, veľmi chudobne vybavený oltár, aj iné zanedbané veci boli spôsobené vinou farára. Skúmaný materiál udáva takmer vo všetkých prípadoch chudobu miestneho kostola, chrám v Slovinkách dokonca vizitátor prirovnal k ruinám.⁴⁰ Bohoslužobné čaše boli vyrobené najmä z dreva alebo olova. Vzhľadom na liturgické predpisy bolo takéto uchovávanie svätých olejov a Kristovho tela neprístojné. Špecifickými prípadmi biedy a chudoby boli farnosti, v ktorých byzantsko-slovanský obrad v druhej polovici 17. storočia koexistoval s protestantizmom. Medzi takými na Spiši vynikal Poráč, kde vlastníkom pozemkov bola kalvínska zemepanská rodina Mariašiovcov, ktorá sa násilne pokúšala svojich poddaných presvedčiť na kalvínsku vieru.⁴¹ Príčinu skromnej výbavy (bohoslužobné knihy, liturgické potreby) miestneho chrámu videl miestny duchovný v tom, že v obci žilo veľa evanjelikov h. v. a neboli tak ľudia, ktorí by prispeli pre potreby cirkvi.⁴² Tento stav pretrvával aj v nasledujúcom období. Provízia kostola v Stotinciach bola takmer nulová, pretože ako vizitátor zaznamenal „... *všetko vzali luteráni, ktorí tento kostol predtým používali.*“⁴³ Podobne v Nižných Repašoch nemáme o majetku a fundácii kostola doklady, pretože bola: „*zničená heretikmi, ktorí tu predtým pred tým žili a držali kostol vo svojich rukách.*“⁴⁴

Jednotlivé kostoly a farnosti väčšinou získavali provízie z obchodu s obilím. Výnosy z tohto obchodu používali na nevyhnutné potreby a zariadenie chrámu, na ktoré darmi a oferami prispievali aj miestni obyvatelia. V Závadke výnos z lúk nebol žiaden, a tak potreby pre kostol, ako sviečky a víno, musel z vlastných nákladov zaobstarat' farár. Zriedka sa však vyskytovali aj prípady, keď kostol vlastnil hotovosť, ktorá aj tak predstavovala malý obnos (Veľký Lipník 13 fl., 14 úľov včiel, Osturňa 6 fl. a 34 toliarov,

³⁸ ARKBÚ Spišská Kapitula, f. KV, č. 4.: Kan. Vizitácia 1712.

³⁹ Tamže.

⁴⁰ Podľa vizitácií bolo v siedmom gréckokatolíckom dekanáte v Spišskej stolici 6 kamenných, resp. murovaných a 7 drevených chrámov. Tamže. HRADSZKY, J. *Additamenta ad Initia progressus ac praesens...*, s. 259-267.

⁴¹ „Jus Patronatus praetendit Familia Máriassy. Terrestres sunt Nobiles Máriassy Calvinistae, qui per vin suos subditos multos fecerunt Calvinistas.“ „Animae Cath. Ritus Graeci unitorum sunt 150. Calvinist 156.“ HRADSZKY, J. *Visitatio ecclesiarum scepusiensium facta...*, s. 259. Konfesionálne zloženie obce sa oproti zisteniam z roku 1700 výrazne zmenilo, keďže v roku 1712 v obci žilo okrem jedného konvertitu len 8 kalvínov, z ktorých „štyria chcú prejsť do gréckeho obradu“. ARKBÚ Spišská Kapitula, f. KV, č. 4. Kan. vizitácia 1712.

⁴² LUCSKAY, M. *Historia Carpatho-Ruthenorum Sacra et Civilis*,...III...., s. 96. „Libri etiam pauci, et horum stylus non typo, sed manu antiquissima expressus, sed Parochus excusabat se, quod adhuc plurimi dentur Lutherani, et ideo non habemus, inquit tales, qui aliquid emerent pro Ecclesia S.“

⁴³ ARKBÚ Spišská Kapitula, f. KV, č. 4. Kan. Vizitácia 1712.

⁴⁴ Tamže.

Nižné Repaše 6 fl., Slovinky 13 úľov včiel).⁴⁵ Fary tiež vlastnili majetok v pohľadavkách, resp. pôžičkách, za ktoré sa poberal stanovený úrok. Vizitátor však tento spôsob správy farského majetku kritizoval a zakázal.

Životná úroveň a príjmy duchovenstva

Keďže gréckokatolícka cirkev bola na Spiši a na celom východnom Slovensku minoritou stojacou mimo záujmu panovníckeho dvora, nebolo zvláštnosťou, že mnohí gréckokatolícki kňazi svojím spôsobom života splyvali s poddanými sedliakmi a ostatnou dedinskou pospolitosťou.⁴⁶ Opovrhovaní a utláčaní boli tak ako ich farníci, od ktorých sa iba málo odlišovali. Vyskytovali sa prípady, keď kňazi boli odetí v otrhanom sedliackom odeve, ako to zaznamenáva aj kanonická vizitácia spišského prepošta z roku 1712 v Osturni: „*Netreba k tomuto bodu niečo písať, keďže kňaz sám žije chudobný a biedny ako žobrák... Oblika sa biedne a chudobne.*“⁴⁷ Samotné fary boli biedne, v niektorých prípadoch boli kňazi nútení vybudovať si ju svojpomocne, napríklad v Stotinciach bol farský dom vlastníctvom farára, keďže si ho sám postavil z vlastných prostriedkov a žil v ňom chudobne so svojou rodinou.⁴⁸ Až na žiadosti biskupa Bizancího boli dekrétom Karola VI. z roku 1721 od poddanských povinností oslobodení aj rodinní príslušníci gréckokatolíckych kňazov,⁴⁹ hoci aj pred vydaním uvedeného dekrétu títo rodinní príslušníci predstavovali v gréckokatolíckych farnostiach Spiša inteligenciu najmä vo funkcii učiteľov.⁵⁰ Napríklad v Olšavici bol učiteľom farárov brat. V Nižných Repašoch bol učiteľom v miestnej škole jeden z farárových synov, podobne aj Slovinkách.⁵¹ Morálne vlastnosti učiteľov, ako aj vykonávanie pedagogickej praxe bolo vo všetkých prípadoch hodnotené pozitívne. Výnimku tvoril Poráč, kde „... *nie je učiteľ*“ (Mikuláš Nimierowszky) *natol'ko hoden svojho úradu, lebo nevie ani dobre čítať, ešte menej písať, ale pretože tu, medzi Rusínmi iného mať nemôžu, musí sa tolerovať.*“⁵² Olšavský učiteľ Ján Jamborszky, ktorého plat bol podobne ako farárov malý, dostával od jednotlivých častí obce, ktorých bolo desať, po jednom snope obilia. V Slovinkách bol učiteľom v škole farárov syn Ján Mikitovič, ktorý učiteľské štúdium absolvoval u jezuitov a svoj úrad zastával dobre. Jeho plat tvoril: od každého sedliaka 1/2 snopu ozimín a 1/2 ovsu, fúra dreva a od jednotlivých prísťahovalcov po 12 toliarov, od osadníkov po 6, vlastnil jednu lúku a jednu záhradku. Plat učiteľov vo väčšine pozostával podobne ako v prípade kňazov z naturálií a prípadných príspevkov od rodičov detí. Takéto dary sa uvádzajú v prípade Nižných Repáš, kde učiteľ dostával okrem 6 snopov ovsu a 6 snopov pšenice „*aj iné*

⁴⁵ Tamže.

⁴⁶ ŠOLTÉS, P. – ŽEŇUCH, P. *Sociálne a spoločenské postavenie...*, s. 140.

⁴⁷ ARKBÚ Spišská Kapitula, f. KV, č. 4. Kan. Vizitácia 1712.

⁴⁸ Tamže.

⁴⁹ ŠOLTÉS, P. – ŽEŇUCH, P. *Sociálne a spoločenské postavenie...*, s. 134.

⁵⁰ Kráľ Leopold I. v roku 1692 zároveň vydal súhlas mukačevskému biskupovi budovať pri cerkvách aj školy. Obce boli poverené vybudovaním školských budov a vyčlenením časti obecnej pôdy pre kantora – učiteľa.

⁵¹ Pozri ČUMA, A. – BODNÁR, A. *Ukrajinská škola na Zakarpati i schidnoj Slovačini*. Prešov, 1967, s. 11.

⁵² ARKBÚ Spišská Kapitula, f. KV, č. 4. Kan. Vizitácia 1712.

⁵² Tamže.

drobné dary“ a v Osturni učiteľ Ján Szoltissik dostával okrem platu 10 snopov a prijímal aj „*zvyčajné dary*“. Ako príčina malého, nepatrného, v niektorých prípadoch malého a dokonca aj nulového platu učiteľa sa uvádza chudoba obyvateľov. Takýmito sú prípady toryského učiteľa Jána Cserwenku, učiteľa Štefana Zwirinského pôbiaceho v Závadke alebo učiteľa z Veľkého Lipníka, ktorého plat z dvoch súčasných pôsobísk (Folvark, Veľký Lipník) bol pre chudobu biedny. V Stotinciach, kde mal plat učiteľa tvoriť 24 snopov, ktoré mu neboli odovzdané, situácia nútila učiteľa Andreja Hodermarského privyrábať si kantorovaním na pohreboch, zvonením a inými službami.⁵³ Táto prax sa neskôr stala bežnou, o čom nás informuje nasledujúca kanonická vizitácia spišského prepošta Jána Peltza⁵⁴ z roku 1731. Okrem úradu učiteľa sa zastávali aj nasledovné funkcie: Veľký Lipník – Alexander Szuszedko – zvonár, kantor, Nižné Repaše – Kmetkowsky – kantor, Olšavica – Lukáš Hwozgyan – zvonár, kantor, Osturňa – Ján Kanyak – zvonár, kantor, Poráč – Ján Veseleny – zvonár.⁵⁵

Na Spiši a vôbec na celom území východného Slovenska však neboli takí zemepáni alebo iní príslušníci privilegovanej feudálnej vrstvy byzantsko-slovanskému obradu, ktorí by sa exponovali v záujme svojej cirkvi tak, ako to robili katolícki či protestantskí zemepáni, a tak sa úplná absencia gréckokatolíckej šľachty odrážala aj na príjmoch duchovenstva východného obradu.⁵⁶ Províziu farára v Helcmanovciach, ktorú tvoril desiatok z celej úrody (8 zväzkov ozimín, 4 vrecia pšenice a 4 jačmeňa a peniaze v hotovosti 24 florénov), si však privlastnil gróf Štefan Csáky (Čáky). Z uvedeného dôvodu „*tu nemôže zostať žiaden farár, kým sa desiatok nevráti fare*“⁵⁷.

Výška poplatkov určených pre kňaza však nebola jednotne a fixne stanovená a závisela predovšetkým od hospodárskych podmienok a tradícií danej lokality, resp. farnosti, ktoré vplývali na výšku a formu výmerov farských dôchodkov.

Dôchodky gréckokatolíckych farárov na Spiši tvorili vo väčšine prípadoch len naturálie, resp. zvláštné výnosy z poľnohospodárstva ako desiatky z úrody. Okrem spomenutých poľnohospodárskych výnosov farári dostávali deputát, ktorý bol v Olšavici 14 križov obilia, v Nižných Repašoch 18 mandľov obilia a v Ihľanoch deputát rozširujúci sa na 200 fl. Dôchodok poráčskeho farára tvoril 120 fl., kým v prípade helcmanovského

⁵³ Tamže.

⁵⁴ Ján Peltz (1697 – 1740) – opát Bl. Panny Márie de Lucentia, titulárny stagenský biskup, apoštolský protonotár a kráľovský radca, spišský archidiakon metropolitnej ostrihomskej kapituly. V roku 1711 sa stal spišským kanonikom a v rokoch 1712 – 1714 bol kapitulným farárom. V roku 1715 sa stal apoštolským protonotárom a dekanom kapituly, v roku 1720 kanonikom kustódom a opátom Bl. Panny Márie de Lucentia, v roku 1722 kanonikom kantorom. Pozri KURUC, Š. Vizitácia spišského prepošta Jána Peltza z roku 1731. In HIŠEM, C. – FEDORČÍK, P. (eds.). *Kanonické vizitácie po Tridentskom koncile*. Prešov: Vydavateľstvo Ivana Vaška, 2007, s. 97. Spišským kanonikom lektorom a prepoštom sa stal v roku 1725. PIRHALLA, M. *A szepesi prépostság vázlatos története*. Levoča, 1899, s. 533-538.

⁵⁵ ŠA LE, f. Spišské biskupstvo (ďalej SB), Visitatio Ecclesiarum Terrae Scepusiensis per Illum ac Rmum Dmum Joannem Peltz Electum episcopum Stagrensem Terris ejusdem Scepusiensi Praepositum Aeppatus Strig. Generalem Vicarium specialiter ad id deputatum peracta Anno Domini 1731.

⁵⁶ ŠOLTÉS, P. – ŽEŇUCH, P. Sociálne a spoločenské postavenie gréckokatolíckov na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v 18. storočí. In *Slavica Slovaca*, roč. 36, 2001, č. 1, s. 133-134.

⁵⁷ ARKBÚ Spišská Kapitula, f. KV, č. 4. Kan. Vizitácia 1712.

farára aj napriek tomu, že vo farnosti zastával aj funkciu učiteľa, bol dôchodok veľmi nízky. V Závadke tvoril desiatok pre farára 100 fl., v Slovinkách 50 fl. a vo Veľkom Lipníku s filiálkou Folvark po 80 fl. V niektorých farnostiach obyvatelia desiatok z úrody odovzdávali zemepánovi, z ktorého farár dostával iba deputát, ako to bolo v prípade osturnianskeho farára, ktorý dostal iba deputát ovsu.⁵⁸ Nebývalo zvláštnosťou, že správca farnosti či filiálky častokrát dostával od jednotlivých obyvateľov minimum provízie (naturálie). Vo Veľkom Lipníku správca farnosti nedostával ani províziu, ktorá mu podľa práva mala patriť. Desiatok úrody farníci odovzdávali zemepánom (Dávid Mattyassowszky, Štefan Groskowszky, František Görgey, Adam Görgey, Ján Zabreszky) a kňaz dostal iba deputát, ktorý vo Veľkom Lipníku a filiálke Folvark (Stráňany) tvoril sotva 18 fl., nošu ozimín od každého sedliaka, vrece pšenice a ovsu a 6 chlebov. Rovnaká situácia bola v Ihľanoch, kde farárova štóla bola minimálna, a preto deputát tvoril nošu ozimín od každého sedliaka, vrece pšenice a ovsu, od usadlíkov farár ročne dostával 15 toliarov a od jednej domácnosti 2 chleby.⁵⁹ Keďže značnú časť farárovho príjmu tvorili už spomínané príspevky od veriacich obyvateľov, ich výška sa odvodzovala aj od ich životnej úrovne, ktorá bola v tomto období negatívne ovplyvnená viacerými nasledovnými faktormi. Mor v rokoch 1708 – 1710 vo veľkej miere zasiahol predovšetkým Spiš. Daňová konskripcia Spišskej stolice z roku 1711 uvádza, že popri poddaných, ktorí emigrovali, boli aj tí, čo zomreli na mor (*a peste emortui*).⁶⁰ Príčinou biednej farárovej provízie a zvyčajne malej štóly v Podproči (filiálka Olšavice) a Olšavici boli chudobní, zbedačení ľudia, mnohí zomreli na mor.⁶¹ V Podproči bolo z uvedeného dôvodu aj málo liturgických pomôcok, ktoré sa vypožičiavali z Olšavice. Práve prvá polovica 18. storočia bola obdobím, keď vyvrcholilo feudálno-nevoľnícke zriadenie. Pre poddaných znamenalo toto obdobie vystupňovanie feudálneho vykorisťovania, ktoré sa prejavilo predovšetkým zvýšením robotných povinností. Nevoľnícke postavenie sa necharakterizovalo len pripútaním k pôde, ale aj skutočnosťou, že zemepán mohol s poddaným voľne disponovať, napr. založiť inému zemepánovi, premiestniť z obce do obce, z usadlosti na usadlosť. Obdobie prvej polovice 18. storočia sa vyznačovalo vyrcholením feudálneho zriadenia. Okrem narastajúcich povinností, ktoré z neho vyplývali, boli príčinou úpadku aj vojnové udalosti. V roku 1725 sa obyvatelia Olšavice sťažovali, že sú „... v niveč zruntovani od kuruckej vojny, ktorá im vicej na tisíc statku zabrala.“⁶² Táto strata im nedovoľovala ďalej obrábať pôdu, ktorú zanechávali pustú a stávali sa želiarmi. V Závadke (desiatok 30 vriec pšenice, 40 jačmeňa, 20 ovsu, 2 lúky a 4 polia) a v Olšavici (provízia 20 vriec pšenice) kňaz pre chudobu miestnych „horalov“ dostával zvyčajne malú štólu.⁶³ Rovnako biedna a minimálna štóla bola v Osturni, kde kňaz dostával za liturgiu bežné štipendium 36 toliarov a za recitovanú

⁵⁸ HRADSKÝ, J. *Additamenta ad Initia progressus...*, s. 259-267.

⁵⁹ ARKBÚ Spišská Kapitula, f. KV, č. 4. Kan. Vizitácia 1712.

⁶⁰ Konskripcia udáva počty zomrelých rodín, o ktoré sa znížil základ dane. Pozri o tom HORVÁTH, P. *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici XVIII. storočia*. Bratislava : SAV, 1963, s. 111.

⁶¹ ARKBÚ Spišská Kapitula, fond Kanonicke vizitácie, č. 4.: Kan. Vizitácia 1712.

⁶² ŠA LE, f. Spišská župa (ďalej SŽ), inv. č. 325, sign. 45/1725, Kongregačné písomnosti, škat. 81. Pozri HORVÁTH, P. *Poddaný ľud...*, s. 66.

⁶³ ARKBÚ Spišská Kapitula, f. KV, č. 4. Kan. Vizitácia 1712.

18 toliarov. Zo záznamov skúmanej vizitácie je zrejmé, že vo farnostiach, v ktorých kňaz dostával zvyčajnú štólu, ako je to v prípade Nižných Repáš, sa uvádzajú deputáty len minimálne, v uvedenom prípade 18 vriec. V Slovinkách bola štóla minimálna, kňaz poberal desiatok z celej úrody (20 zväzkov ozimín, 10 vriec obilia, za krst 12 toliarov, za pohreb 60, za pohrebnú omšu 1 fl., sobáš 36 tol. a za ohlášky 12 tol. V Toryskách kňaz tiež nedostával bežnú štólu, ale len zriedkavé a malé štipendium za omšu a príspevky zo živobytia svojich veriacich. Vizitátor v tejto súvislosti apeloval na skutočnosť, aby sa farárovi odovzdávala bežná taxa, stanovená a predpísaná ostrihomským arcibiskupom.⁶⁴

Snaha o povznesenie materiálnej a vzdelanostnej úrovne gréckokatolíckeho duchovenstva vychádzala predovšetkým zo strany mukačevských biskupov. Aj biskup Gabriel Blažovský dosiahol v roku 1742 znovupotvrdenie Leopoldovho diplomu Máriou Teréziou, čo patrí medzi nesporné úspechy jeho episkopátu. Týmto krokom sa mu podarilo získať z prostriedkov štátnej pokladnice podporu 2 000 zlatých určených pre najchudobnejších kňazov eparchie.⁶⁵ Opätovné potvrdenie privilégií gréckokatolíckym veriacim bolo zrealizované cisárovnou v roku 1743.⁶⁶ V rámci svojich úprav cisárovná Mária Terézia v roku 1744 potvrdila všetky privilégiá (*Circa Privilegia Graeci Ritu set Illyrica Nationis Populi*) gréckokatolíkom vydaných jej panovníckymi predchodcami Leopoldom I., Jozefom a Karolom III.⁶⁷

Situácia farností, v ktorých východný obrad prekryl pôvodný latinský rítus, resp. protestantskú konfesiu, sa v nasledujúcom období odrazila na príjmoch gréckokatolíckych farárov. V rámci rekatolizácie tieto dediny neprijali rímskokatolícke vierovyznanie, ale v dôsledku rozsiahlej výmeny obyvateľstva a príchodu veľkého množstva nových osadníkov byzantsko-slovanského obradu prijali byzantsko-slovanský obrad. Cirkevná hierarchia Spišskej Kapituly sa obávala, že potom, čo niektoré farnosti prijali protestantizmus, bude pokračovať jej oslabovanie, ale v prospech katolíkov východného obradu. Z uvedeného dôvodu tak Spišská Kapitula podnikala opatrenia, ktorými chcela zastaviť prenikanie gréckokatolíkov mimo už existujúcich farností a úradne uznané filiálky. Bránila vytvárať nové farnosti, ako aj uznať ďalšie obce za gréckokatolícke filiálky. Gréckokatolíckym kňazom bolo zakázané udeľovať veriacim žijúcich vo filiálkach sviatosti – krst, manželstvo, prijímanie, ako aj pochovávať. Tento fakt mal za následok, že tak prišli o štolové poplatky a ročnú cirkevnú daň od filiálnych veriacich, tie podľa nariadenia spišského prepošta pripadali rímskokatolíckym farárom, ktorí danú farnosť (gréckokatolícka filiálka) spravovali.⁶⁸ Gréckokatolícki farári s takouto situáciou nesúhlasili, keďže veľké množstvo veriacich mali roztrúsených po dedinách a mestách mimo farností a uznaných filií. Táto skutočnosť sa stala podnetom stretnutia farárov gréckokatolíckeho dekanátu

⁶⁴ Tamže.

⁶⁵ ŽEŇUCH, P. – VASIL, C. *Cyrilic Manuscript from East Slovakia...*, s. 267.

⁶⁶ ŠA LE, f. SŽ, odd: Partikulárna kongregácia, inv. č. 514, sign: 132/1743, kart. 166.

⁶⁷ „Privilegia per Divos Imperatores Leopoldum, Josephum et Carolum VI. Gloriosissimae Reminiscentiae, nec non Modernam Regnantem Majestatem Mariam Theresiam.“ ŠA LE, f. SŽ, odd. generálna kongregácia, inv. č. 515, sign. 27/1744, kart. 166, fasc. 67-81,

⁶⁸ LUCSKAY, M. *Historia Dioecesis Munkatsiensis...*, t. 5, s. 122.

Spiša v Nižných Repašoch, kde spoločne listom žiadali Spišské prepošstvo, aby mohli od svojich veriacich poberať poplatky bez akéhokoľvek ohľadu na fakt, či veriaci bývajú v samotnej farnosti, alebo vo filiálke.⁶⁹ Štólové poplatky za krst, sobáš, pohreb či čítanie žaltára a iné cirkevné úkony či sväteniny, ktorých výška bola dovtedy stanovovaná podľa miestnych zvyklostí, zjednotil až Michal Manuel Olšavský v rámci svojej kanonickej vizitácie (1750 – 1752) nasledovne:⁷⁰

Ročný dôchodok: 1. Každý poddaný – prisťahovalec je povinný dať každoročne zrno, také, aké sa mu urodilo: farárovi 2 korytá a kostolníkovi jedno koryto. 2. Každý poddaný – prisťahovalec je povinný každoročne vykonať jeden deň zápražnej práce (s volmi, so statkom): farárovi jeden deň. 3. Ten istý poddaný – sadlík je povinný za zápražnú prácu vykonať ručnú prácu: farárovi jeden deň. 4. Neusadený poddaný nie je povinný vykonávať nič okrem ručnej práce: farárovi jeden deň.

Cirkevný dôchodok: 1. Za požehnanie dieťaťa a rodičky: 6 gr. farárovi. 2. Za krst: 17 gr. farárovi a 3 gr. kostolníkovi. 3. Za uvedenie rodičky: 3 gr. farárovi. 4. Za trojité ohlásenie manželstva: 9 gr. farárovi. 5. Za trojité ohlásenie manželstva s vydaním potvrdenia do inej farnosti za účelom ohlásenia trojitého manželstva a tiež za svedč, sv. prijímanie v zhode s kresťanskou náukou: 18 gr. farárovi. 6. Za udelenie manželského sľubu, ako aj za v poradí prvý či druhý sľub: 8 gr. farárovi a 6,5 gr. kostolníkovi. 7. Za uvedenie druhýkrát vydatej ženy: 12 gr. farárovi. 8. Za pomazanie chorých ako nevyhnutnú potrebu pre spásu sa neplatilo nič. 9. Za samotný pohreb staršiemu nadriadenému, bez menších nevyhnutných ceremónií, ktoré niekto chce viac, niekto menej: 51 gr. farárovi a 24 gr. kostolníkovi.

- a) za parastas alebo liturgiu za zomrelých: 51 gr. farárovi a 18 gr. kostolníkovi.
- b) za čítanie evanjelií štyroch evanjelistov s vyúčtovaním o 1 flórene: 4 flóreny farárovi.
- c) za zvláštne čítania úryvkov z evanjelia za zomrelých na zastaveniach: 17 gr. farárovi.
- d) za čítanie žalmov za zomrelých: 30 gr. kostolníkovi.
- e) za príhovor a rozlúčku: dobrovoľný poplatok či príplatok.

10. za samotný pohreb menšiemu nadriadenému: 24 gr. farárovi a 12 gr. kostolníkovi. 11. Za spievanú liturgiu: 42 gr. farárovi a 6 gr. kostolníkovi. 12. Za čítanú liturgiu: 21 gr. farárovi a 3 gr. kostolníkovi. 13. Za posvätenie nového chrámu s liturgiou: 2 florény farárovi. 14. Za požehnanie nového domu: 51 gr. farárovi a 9 gr. kostolníkovi. Za požehnanie a posvätenie veľkonočnej paschy a jedál poplatok stanovený nebol, s výnimkou situácie, ak niekto dobrovoľne kňazovi prispel. Podobne za posvätenie vody poplatok nebol stanovený, s podmienkou „*nech bude zachovaný miestny zvyk. U chudobnejších nech sa vykonáva bezplatne*“.⁷¹

⁶⁹ ŠOLTÉS, P. *Spiš v dejinách...*, s. 624. Porov. Protokol gr. kat. kňazov na čele s dekanom z 26. júla 1749 publikovaný v LUCSKAY, M. *Historia Dioecesis Munkatsiensis...*, t. 5, s. 126.

⁷⁰ Poplatky za jednotlivé liturgické úkony stanovené mukačevským biskupom Michalom Manuelom Olšavským pozri v LUCSKAY, M. *Historia Carpatho-Ruthenorum Sacra et Civilis...* III, s. 79-81.

⁷¹ LUCSKAY, M. *Historia Carpatho-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis*. In SOPOLOGA, M. (eds.). *Науковий збірник музею української культури у Свиднику*, roč. 17, 1991, s. 79-81.

Biskup M. M. Olšovský zároveň žiadal kráľovnú, aby tzv. „*hramota*“ Leopolda I. z roku 1692 o zrovnoprávnení gréckokatolíckych kňazov bola uvedená do života v každej farnosti a kňazovi, aby bol pridelený aspoň telek⁷² a učiteľovi pol teleku zeme, rovnako aj teky pre chrámy a cintoríny.⁷³ Vzhľadom na dané skutočnosti v septembri 1756 Mária Terézia dekrétom prikázala, aby katolíci odovzdávali desiatky a iné cirkevné poplatky, štólu farárom podľa príslušnosti k obradu.⁷⁴ Svetská vrchnosť v snahe posilniť ekonomickú základňu jednotlivých farností a v nich pôsobiacich kňazov, ktorých príjmy sa odvíjali od ekonomického stavu obyvateľov danej obce, oslobodila gréckokatolíkov od platenia daní.⁷⁵ V snahách biskupa F. Barkóczyho pokračoval aj jágerský biskup Karol Esterházy. Mária Terézia však nariadením v roku 1768 opäť razantne deklarovala, že gréckokatolícki farári sú plnoprávnymi katolíckymi kňazmi, a preto im zo zákona patria ročné a štólové poplatky od nimi spravovaných veriacich.⁷⁶ Opatrenia mukačevských biskupov smerujúce k pozdvihnutiu materiálneho a sociálneho postavenia gréckokatolíckeho duchovenstva vychádzali najmä zo skutočnosti, že v rusínskej spoločnosti bol a je kňaz nielen cirkevnou, ale aj náboženskou a kultúrnou autoritou, prostredníctvom ktorého možno do značnej miery vplývať a formovať veriacich.⁷⁷

Dominantné postavenie rímskokatolíckej cirkvi na Spiši sa v rámci stále silnejúcich latinizačných tendencií aj naďalej prejavovalo na príjmoch duchovenstva východného obradu. Títo kňazi sa rôznymi sťažnosťami obracali po založení Spišského biskupstva (1776) na miestneho ordinára predovšetkým v záležitostiach medziobradových vzťahov, ako aj ich dôchodkov. V roku 1777 poslali gréckokatolícki kňazi na čele so svojim dekanom Jánom Jamborským prvému spišskému biskupovi Karolovi De Salbeckovi sťažnosť, v ktorej sa okrem iného sťažovali, že ich finančné dôchodky sú len polovičné v porovnaní s dôchodkami latinských kňazov, rovnako uviedli, že v helcmanovskej farnosti latinský biskup gróf Štefan Čáky dokonca nezákonne odobral majetky, ktoré jeho rod aj naďalej nezákonne drží.⁷⁸ V poslednej fáze 18. storočia medzi „*najbohatšie*“ gréckokatolícke farnosti na Spiši patrili Slovinky, čo sa odrážalo aj na príjmoch kňaza. Ročné dôchodky roku 1792 mali hodnotu 288 rýnskych florénov. Na príjme farára sa 177 florénmi podieľali veriaci z Nižných Slovinciek a 111 florénmi z Vyšných Slovinciek, z filiálok farár dôchodky nemal. Vyšší príjem ako slovinský farár mali v čase súpisu veriacich v roku 1792 na celom Spiši už len farári v Poráči (309 r. fl.) a v Zavadke (314 r. fl.). Naopak, najmenšie ročné dôchodky mal farár v Kremnej aj s filiou Hraničné (34 r. fl.), vo Veľkom Sulíne (86 r. fl.), v Nižných Repašoch (121 r. fl.) a v Toryskách (124 r.

⁷² Kúsok zeme, schopný užiť rodinu.

⁷³ ГАДЖЕГА, В. Додатки к исторіи Русинов и руських церквей в Марамороше. In *Науковий Збірник Т-ва Просвіта* I. Ужгород, 1922, s. 170-171.

⁷⁴ LUCSKAY, M. *Historia Carpatho-Ruthenorum in Hungaria, sacra et civilis...*, s. 85.

⁷⁵ ŠA LE, f. SŽ, odd: Partikulárna kongregácia 1763, inv. č. 534, sign. 176/1763, kart 196-197, fasc. 176.

⁷⁶ ŠOLTÉS, P. *Vizitácia Michala Manuela Olšovského...*, s. 131.

⁷⁷ ŠOLTÉS, P. – ŽEŇUCH, P. Sociálne a spoločenské postavenie gréckokatolíkov na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v 18. storočí. In *Slavica Slovaca*, roč. 37, 2002, č. 1, s. 139.

⁷⁸ LUCSKAY, M. *Historia Dioecesis Munkatsiensis..V.*, s. 153-161.

fl.).⁷⁹ Práve v čase súpisu (1792) sa gréckokatolícki farári pastoračne pôsobiaci v Jarabine, Kamienke, Jakubianoch, Litmanovej a Sulíne (obce nachádzajúce sa v Ľubovniansko-podolínskom domíniu, ktoré bolo od roku 1412 v poľskom zálohu) sťažovali na nízke príjmy, údajne zavinené ich príslušnosťou k biskupstvu v Przemysli.⁸⁰ Priemerný ročný príjem gréckokatolíckeho farára na Spiši bol v opisovanom období 180 rýnskych florénov, čo napríklad bol jeden z dôvodov, prečo nižnoslovinčiansky správca farnosti v minulosti často vykonával súčasne aj úrad dolnospišského dekana, ako aj skutočnosť, že duchovní správcovia fár zastávali rôzne funkcie v rámci spomínaného gréckokatolíckeho dekanátu alebo plnili úlohy učiteľov. Sociálne a spoločenské postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Spišskej stolici, ako aj na celom východnom Slovensku aj napriek erigovaniu Mukačevského biskupstva (1771) nedosiahlo požadovanú úroveň, ktorá sa ani dekrétmi či nariadeniami svetských panovníkov nedostala na správnu mieru. K zlepšeniu postavenia gréckokatolíckeho duchovenstva došlo až v roku 1806, kedy gréckokatolícki duchovní Mukačevskej eparchie získali rovnaké výsady a práva, ktorými oddávna disponovalo rímskokatolícke duchovenstvo.⁸¹

Opisované obdobie bolo obdobím zápasu o konfesiónalnu aj obradovú príslušnosť jednotlivých farností. Uvedené procesy sa vo výraznej miere podpísali pod formovanie konfesiónálneho koloritu obyvateľstva Spiša v 17. a 18. storočí, ktorú s menšími zmenami poznáme aj v súčasnosti.

⁷⁹ ČECH, J. – ŠOLTÉS, P. – GÁBOR, M. – VARGA, V. *Farnosť Slovinky a Jozef Zmij Miklošik*. Media, 2000, 2008, s. 56.

⁸⁰ ŠALE, f. SŽ, odd: Generálna kongregácia 24.-26., 28. januára 1792, , sign. 14/1792, inv. č. 598, kart. 284.

⁸¹ ŠOLTÉS, P. – ŽEŇUCH, P. Sociálne a spoločenské postavenie gréckokatolíkov na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v 18. storočí. In *Slavica Slovaca*, roč. 36, 2001, č. 2, s. 144.

Die sozialen und gesellschaftlichen Verhältnisse der griechisch-katholischen Geistlichen im 18. Jahrhundert in der Zips

Juraj Brincko

Zusammenfassung

Eine aus drei Annahmebedingungen der Ungwarer Union war die Zusage, dass der vereinigte Klerus des östlichen Ritus nach der Vereinigung mit Rom gleiche Ansprüche und Privilegien wie der katholische Klerus des lateinischen Ritus haben sollte. Der König Leopold der I. befreitete durch Diplom vom Jahre 1692 von der untertänigen Abhängigkeit alle griechisch-katholischen Geistlichen, die vor der Ausgabe dieses Diploms ausgeweiht wurden. Das Leopolds Diplom hat gleichzeitig angeordnet, die Ortseigentümer für die griechisch-katholischen Parochien ein freies und unverstreubares Grundstück auszugrenzen. Karl der VI. hat auf die wiederholten Beantragungen des munkatscher Bischofs Juraj Genadij Bizanczij aus dem Jahre 1720 angeordnet, in jeder griechisch-katholischen Parochie eine Besetzung als Pfarrersgrundstück zu bestimmen. Der Kaiser und der ungarische Landtag im Jahre 1721 bekräftigte gleichzeitig auch das Leopolds Diplom aus dem Jahre 1692, das die Gleichstellung der sozialen Position des katholischen Klerus des östlichen Ritus mit dem westlichen garantieren sollte. Aus den kanonischen Angaben des Zipser Propstes aus den Jahren 1700 und 1712 liegt es klar, dass der Prozess der Zuordnung der Pfarrgrundstücke in der Zips schon früher durchgegangen wurde. Einige Kirchen und Parochien haben meistens die Provision aus dem Getreidehandel gewonnen. Selten sind auch Fälle vorgekommen, wenn die Kirche das Bargeld hatte, das es auch so nur eine kleine Summe dargestellt hat. Die Pfarren eigneten auch eigenes Eigentum in den Forderungen, bzw. in den Anleihen, für welches sie den festgelegten Zins bezogen haben. Während der Visitation war diese Leitungsweise des Pfarrstücke durch den Visitatoren kritisiert und verboten. Die Höhe der Gebühr wurde für den Priester nicht einheitlich und fest bestimmt, die vor allem von den wirtschaftlichen Bedingungen und lokalen Traditionen abgehängt hat, welche auf die Höhe und Form des Bescheides der Pfarreinkommen beeinflusst haben. Die Einkommen der griechisch-katholischen Priester in der Zips bildeten in den meisten Fällen nur die Naturalien, bzw. die besondere Erträge aus der Landwirtschaft, wie die Provisionen der Zehnten aus der Ernte. Die soziale und gesellschaftliche Stellung der griechisch-katholischen Kriche im Zips-Komität, wie auch in der ganzen Ostslowakei, hat trotzdem der Erigierung des Munkatscher Bistums (1771) nicht das geforderte Niveau erreicht. Diese ist auch nicht durch die Dekrete noch durch die Anordnungen der weltlichen Herrscher auf die richtige Mass gekommen. Zur Besserung der Stelle des griechisch-katholischen Klerus kam erst im Jahre 1806, wenn die griechisch-katholischen Geistlicher der Munkatscher Eparchie gleiche Privilegien und Rechte gewinnen haben, mit welchen schon von langem das römisch-katholische Klerus disponiert hat.

Ústavná listina z roku 1920 a česko-slovenské ústavné vzťahy (1920 – 1948)

Bruno Čanády

Ústavná listina z roku 1920 fungovala v ČSR v celom jej predmníchovskom období a to v rokoch 1920 – 1938. Po Mníchovskej dohode (1938) novelizovaná Ústavná listina platila v rámci ČSR do marca 1939. V určitej redukovanej podobe čiastočne aj v rokoch 1945 – 1948 a to až do prijatia Ústavy 9. mája z roku 1948.

Ústavné základy v podobe Ústavnej listiny z roku 1920 a jej ústavného postavenia počas existencie Československa možno z časového, obsahového a významového hľadiska rozčleniť rámcovo na tri základné ústavné etapy.

I. Ústavná etapa z rokov 1920 – 1938 – *Ústavná listina z roku 1920.*

II. Ústavná etapa z rokov 1938 – 1939 – *Novelizácia Ústavnej listiny z roku 1920 autonómnym ústavným zákonodarstvom.*

III. Ústavná etapa z rokov 1945 – 1948 – *Vplyv Ústavnej listiny z roku 1920 na činnosť Dočasného národného zhromaždenia, na uskutočnenia všeobecných volieb do Ústavodarného národného zhromaždenia v roku 1946, resp. do prijatia Ústavy 9. mája z roku 1948.*

I. Ústavná etapa z rokov 1920 – 1938 – *Ústavná listina z roku 1920*

Nová čs. ústava v podobe Ústavnej listiny z roku 1920 vznikla v období určitej stabilizácie Československa po stránke politickej, administratívnej, vojenskej a čiastočne i ekonomickej. Začalo obdobie určitého spoločensko-politického upevňovania ČSR a dovtedajšiu prechodnú a veľmi zúženú Dočasnú ústavu nahradila nová, široko koncipovaná, na svoju dobu moderná a takpovediac definitívna čs. ústava – Ústavná listina z roku 1920. Bola prejavom mocenského upevnenia, najmä českých elít a ich politickej hegemonie. V záujme presadenia jej prioritných záujmov v čs. priestore a pri počiatkovej slabosti nejednotných slovenských elít. Takto v poradí druhou čs. ústavou bola Ústavná listina z roku 1920 v podmienkach samostatného Československa. Historicky však ústava z roku 1920 bola prvou a našťastie aj poslednou ústavou, ktorú možno nazvať čechoslovakistickou ústavou¹. Oficiálne to bol zákon z 29. februára 1920, ktorým sa úvodzuje Ústavná listina Československej republiky č. 121/1920 Zb. z. a n., ktorý nadobudol právnu účinnosť 6. marca 1920. Ústava s textom z roku 1920 ústavne garantovala legislatívny, ideologický a politický čechoslovakizmus. Oproti legislatívnemu stavu z rokov 1918 – 1920 bola čs. ústava z roku 1920, hlavne z hľadiska ochrany (zakotvenia) národných (kolektívnych) práv Slovákov, určitým krokom späť. Ústavná listina z roku 1920 bola vo všeobecnosti

¹ Podľa úvodu - Preambuly úvodzovacieho zákona č. 121/1920 Zb. z. a n. a Ústavnej listiny z roku 1920: „My, národ Československý, chcťejice upevniť dokonalou jednotu národa...“ „Při tom my, národ Československý...“

demokratickou, republikánskou a modernou ústavou. Pri porovnaní s Dočasnou ústavou z roku 1918 bola Ústavná listina z roku 1920 oveľa komplexnejšia. Občianske práva nová ústava prehlbovala cez ústavnú ochranu širokého počtu individuálnych demokratických a občianskych práv občanov. Pri komparačnom prístupe, tak z hľadiska porovnania Ústavnej listiny s inými dobovo vzniknutými ústavami bola tu určitá podobnosť napríklad s nemeckou ústavou Weimarskej republiky. Na rozdiel od mnohých dovtedy zavedených demokraciách čs. ústava zavádzala po prvýkrát volebné právo pre všetkých občanov a tiež pre ženy. Ústavná listina teda zavádzala nielen voči Čechom a Slovákom, ale voči všetkým občanom po prvýkrát všeobecné volebné právo. Bol to zásadný pokrok oproti bývalým nielen volebným uhorským pomerom, ale aj voči vtedajším tradičným demokraciám. Dodajme, že ústavou garantovaný fiktívny československý národ mal svoje vnútropolitické a medzinárodnopolitické príčiny a dôsledky a prinášal pražskému (českému) centru moci určité výhody. Uvedme, že fiktívny československý národ zvyšoval početnosť štátotvorných národov, osobitne českého národa voči iným národnostiam, hlavne voči českým a moravským Nemcom. Musíme zdôrazniť, že vo vzťahu k Slovensku a Slovákom však mala Ústavná listina z roku 1920 dva základné negatívne dopady. Ústavná listina neuznala samostatný slovenský národ, ale sa postavila na platformu fiktívneho československého národa. Bol to postoj ideologický, ale i postoj účelový. Tiež negatívnym dopadom bol dosah Ústavnej listiny z roku 1920 na síce nepriame, ale výrazné oslabenie dovtedajších právomocí ministra a Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. Celoslovenské ministerstvo ako akási pobočka čs. vlády možno v budúcnosti mohlo potencionálne vytvoriť zárodok budúcej slovenskej autonómie. Uvedme, že veľmi široké mimoriadne právomoci ministra s plnou mocou pre správu Slovenska v rokoch 1918 – 1920 legislatívne obmedzovala nová Ústavná listina. Tá vytvorila veľmi účinnú ústavnú brzdu na výrazne oslabenie jeho postavenia a právomocí. Pre českých centristov pôsobilo Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska určitým spôsobom autonómne na celom území Slovenska. V rokoch 1918 – 1920 široké (mimoriadne) právomoci celoslovenského Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska (a jeho ministra) narazili práve na rozpor so schválenou ústavou. Ústavná listina z roku 1920 vo svojom texte ani neuvádzala Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, ani iný celoslovenský štátny (samosprávny) orgán. Podľa dobovej právnej analýzy: „Minister s plnou mocou bol teda na Slovensku splnomocnencom celej vlády a substitútom každého rezortného ministra vo všetkých veciach... len na Slovensku, ale len pokiaľ ho vláda plné moci neodvolala a ovšem pokiaľ ten-ktorý minister si sám niektoré veci nevyhradil... Po vydaní ústavy vznikli pochybnosti o právnej existencii a pôsobnosti tohto ministerstva. Od roku 1926 vláda plné moci ministromi už neudelila...“² I keď Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska fungovalo formálne ďalej aj po roku 1920 a to v podstate do vzniku krajinského zriadenia, stalo sa postupne nepodstatným a málo významným, doslova appendixom čs. verejnej správy. Českí centralisti nemali záujem ponechať takéto

² HOETZEL, Jiří. *Československé správní právo, část všeobecná*. Praha : Melantrich, 1934, s. 110. Právnik a univerzitný profesor Jiří Hoetzel (1874 – 1961) bol autorom osnovy a dôvodovej správy k Ústavnej listine z roku 1920 (pozn. B. Č.).

ministerstvo, ale naopak chceli zlikvidovať nebezpečný organizačný zárodok budúcej skutočnej slovenskej autonómie. Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska bolo v roku 1918 – 1920 významným predstaviteľom de facto „slovenskej autonómie“, pričom toto ministerstvo a jeho minister s plnou mocou pre správu Slovenska mal širšie právomoci ako neskoršie slovenské samosprávne – autonómne orgány za krajinárskeho zriadenia. Táto akási pobočka ústrednej vlády pre celé územie Slovenska mala svoje perspektívne možnosti pre Slovensko, čo si uvedomovali slovenskí politici, vrátane HSĽS. To však nezodpovedalo záujmom pražských centralistov a unitaristov. Takto možný budúci potencionálny vývoj slovenskej samosprávy (autonómie) na báze Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska však logicky ukončili postupy českých (pražských) centralistov. Nakoniec Ústavná listina z roku 1920, ďalšia legislatíva umožňovala neustále posilňovanie postavenia pražskej vlády a českých centralistov z vládnych politických strán. Pri stom výročí ústavy a po dlhých rokoch je veľmi zaujímavé oficiálne zdôvodňovanie Ústavnej listiny vo vzťahu k Slovensku zo strany parlamentného spravodajcu. Spravodajca 27. februára 1920 v Národnom zhromaždení doslova uviedol: „Sme štátom príliš malým, aby sme mohli so zreteľom na položenie, ktoré máme, byť štátom federatívnym... Pokiaľ teda pán minister Hodža... v ústavnom výbore prehlásil, že sú niektoré vrstvy spoločnosti na Slovensku, ktoré keby dosiahli väčšinu mandátov, boli by ochotné alebo rozhodnuté zísť sa v Bratislave a prehlásiť autonómiu Slovenska, nič to nezaväži. Len, čo sa Národné zhromaždenie uznesie, to je platným zákonom, a nie, na čom by sa uzniesol nejaký „konventikl“ v Bratislave. Nemá nikto moc, žiadna strana na Slovensku, aby svojim uznesením derogovala (zrušila, pozn. B. Č.) to, čo Národným zhromaždením bolo za platný zákon vyslovené.“³

Úvodzovací zákon č. 121/1920 Zb. z. a. n. mal celkovo desať článkov. Samotná Ústavná listina z roku 1920 mala formálne 134 paragrafov a šesť hláv. Prvá hlava: Všeobecné ustanovenia. Druhá hlava: Moc zákonodarná. Zloženie a pôsobnosť Národného zhromaždenia a jeho oboch snemovní. Tretia hlava: Moc vládna a výkonná. Štvrtá hlava: Moc sudcovská. Piata hlava: Práva a slobody, ako i povinnosti občianske. Šiesta hlava: Ochrana menších národných, náboženských a rasových.

Nadradenosť (a najvyššia právna sila) Ústavnej listiny z roku 1920 v rámci celého čs. právneho systému potvrdzoval čl. I úvodzovacieho zákona č. 121/1920 Zb. z. a. n., podľa ktorého zákony odporujúce Ústavnej listine, jej súčasťiam a zákonom, ktoré to menili a doplňovali, boli ex lege neplatné. Ústavná listina a jej súčasťi mohli byť menené alebo doplňované len zákonmi označovanými za ústavné. V zmysle § 33 Ústavnej listiny k zmene uvedenej Ústavnej listiny a jej súčasťi bola vždy potrebná trojpäťtinová väčšina všetkých členov oboch snemovní Národného zhromaždenia a to osobitne trojpäťtinovej väčšiny zo všetkých poslancov Poslaneckej snemovne a zároveň osobitne trojpäťtinovej väčšiny zo všetkých senátorov v Senáte. Takto bolo potvrdené, že Ústavná listina z roku 1920 bola tuhou (rigidnou) ústavou s možnosťou jej zmeny len kvalifikovanou väčšinou.

³ Referát zpravodaje ústavného výboru v plenárni schůzi Národního shromáždění dne 27. února 1920 (poslanec NZ V. Bouček). PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní souvislé*. Praha : Československý kompas, 1935, s. 410.

Ústavná listina z roku 1920 odstránila predchádzajúce vychýlenie v trojdel'be moci, kde Dočasná ústava z roku 1918 preferovala moc zákonodarnú pred ostatnými mocami v štáte.

Z celkovej charakteristiky obsahu Ústavnej listiny z roku 1920 možno vyvodit' nasledovné **ústavné princípy**, ktoré realisticky vyjadrovali základné ideovo-hodnotové, právno-historické a organizačno-legislatívne zásady.

Princíp štátoprávnej diskontinuity a právnej kontinuity

Vznik samostatného Československa bol zásadnou štátoprávnu zmenou, kde nevznikla štátoprávna kontinuita s bývalým Rakúsko-Uhorskom. Postupne bolo medzinárodnoprávne uznané spravidla ešte pred 28. 10. 1918. Kreovalo sa samostatne a suverénne predovšetkým v súlade so všeobecnými prirodzeno-právnymi princípmi a v prípade Českých krajín navyše aj s odkazom na české historické právo. Uvedené vyhlásenie štátnej samostatnosti bolo publikované až spätne v zbierke zákonov a nariadení štátu československého a to až 6. novembra 1918. Podľa čl. 2 zákona č.11/1918 Zb. z. a n.⁴ o zriadení samostatného štátu československého z 28. októbra 1918 „všetky dovtedajšie zemské a ríšske zákony a nariadenia zostávajú zatiaľ v platnosti“. To znamenalo zachovanie právnej kontinuity. Ústavná listina z roku 1920 vychádzala z uvedených princíпов.

Princíp fiktívneho československého národa a fiktívneho československého jazyka

Ústavná listina z roku 1920 povýšila politický čechoslovakizmus na legislatívny čechoslovakizmus, či dokonca na ústavný čechoslovakizmus. V skutočnosti to bol nereálny – fiktívny čechoslovakizmus. Zostal akýmsi deklaratórnym čechoslovakizmom, avšak zakotvený priamo v ústave a oficiálne vyjadrujúci zo strany čs. štátu smer budúceho štátneho vývoja a dlhodobý zámer zákonodarcu. Dôvody takéhoto postupu z českej strany boli skôr vnútropolitické (aj s ohľadom na početnosť nemeckej menšiny) ako zahraničnopolitické. Vtedajšie mierové zmluvy uzatváral čs. štát v cudzích jazykoch ako Česko-Slovensko so spojovníkom. Dodajme, že ešte pred schválením Ústavnej listiny prijal v roku 1919 Najvyšší správny súd k fiktívnemu československému národu a k československému jazyku, ktorý priamo neriešila Dočasná ústava, následovné stanovisko: „Z povahy štátu československého ako štátu národného založeného na všeobecnej zásade sebaurčenia národa československého, ktorá bola vyslovená v zákone z 28. októbra 1918 č. 11 Zb. z. a n., plynie ako logický dôsledok, že jazyk český (slovenský) je jazykom, ktorým štát a jeho orgány svoju vôľu prejavujú a právo vykonávajú.“⁵ Podľa autentického úvodu – Preambuly zákona č. 121/1920 Zb. z. a n. a Ústavnej listiny z roku 1920: „My, národ Československý, chetějice upevniť dokonalejšiu jednotu národa, zaviesť spravodlivé řády v republice, zajistiť pokojný rozvoj domoviny československé, prospěti obecnému

⁴ Len na upresnenie uved'eme, že v zbierke zákonov a nariadení štátu československého bol ako prvý uvedený zákon č. 1/1918 Zb. z. a n. z., ktorým sa upravuje vyhlasovanie zákonov a nariadení z 2. novembra 1918.

⁵ Usnesení plenissima nejvyššího správního soudu ze dne 19. března 1919 k č. pres. 73/18, Bohuslav správ. V. Pozri PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní související*. Praha : Československý kompas, 1935, s. 158.

blahu všech občanů tohoto státu a zabezpečiti požehnání svobody příštím pokolením...“ Ústavná listina z roku 1920 bola z hľadiska legislatívneho postavenia Slovenska a Slovákov vo vzťahu k legislatívnemu stavu pred prijatím Ústavnej listiny určitým krokom späť. Musíme zdôrazniť, že Ústavná listina z roku 1920 ústavne zakotvovala nielen politický čechoslovakizmus, ale zavádzala priamo legislatívny čechoslovakizmus. Fikcia československého jazyka (doslova československej reči) bola uvedená v § 131 Ústavnej listiny. Podľa § 131 Ústavnej listiny bolo stanovené, že v mestách a v okresoch, v ktorých bol usadený značný zlomok štátnych občanov ČSR iného jazyka než československého, tam ústava zaručovala deťom takýchto československých občanov vo verejnom vyučovaní a to v medziach všeobecnej úpravy vyučovania, primeranú príležitosť, aby sa im dostalo vyučovanie v ich vlastnej reči (jazyka), pri tom mohlo byť vyučovanie československej reči (jazyka) stanovené povinne (§ 131). Na Ústavnú listinu nadviazal zákon podľa § 129 ústavnej listiny, ktorým sa stanovovali zásady jazykového práva z 29. februára 1920 č. 122/1920 Zb. z a n. V § 1 tohto zákona č. 122/1920 Zb. z a n. sa doslova uvádzalo: „Jazyk československý je štátnym, oficiálnym jazykom republiky...“ V parlamentnej rozprave k uvedenému ustanoveniu minister spravodlivosti F. Veselý dňa 28. 2. 1920⁶ okrem iného uviedol: „Zásady, ktoré majú byť ochranou jazyka československého, sú predsa v § 1. a 2. úplne jasne vyslovené. Ak je uvedené v jazykovom zákone, že československý jazyk je jazykom oficiálnym, štátnym, teda štátnym – oficiálnym, a ak je v § 2. o právach menšín hovorené, je zrejme z toho, že základným ustanovením je všeobecne platný jazyk český. Všetko ostatné sú len výnimky, konané v prospech minorít.“⁷ Spomeňme vtedajší právny – akademický výklad. „Výraz – jazyk československý má byť len vyslovená úplná rovnosť a vzájomnosť oboch vetví v celej republike... Úrady, užívajúce štátneho oficiálneho jazyka, budú v tom území, ktoré už pred 28. októbrom 1918 patrilo k Predlitavsku a Prusku (Hlučinsko, pozn. B. Č.), úradovať spravidla po česky, na Slovensku potom spravidla po slovensky. Naproti tomu strany v tých prípadoch, kde majú užívať jazyka štátneho, oficiálneho, môžu kdekoľvek v republike užívať češtinu, tak ako slovenčinu.“ Ďalej veľavravne sa dodáva: „Čo možno rozumieť „štátnym, oficiálnym“ jazykom, není v zákone jazykovom, ani v hlavnom vykonávacom nariadení č. 17/26 presne vymedzené... výpočet istých funkcií štátneho, oficiálneho jazyka, ale výpočet ten není vyčerpávajúci...“⁸

Princíp modernosti a komplexnosti ústavy

Ústavná listina z roku 1920 bola v poradí až druhou československou ústavou. Prvou ústavou bola Dočasná ústava, t. j. zákon z 13. novembra 1918 o Dočasnej ústave č. 37/1918 Zb. z a n., ktorá bola veľmi stručnou, prechodnou a málo komplexnou ústavou len s 21 paragrafmi, ktorá ani neobsahovala priame zakotvenie napríklad občianskych práv, menšinových práv alebo nedostatočne sa venovala otázkam súdnej moci. Naopak

⁶ Dostupné na internete: <http://w.w.w.psp.cz/>. ps. (Digitální knihovna/ NS RČS/stenoprotokoly/28. 2. 1920).

⁷ Dostupné na internete: <http://w.w.w.psp.cz/>. ps. (Digitální knihovna/ NS RČS/stenoprotokoly/28. 2. 1920).

⁸ STODOLA, Emil. *Národnostní právo Československé*. Brno : Nakladatelství Barvič & Novotný, 1927, s. 23-24.

na Ústavnú listinu z roku 1920 nadväzoval úvodzovací zákon č. 121/1920 Zb. z a n. s desiatimi článkami. Samotná Ústavná listina z roku 1920 mala formálne šesť hláv a celkovo 134 paragrafov. Okrem iného ako písaná a tuhá ústava riešila aj problematiku súdnej moci, občianskych práv a ochranu národných, náboženských a rasových menšín. Po prvýkrát zaviedla aktívne a pasívne volebné právo žien. Ústavná listina bola na svoju dobu nesporne moderným právnickým dielom.

Republikánsky princíp

Ústavná listina z roku 1920 bola ovplyvnená hlavne nemeckou štátovedeckou (teoretickou) koncepciou, že štát je samostatnou právnickou osobou a Národné zhromaždenie je orgánom štátu a nie orgánom ľudu (národa).⁹ A štát je suverénom, a preto napríklad rozsudky sa nevyhlasovali v mene ľudu (národa), ale v mene republiky (štátu).¹⁰ Československá republika bola zásadným odklonom od stáročného monarchistického vývoja na jeho území. V období do skončenia prvej svetovej vojny v Európe významne prevažoval monarchistický model pred republikánskym modelom štátu. Samotný republikánsky princíp vo svojom základnom ponímaní znamenal ideový, demokratický a štátprávny odklon od dovedy starých tradícií monarchisticko-aristokratického Rakúska-Uhorska smerom k modernému Československu. Už Washingtonská deklarácia z 18. októbra 1918 v rámci proklamácie tzv. našich cieľov, vo svojom deviatom odseku uvádzala podobu budúceho Československa ako zvrchovanej, demokratickej a parlamentnej republiky. Typickým pre republiky je volená hlava štátu na rozdiel od dedičného panovníka. Zároveň mala byť garantovaná rovnosť pred zákonom, základné občianske práva a slobody (napr. sloboda tlače, svedomia, zhromažďovania, zavedenie všeobecného volebného práva aj pre ženy, menšinové práva, odluka štátu od cirkvi a iné). Vyhlásenie čs. štátu zo strany Národného výboru z 28. októbra 1918, ktoré bolo publikované spätne v zbierke zákonov a nariadení štátu československého až 6. novembra 1918 a to zákonom č.11/1918 Zb. z. a n., obsahovalo bod 1, ktorý znel: „Štátnu formu¹¹ československého štátu určí národné zhromaždenie v dorozumení s Československou Národnou radou v Paríži. Orgánom jednomyseľnej vôle národa a tiež vykonavateľom štátnej zvrchovanosti je Národný výbor.“ Teda vyhlásenie česko-slovenského štátu neobsahovalo ani republikánsku, ani monarchistickú, ani inú formu nového štátu. Zároveň pražské verejné Vyhlásenie čs. štátu z 28. októbra 1918¹² vo svojom článku 2. obsahovalo zásadu právnej kontinuity slovami: „Všetky doterajšie zemské a ríšske zákony a nariadenia zostávajú dočasné (doslova:

⁹ Vtedajšia francúzska historická štátoveda pokladala parlament spravidla za reprezentanta národa, resp. za orgán národa.

¹⁰ V Rakúsko-Uhorsku sa do roku 1918 vyhlasovali rozsudky v mene panovníka ako suveréna.

¹¹ Zákon z 28. októbra 1918 o zriadení samostatného štátu československého (Verejne vyhlásený 28. októbra 1918) č. 11/1918 Zb. z. a n.

¹² V nadväznosti na nóty prezidenta USA Wilsona sa paradoxne ešte týždeň pred pražským 28. 10. 1918 dňa 21. 10. 1918 uskutočnilo vo Viedni v budove vtedajšieho dolnorakúskeho snemu zhromaždenie všetkých nemeckých poslancov z Rakúska (a zo Sudet) a vzniklo dočasné Národné zhromaždenie „nemeckého Rakúska“ a 20-členný výbor ako zárodok budúcej vlády republiky. Preferovali popri voľnej federácii hlavne pripojenie nemeckého Rakúska k Nemeckej ríši.

zatial – prozatím, pozn. B. Č.) v platnosti.“ V článku 3. sa uvádzalo: „Všetky úrady samosprávne, štátne a župné, ústavy, štátne, okresné a zemské i obecné sú podriadené Národnému výboru a dočasne (doslova: zatial – prozatím, pozn. B. Č.) úradujú a konajú podľa doterajších platných zákonov a nariadení.“ Vzhľadom na rozdielne existujúce právne predpisy v Českých krajinách a na Slovensku (a Podkarpatskej Rusi) vznikol takto právny dualizmus a súčasťou nového čs. právneho poriadku sa stali bývalé rakúske právne predpisy na území Českých krajín a bývalé uhorské právne predpisy na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Vytvorením novej štruktúry úradov (ministerstiev),¹³ hlavne prijatím Dočasnej ústavy a zvolením novej republikánskej hlavy štátu (prezidenta republiky), vzniklo od 14. novembra 1918 nové republikánske zriadenie a to znamenalo štátoprávnu (a inštitucionálnu) diskontinuitu s bývalým Rakúsko-Uhorskom. Formálne popretie minulej šľachticko-monarchistickej nadradenosti v prospech nového republikánskeho rovnostárstva sa uskutočnilo aj formálnym zrušením šľachtictva a titulov¹⁴ z monarchistického obdobia. Prvá čs. ústava – Dočasná ústava od 14. novembra 1918 už ústavné zakotvovala čs. štát ako republiku. Republikánske zriadenie potvrdzoval § 2 Ústavnej listiny z roku 1920, kde sa uvádzalo, že Československý štát je „demokratická republika, ktorej hlavou je volený prezident“. Táto forma štátu vznikla ešte v roku 1918, keď Karel Kramář ako prvý čs. ministerský predseda v Národnom zhromaždení 14. novembra 1918 vyhlásil zosadenie habsbursko-lotrinskej dynastie a vznik Československej republiky. Medzi 28. októbrom 1918 a 14. novembrom 1918 už existoval Československý štát, ale nebola ustálená jeho republikánska forma. Až prvá ústava československého štátu (ČSR), teda zákon zo dňa 13. novembra 1918 o Dočasnej ústave č. 37/1918 Zb. z. a n., zakotvoval republiku. Republikánska forma štátu bola obsiahnutá v rôznych častiach ústavy napríklad v § 113 ods. 1 Ústavnej listiny, kde v prípade zvýšenej miery ohrozenia republikánskej formy vo vnútri štátu mohli byť obmedzené slobody podľa tlačového práva, spolčovacieho alebo zhromažďovacieho práva.

Princíp trojdel'by moci

Politicky (a teoreticky) nemá byť celková moc v štáte odvodená od štátu (ani od moci parlamentu), ale má byť odvodená a pochádzať od moci ľudu. Podľa Ústavnej listiny (§ 1): „... Ľud je jediným zdrojom všetkej štátnej moci v republike...“¹⁵ Bol to však princíp

¹³ Zákon z 2. novembra 1918, ktorým sa zriaďujú najvyššie správne úrady v štáte československom č. 2/1918 Zb. z. a n.

¹⁴ Zákon z 10. decembra 1918, ktorým sa zrušuje šľachtictvo, rady a tituly č. 61/1918 Zb. z. a n.

¹⁵ Preambula Ústavnej listiny bola koncipovaná podľa vzoru preambuly ústavy USA, ale išlo len o politickú deklaráciu, ktorá bola slávnostným prehlásením zásady, že v ČSR ako demokratickej republike patrí všetka moc v štáte, ktorá (politicky) pochádza z ľudu. Reálna tu bola v Ústavnej listine zakotvená štátoprávna (štátovedecká) zásada, že zdrojom všetkej moci je štát ako právnická osoba a verejnoprávna korporácia. Republika je len jedna z foriem štátu. Dodajme, že jediný zdroj politickej moci (ľud, resp. národ) sa reálne vyjadroval cez svojich občanov len pri príležitosti volieb a teoreticky (ale podľa parametrov Ústavnej listiny málo reálne) cez ľudové hlasovania (referendum). Štát je i sociologický útvar a historicko-politická individualita s podstatným znakom – suverenitou (zvrchovanosťou). Spolu so štátnym územím, štátnymi občanmi a štátnou organizovanosťou. Teoreticky suverenita sama o sebe je vlastnosť, ktorú v zásade nemožno rozmnožiť, ani zmenšiť. V r. 1938 – 1939 však vznikla delená suverenita v rámci Č-SR (pozn. B. Č.).

viac politicky ako štátoprávny. Zároveň však ľud (občania) mohli prejavovať svoju vôľu v demokratických voľbách. Ľud bol nutné chápaný v zmysle národa a predstavoval osobný substrát štátu. Ústavná listina z roku 1920 po formálnej stránke vyrovňala balans jednotlivých mocí v štáte, potom čo predchádzajúca Dočasná ústava z roku 1918 čiastočne vychýlila trojdel'bu moci v prospech parlamentnej moci. Naopak ústava z roku 1920 vytvorila väčšie predpoklady pre postupný nárast významu a reálneho vplyvu výkonnej a nariad'ovacej moci v štáte. Trojdel'ba moci zákonodarnej (Národného zhromaždenia), moci výkonnej (prezidenta, vlády, ministerstiev a celej verejnej správy) a moci súdnej znamenala ich vzájomnú spoluprácu, vyváženosť ich vzťahov a vzájomného ovplyvňovania. V pôvodnej Dočasnej ústave z roku 1918 zákonodarná moc (Národného zhromaždenia) výrazne prevažovala nad ostatnými mocami v štáte. Novela Dočasnej ústavy z roku 1919 oslabilala len čiastočne zákonodarnú moc pri určitom posilnení kompetencie prezidenta. Ústavná listina z roku 1920 však pokračovala v uvedenej tendencii posilňovania výkonnej moci v štáte. Základným prvkom v mocenskom systéme sa stalo kľúčové postavenie vlády. V ďalšom vývoji vláda postupne rozšírila výkonnú (a vládnu a nariad'ovaciu) moc, čo znamenalo reálne zúženie zákonodarnej moci cez stále širšiu nariad'ovaciu vládnu moc v legislatívnej sfére. To sa stretlo s kritikou vtedajších významných právnych odborníkov z dôvodu zjavnej neústavnosti takýchto postupov. „Ústavná listina presne uviedla, aká právomoc prislúcha jednotlivých mociam, a zmena v uvedených právomociach alebo prenesenie právomoci z jednej moci na druhú atď., to je možné uskutočniť len ústavným zákonom, ale nie obyčajným zákonom.“¹⁶ Pôvodne rozširoval nariad'ovaciu právomoc vlády zmocňovací zákon č. 337/1920 Zb. z. a n. a nový zmocňovací zákon č. 95/1933 Zb. z. a n., ktorý bol neskôr zmenený tak, že „nariadením je možné upravovať určité obory, i keby k tomu bolo treba zákona“. Bolo poukázané zo strany významných ústavných právnikov na to, že takýto „zmocňovací zákon bol neústavný“.¹⁷

Princíp unitárneho štátu

Národnostné zloženie ČSR a historický vývoj vytváralo pre čs. štát reálne nebezpečenstvo vzniku separatistických tendencií. Druhou stránkou tejto mince bola neochota českých elít riešiť do roku 1938 slovenskú otázku. Unitárny štát sa v prípade Československa vyznačoval nedeliteľnou štátnou suverenitou (a suverenitou čs. ľudu), jednotnou štátnou (do zahraničia) reprezentáciou navonok s tým, že územné a miestne orgány vo vnútroštátnych otázkach podliehali právomoci najvyšších štátnych orgánov. Územie Československa bolo nedeliteľné (územná zvrchovanosť) a existoval v zásade jednotný charakter právneho poriadku, napriek tomu, že na základe historického vývoja tu pôsobil právny dualizmus (už ako súčasť jedného, avšak nie vždy jednotného čs. právneho poriadku), ale aj prebiehajúca a postupná právna unifikácia a nadržanosť nových čs. právnych predpisov nad bývalými rakúskymi a bývalými uhorskými právnymi predpismi. V rámci trojdel'by moci vznikla hierarchická sústava najvyšších zákonodarných, výkonných a súdnych orgánov. S tým súviselo jednotné štátne občianstvo

¹⁶ BAXA, Bohumil. *Parlament a parlamentarism*. Díl I. Praha : Nakladatel Jan Košatka, 1924, s. 310-311.

¹⁷ HOETZEL, Jiří. *Československé správní právo, část všeobecná*. Praha : Melantrich, 1934, s. 51.

pre celé územie Československej republiky a územné časti nemali vlastné občianstvo. Ústavným východiskom pre unitarizáciu a centralizačné vplyvy v československom štáte bol § 3 ods. 1 Ústavnej listiny, podľa ktorej „územie Československej republiky tvorí jednotný a nedeliteľný celok¹⁸, ktorej hranice mohli byť menené len ústavným zákonom“. Suverenitu jednotného (čs) ľudu a suverenitu jednotného čs. štátu podporovalo znenie § 1 ods. 1 Ústavnej listiny, podľa ktorej „ľud je jediný zdroj všetkej štátnej moci v republike Československej“. Unitarizácii štátu zodpovedal aj § 4 Ústavnej listiny: „Štátne občianstvo v Československej republike je jediné a jednotné.“ Vo vzťahu k Slovensku bol prostriedkom centralizácie a unitarizácie ČSR voči verejnej správe na Slovensku zákon z 22. marca 1920 č. 210/ 1920 Zb. z. a n. o dočasnej úprave správy politickej na Slovensku. Uvedený zákon posilňoval postavenie a právomoci pražskej vlády voči Slovensku cez celoštátnu politickú (vnútornú) správu. Vláda mohla na Slovensku zlučovať župy, upravovať obvody a sídla okresov a služnovských obvodov, mohla mestá z regulovaným magistrátom prehlásiť za veľké obce a municipálne mestá za mestá s regulovaným magistrátom. Unitarizácia štátu bola spojená s unitarizáciou (ujednotením) a centralizáciou a unifikáciou právnej regulácie, vrátane jednotného riadenia a kontroly úradníctva na celom území ČSR prostredníctvom vlády a pražského ministerstva vnútra. Úradníctvo na Slovensko bolo vyňaté z právneho dualizmu a na Slovensku začala platiť, tak ako v Českých krajinách, bývalá rakúska služobná pragmatika. Teda celoštátne platil bývalý rakúsky zákon č. 15 r. z. z 25. januára 1914 o služobnom pomere štátnych úradníkov a štátneho služobníctva (služobná pragmatika). Takéto poštátnenie úradníctva na Slovensku (mimo komunálnej samosprávy) bolo rozšírené zákonom č. 211/1920 Zb. z. a n. o obecných a obvodných notárov na Slovensku a aj na obecných obvodných notárov. Unitarizácia sa uskutočňovala i v ďalších oblastiach prostredníctvom celoštátnej programovej právnej unifikácii s cieľom postupne odstrániť právny dualizmus a to spolu so vznikom unifikačného ministerstva za účelom zrýchlenia celoštátneho zjednocovania zákonov a právnych predpisov. K celoštátnej aplikácii zákona o politickej správe¹⁹ a vzniku jednotného (unifikovaného) krajiniského zriadenia po roku 1927 ešte uveďme, že „bola temer po desiatich rokoch trvania predmníchovskej republiky uskutočnená administratívna unifikácia územia celého štátu“²⁰.

Demokratický²¹ princíp

V porovnaní so stavom demokracie v Rakúsko-Uhorsku predstavovala hĺbka a šírka ochrany demokratických práv v ČSR oveľa vyššiu celkovú (kvalitatívnu) úroveň. Netýkalo sa to len značne rozšíreného všeobecného volebného práva, ktoré

¹⁸ Podľa základného tvorca ústavy J. Hoetzla: „Slovami jednotný a nedeliteľný celok chcelo sa však ďalej vyjadriť, že podľa ústavy neni miesta pre osobitné (štátoprávne) postavenie Slovenska...“ Pozri *Slovník národohospodárský, sociální a politický*. I. díl. Praha : Otakar Janáček, nakladatelství, 1929, s. 476.

¹⁹ Zákon zo dňa 14. júla 1927 č. 125/1927 Zb. z. a n. o organizácii politickej správy.

²⁰ BIANCHI, Leonard a kol. *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu. II 1918-1945*. Bratislava : SAV, 1973, s. 199.

²¹ Podľa J. Hoetzla: „Naša republika nebude dokonalým demokratickým štátom právnym, dokiaľ nebude vydaný zákon o tom, ako štát ručí za škodu spôsobenou nezákonným výkonom verejnej moci.“ Pozri *Slovník národohospodárský, sociální a politický*. I. díl. Praha : Otakar Janáček, nakladatelství, 1929, s. 483.

už neobmedzovali určité kategórie obyvateľstva (napr. ženy a i.) cez rôzne volebné cenzu. Podľa Najvyššieho súdu: „Demokracia je vláda ľudu ako celku, pričom sociálne alebo iné rozvrstvenie obyvateľstva nepozná rozdielu.“²² Ústavná listina v § 2 uvádzala, že československý štát je „demokratická republika, ktorej hlavou je volený prezident“. Demokratický princíp bol úzko spojený s právom voliť a právom byť volený. Demokracia ako vláda ľudu sa realizovala prostredníctvom všeobecného, rovného, priameho a tajného hlasovacieho práva občanov podľa zásady pomerného zastúpenia (§ 8 ústavy), čo platilo rovnako pre obe komory Národného zhromaždenia. Volebné právo pre voľby do Poslaneckej snemovne ako najdôležitejšej časti zákonodarného zboru obsahovalo aktívne volebné právo, ktoré mali všetci štátni občania Československej republiky a to bez rozdielu pohlavia, ktorí prekročili 21. rok svojho veku a vyhovovali ostatným podmienkam volebného poriadku do Poslaneckej snemovne (§ 9 ústavy). Zrovnoprávnenie mužov a žien z hľadiska volebného práva je nutné oceniť, keďže v mnohých tradičných demokraciách v roku 1920 ani v mnohých nasledujúcich rokoch to nebolo až také bežné.²³ V roku 1920 bolo do Poslaneckej snemovne NZ zvolených prvých 12 žien. Volebnú demokratickosť upravoval aj prijatý zákon č. 123/1920 Zb. z. a n., ktorým sa vydával volebný poriadok do Poslaneckej snemovne, a zákon č. 124/1920 Zb. z. a n. o zložení a právomoci senátu.

Liberálno-občiansky princíp

Oproti okolitým štátom s autoritatívnymi alebo poloautoritatívnymi prístupmi predstavovala ČSR určitú liberálnu výnimku. Paradoxne v rokoch 1919 – 1933 sa k takémuto liberálno-občianskemu (ústavno-legislatívnemu) prístupu približovalo z okolitých štátov len Nemecko. Ústavná listina zabezpečovala ústavnú ochranu všetkých čs. občanov a na celom území Československej republiky (ČSR). Ústavou bol plne chránený život a sloboda bez ohľadu na pôvod, štátnu príslušnosť, rasu alebo náboženstvo. Ústavná listina upravovala vo svojej piatej hlave ústavnú rovnosť, osobnú slobodu a slobodu majetkovú, slobodu domovú, slobodu tlače, zhromažďovacie právo a spolkové právo, petičné právo, listové tajomstvo, slobodu učenia (vzdelávania) a svedomia, slobodu prejavu a mienky, ústavnú ochranu manželstva a rodiny, ale na druhej strane aj brannú povinnosť. Podľa Ústavnej listiny všetky náboženstvá si boli rovné. Hranicou vykonávania náboženských úkonov bol verejný poriadok alebo verejná mravnosť. Ústava zakladala rovnosť práv a slobôd, pričom sa neuznávajú výsady podľa pohlavia, rodu alebo povolania.

Stranícko-politický princíp

Princíp straníctva mal hlavne v českých krajinách dlhoročnú tradíciu ešte z čias Rakúsko-Uhorska, ktorú umocnil pomerný volebný systém. Ústavná listina z roku 1920

²² Rozhodnutie Najvyššieho súdu z 2. 5. 1931, Zm 1 293/03. Publikované – Vážný, tr. 4156.

²³ Volebné právo ženám bolo udelené po prvýkrát v roku 1893 na Novom Zélande (vtedajšie britské domínium), r. 1902 v Austrálii (vtedajšie britské domínium), r. 1906 vo Fínsku (autonómna časť cárskeho Ruska), r. 1913 v Nórsku, r. 1915 v Dánsku a na Islande, r. 1917 v Rusku, r. 1918 v Nemecku, Poľsku, vo Veľkej Británii, Rakúsku. Ale v USA až v roku 1920. Dokonca vo Francúzsku, Japonsku, Taliansku a Maďarsku vzniklo volebné právo žien až po druhej svetovej vojne a to v roku 1945.

stanovovala, že „členovia Národného zhromaždenia vykonávali svoj mandát osobne, nesmú od nikoho prijímať príkazy“ (podľa § 22 ústavy). Na prvý pohľad by sa zdalo, že ústava uvedenou osobnou nezávislosťou poslancov a senátorov obmedzila vplyv politických strán na ich parlamentných zástupcov. V podstate ústava zakázala imperatívny mandát. Politická prax pôsobila úplne opačne. Navyše tu vznikla stranická poisťka cez viazané kandidátne listiny a § 13 zákona č. 125/1920 Zb. z. a n. o volebnom súde, kde bola možnosť zbavenia mandátu, ak člen parlamentu prestal byť členom strany z dôvodov nízkych a nečestných. Vplyv politických strán na svojich poslancov a senátorov bol ohromný. Ojedinele sa vyskytli prípady politického odpadlivera, ale spravidla v budúcich voľbách nemali takíto členovia Národného zhromaždenia veľké šance pokračovať vo svojom mandáte a to bez podpory svojich bývalých materských politických strán. Spomeňme len Jurigov prípad po jeho odchode z HSLS a neúspešného založenia novej politickej strany (Jurigova slovenská ľudová strana). Nakoniec stranická disciplína poslancov a senátorov bola spravidla pevná. Vyvrcholením politického stranivera na najvyššej úrovni faktickej moci v štáte bol vznik a dlhodobé fungovanie stranivera – vládnej päťky ako mimoústavného, mimoparlamentného a neformálneho orgánu hlavných čs. politických strán, ktorá v Československu rozhodovala o všetkom podstatnom. Mimo vládnej päťky predstaviteľov hlavných politických strán boli slovenské a nemecké politické strany. Systémovým podhubím pre rozmach vplyvu politického stranivera bol pomerný volebný systém, ktorý platil súčasne pre voľby do Poslaneckej snemovne a Senátu. Napríklad v roku 1925 vo voľbách do Poslaneckej snemovne kandidovalo 29 politických strán s 3 578 kandidátmi. Z kandidujúcich politických strán bolo 12 českých a slovenských, 7 nemeckých, 4 maďarské, 2 internacionálne (išlo o dve komunistické strany), 2 židovské, 1 rusínska a 1 poľská politická strana.²⁴ Politické stranivera v rámci vládnych strán sa prehlbovalo aj tým, že častokrát niektoré ministerstvá viedli po sebe viacerí nominati tej istej politickej strany, To fakticky umožňovalo priaznivcom takejto politickej strany prednostne obsadzovať miesta v ústrednej a miestnej štátnej správe v danom rezorte.

Centralizačný princíp

Národné zhromaždenie malo síce všeobecnú a neobmedzenú zákonodarnú kompetenciu, ale jej realizácia sa uskutočňovala len cez vládu ako nositeľku a realizátorku štátnej moci. Reálna prevaha výkonnej moci vytvorila podhubie pre rast centralizácie. Tiež ústavne deklarovaný jednotný československý národ a unitárny čs. štát predurčoval vo svojej podstate nárast faktickej centralizácie. Nešlo len o administratívnu centralizáciu verejnej správy, ale i o upevnenie prepojenia rôznych aspektov činnosti štátu a jeho ekonomiky, čo vyžadovalo rôzne opatrenia z hospodárskych, dopravných,

²⁴ *Poslanecká sněmovna v II. volebním období*. Praha : Archiv Národního shromáždění, 1926, s. 1. Podľa sčítania z roku 1921 malo Slovensko celkovo 2 974 955 obyvateľov. Podľa výsledkov volieb na Slovensku (1925) z hľadiska počtu odovzdaných hlasov mala HSLS 34,3 percent, agrárici 17,4 percent, komunisti 13,9 percent, spoločná nemecko-maďarská strana 7,7 percent, kresťanská maďarská strana 6,9 percent, sociálni demokrati 4,2 percent, židovská strana 2,7 percent, socialisti 2,6 percent, SNS 2,5 percent, národní demokrati a roľnícka strana 1,7 percent, ľudovci 1,3 percent hlasov... (s. 7).

vojensko-bezpečnostných a iných dôvodov. Prehľbujúce centralizačné vplyvy spolu s unitarizáciou štátu vychádzali z ústavného rámca jednotnosti a nedeliteľnosti štátu. Podľa Ústavnej listiny: „Územie Československej republiky tvorí jednotný a nedeliteľný celok, ktorej hranice mohli byť menené len ústavným zákonom“ (§ 3 ods. 1 Ústavnej listiny). Centralizačnou českou snahou „bolo vytvoriť jednoliaty aparát pre celé územie štátu, ktorý by umožnil pevné pripútanie Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny (Podkarpatskej Rusi, pozn. B. Č.) k českým krajinám a ktorá by zaručovala ekonomickú exploataciu východnej časti republiky“.²⁵ Samotný výpočet právomocí vlády podľa § 81 Ústavnej listiny nebol stanovený vyčerpávajúcim spôsobom, čo značne posilňovalo reálne postavenie vlády. Negatívne vymedzenie právomocí vlády v Ústavnej listine znamenalo, že čo nebolo zverené inému orgánu ako vláde, tak takéto kompetencie patrili podľa ústavy vláde. Postavenie vlády významne prehľboval princíp kontrasignácie, čo znamenalo, že každý úkon prezidenta spolupodpisoval príslušný minister. V období po prijatí Ústavnej listiny „sa podarilo uskutočniť reorganizáciu politickej správy na Slovensku formou župného zriadenia, ktoré plnilo hlavnú úlohu pevnejšie pripútať Slovensko k českým krajinám v záujme českého kapitálu“.²⁶ Tiež § 64 ods.1 ústavy stanovil, že pokiaľ ústavná listina alebo zákony výslovne nevyhradia právomoc prezidenta, tak takúto právomoc má z ústavy priamo vláda. Základom centralizácie a posilňovania vrcholovej výkonnej moci v štáte boli nariaďovacie právomoci vlády. Celkovo vláda na základe zmocňovacieho zákonodarstva vydala 240 nariadení. Zmocňovací rámec daný Ústavnou listinou podstatne rozšíril najskôr zákon č. 95/1933 Zb. z. a n. o mimoriadnej moci nariaďovacej. Platnosť tohto zmocňovacieho zákona sa neustále predlžovala až do 30. 6. 1937.²⁷ „Zmocňovací zákon č. 95/1933 Zb. z. a n. priniesol tiež tú zvláštnu novotu, že je možné na základe nariadení opretých o ne vydávať ďalšie vykonávacie nariadenia.“²⁸ Ústredným orgánom politickej správy, ako najdôležitejšej časti verejnej správy (a nástrojom celoštátnej centralizácie) v predmníchovskom období, bolo pražské ministerstvo vnútra s rozsiahlymi, nielen personálnymi právomocami voči najskôr župnej, neskôr celoštátne unifikovanej krajinskej (zemskej) správe, okresnej správe a cez štátny dozor (notariáty) i nad obcami. V záujme komplexnosti pohľadu uvedme, že následne tu bol, ale už po skončení predmníchovského obdobia, ústavný zákon č. 330/1938 Zb. z. a n. z 15. decembra 1938 o zmocnení ku zmenám ústavnej listiny a ústavných zákonov Republiky Česko-Slovenskej a o mimoriadnej moci nariaďovacej.

²⁵ BIANCHI, Leonard a kol. *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu. II 1918-1945*. Bratislava : SAV, 1973, s. 185.

²⁶ BIANCHI, Leonard a kol. *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu. II 1918-1945*. Bratislava : SAV, 1973, s. 185.

²⁷ Uskutočňovalo sa to postupným jednoročným predlžovaním zmocňovacieho zákona. Pozri zákon č. 206/1933 Z. z. a n., zákon č. 109/1934 Zb. z. a n., zákon č. 131/1935 Zb. z. a n., zákon č. 163/1936 Zb. z. a n.

²⁸ HOETZEL, Jiří. *Československé správní právo, část všeobecná*. Praha : Melantrich, 1934, s. 51. Inak tvorca návrhu ústavy J. Hoetzel k nej uviedol: „Nie sú u nás možné nariadenia praeter legem, t. j. nariadenia, ktoré by sa neopierali o nejaký zákon“ a tiež „nariadenia sú nemožné tam, kde ústavná listina alebo iný ústavný zákon predpisuje, že určitú matériu je možné upraviť len zákonom“ (pozri *Slovník národohospodářský, sociální a politický*. I. díl. Praha : Otakar Janáček, nakladatelství, 1929, s. 480).

Princíp fiktívnej priamej demokracie

Reálnym ústavným princípom v ČSR bola nepriama, t. j. zastupiteľská demokracia. Zvrchovanosť ľudu reálne fungovala nepriamo cez orgány štátu. Tie však boli nevolené priamo občanmi, vrátane prezidenta. Výnimkou bolo ustanovenie § 46 Ústavnej listiny vo veci ľudového hlasovania (referenda občanov) ako formy priamej demokracie. Takéto ustanovenie sa nenachádzalo v pôvodnom návrhu ústavy. Predmetné ustanovenie bolo zaradené do Ústavnej listiny až dodatočne, najmä na pôde ústavno-právneho výboru. Takáto forma priamej demokracie prostredníctvom hlasovania občanov o dôležitých otázkach bola však viac-menej formálna a v podstate veľmi ťažko v praxi realizovateľná. Stala sa pravdupovediac málo reálnou (teda skôr fiktívnou) súčasťou druhej čs. ústavy. V zmysle § 46 Ústavnej listiny bolo umožnené v legislatívnej oblasti v súvislosti s vládnymi návrhmi zákonov uplatniť (všeľudové) hlasovanie – priame hlasovanie ľudu – občanov. Podmienkami na takýto postup bolo: 1. Zamietnutie vládneho návrhu zákona v Národnom zhromaždení. 2. Uznesenie vlády o hlasovaní ľudu o zamietnutom vládnom návrhu zákona. 3. Zároveň z hlasovania ľudu boli výslovne vylúčené návrhy, ktorým by sa menila alebo dopĺňovala Ústavná listina a jej súčasť. 4. Podmienkou bola jednomyselnosť uznesenia vlády. Ústavné podmienky (všeľudového) hlasovania boli striktné nastavené tak, že znemožňovali priamu demokraciu a hlasovanie ľudu o poslaneckých návrhoch. Jednomyselnosť rozhodovania vlády a hlasovanie len o vládných návrhoch robilo takéto ustanovenie len formálnym²⁹ a nereálnym. Hlasovacie právo podľa Ústavnej listiny (§ 46 ods. 2) mal každý, kto bol oprávnený voliť, teda mal aktívne volebné právo do Poslaneckej snemovne. Podrobnosti mal stanoviť osobitný zákon. Uvedená možnosť ľudového hlasovania bola výrazne obmedzená len na vládne návrhy zákonov. A nie všeobecne na všetky (i poslanecké, senátorske) návrhy zákonov. Vôbec sa to netýkalo opozičných legislatívnych návrhov. Rozhodovanie (referendum) sa navyše nemalo týkať mnohých oblastí verejného života. Nemohli byť reálne využité priamo politickými stranami, hlavne opozičnými politickými stranami, ani iniciatívami občanov. Predmetom hlasovania ľudu bolo plne vo sfére vládnej moci. Skôr išlo o určitú nátlakovú poistku vlády (a výkonnej moci) voči zákonodarnej moci.

Princíp fiktívnej autonómie Podkarpatskej Rusi

Podkarpatská Rus (dnešná Zakarpatská Ukrajina) bola integrálnou súčasťou ČSR do roku 1939 za veľmi špecifických medzinárodných okolností. Václav Klofáč v parlamentnej rozprave 13. 11. 1918 dobovo uviedol: „My sme sa od dr. Beneša ďalej dozvedeli, že Rusíni boli u Wilsona (prezident USA Woodrow Wilson, pozn. B. Č.) a Wilsona žiadali o pripojenie rusínskej časti Uhorska k nášmu štátu, mimo to bola porada ešte tiež s rumunskými poslancami a došlo s nimi k dohode, aby bolo priame spojenie medzi Československou republikou a Rumunským štátom.“³⁰ Súčasťou menšinovej

²⁹ BAXA, Bohumil. *Parlament a parlamentarism*. Díl I. Praha : Nakladatel Jan Košatka, 1924, s. 249. Referendum je pre autora rázu „viac-menej len teoretického, bez praktického významu“ tohto ustanovenia.

³⁰ Dostupné na internete: <http://w.w.w.psp.cz/.ps>. (Digitální knihovna/ NS RČS/stenoproky/13. 11. 1918). Možno dodať, že 12. novembra 1918 prijala Americká národná rada Uhro-Rusínov v Scrantone rezolúciu o pripojení k Česko-Slovensku na federatívnom základe a tiež predseda prešovskej Ruskej národnej rady

(minoritnej) zmluvy uzatvorenej v Saint Germain-en-Laye 10. septembra 1919 boli medzinárodne garantované práva voči Rusínom a Podkarpatskej Rusi. Československo malo v tomto smere medzinárodný záväzok. V zmysle § 3 Ústavnej listiny, na základe odkazu na menšinovú zmluvu³¹ medzi hlavnými a pridruženými mocnosťami a Československou republikou uzatvorenú v Saint Germain-en-Laye 10. septembra 1919, bolo pokladané územie Podkarpatskej Rusi za samosprávne územie, ktoré bolo dobrovoľne pripojené k Československu. Ústavná listina deklarovala, že Podkarpatská Rus mala mať čo najširšiu autonómiu, ale len pokiaľ to bolo zlučiteľné s jednotnosťou Československa. Podkarpatská Rus mala mať podľa Ústavnej listiny vlastný snem, ktorý si mohol voliť svoje predsedníctvo. K ústavnej kompetencii možno uviesť, že Snem Podkarpatskej Rusi bol príslušný uznášať sa o zákonoch vo veciach jazykových, vyučovacích, náboženských, o miestnej správe, ako i v iných veciach, ktoré by na snem preniesli zákony Československej republiky. Zákony uznesené Snemom Podkarpatskej Rusi po odsúhlasení prezidentom ČSR a s jeho podpisom sa mali vyhlasovať v osobitnej zbierke a takéto zákony podpisoval guvernér Podkarpatskej Rusi. Prezident ČSR vo všeobecnosti mal len suspenzívne veto voči prijatým zákonom Národného zhromaždenia. Teoreticky jediným prípadom absolútneho veta prezidenta boli prípadné zákony Snemu Podkarpatskej Rusi, ktoré sa však do roku 1938 nerealizovali. Podkarpatská Rus mala byť podľa ústavy v Národnom zhromaždení ČSR zastúpená primeraným počtom poslancov (senátorov) podľa príslušných volebných poriadkov. Na čele Podkarpatskej Rusi mal byť guvernér menovaný prezidentom ČSR, ale podľa návrhu vlády a bol zodpovedný tiež Snemu Podkarpatskej Rusi. Funkcionári Podkarpatskej Rusi mali byť podľa možnosti vyberaní z obyvateľstva Podkarpatskej Rusi. Podrobnosti, osobitne o práve voliť a o voliteľnosti do Snemu Podkarpatskej Rusi, mali upravovať osobitné ustanovenie. Princíp fiktívnej autonómie Podkarpatskej Rusi znamenal formálnu ústavnú fikciu a nie zrealizovanú skutočnosť. Predmetné ustanovenie § 3 Ústavnej listiny o autonómii Podkarpatskej Rusi sa do jesene 1938 nerealizovalo. Uvedený ústavný záväzok ČSR sa po dobu 18 rokov neuskutočnil. Fikcia Podkarpatskoruskej autonómie bola daná do ústavy v roku 1920 len formálne a alibisticky, a to len na základe medzinárodného záväzku pre ČSR vyplývajúceho z medzinárodnej (menšinovej) zmluvy uzatvorenej v Saint Germain-en-Laye 10. septembra 1919.

Princíp ochrany menšín

Ústavná listina vychádzala z medzinárodných záväzkov, ktoré prevzalo Československo v medzinárodných dohodách. Samotné ústavné záruky voči menšinám vyplývali z menšinovej (minoritnej) zmluvy³² medzi hlavnými a pridruženými mocnosťami a Československou republikou uzatvorenej v Saint Germain-en-Laye

A. Beskid žiadal pripojenie Podkarpatskej Rusi k ČSR (19. 11. 1918). Ústavné záruky autonómie boli zo strany ČSR prisľúbené v máji 1919 na mierovej konferencii v Paríži s aktívnou účasťou štátneho sekretára a ministra zahraničných vecí USA Lansinga, ktorý navrhol zaradenie uvedeného do menšinovej zmluvy z 10. 11. 1919 v St. Germain-en-Laye (pozn. B. Č.).

³¹ Publikovanú pod č. 508/1921 Zb. z. a n.

³² Publikované pod č. 508/1921 Zb. z. a n.

10. septembra 1919. Podľa šiestej hlavy Ústavnej listiny boli pokladané za menšiny, jednak menšiny národné (národnostné), menšiny náboženské a menšiny rasové. Vo všeobecnosti k menšinovým právam národnostným, náboženským alebo rasovým Ústavná listina uvádzala široké práva aj oproti susedným krajinám. Štátni občania ČSR mali v medziach všeobecných zákonov voľnosť užívať hocijaký jazyk v súkromných a obchodných stykoch, vo veciach týkajúcich sa náboženstva, v tlači a v akýchkoľvek publikáciách alebo na verejných zhromaždeniach ľudu. Na druhej strane tým však neboli dotknuté práva, ktoré štátnym orgánom v uvedených smeroch prislúchalo podľa platných alebo v budúcnosti vydaných zákonov a to z dôvodu verejného poriadku a bezpečnosti štátu a účinného dozoru (§ 128 ústavy). Takýmto štátnym občanom prislúchalo podľa všeobecných zákonov právo zakladať, riadiť a spravovať vlastným nákladom charitatívne ústavy – zariadenia (doslova ľudomilné ústavy), náboženské ústavy a sociálne ústavy, školy a iné výchovné ústavy. Štátni občania bez ohľadu na národnosť, jazyk, náboženstvo a rasu boli vzájomne rovní a mohli v uvedených ústavoch (zariadeniach) voľne používať svoj jazyk a vykonávať svoje náboženstvo (§ 130). V mestách a v okresoch, v ktorých bol usadený značný zlomok štátnych občanov ČSR prináležiacich k menšinám náboženským, národným alebo jazykovým, mali byť určité čiastky vynaložené z verejných fondov na základe štátneho rozpočtu, obecných a iných verejných rozpočtov a to na výchovu, náboženstvo alebo na charitu (doslova ľudomilnosť). Zároveň mal byť zabezpečovaný uvedeným národnostným, náboženským a rasovým menšinám primeraný podiel na úžitku (na výnose) a na používaní, v medziach všeobecných predpisov platných pre verejnú správu (§ 132 ústavy). K špecifickým jazykovým veciam Ústavná listina stanovovala menšinové jazykové práva. Zásady jazykového práva v ČSR určil osobitný zákon, tvoriaci súčasť Ústavnej listiny (§ 129). Nedotknuteľnosť menšinových záväzkov bola chránená aj medzinárodne, keďže tieto záväzky nemali byť menené v neprospech menšín bez súhlasu väčšiny Rady Spoločnosti národov.³³ V zmysle § 131 Ústavnej listiny bolo upravené, že v mestách a v okresoch, v ktorých bol usadený značný zlomok štátnych občanov ČSR iného jazyka než československého, tam ústava zaručovala deťom takýchto československých občanov vo verejnom vyučovaní a to v medziach všeobecnej úpravy vyučovania, primeranú príležitosť, aby sa im dostalo vyučovanie v ich vlastnej reči (jazyku). Pri tom mohlo byť stanovené povinné vyučovanie československej reči (jazyka). Podľa § 134 Ústavnej listiny mohol zákon prehlásiť za trestné akýkoľvek spôsob násilného odnáródňovania, ktorý bol zásadne nedovolený. Na ustanovenia Ústavnej listiny nadviazal zákon podľa § 129 Ústavnej listiny, ktorým sa stanovovali zásady jazykového práva z 29. februára 1920 č. 122/1920 Zb. z. a n. Práva národných a jazykových menšín vychádzali zo zmluvy St. Germainskej. Presnejšie na základe tzv. malej St. Germainskej zmluvy uzatvorenej v Saint Germain-en-Laye z roku 1919. Podľa § 2 zákona č. 122/1920 Zb. z. a n. v rámci súdnych okresov, ktoré

³³ PEŠKA, Zdeněk. *Národní menšiny a Československo*. Bratislava : Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1932, s. 108.

obývalo podľa posledného súpisu aspoň 20 percent štátnych občanov iného jazyka ako jazyka československého, tak boli súdy, úrady a orgány ČSR povinné prijímať podania a vybavenie podaní v takomto jazyku. V zmysle § 5 zákona č. 122/1920 Zb. z. a n. bolo vyučovanie v školách zriadených pre príslušníkov národných menšín v ich jazyku. To platilo aj pre kultúrne inštitúcie zriadené pre príslušníkov národných menšín (podľa čl. 9 zmluvy St. Germainskej).

Všeobecná charakteristika a význam Ústavnej listiny

Samotná Ústavná listina z roku 1920 bola podstatnou súčasťou zákona č. 121/1920 Zb. z. a n. z 29. februára 1920, ktorým sa uvádzala Ústavná listina Československej republiky. Ústavná listina z roku 1920 bola republikánskou a demokratickou ústavou, ktorá mala Preambulu, šesť hláv a spolu 134 paragrafov. Pre Ústavnú listinu je charakteristický nielen ústavne zakotvený fiktívny československý národ, ale aj tým, že v texte ústavy sa nestretneme so slovom Slováci či Slovensko. Ústava je ústavou unitárneho a demokratického štátu, kde prevažuje liberálny princíp a občiansky princíp, ale aj značná miera centralizmu. V ústave prevažovali reálne ustanovenia, ale mala niektoré fiktívne ustanovenia. Nejde len o fikciu československého národa, ale i zakotvenie fiktívnej autonómie Podkarpatskej Rusi. Ústavná listina bola viac liberalistická a menej mala konzervatívnych prvkov. Preambula Ústavnej listiny mala svoj vzor v americkej ústave. Niektoré jej ustanovenia mali vzory v bývalej rakúskej Decembrovej ústave z roku 1867 a čerpali inšpiráciu z vtedajšej napríklad francúzskej, švajčiarskej, belgickej a nemeckej ústavy. Dokonca sa v dôvodovej správe porovnával ústavný návrh s vtedy modernými republikánskymi latinskoamerickými ústavami (napr. Brazília, Mexiko a iné), ale hlavne s britskými a americkými právnymi základmi. Ústava posilňovala prezidentské právomoci a hlavne postavenie vlády na úkor zákonodarného zboru. Ústavná listina zakotvovala dve komory Národného zhromaždenia, ktoré vznikali rovnako na základe pomerného volebného systému a mali rovnaké legislatívne kompetencie. Formálne sa mohlo zdať, že sú v rovnocennom postavení, čo nebola celkom pravda. Poslanecká snemovňa oproti senátu mala širšie oprávnenia voči vláde a v prípade sporu medzi rozhodnutiami (resp. rozdielne prijatými návrhmi zákonov) oboch komôr parlamentu, tak Poslanecká snemovňa mala určitú prevahu nad Senátom a mohla opakovaným a kvalifikovaným hlasovaním presadiť ňou schválený zákon. Pri príprave Ústavnej listiny z roku 1920 vznikol spor týkajúci sa vzniku senátu. Proti vzniku akejsi hornej, resp. druhej komory parlamentu boli najmä sociálni demokrati a českí ľudovci. S dvojkomorovým parlamentom naopak súhlasili agrárnici, národní demokrati a vtedajší slovenskí poslanci. Pri príprave novej ústavy vznikol z parlamentných politických klubov a z ústavných právnikov 32-členný ústavný výbor. Ťažisko odbornej práce vykonal subkomitét ústavného výboru a to v spolupráci s ďalšími právnymi odborníkmi.³⁴

³⁴ Slovenským zástupcom bol poslanec NZ (právnik a ekonóm) Ľudovít Medvecký. Z právnych odborníkov uvedme niektoré mená, napr. Hoetzel, Meissner, Weyr a iní.

Podľa čl. I odseku 1 zákona č. 121/ 1920 Zb. z. a n.: „Zákony odporujúce ústavnej listine, jeho súčasťam a zákonom ich meniacom a doplňujúcim sú neplatné.“ To znamenalo, že mnohé ustanovenia zákona o mimoriadnych prechodných ustanoveniach na Slovensku č. 64/1918 Zb. z. a n. sa dostali do rozporu s novou ústavou – Ústavnou listinou. Uvedme, že ešte zákon o mimoriadnych prechodných ustanoveniach na Slovensku č. 64/1918 Zb. z. a n. zakotvoval mimoriadne silné postavenie celoslovenského štátneho orgánu Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorého právomoci sa centralistickou Ústavnou listinou značne oslabili. Mimochodom zákon o mimoriadnych prechodných ustanoveniach na Slovensku č. 64/1918 Zb. z. a n. zaviedol slovenčinu ako úradný jazyk na Slovensku, pričom Ústavná listina oproti tomu zakotvovala legislatívny čechoslovakizmus a československý jazyk. Nová Ústavná listina mala byť trvalým právnickým dielom a na rozdiel od predchádzajúcej Dočasnej ústavy bola úplná, obsahovala komplexne celú ústavnú problematiku a bola terminologicky oveľa presnejšia. Ústavná listina bola tuhou ústavou. Podľa čl. I odseku 1 zákona č. 121/ 1920 Zb. z. a n.: „Ústavná listina a jej súčasti môžu byť menené alebo doplňované len zákonmi označovanými za ústavné (§ 33).“ To znamenalo, že aj prípadné budúce autonómne návrhy zo slovenského prostredia museli mať ústavnú formu – ústavného zákona, čo reálne a formálne sťažovalo prijatie takýchto autonómnych návrhov v oboch komorách československého parlamentu (Národného zhromaždenia), lebo si vyžadovalo obťažnejšiu formu prijatia návrhu prostredníctvom kvalifikovanej väčšiny. Treba ešte dodať, že návrh Slovenskej ligy a jej predsedu Andreja Mamateja, ktorý neúspešne predložil požiadavku Slovenskej ligy, aby sa obsah Pittsburskej dohody včlenil do pripravovanej novej ústavy – Ústavnej listiny nebol akceptovaný. Dokonca na zasadaní Klubu slovenských poslancov 6. 2. 1920 bol uvedený návrh Slovenskej ligy odmietnutý.³⁵

Postavenie najvyšších štátnych orgánov ČSR podľa Ústavnej listiny

1. Zákonodarnú moc tvorilo Národné zhromaždenie (Poslanecká snemovňa a Senát)

Národné zhromaždenie a jeho dve parlamentné komory boli jediným zákonodarným orgánom v celej Československej republike. Išlo o dvojkomorový parlament na základe rovnakého pomerného volebného systému a zhruba s rovnakými legislatívnymi právomocami pre obe komory. Zahraničné vzory skôr uprednostňovali rozdielne spôsoby voľby členov v rámci dvojkomorového parlamentu. Podľa dôvodovej správy: „Úplna rovnoprávnosť oboch snemovní vyžadovala, aby vládne návrhy mohli byť podávané podľa svojej povahy buď poslaneckej snemovni, alebo senátu. Osnova však za daných pomerov sa odchyľuje od tejto inde zachovanej zásady a dáva v tomto smere významnejšie postavenie Poslaneckej snemovni...“³⁶ Druhá hlava Ústavnej listiny bola venovaná zákonodarnej moci a zloženiu a pôsobnosti oboch komôr Národného zhromaždenia. Podľa § 6 ústavy zákonodarnú moc vykonávalo Národné zhromaždenie pre celé územie

³⁵ LIPSCHER, Ladislav. Klub slovenských poslancov v rokoch 1918-1920. In *Historický časopis*, č. 2/1968, Bratislava, 1968, s.157.

³⁶ PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní souvislé*. Praha : Československý kompas, 1935, s. 371.

Československé republiky s tým, že Národné zhromáždenie sa skladalo z dvoch snemovní a to z Poslaneckej snemovne a Senátu. Vznik poslaneckého mandátu poslancov a senátorov súvisel s tým, že na prvej schôdzi vykonali ústavný sľub. Odoprenie sľubu alebo sľub s výhradou znamenal stratu mandátu (§ 22 Ústavnej listiny). Každá snemovňa sa mohla uznášať za prítomnosti aspoň tretiny všetkých členov. K platnosti uznesenia bola nutná nadpolovičná väčšina prítomných (§ 32). K uzneseniu o vypovedaní vojny a k zmene ústavy – Ústavnej listiny a jej častí, bola nutná trojpäťtinová väčšina všetkých členov v každej snemovni (§ 33), čo bolo znakom rigidnej (tuhej) ústavy. Podľa § 41 Ústavnej listiny návrhy zákonov vychádzali buď od vlády, alebo z ktorejkoľvek snemovne. Zároveň ku každému návrhu zákona podanému zo strany člena tej-ktorej snemovne musel byť priložený rozpočet o finančnom dosahu osnovy a návrh na úhradu potrebných nákladov. Dokonca vládne návrhy zákonov, ktoré mali povahu rozpočtovú alebo brannú, museli byť predložené najskôr do Poslaneckej snemovne. K návrhu ústavného zákona alebo k inému návrhu zákona bolo vždy potrebné súhlasné uznesenie oboch snemovní, pokiaľ Ústavná listina nestanovovala opak (§ 42). Príslušný minister bol povinný sa dostaviť osobne do parlamentu na žiadosť ktorejkoľvek snemovne Národného zhromaždenia. Spoločnú schôdzu oboch parlamentných komôr Národného zhromaždenia zvolával predseda vlády a samotnú schôdzu riadil predseda Poslaneckej snemovne a pre uvedené zhromaždenie platil rokovací poriadok Poslaneckej snemovne (§ 38). V postavení námestníka bol predseda Senátu. Nielen z uvedenej rokovacej formy vyplývalo kompetenčne silnejšie postavenie Poslaneckej snemovne oproti Senátu. Inak každá snemovňa si zvolila svoje predsedníctvo a ostatných funkcionárov (§ 35). Ich schôdze (zasadnutia) boli v zásade verejné (§ 36). Neverejné schôdze mohli byť len v prípadoch, ktoré výslovne uvádzal rokovací poriadok. Poslanecká snemovňa a Senát boli volené podľa pomerného volebného systému. Každá parlamentná komora osobitne schvaľovala totožnú legislatívu, avšak nemali úplne rovnaké kompetencie a Poslanecká snemovňa mala o niečo dôležitejšie rozhodovacie postavenie. Podľa § 43 Ústavnej listiny Poslanecká snemovňa bola povinná sa uznieť o návrhu zákona, predtým prijatým Senátom, do troch mesiacov. Naopak Senát bol povinný sa uznieť o návrhu zákona, predtým prijatým Poslaneckou snemovňou a to do šiestich týždňov a pri návrhov zákona rozpočtového alebo branného do jedného mesiaca. Pokiaľ však v tomto smere druhá snemovňa v príslušných lehotách nerozhodla uznesením, tak sa to považovalo, že súhlasí s uznesením prvej snemovne. V uvedenej legislatívnej sfére bola Poslanecká snemovňa a Senát v relatívne rovnocennom postavení. Pokiaľ zmenila niektorá snemovňa uznesenie druhej snemovne, rovnalo sa to podľa ústavy jej zamietnutiu (§ 44 ods. 4). Predsa však § 44 ods. 1 Ústavnej listiny určitým spôsobom preferoval postavenie Poslaneckej snemovne. Citujeme: „Uznesenie poslaneckej snemovne sa stane zákonom napriek odchylnému uzneseniu senátu, keď sa Poslanecká snemovňa uznesie nadpolovičnou väčšinou všetkých svojich členov na tom, že zotrúva na svojom pôvodnom uznesení. Ak však Senát zamietne trojštvrtinovou väčšinou svojich členov osnovu v Poslaneckej snemovne prijatej, stane sa osnova zákonom, ak zotrúva Poslanecká snemovňa na svojom uznesení trojpäťtinovou väčšinou všetkých svojich členov.“ Zamietnuté osnovy zákonov sa mohli opätovne podať do parlamentu až po uplynutí jedného roka. Dominantnejšie postavenie Poslaneckej snemovne podčiarkla

ústava (podľa § 48 ods. 2): „Ak nebola dosiahnutá rovnaká súhlasná väčšina v oboch snemovniach, tak zákon bude vyhlásený, keď sa na ňom pri opätovnom hlasovaní podľa mien uzniesla Poslanecká snemovňa troma pätinami všetkých svojich členov.“ Podľa § 49 ústavy k platnosti zákona bolo treba, aby bol vyhlásený a to spôsobom, ako ustanovoval zákon. Zákony sa vyhlasovali vetou: „Národné zhromaždenie republiky Československej sa uznieslo na tomto zákone“ a to v lehote do 8 dní, pri určitej ingerencii vlády a prezidenta.

Poslanecká snemovňa bola v praxi tou dôležitejšou a aktívnejšou komorou Národného zhromaždenia. Jej 300 členov (poslancov) bolo volených podľa všeobecného, rovného, priameho a tajného hlasovacieho práva a podľa zásady pomerného zastúpenia (§ 8 ústavy). Volebné právo pre voľby do Poslaneckej snemovne (aktívne volebné právo) mali všetci štátni občania Československej republiky a to bez rozdielu pohlavia, ktorí prekročili 21. rok svojho veku a vyhovovali ostatným podmienkam volebného poriadku do Poslaneckej snemovne (§ 9 ústavy). Z hľadiska pasívneho volebného práva sa mohli voliť štátni občania Československej republiky bez rozdielu pohlavia, ktorí dosiahli aspoň 30. rok svojho veku a vyhovovali ostatným podmienkam volebného poriadku do Poslaneckej snemovne (§ 10 ústavy). Volebné obdobie Poslaneckej snemovne trvalo 6 rokov (podľa § 11 ústavy). Teda poslanci boli volení na šesťročné obdobie.

Senát bol síce kreovaný takmer rovnakým spôsobom ako Poslanecká snemovňa a to systémom pomerného volebného zastúpenia, mal tiež podobné legislatívne oprávnenia, ale mal vyšší vekový cenz a pri strete záujmov oboch komôr bol v o niečo slabšom postavení. Takto vznikla komora so 150 členmi – senátormi volenými podľa všeobecného, rovného, priameho a tajného hlasovacieho práva a podľa zásady pomerného zastúpenia (§ 13 ústavy). Aktívne volebné právo pre voľby do Senátu mali všetci štátni občania Československej republiky a to bez rozdielu pohlavia, ktorí prekročili 26. rok svojho veku a vyhovovali ostatným podmienkam zákona (§ 14 ústavy). Podľa pasívneho volebného práva sa mohli voliť štátni občania Československej republiky bez rozdielu pohlavia, ktorí dosiahli aspoň 45. rok svojho veku a vyhovovali ostatným podmienkam zákona (§ 15 ústavy). Volebné obdobie Poslaneckej snemovne trvalo 8 rokov podľa § 16 ústavy. Takto senátori boli volení na osemročné obdobie. Vyším vekovým cenzom pri aktívnom, ale aj pri pasívnom volebnom práve sa zo Senátu mala stať konzervatívnejšia komora parlamentu, ktorá mala prostredníctvom (možno rozvážnejších) senátorov, hlavne svojou vekovou skladbou, vyrovnávať (a to svojou predpokladanou z hľadiska veku inou – možno kvalifikovanejšou ľudskou skúsenosťou) aktivity poslancov (v de facto dolnej) komore parlamentu. Poslanecká snemovňa mala byť viac aktivistickou komorou, ktorá bola užšie prepojená s každodennou politikou a výkonnou mocou. Senát mal byť viac komorou rozvahy a nadhľadu hlavne v legislatívnej činnosti. Dokladom rozdielu v postavení oboch parlamentných komôr bol § 70 Ústavnej listiny, kde vláda bola zodpovedná len Poslaneckej snemovni a len Poslanecká snemovňa mohla vysloviť vláde nedôveru. Poslanci z Poslaneckej snemovne a senátori zo Senátu v niektorých ústavou daných prípadoch vytvárali spoločné plénum ako Národné zhromaždenie. Najdôležitejším takým prípadom bola voľba prezidenta, ktorý bol volený Národným zhromaždením a to za prítomnosti nadpolovičnej väčšiny členov Poslaneckej snemovne a Senátu a pri celkovej 3/5 väčšine (§ 56 a 57 Ústavnej listiny). Zasadnutia (schôdze) Poslaneckej

snemovne a Senátu zvolával prezident na dve riadne zasadnutia oboch snemovní za rok. Mohlo dôjsť k mimoriadnym zasadnutiam (schôdzam), pokiaľ to žiadala nadpolovičná väčšina poslancov a senátorov v Poslaneckej snemovni a v Senáte (§ 28). Zasadnutia oboch komôr parlamentu vždy začínali a končili zároveň (§ 29). Prezident vyhlasoval zasadnutia oboch komôr parlamentu za ukončené a mohol odročiť ich zasadnutia najviac na jeden mesiac v danom roku (§ 30). Právomocou prezidenta bola možnosť rozpustenia Poslaneckej snemovne alebo Senátu (§ 31). Podľa § 43 Ústavnej listiny Senát sa mohol uznieť o návrhu zákona, predtým prijatým Poslaneckou snemovňou a to do šiestich týždňov, a pri návrhov zákona rozpočtového alebo branného do jedného mesiaca. Naopak Poslanecká snemovňa bola povinná sa uznieť o návrhu zákona, prijatom Senátom, do troch mesiacov. V legislatívnej oblasti bola Poslanecká snemovňa a Senát na prvý pohľad vo viac-menej rovnocennom postavení. Na druhej strane pri kolízii návrhov medzi oboma parlamentnými komorami mala predsa len silnejšie postavenie Poslanecká snemovňa. Dokladom toho je aj § 44 ods. 2 Ústavnej listiny, z ktorej citujeme: „Návrhy Senátu sa dodávajú do Poslaneckej snemovne. Ak ho zamietne, a Senát zotrvá na svojom pôvodnom uznesení nadpolovičnou väčšinou všetkých svojich členov, dodá svoje uznesenie znovu do Poslaneckej snemovne. Ak zamietne Poslanecká snemovňa uznesenie Senátu nadpolovičnou väčšinou všetkých svojich členov po druhý raz, nestane sa uznesenie Senátu zákonom.“ V konečnom dôsledku nemal Senát voči Poslaneckej snemovni v legislatívnej oblasti (pri prijímaní zákonov) absolútne veto, ale len obmedzené – relatívne (suspenzívne) veto. Poslanci a senátori mohli sa podľa ústavy kedykoľvek vzdať svojho mandátu (§ 21). Ústavná listina stanovovala, že „členovia Národného zhromaždenia vykonávali svoj mandát osobne, nesmú od nikoho prijímať príkazy“ (§ 22). Členovia Poslaneckej snemovne a Senátu (Národného zhromaždenia) nemohli byť zároveň členmi ústavného súdu, prísediacimi volebného súdu a tiež členmi župných zastupiteľstiev, županmi a okresnými náčelníkmi (§ 20 ústavy). Členovia Národného zhromaždenia nemohli byť stíhaní pre ich hlasovanie v snemovni alebo v snemovných výboroch (§ 23). K trestnému alebo disciplinárnemu stíhaniu člena Národného zhromaždenia pre iné činy alebo opomenutia bol nutný súhlas príslušnej snemovne. Odoprenie súhlasu znamenalo, že stíhanie bolo navždy vylúčené (§ 24). Aj po skončení mandátu bývalí poslanci a senátori mali právo odoprieť svedectvá, o ktorých sa dozvedeli pri výkone mandátu (§ 26). Ústavná listina z roku 1920 stanovovala nezlúčiteľnosť spoločného členstva osoby v Poslaneckej snemovni a v Senáte (§ 18). Pre posudzovania platnosti volieb vznikol Volebný súd (§ 19 ústavy). V dobe od rozpustenia, odročenia alebo od ukončenia činnosti Poslaneckej snemovne alebo Senátu alebo po uplynutí ich volebného obdobia až do opätovnom zidenia Poslaneckej snemovne a Senátu konal dozor nad vládnu a výkonnou mocou 24-členný výbor, ktorý mal možnosť prijať neodkladné opatrenia (§ 54 ústavy). Na jeden rok volila do tohto výboru Poslanecká snemovňa 16 členov (a náhradníkov) a Senát 8 členov (a náhradníkov). Volilo sa podľa zásady pomerného zastúpenia, pričom členom výboru nesmel byť člen vlády. Výbor si zvolil svojho predsedu a podpredsedu a bol príslušný vo veciach patriacich do zákonodarnej a správnej kompetencie Národného zhromaždenia, ale nikdy nebol oprávnený:

- Voliť prezidenta alebo jeho námestníka.

- Meniť ústavné zákony a dovtedajšiu príslušnosť úradov.
- Ukladať svojimi opatreniami nové trvalé povinnosti občanom, rozširovať brannú povinnosť, trvale zaťažovať štátne financie alebo scudzovať štátny majetok.
- Dávať súhlas na vypovedanie vojny.

Neodkladné opatrenia výboru mali len dočasnú platnosť zákona, pokiaľ boli schválené nadpolovičnou väčšinou všetkých členov výboru a boli vyhlásené zákonným spôsobom. Takéto neodkladné opatrenia schvaľoval prezident. Zároveň neodkladné opatrenia podpisovala väčšina členov vlády, vrátane predsedu vlády a prezidenta. Opatrenia ukončili svoju platnosť, pokiaľ ich neschválili obidve snemovne do 2 mesiacov od zidenia. V roku 1920 bol prijatý zákon č. 123/1920 Zb. z. a n., ktorým sa vydával volebný poriadok do Poslaneckej snemovne a zákon č. 124/1920 Zb. z. a n. o zložení a právomoci Senátu.

2. Súčasťou výkonnej moci³⁷ v štáte bol prezident ČSR a vláda ČSR Prezident Československej republiky

Parlamentom volený prezident ČSR bol hlavou štátu a bol voči vláde a parlamentu v postavení tzv. slabého prezidenta, oproti prezidentským republikám (napr. USA). Ale tiež voči postaveniu vtedajších nemeckých prezidentov, ktorých silnejší mandát bol daný už tým, že boli priamo volení občanmi. Prezident ČSR nemal podľa vtedajšieho francúzskeho vzoru politickú a štátoprávnu zodpovednosť za výkon svojho úradu, čo pripomínalo postavenie panovníka v monarchii. Keďže tu ani nebol prezidentský systém vládnej moci. V zmysle § 1 Ústavnej listiny z roku 1920 bol prezident voleným prezidentom a hlavou československého štátu ako demokratickej republiky. Podľa dôvodovej správy: „Uznáva sa, že výhoda priamych volieb záleží na posilnení prezidentovej moci, ktorý sa takto opiera o dôveru celého národa, tvorí ako šéf moci výkonnej žiaducu protiváhu proti moci zákonodarnej. Okrem toho priame voľby ľuďom sú bližšie bezprostrednej demokracii... Návrh sa priklonil k systému volieb nepriamych a to jednak preto, aby bolo nadviazané na doterajší právny stav, jednak z dôvodu účelnosti, aby prezidentská voľba bola zjednodušená, aby jeho voľba nebola prípadne zdrojom nekládu v národe.“³⁸ Prezident musel mať čs. občianstvo, mal mať vek aspoň 35 rokov a bol volený parlamentom (Národným zhromaždením) a to za prítomnosti nadpolovičnej väčšiny členov Poslaneckej snemovne a Senátu a pri 3/5 väčšine (§ 56, 57 ústavy). V ďalšom kole rozhodol najväčší počet hlasov medzi najúspešnejšími kandidátmi. Volebné obdobie prezidenta bolo sedem rokov od zloženia prezidentského sľubu s tým, že nebolo možné ho voliť dvakrát po sebe. Bola tu ústavná výnimka a týkala sa prvého prezidenta T. G. Masaryka, kde uvedené obmedzenie neplatilo (§ 58 ústavy). Pokiaľ nedošlo k voľbe alebo prezident nemohol vykonávať svoj úrad, tak prezidentský úrad vykonávala vláda prostredníctvom svojho predsedu (§ 59, § 60 ústavy). V zmysle § 61 ústavy, ak prezident viac ako 6 mesiacov nemohol vykonávať úrad, tak na návrh vlády (súhlas 3/4 členov) malo Národné zhromaždenie (parlament) zvoliť

³⁷ Na spresnenie tretia hlava Ústavnej listiny bola nadpísaná ako Moc vládna a výkonná. „Pri tomto nadpise ide o pleonazmus (označenie pre vyjadrenia, ktoré sú významovo nadbytočné, pozn. B. Č.), prevzaté z bývalej Rakúskej ústavy.“ *Slovník veřejného práva československého*. Svazek I. Brno : Polygrafia-Rudolf M. Rohrer, 1929, s. 706.

³⁸ PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní souvislé*. Praha : Československý kompas, 1935, s. 373.

námestníka prezidenta, ktorý vykonával funkciu, pokiaľ prekážka na strane prezidenta trvala. Ústava stanovovala nezlučiteľnosť funkcií prezidenta, tiež námestníka prezidenta s členstvom v Národnom zhromaždení (§ 63 ústavy). Akýkoľvek úkon prezidenta (a jeho prípadného námestníka) si vyžadoval pre platnosť aj podpis zodpovedného člena vlády (§ 68). Teda platila zásada kontrasignácie. Prezident bol ústavne v pozícii tzv. slabého prezidenta. Postavenie prezidenta bolo vo vzťahu k vládnej a výkonnej moci oslabené v prospech vlády nielen princípom kontrasignácie, ale aj § 64 ods. 1 ústavy, ktorý stanovil, že pokiaľ Ústavná listina alebo zákony výslovne nevyhradili právomoc priamo prezidentovi, tak takúto právomoc má z ústavy priamo vláda. Na druhej strane mohol prezident stanoviť, kto z členov vlády mal riadiť príslušné ministerstvo (§ 72), tiež prezident mal právo byť prítomný na zasadnutí vlády a takýmto vládnym zasadnutiam predsedáť (§ 82) a mal právo pozvať vládu alebo jej členov na poradu (§ 83 ústavy). V prípade, že Poslanecká snemovňa vyslovila vláde nedôveru alebo zamietla návrh vlády na vyslovenie dôvery, tak vláda musela podať demisiu do rúk prezidenta republiky, ktorý zároveň určoval, kto povedie vládne veci do ustanovenia novej vlády (§ 78). Podľa § 64 Ústavnej listiny mal prezident ČSR nasledovné základné kompetencie. Prezident zastupoval štát, dohodoval a ratifikoval medzinárodné zmluvy, vrátane zmlúv obchodných, ale hlavne sa to týkalo zmlúv vojenských a zmlúv, ktorými sa menilo štátne územie, ktoré tiež potrebovalo súhlas parlamentu. Prezident podľa § 51 ústavy podpisoval zákony (spolu s predsedom vlády a povereným ministrom), prijímal a poveroval vyslancov a prehlasoval (vyhlasoval) vojnový stav, vypovedal s predchádzajúcim súhlasom parlamentu vojnu a predkladal dvojkomorovému parlamentu (Národnému zhromaždeniu) dohodnutý mier na vyslovenie jeho súhlasu. Voči parlamentu prezident zvolával, odročoval a rozpúšťal dvojkomorové Národné zhromaždenie (v nadväznosti na ustanovenia § 28-31 ústavy) a prehlasoval (vyhlasoval) ukončenie ich zasadania. Prezident bol povinný podľa ústavy (§ 28) zvolať obidve komory parlamentu (Národného zhromaždenia) na dve riadne zasadnutia (jarné a jesenné zasadnutie) na základe žiadosti aspoň 2/5 členov (poslancov, senátorov) jednotlivkej parlamentnej komory (snemovne) do 14 dní od podania žiadosti. Inak ich zvolali ich predsedovia. Prezident mal ústavné právo rozpustiť jednotlivé parlamentné komory (snemovne). Mohol v kalendárnom roku raz odročiť ich zasadania najdlhšie na jeden mesiac (§ 30). Mal právo vracat' s pripomienkami uznesené zákony (podľa § 47 ústavy) a podpisoval zákony Národného zhromaždenia (podľa § 51 ústavy), Snemu Podkarpatskej Rusi³⁹ (podľa § 3 ústavy) a opatrenia výboru (podľa § 54 ústavy). Dodajme, že v období pred Mníchovom v rokoch 1920 – 1938 Snem Podkarpatskej Rusi vôbec nevznikol a nevydával zákony. Podľa § 47 ústavy ak prezident vrátil parlamentu zákon s pripomienkami, tak to mohol vykonať len do jedného mesiaca. Tiež prezident podával ústne alebo písomne Národnému zhromaždeniu správu o stave ČSR a odporučoval opatrenia. Prezident bol podľa ústavy vrchným veliteľom celej brannej moci, tiež mal právo menovať vysokoškolských profesorov, sudcov, štátnych úradníkov a vyšších dôstojníkov. Podľa § 103 ústavy udeľoval milosti. Tiež udeľoval dary a dôchodky (penzie)

³⁹ Do roku 1938 takýto snem reálne nevznikol. V rokoch 1928 – 1938 mala Podkarpatská Rus krajiniskú (zemskú) samosprávu v rámci krajiniského zriadenia (pozn. B. Č.).

podľa návrhu vlády. Nebol zodpovedný za výkon svojej funkcie, ale za to zodpovedala v rámci výkonnej moci vláda (§ 66). Avšak mohol byť stíhaný za velezradu a trestom bola strata úradu alebo strata spôsobilosti (§ 67). Dodajme, že prípadná obžaloba (podľa uznesenia poslaneckej snemovne) na prezidenta, ale aj na členov vlády bola podmienená väčšinovým súhlasom poslancov a to za prítomnosti 2/3 poslancov (§ 34 ústavy). Záverom k prezidentským právomociam uveďme na spresnenie, že prezident mohol obe snemovne rozpustiť zároveň, ale tiež len tú snemovňu, kde to vyžadovala situácia podľa posúdenia prezidenta. Keďže obe snemovne na spoločnej schôdzi volili prezidenta, tak ako ústavná poisťka sa stanovil zákaz rozpustenia snemovní v období posledných 6 mesiacov volebného obdobia prezidenta.⁴⁰

Vláda⁴¹ Československej republiky

Vláda sa stala v podstate vrcholovým článkom výkonnej moci s možnosťou zásadne zasahovať do normotvornej (nariadovacej časti moci) prostredníctvom vládnych nariadení. Nariadovaciu moc mala vždy vláda ako celok, nie jednotlivý minister. Podľa Dôvodovej správy „vláde prislúcha plná moc vládna a výkonná, kdežto priamy výkon tejto moci prezidentom je výnimkou. K zamedzeniu všetkých nedorozumení zdôrazňuje sa, že slovo vláda má podľa Ústavnej listiny špecifický význam, znamenajúci zbor ministrov s predsedom vlády na čele. Nemožno teda u nás tvrdiť podľa cudzích vzorov, že vláda znamená uvedený zbor ministrov s prezidentom“.⁴² Základnou a najvýznamnejšou (vrcholovou) časťou výkonnej moci bola vždy vláda. Predsedu vlády a členov vlády (ministrov) menoval a odvolával (prepúšťal) prezident (§ 70 ústavy). Vláda zo svojich radov volila námestníka predsedu vlády, pokiaľ námestník nebol zvolený, tak námestníkom bol vekom najstarší člen vlády. Rozdelenie miest vo vláde pre jednotlivé rezorty mal v kompetencii prezident. Zároveň prezidentovi skladali členovia vlády ústavný sľub. Vláda rozhodovala podľa ústavy v zbore, pričom bola schopná uznášať sa, ak bola prítomná okrem predsedu vlády alebo jeho námestníka (zástupcu) nadpolovičná väčšina ministrov (§ 80). Podľa § 81 Ústavnej listiny z roku 1920 rozhodovala vláda v zbore (teda kolektívne) najmä:

1. O vládnych predlohách pre parlament (pre Národné zhromaždenie), o vládnych nariadeniach (§ 84), ako aj o návrhoch, aby prezident republiky využil svoje práva (podľa § 47)⁴³.

2. O všetkých veciach politickej povahy.

⁴⁰ *Slovník národohospodářský, sociální a politický*. I. díl. Praha : Otakar Janáček, nakladatelství, 1929, s. 479. Podľa J. Hoetzela: „... Kto nastúpil do práv, ktoré v Rakúsko-Uhorsku prislúchali cisárovi a uhorskému kráľovi... dedičom uvedených práv je zásadne vláda...“ (s. 482). Hoetzel uvádza, že podľa Ústavnej listiny je splnomocnenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska vládou už „... neprípustné...“ (s. 483).

⁴¹ „Ústavná listina hovorí o vláde všeobecne a nerozoznáva, o akú vládu ide. To znamená, pretože vláda parlamentná a vláda úradnícka sú kategórie nie právnické, ale politické, že podať demisiu je povinná vláda, či už parlamentná alebo úradnícka... Úradnícka vláda nie je v rozpore s literou ústavy, nemožno ju však... uviesť do súladu s duchom ústavy, nakoľko Ústavná listina sama nastoľuje parlamentnú sústavu“. (*Slovník veřejného práva československého*. Svazek II. Brno : Polygrafia-Rudolf M. Rohrer, 1932, s. 644).

⁴² PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní souvislé*. Praha : Československý kompas, 1935, s. 375.

⁴³ „Prezident republiky má právo vrátiť s pripomienkami zákon uznesený Národným zhromaždením...“ (§ 47 ústavy).

3. O menovaní sudcov, štátnych úradníkov a vyšších dôstojníkov (dôstojníkov od VIII. triedy), pokiaľ to prislúchalo ústredným orgánom alebo sa to týkalo personálnych návrhov v rámci menovacej právomoci prezidenta (§ 64).

Podľa dobového ústavného právnika: „Moc vládna a výkonná prislúcha vláde ako jednotnému celku, takže aj v tých veciach, ktoré sú špeciálnymi zákonmi prikázané do kompetencie jednotlivých ministerstiev, prináleží právo k jednotlivým správny úkonom, a teda i správna judikatúra zásadne vláde ako takej. Jednotliví členovia vlády... nevykonávajú teda moc výkonnú... z vlastnej svojej úradnej právomoci... ale len v zastúpení celej vlády. Jednotliví ministri teda vystupujú len ako zmocnenci vlády ako celku.“⁴⁴

Treba zdôrazniť, že výpočet právomocí vlády podľa § 81 Ústavnej listiny nebol upravený taxatívne, teda nebol stanovený vyčerpávajúcím spôsobom, čo značne posilňovalo reálne postavenie vlády. Navyše postavenie vlády významne prehlboval princíp kontrasignácie, čo znamenalo, že každý úkon prezidenta spolupodpisoval príslušný minister. Tiež § 64 ods. 1 ústavy stanovil, že pokiaľ Ústavná listina alebo zákony výslovne nevyhradili právomoc prezidenta, tak takúto právomoc mala z ústavy priamo vláda. Ústavnou listinou z roku 1920 boli teda ústavne zakotvené široko koncipované právomoci vlády. Išlo hlavne o negatívne vymedzenia postavenia vlády a možnosť prijímať nariadenia vlády. To znamenalo, že kompetencie vlády boli vymedzené jednak pozitívne a jednak negatívne, pokiaľ ústava a zákony nestanovili inak, tak tu bola ex lege kompetencia vlády. Vláda pri vydávaní vládnych nariadení častokrát prekračovala ústavný rámec. Podľa dobového a významného ústavného právnika bolo „ústavne neprípustné, aby zákon zmocňoval vládu vydávať nariadenia tam, kde by inak bola nutnosť zákona. Zároveň nemožno prehliadnúť, že zákony takéhoto druhu boli už niekoľkokrát vydané“.⁴⁵ Každý parlamentom prijatý zákon podpisoval okrem prezidenta vždy aj predseda vlády a minister, ktorý bol poverený vykonaním príslušného zákona (§ 51). V súvislosti s prijatím zákona sa vždy uvádzal člen vlády, ktorý zabezpečoval samotný výkon zákona. Predsedu vlády mohol pri podpisovaní zákona zastupovať vládou zvolený námestník predsedu vlády. Najvyšší správny súd vo svojom náleze uviedol: „Zdrojom a ústredím všetkej exekutívy podľa ústavy je vláda, ktorá si môže vyhradiť i rozhodnutie v konkrétnych záležitostiach spadajúce do pôsobnosti jednotlivých ministerstiev.“⁴⁶ Najdôležitejším právnym aktom vlády boli vládne nariadenia. Podľa § 84 ústavy každé nariadenie vlády podpisoval predseda vlády alebo jeho námestník (zástupca) a ministri poverení jeho vykonaním, najmenej však polovica ministrov. „Všeobecný výklad nariadenia... je § 53 úst. list.: nariadenie sa môže vydávať len k vykonaniu určitého zákona a v jeho medziach. Uvedený predpis dopadá len na nariadenie právne... Nemožno nariadenie napadnúť priamo, nakoľko je nutné vyčkat' konkrétneho aktu podľa nariadenia...“⁴⁷ Ústavne bola stanovená nezlúčiteľnosť členstva vo vláde s členstvom v predstavenstve alebo v dozornej rade, alebo s postavením

⁴⁴ HOETZEL, Jiří. *Československé správní právo, část všeobecná*. Praha : Melantrich, 1934, s. 108-109.

⁴⁵ BAXA, Bohumil. *Parlament a parlamentarism*. Díl I. Praha : Nakladatel Jan Košatka, 1924, s. 310-311.

⁴⁶ Nález Najvyššieho správneho súdu zo 16. 7. 1921 č. 7741, publikované v Bohusl. adm. 1251.

⁴⁷ HOETZEL, Jiří. *Československé správní právo, část všeobecná*. Praha : Melantrich, 1934, s. 48-55.

zástupcu obchodných spoločností so zárobkovou činnosťou. Vláda podľa (§ 75 ústavy) bola zodpovedná Poslaneckej snemovni, ktorá jej mohla vysloviť nedôveru. Na uznesenie bola potrebná prítomnosť nadpolovičnej väčšiny poslancov a to nadpolovičnou väčšinou hlasov a hlasovaním podľa mien. Inak návrh na vyslovenie nedôvery muselo podpísať najmenej sto poslancov a uvedený návrh bol najskôr prikázaný výboru, ktorý o tom podával správu. Zároveň vláda mohla podať v Poslaneckej snemovni návrh na vyslovenie dôvery (§ 77 ústavy). Ak vyslovila Poslanecká snemovňa vláde nedôveru alebo zamietla vládny návrh na vyslovenie dôvery, tak musela vláda podať demisiu do rúk prezidenta, ktorý určil, kto povedie vládne veci (§ 78). Z hľadiska ústavnej spolupráce vlády s prezidentom uveďme, že prezident mal právo byť prítomný a predsedáť zasadnutiam vlády. Prezident si od vlády mohol vyžiadať, ako aj od jednotlivých členov vlády písomné správy o každej veci v ich pôsobnosti a mohol požadovať od vlády a jej členov účasť na prezidentom zvolaných poradách. Pri ústavnej spolupráci vlády a parlamentu tak podľa § 39 ústavy mali ministri právo zúčastniť sa na zasadnutiach v oboch komorách parlamentu a v ich výboroch. Členovia vlády (ministri) mohli požiadať v parlamente o slovo a bola ústavná povinnosť toto slovo udeliť. Naopak každá komora parlamentu (Poslanecká snemovňa a Senát) bola oprávnená (podľa § 52 ústavy) interpelovať predsedu a členov vlády vo veciach ich pôsobnosti, tiež skúmať správne úkony vlády. Ministerstvá poskytovali informácie príslušným parlamentným výborom. Dôležitou ústavnou povinnosťou bolo odpovedať zo strany predsedu vlády a členov vlády na interpelácie členov (poslancov, senátorov) oboch parlamentných komôr a to priamo v Poslaneckej snemovni a v Senáte. V období po rozpustení jednej z parlamentných komôr vykonával dozor nad vládou a výkonnou mocou 24-členný výbor, ktorého členmi alebo náhradníkmi nemohli byť členovia vlády (§ 54). Z hľadiska zodpovednosti vlády a jej členov ešte uveďme, že ak porušil predseda vlády alebo členovia vlády svoje úradné povinnosti a to úmyselne alebo z hrubej nebanlivosti, tak boli trestne zodpovední (§ 79). Následne vzniklo právo na obžalobu, ktorá prislúchala Poslaneckej snemovni s tým, že trestné konanie vykonal Senát. Podľa Dôvodovej správy „Politická zodpovednosť ministrov záleží na tom, že minister zodpovedá parlamentu za svoje akty, pokiaľ sa to týka aktov, na ktorých mal účasť, teda predovšetkým za akty, ktoré spolupodpisoval.“⁴⁸

4. Súdna moc

Tretou zložkou klasickej trojdel'by moci bola súdna moc. Existovala tu sústava najvyšších celoštátnych súdnych orgánov, ako aj sústava regionálnych a iných orgánov súdnej moci. V úvodnom článku III. zákona č. 121/ 1920 Zb. z. a n. z 29. februára 1920, ktorým sa uvádzala Ústavná listina Československej republiky sa k Ústavnému súdu uvádzalo: „Ústavný súd sa skladá zo siedmich členov. Po dvoch členov vysielala do neho Najvyšší súd správny a Najvyšší súd za seba. Ostatných dvoch členov a predsedu menuje prezident republiky.“ Na Ústavnú listinu podrobnejšie nadviazal osobitný zákon.⁴⁹

⁴⁸ PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní souvislé*. Praha : Československý kompas, 1935, s. 378.

⁴⁹ Na Ústavnú listinu priamo nadviazal zákon č. 162/1920 Zb. z. a n. o Ústavnom súde z 9. 3. 1920. Sídлом Ústavného súdu bola Praha.

V samotnej Ústavnej listine z roku 1920 bola sudcovská moc upravená v štvrtjej hlave. V § 94 ods. 1 bolo uvedené, že súdnictvo vykonávali štátne sudy. Platila ústavná zásada, že „nikto nesmie byť odňatý svojmu zákonnému sudcovi“ (§ 94 ods. 1 Ústavnej listiny). V trestnom súdnictve boli výnimočne sudy stanovené zákonom a to len na vopred stanovenú a výhradne len na obmedzenú dobu. Čo sa týka súdnej moci v civilných právnych veciach, tá prislúchala súdom riadnym alebo mimoriadnym, alebo rozhodcovským súdom. V trestných veciach, pokiaľ to osobitným zákonom neprislúchalo vojenským trestným súdom alebo policajnému trestnému konaniu alebo finančnému, tak to prislúchalo podľa ústavy občianskym súdom trestným. Rozšírená pravomoc vojenských súdov na obyvateľstvo bola možná len v čase vojny a to len pre činy spáchané v tejto dobe. Pre celé územie ČSR bol ústavou stanovený celoštátny Najvyšší súd (§ 95 ústavy). Ústava oddeľovala súdnictvo od (justičnej) správy (§ 96). Podľa § 98 ods. 1 Ústavnej listiny: „Všetci sudcovia vykonávajú svoj úrad nezávisle, sú viazaní len zákonom.“ Konania pred súdmi boli ústne a verejné. Verejnosť mohla byť vylúčená len zo zákonom stanovených dôvodov. Rozsudky sa vyhlasovali v mene republiky (ČSR) a to verejne (§ 101). Sudcovia z povolania boli ustanovení vždy trvalo. Preloženie, zosadenie alebo zaradenie do výslužby sudcov bolo možné len v prípade novej súdnej organizácie a to na zákonom stanovenú dobu alebo na základe právoplatného disciplinárneho nálezu (§ 99). Sudcovia z povolania nesmeli zastávať iné platené stále alebo dočasné funkcie s výnimkami stanovenými zákonom (§ 100). Súd mohol skúmať platnosť nariadení, ale pri zákone mohol súd len skúmať, či bol zákon riadne vyhlásený (§ 102 ústavy). Problematika udeľovania amnestií, odpúšťania alebo zmierňovania trestov vrátane straty volebného práva do Národného zhromaždenia a iných zastupiteľských zborov bola v kompetencii prezidenta ČSR (podľa § 103 ústavy). Dňa 9. marca 1920 bol prijatý zákon č. 158/1920 Zb. z. a n. o správnom súdnictve a úradoch okresných a župných. Vznikli okresné senáty a župné senáty. Vo vzťahu k voľbám bol prijatý zákon 125/1920 Zb. z. a n. o volebnom súde. Podľa Ústavnej listiny, tak štát a sudcovia ručili za náhradu škody, ktorú spôsobili tým, že porušili právo v konaní a to podľa osobitného zákona (§ 104 Ústavnej listiny). Naopak nebola zakotvená všeobecná právna zodpovednosť orgánov verejnej moci, teda aj mimo náhrady škody spôsobenej len súdnou mocou (napr. škody spôsobenej orgánmi verejnej správy, vrátane vlády a ministerstiev a i.).

Zakotvenie občianskych práv v Ústavnej listine

Oproti Dočasnej ústave z roku 1918 mala Ústavná listina široké ustanovenia venované občianskym (a individuálnym) právam a slobodám. To dávalo Ústavnej listine aj na európske pomery vysoký stupeň ochrany občianskych práv a punc modernej a demokratickej ústavy. Zo susedných krajín ČSR mala podobné ustanovenia hádam len nemecká Weimarská ústava⁵⁰ z rokov 1919 – 1933. Význam ústavného zakotvenia občianskych práv mal aj podstatný interpretačný (výkladový) dosah, napríklad voči starším

⁵⁰ Weimarská ústava z roku 1919 na rozdiel od Ústavnej listiny z roku 1920 bola typickou nielen kombináciou výkonnej moci v rukách vlády a kancelára, ale dávala priamo občanmi volenému nemeckému prezidentovi silnejšie postavenie, ako mal čs. prezident.

právnym normám. V piatej hlave Ústavnej listiny boli upravené práva a slobody, ako i občianske povinnosti. Bola stanovená ústavná rovnosť. Ústava neuznávala výsady podľa pohlavia, výsady podľa rodu a výsady podľa povolani⁵¹ (§ 106 ústavy). Naopak stanovovala slobodu osobnú a majetkovú (§ 107), slobodu domovú (§ 112), slobodu tlače, zhromažďovacie právo a spolkové právo (§ 113), petičné právo (§ 115), listové tajomstvo (§ 116), slobodu svedomia, slobodu vzdelávania (učenia), slobodu prejavu a mienky (§ 117). Ústavná listina zabezpečovala ústavnú ochranu manželstva a rodiny (§ 126) a zakotvila do ústavy aj brannú povinnosť (§ 127). Takto ústava zakladala rovnosť práv a slobôd, pričom sa ústavne neuznávali výsady podľa pohlaví (rovnoprávnosť mužov a žien) a podľa rodu alebo povolania. Zároveň pre všetkých (štátnych) čs. občanov a na celom území ČSR bola daná plná ochrana ich života a slobody bez ohľadu na pôvod, štátnu príslušnosť, rasu alebo náboženstvo. Výnimky podľa ústavy museli byť v súlade s medzinárodným právom. Možnosť udeľovania titulov bola ústavou zúžená na označovanie úradu, povolania alebo akademických hodností (§ 106 ústavy). Ústavná listina zaručovala osobnú slobodu. Prípadné obmedzenie alebo odňatie osobnej slobody bolo možné len na základe zákona. A len podľa ustanovení zákona mohla verejná moc požadovať od občana osobný výkon (§ 107). Každý čs. štátny občan mohol sa podľa ústavy usadzovať na ktoromkoľvek mieste ČSR a nadobúdať nehnuteľnosti a vykonávať zárobkovú činnosť v medziach všeobecných právnych predpisov. Prípadné obmedzenie uvedených práv bolo možné len na základe zákona a vo verejnom záujme (§ 108). Ústavná listina vo svojom § 109 stanovovala, že súkromné vlastníctvo bolo možné obmedziť len zákonom. Prípadné vyvlastnenie bolo možné len na základe zákona a za náhradu. Ústava však umožňovala, aby zákon výnimočne stanovoval, že náhrada nebude daná. Právo vystaňovať sa do cudziny mohlo byť obmedzované len zákonom (§ 110 ústavy). Podľa ústavy len na základe zákona mohli byť ukladané dane a verejné dávky. Tiež len na základe zákona bolo možné ukladať tresty (§ 111). Ústava stanovovala neporušiteľnosť domového práva (§ 112). Ústavná listina v § 113 a 114 sa venovala slobode tlače, zhromažďovaciemu a združovaciemu (spoločovaciemu) právu. Sloboda tlače a právo vytvárať spolky bola podľa ústavy zabezpečená. V zásade nebola dovolená predbežná cenzúra tlače. Spolok mohol byť rozpustený, len keď porušoval trestný zákon alebo verejný pokoj a poriadok. Sloboda zhromažďovacia bola podmienená nerušeným výkonom tohto práva a bez zbraní, pričom podrobnosti upravovali zákony. Zákon mohol obmedzovať zhromažďovacie právo na miestach, ktoré slúžili verejnej doprave a spolkovú činnosť, pokiaľ išlo o zakladanie zárobkových spolkov a pre politické spolky s účasťou cudzincov. Vo všeobecnosti mohla byť sloboda tlače, zhromažďovacie a združovacie (spoločovacie) právo obmedzené v prípade vojny alebo pri zvýšenej miere ohrozenia republikánskej štátnej formy, ústavy alebo verejného pokoja a poriadku vo vnútri štátu a to aj mimo vojnového stavu. Ústava zaručovala spoločovacie právo na ochranu a podporu pracovných

⁵¹ „Výsadami treba rozumieť takú právnu úpravu, ktorá nie je odôvodnená prirodzenými rozdielmi oboch pohlaví, sociálnymi rozdielmi druhých povolanií a podobne... Niektoré zákony však výslovne stanovujú rozdiely, napríklad medzi pohlaviami. Tak branný zákon podrobuje vojenskej službe len mužov.“ PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní souviselé*. Praha : Československý kompas, 1935, s. 296.

(zamestnaneckých) a hospodárskych pomerov. Úmyselné rušenie tohto práva zo strany jednotlivcov alebo združení bolo ústavou zakázané (§ 114). Právo petičné prislúchalo každému, teda aj právnickým osobám a združeniam, ale len v medziach ich pôsobnosti (§ 115). Listové tajomstvo bolo ústavne zaručené (§ 116). Ústavná listina v § 117 až § 125 upravovala a chránila slobodu svedomia, slobodu prejavu a slobodu vzdelávania a bádania (učenia). Každý mohol v medziach zákona prejavovať svoju mienku (názor) a to slovom, písmom, prostredníctvom tlače, obrazom a podobne. U právnických osôb to platilo v medziach ich pôsobnosti. Výkon uvedených práv nesmel byť na ujmu ich pracovného alebo zamestnaneckého pomeru (§ 117). Vedecké bádanie a hlásenie sa k jeho výsledkom, ako aj umenie bolo slobodné, pokiaľ nebol porušený trestný zákon (§ 118). Verejné vyučovanie nemalo odporovať výsledkom vedeckého bádania (§ 119). Zriaďovať súkromné vyučovanie a vychovávanie bolo podľa ústavy dovoľené len v medziach zákonov s tým, že štátna správa mala v uvedených veciach hlavné vedenie a dozor (§ 121). Postupne však vznikala „rozpor medzi znením ústavy a jej realizáciou, t. j. faktickou ústavou. Navyše sa v tridsiatych rokoch prehlboval i v dôsledku zmien, ktoré nastali po vypuknutí svetovej hospodárskej krízy. Prejavovalo sa to najmä v presunoch pôsobnosti medzi najvyššími orgánmi a opäť v otázke občianskych slobod“.⁵² Ústavná listina uvádzala, že manželstvo, rodina a materstvo boli pod osobitnou zákonnou ochranou (§ 126). Podľa § 127 ústavy každý štátny občan ČSR s príslušnou spôsobilosťou bol povinný sa podrobiť vojenskému výcviku a mal povinnosť uposlúchnuť výzvu na obranu štátu. Všetci štátni občania ČSR boli si pred zákonom úplne rovní a požívali rovnaké občianske a politické práva bez ohľadu na to, akú majú rasu, jazyk alebo náboženstvo. Rozdiely v náboženstve, viere, vyznaní a v jazyku nemali byť na obtiaž žiadnemu štátnemu občanovi ČSR a to v medziach všeobecných zákonov. Týkalo sa to aj prístupu k verejnej službe, úradom a hodnotiam alebo pokiaľ išlo o vykonávanie akejkoľvek živnosti alebo povolania. Ústavná listina venovala pozornosť ústavnej ochrane náboženskej slobody. Ústava predovšetkým zaručovala slobodu svedomia a vyznania (§ 121 Ústavnej listiny). Všetci obyvatelia ČSR mohli podľa ústavy v rovnakých medziach ako štátni občania ČSR vykonávať verejne či súkromne akékoľvek vyznanie, náboženstvo alebo vieru, pokiaľ výkon bol v zhode s verejným poriadkom alebo s dobrými mravmi (§ 122). Nikto nesmel byť ani priamo, ani nepriamo nutený k účasti na akomkoľvek náboženskom úkone s výhradou práv vyplývajúcich z moci otcovskej alebo poručníckej (§ 123). Podľa § 124 Ústavnej listiny boli všetky náboženské vyznania rovné pred zákonom. „Rovnosť tu vyjadrená sa vzťahuje i na organizácie jednotlivých vyznaní (cirkvi a náboženských spoločností) i na jednotlivcov k nim prislúchajúcich. Vzhľadom na toto ustanovenie nemôže byť žiadne náboženstvo prehlásené za štátne, rovnako nie je dovoľená žiadna úprava, ktorá by dávala jednému náboženstvu prednosť pred iným (konkordát)“.⁵³ Vykonávanie určitých náboženských úkonov mohlo byť zakázané, pokiaľ odporovalo verejnemu poriadku alebo verejnej mravnosti (podľa § 125 ústavy). Ešte z hľadiska výkladu dodajme, že

⁵² BIANCHI, Leonard a kol. *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu. II 1918-1945*. Bratislava : SAV, 1973, s. 288.

⁵³ PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní souvislé*. Praha : Československý kompas, 1935, s. 322.

v období Rakúsko-Uhorska sa v 19. storočí za cirkvi a náboženské spoločnosti pokladali len štátom uznané. A štátom neuznané sa dával názov sekty. K situácii za I. ČSR sa uvádzalo: „Dnes sa užíva názov cirkev len pre organizácie vyznávačov kresťanského učenia a názvu náboženská spoločnosť pre organizácie nekresťanov (napr. náboženská spoločnosť židovská, prívrženci islámu)... Niekedy sa však užíva názvu náboženská spoločnosť tiež pre menšie organizácie kresťanské...“⁵⁴

II. Ústavná etapa z rokov 1938 – 1939 – *Novelizácia Ústavnej listiny z roku 1920 autonómnym ústavným zákonodarstvom*

Zásadnú (štátoprávnu) novelu Ústavnej listiny z roku 1920 priniesol ústavný zákon č. 299/1938 Zb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny zo dňa 22. novembra 1938. Preambula ústavného zákona č. 299/1938 Zb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny doslova uvádzala: „Národné zhromaždenie vychádzajúc z toho, že Česko-Slovenská republika vznikla zhodou suverénnej vôle dvoch rovnoprávných národov, že slovenskému národu v Pittsburskej dohode, ako aj v iných zmluvách a prejavoch, domácich a zahraničných, zabezpečená bola úplná autonómia a vedená snahou uzmiernenia slovenského a českého národa v duchu Žilinskej dohody, uznáša sa na tomto ústavnom zákone.“ Základný dopad ustanovení ústavného zákona č. 299/1938 Zb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny bolo mnohoraký. 1. Na základe štátoprávnej dohody zástupcov slovenského národa a českého národa sa ústavne zakotvovala suverenita slovenského národa a suverenita českého národa. 2. Bol ukončený legislatívny čechoslovakizmus a ústavne bola odstránená fikcia československého národa a fikcia československého jazyka. V zmysle ústavného zákona o autonómii Slovenskej krajiny a novely Ústavnej listiny sa stal slovenský jazyk úradným a vyučovacím jazykom na Slovensku (§ 2 ods. 1), ale boli zachované dovtedajšie menšinové práva. 3. Podľa ústavnej novely sa prostredníctvom ústavného zákona č. 299/1938 Zb. z. a n. zaviedol zákaz majorizácie slovenského národa vo vybraných otázkach v celoštátnom Národnom zhromaždení. 4. Vznikla osobitná sústava zákonodárnych orgánov, výkonných orgánov a súdnych orgánov Slovenskej krajiny na autonómno-federálnom základe, ktoré mali všetky kompetencie, pokiaľ ich výslovne nemali celoštátne orgány Č-SR. Slovenská krajina sa stala autonómnou čiastkou Česko-Slovenskej republiky (§ 1). 5. Zásadne sa podľa ústavy zmenil názov štátu a to s novým názvom: „Česko-Slovenská republika“.⁵⁵

⁵⁴ *Slovník veřejného práva československého*. Svazek III. Brno : Nakladatelství Polygrafia-Rudolf M. Rohrer, 1934, s. 507. Na spresnenie – na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi stále platil bývalý uhorský zákonný článok XLIII/1895 o slobodnom vyznávaní náboženstva. V bývalom Uhorsku sa v roku 1895 zákonným článkom XLII/1895 recipovali židovské náboženské obce a v roku 1916 zákonným článkom XVII/1916 islam. Iné náboženské spoločnosti sa v rokoch 1895 – 1918 v bývalom Uhorsku nericipovali. Uvedme, že vo vtedajšom Rakúsku (a teda i v Českých krajinách) vo vzťahu k židovskému vyznaniu sa to formou rakúskeho zákona obdobne uskutočnilo v roku 1890 a voči islamu v roku 1912. Alokúciou pápeža Benedikta XV. z 21. 11. 1921 právo panovníka menovať cirkevných hodnostárov neprešla na nové nástupnícké štáty, v ČSR na vládu (pozn. B. Č).

⁵⁵ Preambula ústavného zákona č. 299/1938 Zb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny a § 1 v jeho druhej časti (Zmena ústavnej listiny. Hlava I.).

V samotnej Slovenskej krajine vznikla trojdel'ba moci a to zákonodarnej moci, výkonnej moci a súdnej moci a to pri ich vzájomnej kontrole a brzdách uvedených moci. Zároveň del'ba moci na Slovensku bol súčasťou celoštátnej trojdel'by moci. Vznikla delená suverenita.

Zákonodarná moc

Dovtedajšiemu jedinému nositeľovi zákonodarnej moci Národnému zhromaždeniu (s Poslaneckou snemovňou a Senátom) sa priradil **Snem Slovenskej krajiny**. Na základe ústavného zákona o autonómii Slovenskej krajiny bol nositeľom národnej suverenity volený Snem Slovenskej krajiny zastupujúci slovenský národ a jeho suverenitu. Samotný Snem Slovenskej krajiny bol volený všeobecným, priamym a tajným hlasovaním podľa zásady pomerného zastúpenia.⁵⁶ Snem Slovenskej krajiny mal ústavodarnú a zákonodarnú moc⁵⁷ pre celé územie Slovenska a mohol prijímať zákony, ústavné zákony, dokonca Ústavu Slovenskej krajiny. Takáto právomoc bola všeobecná – generálna vo všetkých veciach s výnimkou taxatívne stanovených vecí, ktoré boli ústavným zákonom výslovne zverené celoštátnemu Národnému zhromaždeniu. Ústavný zákon stanovil i povinný súhlas Snemu Slovenskej krajiny, ktorý sa vyžadoval okrem iného ako podmienka platnosti medzinárodných zmlúv, pokiaľ sa týkali výlučne slovenských otázok kultúrnych, kultových a hospodárskych. Národné zhromaždenie so svojou Poslaneckou snemovňou a Senátom malo v rámci spoločných vecí podľa § 4 ods. 1 ústavného zákona č. 299/1938 Zb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny vymedzenú zákonodarnú právomoc vo veciach Ústavnej listiny, vzťahov Č-SR k cudzine, vypovedaniu vojny, vývozu a dovozu, národnej obrany, štátneho občianstva. Do spoločných vecí spadali tiež cestovné pasy, mena, miery a váhy, veci patentov, vzoriek a ochranných známk, veci colné, doprava, pošta, telekomunikácie, šeková služba, spoločný rozpočet, spoločná uzávierka, štátny dlh, schvaľovanie pôžičiek, monopoly, spoločné štátne podniky, ústavy a zariadenia a právna úprava otázok hospodárskych a finančných. Inak Snem Slovenskej krajiny mohol svojím súhlasom rozšíriť zákonodarné právomoci celoštátneho Národného zhromaždenia aj na iné otázky spoločného záujmu. Zákaz majorizácie slovenského národa sa dotýkal schvaľovania Ústavnej listiny a ústavných zákonov a ich zmien, kde sa vyžadovala aj kvalifikovaná väčšina poslancov zvolených v Slovenskej krajine, v Poslaneckej snemovni a v Senáte. V otázkach právnej úpravy časti otázok hospodárskych a finančných a pri voľbe čs. prezidenta sa vyžadovala primeraná väčšina poslancov zvolených v Slovenskej krajine pri takomto hlasovaní a pri voľbe čs. prezidenta v Národnom zhromaždení.

„Česko-Slovenská dohoda, nazývaná ako Pittsburská dohoda z 30. mája 1918 bola Magnou chartou slovenských štátoprávných požiadaviek 20. storočia v rámci existencie Česko-Slovenska, na ktorú bezprostredne nadväzovala a v ktorej

⁵⁶ § 9 ods. 1 ústavného zákona č. 299/1938 Zb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny.

⁵⁷ Ústavný zákon č. 299/1938 Zb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny (Časť druhá – Zmena ústavnej listiny, Hlava I., všeobecné ustanovenie, § 1).

kontinuálne pokračovala Žilinská dohoda zo 6. októbra 1938.⁵⁸ Takto politický vývoj legislatívne dovŕšil ústavný zákon č. 299/1938 Zb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny a ústavná zmena oficiálneho názvu Československa na Česko-Slovenská republika. Nielen symbolicky bol ústavný zákon č. 299/1938 Zb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny ako novela Ústavnej listiny z roku 1920 publikovaný v celoštátnej a oficiálnej Zbierke zákonov a nariadení len v slovenskom jazyku. Došlo k ústavnej premene unitárneho čs. štátu na de facto čs. štát s asymetrickou federálnou povahou.

Výkonná moc

Podľa presnej dobovej dikcie hlavy III ústavného zákona o autonómii Slovenskej krajiny išlo o vládnú a výkonnú moc. Celoštátna výkonná moc predstavovaná čs. vládou a čs. prezidentom sa ústavným zákonom č. 299/1938 Zb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny rozšírila o celoslovenskú a autonómnu **Slovenskú krajinskú vládu ako orgán výkonnej (a nariaďovacej) moci Slovenskej krajiny**. Boli oslabené právomoci celoštátnej ústrednej vlády a prezidenta republiky (Č-SR) voči Slovensku. Napríklad čs. prezident legislatívne (a kompetenčne) zostal v postavení „silného“ prezidenta voči Českým krajinám a v postavení „slabého“ prezidenta voči Slovensku. Voči ústrednej vláde mohla 1/3 poslancov zo Slovenskej krajiny podať návrh na vyslovenie nedôvery. Výkonnú moc na Slovensku predstavovala Slovenská krajinská vláda,⁵⁹ ktorá mala výkonné (a nariaďovacie) právomoci v rámci slovenskej autonómnej výkonnej moci. Ako autonómna vláda priamo zodpovedala len Snemu Slovenskej krajiny. Slovenská krajinská vláda sa stala na území Slovenska vrcholovým orgánom výkonnej a nariaďovacej moci a celej politickej správy ako najdôležitejšej súčasti vtedajšej verejnej správy. V zmysle článku V, odseku 4 ústavného zákona č. 299/1938 Zb.

⁵⁸ ČANÁDY, Bruno. Legislatíva a štátoprávne postavenie slovenskej autonómie roku 1938. In LETZ, Róbert a kol. *Úsilie Slovákov o autonómiu*. Martin : Matica slovenská, 2019, s. 119.

⁵⁹ Ústavný zákon č. 299/1938 Zb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny (Časť druhá – Zmena ústavnej listiny, Hlava III., Moc vládna a výkonná, § 10 až § 16).

Uvedme k autonómnym (krajinským) vládam, že od 6. 10. 1938 do 7. 10. 1938 bol J. Tiso ministrom pre správu Slovenska. Taktiež J. Tiso sa stal predsedom prvej Slovenskej krajinskej vlády (od 7. 10. 1938 do 1. 12. 1938). Členmi boli: J. Tiso – predseda vlády a minister vnútra, P. Teplanský – minister poľnohospodárstva, obchodu, verejných prác a financií, F. Ďurčanský – minister spravodlivosti, sociálnej starostlivosti a zdravotníctva, J. Lichner – minister pôšt a železníc a M. Černák – minister školstva. Druhá Slovenská krajinská vláda (od 1. 12. 1938 do 20. 1. 1939). J. Tiso – predseda vlády a minister vnútra, sociálnej starostlivosti a zdravotníctva, P. Teplanský – minister financií, obchodu a poľnohospodárstva, F. Ďurčanský – minister dopravy a verejných prác, M. Vančo – minister spravodlivosti a M. Černák – minister školstva. Tretia Slovenská krajinská vláda (od 20. 1. 1939 do 9. 3. 1939). J. Tiso – predseda vlády a minister vnútra, J. Sivák – námestník predsedu vlády a minister školstva a národnej osvety, M. Vančo – minister spravodlivosti, P. Teplanský – minister financií, M. Pružinský – minister hospodárstva a F. Ďurčanský – minister dopravy a verejných prác. Štvrtá Slovenská krajinská vláda (od 9. 3. 1939 do 11. 3. 1939). Predsedom vlády bol J. Sivák a zároveň minister ostatných rezortov. Zároveň ministrom financií bol P. Teplanský. Piata Slovenská krajinská vláda (od 11. 3. 1939 do 14. 3. 1939). K. Sidor – predseda vlády, M. Sokol – minister vnútra, J. Stano – minister dopravy a verejných prác, P. Zaťko – minister priemyslu, obchodu, živností a minister poľnohospodárstva, A. Hrnčiar – minister financií, J. Sivák – minister školstva a národnej osvety a minister spravodlivosti G. Fritz.

z. a n. členov Slovenskej krajinkej vlády tvoriacej súčiastku ústrednej vlády menoval prezident na návrh predsedníctva Snemu Slovenskej krajiny. Ingerencia Slovenskej krajinkej vlády na činnosť celoštátnej vlády sa realizovala cez spolurozhodovanie a spolupodpisovanie vybraných aktov celoštátnej ústrednej vlády v záležitostiach týkajúcich sa Slovenskej krajiny. Členovia slovenskej autonómnej vlády sa mohli zúčastňovať na rokovaní celoštátnej (ústrednej) vlády, pokiaľ sa vládne nariadenie česko-slovenskej vlády týkalo Slovenskej krajiny. Spravidla spolupodpisoval takýto vládny akt jeden člen vlády zastupujúci Slovenskú krajinu. Z hľadiska brannej moci ústavný zákon č. 299/1938 Zb. z. a n. vytvoril Slovenské krajinské veliteľstvo. Príslušníci Slovenskej krajiny (podľa domovskej príslušnosti) sa mali podľa ústavného zákona zadeliť do útvarov na Slovensku s podriadenosťou tomuto veliteľstvu. Treba však zdôrazniť, že vládnu a výkonnú moc na území Slovenskej krajiny vo veciach uvedených v § 4 ods. 1 (spoločné veci) ústavného zákona č. 299/1938 Zb. z. a n. vykonávali orgány Č-SR. To znamená, že v uvedených kompetenčných záležitostiach spoločných vecí mohli mať ústredné orgány spoločného štátu na území Slovenska svoje územné (dekoncentrované) orgány (zložky), ale už však nemali dovtedajšiu politickú správu. Silné postavenie celoštátnej vládnej moci zostalo, najmä v oblasti finančno-hospodárskej a zahraničnopoliticko-obrannej. Na rozhodovaní ústrednej vlády a podpisovaní jej aktov sa zúčastňovali členovia Slovenskej krajinkej vlády a to len vtedy, ak išlo o záležitosti týkajúce sa aj Slovenskej krajiny. Ak slovenské autonómne orgány vyjadrovali záujmy Slovenska a slovenského národa, tak ústredná vláda a celoštátny prezident nevyjadrovali len záujmy Č-SR, ale aj záujmy českého národa.

Súdna moc

Zvýšilo sa slovenské personálne zapojenie do celoštátneho Ústavného súdu, ktorý zabezpečoval súdny dohľad aj nad ústavnosťou legislatívy Snemu Slovenskej krajiny. Ústavný súd bol takto doplnený o dvoch ďalších členov (náhradníkov) menovaných vládou Slovenskej krajiny.⁶⁰ Súdnu ochranu voči správny úradom Slovenskej krajiny mal poskytovať súd zriadený na Slovensku a zložený z nezávislých sudcov podľa legislatívnej úpravy schválenej Snemom Slovenskej krajiny. Ústavný zákon č. 299/1938 Zb. z. a n. umožňoval, aby Snem Slovenskej krajiny samostatne vytvoril na Slovensku **Najvyšší súd a Najvyšší správny súd**. Súčasťou súdnej moci sa podľa realizovanej novely Ústavnej listiny takto následne stal Najvyšší súd Slovenskej krajiny a Najvyšší správny súd so samostatnou vecnou a územnou celoslovenskou pôsobnosťou.

Neskôr vznikol **ústavný zákon č. 328/1938 Zb. z. a n. o autonómii Podkarpatskej Rusi z 22. novembra 1938**, ktorý vychádzal z legislatívnych základov slovenskej autonómie. Autonómna Podkarpatská Rus (a jej autonómne orgány) bola legislatívne v slabšom postavení, ako mala autonómna Slovenská krajina.

III. Ústavná etapa z rokov 1945 – 1948 – Vplyv Ústavnej listiny z roku 1920 na činnosť Dočasného národného zhromaždenia a to

⁶⁰ Ústavný zákon č. 299/1938 Zb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny (časť prvá, článok II).

do uskutočnenia všeobecných volieb v roku 1946, resp. prijatia

Ústavy 9. mája z roku 1948

Podľa slovenského právneho historika J. Beňa a jeho štátoprávnej periodizácie, tak slovenská štátnosť od 1. septembra 1944 do 20. apríla 1945 „bola to štátnosť uznávajúca medzinárodnoprávne jestvujúcu ČSR a od 5. novembra 1944 (dohody prezidenta ČSR a delegácie SNR v Londýne) uznávajúca aj platnosť Ústavy ČSR, ale iba ako zásady a vodítka až do jej konečnej zmeny“. Podľa J. Beňa od 21. apríla 1945 do 27. októbra 1945 bola to slovenská štátnosť „s konfederatívnymi prvkami v celoštátnom zákonodarstve vykonávanom dekrétmi prezidenta ČSR, ktoré platili na Slovensku, len ak boli vydané so súhlasom SNR“.⁶¹

Teda podľa niektorých slovenských právnych historikov bola Ústavná listina z roku 1920 z hľadiska (po)vojnového Slovenska a úpravy slovenských pomerov len akési bližšie nešpecifikované právne „vodítko“. Samozrejme, právny vplyv Ústavnej listiny z roku 1920 na vývoj v Českých krajinách bol širší a hlbší ako na Slovensku. Určitým spôsobom pretrval až do prijatia Ústavy 9. mája 1948. Na druhej strane dopady Ústavnej listiny na Slovensko výrazne zužuje vtedajší štátoprávny stav. „Objektívny legislatívny pohľad na interpretáciu právnej situácie na Slovensku v roku 1945 jednoznačne vysvetľuje text vyhlášky ministra vnútra č. 30/1945 Zb. z 27. júla 1945 o platnosti ústavného dekrétu prezidenta republiky z 3. augusta 1944, č. 11 Úradný vestník československý, o obnovení právneho poriadku, podľa ktorej ústavný dekrét č. 11/1944 Úr. vest. čsl., ktorý v prílohe publikoval, bol naďalej platný len v Česku a nebol platný na Slovensku.“⁶² Uvedený dekrét exilového prezidenta E. Beneša z roku 1944 sa z londýnskeho exilu pokúsil obnoviť platnosť a účinnosť Ústavnej listiny z roku 1920.

V uvedenom úzkom právnom rámci a s veľmi subsidiárnym dosahom možno preto hodnotiť potencionálny, ale obmedzený vplyv Ústavnej listiny z roku 1920 na slovenský právny vývoj od (po) roku 1945. Určitou veľmi zúženou odchylkou aj vo vzťahu k Slovensku bol vymedzený význam Ústavnej listiny na kreáciu a fungovanie Dočasného národného zhromaždenia v rokoch 1945 – 1946. Ústavná listina z roku 1920 tak v obmedzenej miere ovplyvňovala činnosť Dočasného národného zhromaždenia,⁶³ ktoré reálne vzniklo na základe ústavného dekrétu prezidenta republiky č. 47/1945 Zb. o Dočasnom Národnom zhromaždení s ustanovujúcou schôdzou dňa 28. októbra 1945. Úlohou Dočasného národného zhromaždenia, ktoré bolo zložené len z kooptovaných (cez štruktúry národných výborov⁶⁴), a teda občanmi priamo nevolených členov, bolo

⁶¹ BEŇA, Jozef. *Diskontinuitná kontinuita slovenských ústavných dejín*. Bratislava : Atticum, 2014, s. 103.

⁶² ČANÁDY, Bruno. Ústredné orgány a územné orgány a ich právne postavenie v roku 1945. Zostavil Mulík, Peter a kol. In *Prelom dejín. Rok 1945 v slovenských a európskych dejinách*. Martin : Matica slovenská, 2016, s. 227. V čl. I tejto vyhlášky MV sa uvádza: „Podľa uznesenia vlády republiky Československej zo dňa 27. júla 1945 zostáva ústavný dekrét prezidenta republiky zo dňa 3. augusta 1944, č. 11 Úr. vest. čsl., o obnovení právneho poriadku v platnosti, **platí zatiaľ len** v zemiach Českej a Moravskosliezskej a nadobúda účinnosť 5. mája 1945...“

⁶³ Dočasné národné zhromaždenie malo skončiť svoju činnosť vytvorením Ústavodarného národného zhromaždenia a to na základe všeobecných volieb, ktoré sa uskutočnili 26. 5. 1946.

⁶⁴ Zjazd národných výborov v Banskej Bystrici sa uskutočnil v dňoch 28. – 29. augusta 1945, kde boli zvolení slovenskí poslanci do Dočasného národného zhromaždenia a zjazd zvolil nových členov Slovenskej národnej

pripraviť všeobecné voľby v ČSR a to v roku 1946. Dočasné národné zhromaždenie bolo nepriamo voleným parlamentom, ktorý bol jednokomorovým zákonodarným zborom s určitými kontrolnými kompetenciami. Popri klasických parlamentných legislatívnych právomociach malo Dočasné národné zhromaždenie predovšetkým potvrdiť prezidenta ČSR v jeho funkcii, dodatočne schváliť prezidentské dekréty a pripraviť všeobecné a priame voľby. Uvedme, že samotné prezidentské dekréty v mnohom modifikovali až doslova pozastavovali akúkoľvek aplikáciu mnohých ustanovení Ústavnej listiny v novej (nastupujúcej ľudovodemokratickej) politickej situácii a pri zvýšenom geopolitickom vplyve nového sovietskeho (nielen) stredoeurópskeho hegemonu. Osobitne demokratické prvky z ústavy, ale hlavne prvky ochrany vlastníctva, ochrany menšín a občianske práva vôbec podľa Ústavnej listiny z roku 1920 strácali v priamom dejinnom prenose svoj význam a takmer akýkoľvek reálny dosah.

Uvedme, že dňa 27. augusta 1945 bol v celoštátnej zbierke⁶⁵ zákonov a nariadení vydaný (publikovaný, resp. uverejnený), a teda nadobudol právnu účinnosť – „Ústavný dekrét prezidenta republiky zo dňa 25. augusta 1945 o Dočasnom Národnom zhromaždení“ č. 47/1945 Zb. V úvodnej časti tohto ústavného dekrétu sa uvádzalo, citujeme: „K návrhu vlády a po dohode so Slovenskou národnou radou ustanovuje.“

Podľa čl. 1 ústavného dekrétu č. 47/1945 Zb. malo Dočasné národné zhromaždenie vykonávať zákonodarnú moc len do doby, pokiaľ sa malo zísť Ústavodarné národné zhromaždenie. To malo vzniknúť z volieb podľa všeobecného, rovného, priameho a tajného hlasovacieho práva a to na princípe pomerného zastúpenia. Jednokomorové Dočasné národné zhromaždenie mala tvoriť len jedna snemovňa s 300 členmi (poslancami). Aktívne volebné právo mali podľa predmetného ústavného dekrétu osoby, ktoré dosiahli 18. rok veku (aktívne volebné právo), ale voliteľní (pasívne volebné právo) boli čs. občania len od 21. roku veku. Ďalšie volebné podmienky mala stanoviť čs. vláda prostredníctvom vládneho nariadenia.

V čl. 2 ústavného dekrétu č. 47/1945 Zb. sa uvádzali právomoci Dočasného národného zhromaždenia, vrátane právnej aplikácie Ústavnej listiny z roku 1920. Avšak možnosť aplikácie Ústavnej listiny z roku 1920 v rokoch 1945 – 1946 bola len v zúženej podobe. Do roku 1946 konkrétne medze aplikácie jednotlivých ustanovení Ústavnej listiny z roku 1920 výrazne ovplyvnilo samotné zúžujúce znenie ústavného dekrétu č. 47/1945 Zb. a iné povojnové prezidentské dekréty (čs. prezidenta E. Beneša). Neskôr rozhodnutia (zákony) Dočasného národného zhromaždenia a v rokoch 1946 – 1948 rozhodnutia (zákony) Ústavodarného národného zhromaždenia. Navyše tu bola široká a dynamická vládna legislatíva. Dosah Ústavnej listiny z roku 1920 na Slovensko a na slovenskú problematiku veľmi výrazne obmedzovali nariadenia Slovenskej národnej rady. Prijatie Ústavy 9. mája 1948 znemožnilo akékoľvek ďalšie, čo i len teoretické uplatnenie vybraných ustanovení Ústavnej listiny z roku 1920.

rady a to všetko podľa jednotnej kandidátnej listiny Slovenského národného frontu s paritným zastúpením Demokratickej strany a Komunistickej strany Slovenska.

⁶⁵ V § 2 dekrétu prezidenta republiky z 23. júna 1945 o Zbierke zákonov a nariadení republiky Československej sa uvádzali „zákony (dekréty prezidenta republiky)“.

Dočasné národné zhromaždenie v rokoch 1945 – 1946 malo základné legislatívno-politické (štátoprávne) úlohy

1. Dočasné národné zhromaždenie malo potvrdiť dovtedajšieho prezidenta ČSR (E. Beneša) až do jeho novej voľby za prezidenta. Dočasné národné zhromaždenie nemohlo voliť prezidenta z viacerých kandidátov. DNZ mohlo len potvrdiť (a nie priamo voliť) E. Beneša za prezidenta ČSR. Navyše išlo len o dočasné potvrdenie prezidenta vo funkcii, t. j. do predpokladanej prezidentskej voľby novozvoleným parlamentom (Ústavodarným národným zhromaždením)⁶⁶.

2. Tiež Dočasné národné zhromaždenie malo len „primerane“ vykonávať právomoci Národného zhromaždenia podľa Ústavnej listiny z roku 1920 a podľa iných zákonov.

3. Ústavnú listinu z roku 1920 mohlo Dočasné národné zhromaždenie všeobecne meniť, citujeme: „... len pokiaľ je to nevyhnutne potrebné.“

4. **Bol stanovený akýsi čiastkový, resp. zúžený zákaz majorizácie z hľadiska Slovenska. Podľa ústavného dekrétu č. 47/1945 Zb.: „Vo veciach týkajúceho sa ústavno-právneho postavenia Slovenska je potrebný tiež súhlas väčšiny prítomných členov Dočasného Národného zhromaždenia zo Slovenska.“⁶⁷ Zákaz majorizácie sa týkal úzko vecnej problematiky – len štátoprávneho postavenia Slovenska v spoločnom štáte a nie aj ďalších veľmi dôležitých slovenských národných záujmov (napríklad schvaľovanie štátneho rozpočtu, voľba prezidenta, prípadne vecí, ktoré už Košický vládný program pomenovával ako predmet ochrany slovenských národných záujmov, a iné).**

Podľa čl. 3 ústavného dekrétu č. 47/1945 Zb. platili nasledovné právne zásady a postupy.

1. Z hľadiska aplikácie Ústavnej listiny sa na činnosť Dočasného národného zhromaždenia „primerane“ vzťahovali ustanovenia (predmníchovskej) Ústavnej listiny z roku 1920 a ďalších zákonov, presnejšie ustanovení, ktoré upravovali postavenie bývalej (prvorepublikovej) Poslaneckej snemovne. A pre rokovanie Dočasného národného zhromaždenia platil rokovací poriadok bývalej Poslaneckej snemovne ako súčasť bývalého Národného zhromaždenia z rokov 1920 – 1938.

2. Ústavná listina z roku 1920 sa obdobne vzťahovala na členov (poslancov) Dočasného národného zhromaždenia. Aplikácia Ústavnej listiny z roku 1920 bola len v medziach daných ústavným dekrétom č. 47/1945 Zb. Išlo o príslušné ustanovenia (predmníchovskej) Ústavnej listiny z roku 1920 a ďalších zákonov upravujúcich práva a povinnosti členov (poslancov) bývalej Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia z rokov 1920 – 1938.

3. Podľa čl. 2 ods. 3 ústavného dekrétu č. 47/1945 Zb. na potvrdenie voľby čs. prezidenta (E. Beneša) sa vyžadovala prítomnosť nadpolovičnej väčšiny členov Dočasného národného zhromaždenia a trojpätinovej väčšiny všetkých prítomných členov – poslancov.

⁶⁶ Ústavodarné národné zhromaždenie 19. júna 1946 zvolilo E. Beneša za prezidenta ČSR.

⁶⁷ Podľa čl. 2, bodu 2 ústavného dekrétu prezidenta republiky z 25. augusta 1945 o Dočasnom Národnom zhromaždení č. 47/1945 Zb.

Ako vidieť, aj v tomto prípade pri potvrdení čs. prezidenta v novom čs. parlamente neplatil z hľadiska zástupcov (poslancov) zo Slovenska žiadny zákaz majorizácie. Určitou nedostatočnou náhradou absencie zákazu majorizácie bola potreba trojpäťtinovej väčšiny hlasov členov Dočasného národného zhromaždenia (DNZ) z nadpolovičnej väčšiny prítomných členov DNZ pri prezidentskej voľbe. Dňa 28. októbra 1945 prebehla ustanovujúca schôdza Dočasného Národného zhromaždenia ako podmienky budúceho fungovania nového parlamentu. V roku 1946 sa uskutočnili prvé povojnové všeobecné voľby a to v rámci vtedajšej limitovanej demokracie. Vzniklo Ústavodarné národné zhromaždenie, ktoré v roku 1948 po komunistickom prevrate prijalo (ľudovodemokratickú) Ústavu 9. mája. Bol to Ústavný zákon z 9. mája 1948 č. 150/1948 Zb. Ústava Československej republiky. Nadobudla právnu účinnosť 9. júna 1948. Podľa § 173 ods. 1 ústavného zákona č. 150/1948 Zb.: „Dňom, kedy táto ústava nadobúda účinnosť, stráca platnosť Ústavná listina Československej republiky, uvádzaná zákonom zo dňa 29. februára 1920. č. 121 Zb., ako i jej súčasti.“ To bol po 28 rokoch formálny koniec Ústavnej listiny z roku 1920.

Constitutional Charter of 1920 and Czech-Slovak Constitutional Relations (1920–1948)

Bruno Čanády

SUMMARY

In 2020, we remembered the 100th anniversary of the adoption of the 1920 Constitutional Charter, and it was necessary to write a commentary about it. The Constitutional Charter of 1920 was the second Czechoslovak Constitution which was in force in the years 1920–1939. This was an essential part of the Act of February 29, 1920, No. 121/1920 in the Code of Laws and Regulations, which was an introduction to the Constitutional Charter of the Czechoslovak Republic. The 1920 Constitutional Charter was a republican and democratic Constitution with a Preamble, six Chapters, and 134 Sections. However, it constitutionally enshrined the fiction of the „Czechoslovak nation“ and the fiction of the „Czechoslovak language“, whereas none of these really existed. The Constitutional Charter was based on the distribution of powers into three branches: namely Legislative, Executive, and Judicial. The only legislative body in the Czechoslovak Republic was the National Assembly, which was a bicameral parliament. The National Assembly consisted of the Chamber of Deputies and the Senate. The government and the president were part of the executive branch. The government, appointed by the president and responsible to the parliament, had full governmental and executive powers. The direct exercise of these powers by the president was only exceptional. State courts exercised judicial power, while the constitutional principle—that all judges should exercise their office independently and should be bound only by law—was valid. According to the Constitution, the Constitutional Court, the Supreme Court, the Supreme Administrative

Court, and the Electoral Court existed. In 1938, the wording of the Constitutional Charter of 1920 was amended by the Constitutional Act on the Autonomy of the Slovak Lands. After the Second World War, the Constitutional Charter of 1920 had a certain limited influence on the activities of the Interim National Assembly in the years 1945–1946. Its constitutional significance was limited, especially by constitutional presidential decrees and the activities of parliaments after World War II. The validity of the Constitutional Charter of 1920 officially expired in 1948.

Druhá svetová vojna a Slováci v rozdelenej Vojvodine 1941 – 1945

I. časť: Život na rozdelenom území

Ján Tkáč

1. Rozdelenie Vojvodiny 1941 – 1944

Vedúce postavenie v juhoslovanskej vláde a zahraničnej politike kráľovskej Juhoslávie v rokoch 1918 – 1941 mali srbská dynastia Karađorđevićovcov a srbskí politici. V druhej polovici 30. rokov 20. storočia v Juhoslávii zosilnel politický vplyv Nemecka na úkor Francúzska a Veľkej Británie. Najprv sa to prejavilo hospodárskym prenikaním Nemecka do Juhoslávie. Stalo sa tak po zavraždení juhoslovanského kráľa Alexandra Karađorđevića v roku 1934, keď na juhoslovanskú zahraničnú politiku mal veľký vplyv pronemecky orientovaný princ regent Pavle Karađorđević. Počas vlády Milana Stojadinovića v rokoch 1935 – 1939 začalo slabnúť spojenectvo Juhoslávie s Československom v rámci Malej dohody. Po voľbách, ktoré sa konali v roku 1938, princ Pavle spôsobil pád M. Stojadinovića a vytvoril novú vládu na čele s oddaným Dragišom Cvetkovićom. Aby juhoslovanská vláda upokojila Nemecko, bol za nového ministra zahraničných vecí menovaný dovtedajší juhoslovanský vyslanec v Berlíne Aleksandar Cincar-Marković. Pod vplyvom udalostí nasledujúcich po Mníchovskej dohode v roku 1938 a z obavy, aby podobný osud nestihol aj Juhosláviu, sa nová juhoslovanská vláda pokúsila dohodnúť s opozičnými Chorvátmi. Výsledkom bola dohoda medzi juhoslovanskou vládou a vedením Chorvátskej sedliackej strany na čele s Vladkom Mačekom, ktorá do dejín vošla pod názvom dohoda Cvetković – Maček, podpísaná 26. augusta 1939. Na jej základe bola vytvorená Chorvátska bánovina, ku ktorej boli pripojené ďalšie územia v Bosne a Hercegovíne a mala rozsiahle právomoci. Po vypuknutí druhej svetovej vojny v roku 1939 Juhoslávia vyhlásila neutralitu. Nemecko robilo nátlak na Juhosláviu, aby sa pripojila k Osi. Juhoslovanskí vládni predstavitelia mali obavy, že ak neustúpia požiadavkám nemeckého vodcu Adolfa Hitlera, ten potom dá voľnú ruku Taliansku, Maďarsku a Bulharsku, ktoré mali územné požiadavky voči Juhoslávii. Juhoslávia najprv váhala a súhlasila s prístupom k Osi, ale až potom, ako A. Hitler sľúbil, že štáty Osi nebudú požadovať prechod pre svoje armády cez juhoslovanské územie. Následne Juhoslávia podpísala 27. marca 1941 vo Viedni protokol o pristúpení Juhoslávie k Paktu troch. Keď sa o tom dozvedala verejnosť v Juhoslávii, začali protesty a demonštrácie, najmä v Belehrade a Srbsku. V noci z 26. na 27. marca uskutočnila skupina probritských dôstojníkov štátny prevrat, internovala princa Pavla, vyhlásila syna kráľa Alexandra Petra za plnoletého a novým predsedom vlády sa stal generál Dušan Simović. Nová vláda sa snažila nadviazať spoluprácu s V. Britániou a USA a Nemecko uisťovala o tom, že dohoda zostáva

v platnosti. Ale A. Hitler sa hneď rozhodol zaútočiť na Juhosláviu a zainteresoval do útoku aj Taliansko, Maďarsko a Bulharsko.

Útok štátov Osi na Juhosláviu začal ráno 6. apríla 1941. Po krátkom odpore juhoslovanská armáda 17. apríla kapitulovala. Juhoslávia bola obsadená a rozdelená medzi Nemecko, Taliansko, Maďarsko, Bulharsko. Na území Chorvátska, Bosny a Hercegoviny vytvorili Nezávislý chorvátsky štát kontrolovaný Nemeckom a Talianskom. Podobne bola rozdelená Vojvodina: Báčka bola pripojená k Maďarsku, Banát k Srbsku pod nemeckou kontrolou a Sriem k Nezávislému chorvátskemu štátu. Počas tzv. aprílovej vojny v roku 1941 bola Vojvodina obsadená bez väčších bojov a na jeseň 1944 sa okupačné jednotky väčšinou stiahli skôr, ako tam dorazili príslušníci formujúcej sa juhoslovanskej armády alebo sovietska armáda. Väčšie vojnové operácie okrajovo zasiahli Sriem začiatkom roku 1945. Sporadické partizánske boje prebiehali za okupácie iba v Srieme. Vojvodina tak bola ušetrená od vojnového ničenia. Styky medzi Slovákami v Báčke, Banáte a Srieme boli prerušené. Vzhľadom na to, že prestali vychádzať takmer všetky publikácie vojvodinských Slovákov a mnohé dobové pramene boli v tom čase stratené, ako aj skutočnosť, že sa počet kultúrnych aktivít rapídne znížil, je ťažšie vykresliť život vojvodinských Slovákov počas vojnových rokov 1941 – 1945.

2. Slováci v Báčke súčasťou hortyovského Maďarska

Po nemeckom útoku na Juhosláviu vyhlásilo hortyovské Maďarsko v noci z 10. na 11. apríla 1941 vojnu Juhoslávii a začalo obsadzovať Báčku.¹ Južná Báčka bola obsadená 13. apríla 1941. K postupujúcej maďarskej a nemeckej armáde sa pripájali Nemci z dedín v južnej Báčke.² Zo začiatku bola Báčka pod správou južnej maďarskej armády. Na základe rozhodnutia maďarského parlamentu o „*znovuprinavrátení južných území ku korune sv. Štefana*“ zo 16. augusta 1941 bola Báčka pripojená k uhorskej Báčsko-bodrockej župe, do ktorej patrila pred rokom 1918. Maďarské občianstvo bolo vrátené všetkým, čo boli maďarskými občanmi pred 26. júlom 1921 a stratili ho v dôsledku Trianonskej mierovej zmluvy. Všade bol dosadený nový úradnícky aparát, aj keď maďarská ústava zaručovala miestne volenú samosprávu. Všetky názvy obcí a miest boli pomadžarčené, dokonca aj tie, ktoré predtým nikdy nemali maďarský názov. Na území Báčky mohli pôsobiť len maďarské politické strany. Z menších nepodliehala žiadnym obmedzeniam iba nemecká menšina. Niekoľko tisíc miestnych Nemcov odišlo do SS jednotiek. Mnoho prisťahovaných Srbov po roku 1918 bolo vystáňovaných, tisíce obyvateľov bolo internovaných. Po rozvoji odbojového partizánskeho hnutia v susednom Srieme začala maďarská vláda koncom roku 1942 zavádzať vojenskú správu v Báčke.³

Úradným jazykom sa po vyše dvadsiatich ôsmich rokoch opäť stala maďarčina. Maďarsko sa snažilo pomadžarčiť znovuzískané územie a povzbudiť maďarský vlastenecký

¹ SIRÁCKY, Ján. Od partizánskych oddielov k vojenským brigádám. In *Slováci v zahraničí 11*. Martin : Matica slovenská, 1985, s. 12-13.

² FEKETE, Samuel. Dejiny písané krvou. Z dejín oslobodzovacieho hnutia v Hložanoch 1941 – 1945. In FEKETE, Samuel (ed.). *Hložany 1756 – 1986*. Hložany : MS Hložany, 1986, s. 103-105.

³ ŠESTÁK, Miroslav et. al. *Dějiny Jihoslovanských zemí*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 452. ISBN 80-7106-266-9.

duch miestnych obyvateľov. Prejavilo sa to aj verejným slávením maďarských sviatkov. Napríklad už poslednú májovú nedeľu v roku 1941 (25. mája) sa v báčskych dedinách konal „*hösök napja*“, čiže deň hrdinov, teda pamiatka na vojakov, ktorí zahynuli vo vojne. V Petrovci kázal biskup po maďarsky a na záver sa spievala hymna „*Isten áldd meg a magyart*“ (Boh žehnaj Maďarom). Slávnosť sa konala za účasti úradov a armády. V Hložanach farár Samuel Širka odbavil „*hösök napja*“ pred kostolom pri pomníku padlých Hložančanov v prvej svetovej vojne. Kázal po maďarsky, spievala sa maďarská hymna a pieseň z Tranoscia *Zlatého slunce krásny běh*.⁴

Po obsadení boli viacerí Slováci na juhu Báčky internovaní. Boli medzi nimi profesori petrovského gymnázia Andrej Sirácky a Michal Topol'ský, spisovateľ Ján Čajak, hložiansky notár Jozef Marčok a ďalší. Podľa údajného vyjadrenia maďarských dôstojníkov by sa nič nestalo, keby ich neudali miestni Slováci, lebo väčšina z nich bola internovaná na základe udania miestnych Slovákov. Tí žiadali aj zatvorenie slovenského gymnázia v Petrovci, lebo „*lebo vraj sa im tam iba popánšťuje mládež, hubí sa, odcudzuje od hrudy*“. Slovenský evanjelický biskup z Petrovca Samuel Štarke, ktorý bol v máji 1941 v Budapešti, „*intervenoval za internovaných Slovákov a bolo mu sľúbené aj to, že sa tunajší profesori môžu uplatniť na Slovensku*.“⁵

Nová maďarská správa si vynuocovala poslušnosť a utláčala najmä srbské obyvateľstvo, ktoré personifikovalo bývalú Juhosláviu a voči ktorému uplatňovala „*najostrejšie represálie*“. Vo vzťahu ku Chorvátom, Slovákom a Rusínom maďarské úrady spočiatku taktizovali s úmyslom oddeliť ich od Srbov a získať pre svoje ciele, respektíve, rýchlo ich asimilovať.⁶ V čase „*krvavých a zlopestných razií*“, ktoré v zime 1941/42 uskutočnilo maďarské vojsko v Novom Sade, Čurugu a Žablji, sa 28. januára 1942 razie začali aj v slovenskom Petrovci, „*ktorý od väčšej pohromy zachránila vtedy len náhoda, totiž skutočnosť, že tieto k zverským perzekúciám náchylné jednotky boli náhle z Báčky odvolané*“.⁷ Po prvých prejavoch odporu, ktoré sa v slovenských obciach prejavili na jeseň 1941, maďarská okupačná správa zostrila režim. V obciach južnej Báčky Petrovec, Pivnica, Hložany, Kulpín a Kysáč bolo niekoľko desiatok osôb zatknutých za protištátnu činnosť. Niektorí boli popravení, ďalší odsúdení na dlhoročné väzenie.⁸ Väčšina zatknutých bola pre nedostatok dôkazov prepustená. Zatykania, aj keď v menšom meradle, pokračovali aj v priebehu rokov 1942 – 1943.⁹ Akcie maďarskej vojenskej správy mali nielen potrestať vinníkov protištátnej činnosti, ale aj zastrašiť obyvateľstvo. Celková situácia v Báčke bola od roku 1942 do polovice roka 1944 na vojnové pomery pokojná. V niektorých dedinách boli okrem maďarských vojakov aj nemeckí. Protichodné záujmy a rozpory medzi maďarskými a nemeckými vojakmi paradoxne dopomohli k tomu, že nedošlo k väčším represáliám voči miestnemu obyvateľstvu. Mnohí báčski Slováci museli narukovať

⁴ VEREŠOVÁ, Katarína. Keď Slováci Slovákov udávali. In *Hlas ľudu* [online]. [cit. 2021.3.01.] Dostupné na internete: <<https://hl.rs/ked-slovaci-slovakov-udavali/>>.

⁵ VEREŠOVÁ, ref. 4.

⁶ SIRÁCKY, ref. 1, s. 14.

⁷ KMEŤ, Martin. Zpráva školskej sekcie. In *Náš život*, 1936, roč. 4, č. 2, s. 79.

⁸ SIRÁCKY, ref. 1, s. 17-18.

⁹ FEKETE, ref. 2, s. 91-102.

do maďarskej armády, prípadne boli neskôr ako maďarskí vojaci prevelení na ruský front. Niektorí z nich ako napríklad môj dedo Štefan Chlpka z Hložian (ročník 1920) najprv narukoval do juhoslovanskej armády. Po obsadení Báčky Maďarskom musel narukovať do maďarskej armády a 13. októbra 1941 nastúpil do kasárni v Tornali (dnešné Slovensko). Vojenskú službu potom striedavo absolvoval v kasárňach v Berettyóújfalu, Bánréve, Nagyvárad (dnešná Oradea v Rumunsku) a v Budapešti. V januári 1943 bol prevelený na ruský front. Nasledujúce obdobie bol v Haliči v Karpatoch. 2. novembra 1944 sa pri Čope pri rieke Tise vzdal postupujúcej Červenej armáde. V sovietskom zajatí v tábore Pravdinsk pri meste Gorkij (dnešný Nižný Novgorod) bol do novembra 1945. Domov zo zajatia sa vrátil až po skončení vojny 28. novembra 1945. A potom po vojne musel narukovať tretíkrát, tentokrát do socialistickej juhoslovanskej armády.

Postavenie Slovákov v Báčke sa po pripojení k Maďarsku v porovnaní so situáciou v Južoslávii zhoršilo. Na druhej strane Slováci v Báčke spojil svoje sily so Slováckmi, ktorí žili na územiach bývalého južného Slovenska, ktoré v rokoch 1938 – 1939 zabralo Maďarsko. Počas sčítania obyvateľov vo februári 1941 sa maďarské úrady snažili výsledky sčítania zmanipulovať takým spôsobom, aby sa administratívne znížil počet Slovákov. V tom čase sa v Maďarsku začala formovať skupina predstaviteľov slovenskej menšiny, z ktorej v roku 1941 vznikla Strana slovenskej národnej jednoty. Tá sa snažila monitorovať priebeh sčítania a potom informovala o najkriľavejších prípadoch manipulácie sčítania maďarskú vládu a vyslanectvo Slovenskej republiky v Budapešti. Popri Nových Zámkoch sa začiatkom 40. rokov začalo formovať centrum slovenského života v Košiciach. Hlavným predstaviteľom slovenskej menšiny v Maďarsku sa stal košický profesor a chemik Emanuel T. Böhm. V lete 1941 predložil maďarskej vláde memorandum, „v ktorom ju upozorňoval na útlak a krivdy páchané na slovenskej menšine. Žiadal aby maďarská vláda skončila s politickou, kultúrnou a hospodárskou diskrimináciou Slovákov“. Nečakajúc na súhlas maďarskej vlády a po dohode s vládou Slovenskej republiky, oznámil 21. augusta 1941 založenie Strany slovenskej národnej jednoty a stal sa jej predsedom. Podpredsedom strany sa stal Jozef Kelemen. Strana slovenskej národnej jednoty v Maďarsku nebola skutočnou stranou, ale skôr hnutím, ktorá združovala rôzne politické a ideové platformy v horthyovskom Maďarsku. Boli v nej zastúpení Slováci z obsadených území južného Slovenska, trianonského Maďarska a z Báčky. Z Báčky to boli profesori petrovského gymnázia Andrej Sirácky a Michal Topol'ský, spisovateľ Ján Čajak ml., Samuel Šeprák a ďalší. V rokoch 1941 – 1942 Strana slovenskej národnej jednoty zaslala maďarskej vláde celkovo tri memorandá.¹⁰ Najvýznamnejšie z nich bolo memorandum z 13. júna 1942, ktoré predseda strany E. T. Böhm adresoval predsedovi vlády Miklósovi Kállayovi. V memorande uviedol konkrétne prípady o prenasledovaní, diskriminovaní a šikanovaní Slovákov vo verejnom živote, kultúre, školstve, náboženstve a sociálnej oblasti. Prílohami memoranda boli štatistické údaje týkajúce sa situácie slovenských verejných škôl v Košickom a Novozámockom okrese a v Sedmohradsku. Nasledovala príloha obsahujúca zoznam sťažujúcich sa robotníkov, ktorí boli prepustení

¹⁰ BOBÁK, Ján. *Slováci v Maďarsku (1918 – 1945)*. Bratislava : Kubko Goral, 1998, s. 40-48. ISBN 80-88858-05-4.

zo zamestnania. Najrozsiahljšia príloha sa týkala Slovákov v Košickom okrese, ktorí sa v roku 1938 zúčastnili na mobilizácii v Česko-Slovensku a maďarské úrady im zrekvizovali kone, potom Slovákov, ktorým bola odobratá pôda, ktorú získali v rámci pozemkovej reformy v ČSR, a potom Slovákov v Báčke, ktorým maďarské úrady odobrili pôdu získanú v rámci pozemkovej reformy v Juhoslávii. Posledná príloha sa týkala Slovákov, ktorí požadovali vyplatenie vojenskej podpory.¹¹

Matica slovenská v Juhoslávii, založená v roku 1932 so sídlom v Petrovci, nebola maďarskými úradmi zakázaná, ale v rokoch 1941 – 1946 nevyvíjala žiadnu činnosť. Jednotliví členovia vedenia Matice slovenskej spolupracovali so Stranou slovenskej národnej jednoty.¹² O Petrovec, ktorí bol kultúrnym centrom Slovákov v Báčke, začal prejavovať záujem provládny Uhorskokrajinský vzdelávací spolok slovenský, ktorý sa pokúšal zaujať miesto paralyzovanej Matice slovenskej. Zásluhou funkcionárov tohto spolku Antala Kadleca a Eduarda Ghéczyho-Hudeca bola časť vedenia Matice slovenskej internovaná alebo bola pod policajným dozorom. Pre svoje ciele získali na svoju stranu majiteľa miestnej konopnej fabriky Pavla Majeru, od ktorého bolo závislých niekoľko chudobných rodín. P. Majera sa stal predsedom miestnej organizácie spolku. Cieľom spolku bolo „zatiehnúť Slovákov do služieb vládnej Strany maďarského života (*Magyar Élet Pártja*) a v konečnom dôsledku oslabovať pozície a činnosť Strany slovenskej národnej jednoty v Maďarsku“.¹³

Po obsadení Petrovca sa budova gymnázia, ktorej výstavbu financovalo aj predvojnové Československo, stala vojenským strediskom. Zariadenie gymnázia bolo zdemolované. Profesori petrovského gymnázia A. Sirácky, M. Topoľský, J. Čajak ml. a Ivan Križan boli od 20. mája do 17. júna 1941 väznení a vyšetrovaní v Novom Sade. A. Sirácky bol potom väznený do konca júla 1941 v Báčskej Topole. Po prepustení boli všetci pod policajným dozorom. Srbskí profesori, ktorí predtým narukovali do juhoslovanskej armády, boli z Bačky vypovedaní. Riaditeľ gymnázia Stanko Dragosavljević musel 24. apríla 1941 odovzdať archív školy zástupcovi Michalovi Rapošovi. Maďarská školská správa so sídlom v Novom Sade rozdelila 300 žiakov gymnázia na osem tried.¹⁴ V máji 1941 bolo petrovské gymnázium pretvorené na uhorsko-kráľovské štátne gymnázium so slovenskou vyučovacou rečou.¹⁵ Od 26. mája do 28. júna zaviedli pre 1. až 7. ročník „školské zamestnávanie žiactva“, ktoré trvalo 2-3 hodiny denne. „Hlavným bodom programu malo byť odriekanie maďarského revizionistického vyznania ‚hiszegy‘ a prísna disciplína prevýchovy na nové poriadky“. Školský rok 1940/41 bol ukončený maturitnou

¹¹ BÖHM, T. Emanuel. The Slovak minority in Hungary A memorandum of 1942. In *Slovak studies XVI*. Cleveland – Rome : Slovak Institute, 1976, s. 55-118.

¹² X. výročná správa Matice slovenskej vo FER Juhoslávii na rok 1945-46. In *Náš život*. 1946, roč. I (IX), č. 3-4, s. 172.

¹³ SIRÁCKY, ref. 1, s. 16-17.

¹⁴ KMEŤ, Ján. Päťdesiat rokov slovenského gymnázia v Petrovci. In *Pamätnica – Päťdesiat rokov slovenského gymnázia v Petrovci*. Báčsky Petrovec : Slovenské gymnázium v Petrovci, 1969, s. 79-80.

¹⁵ BENCSIK, Eugen. *Ročníka uh. Kráľ. Štátnej koedukačnej meštianky so slovenskou vyuč. rečou a s ňou spojeného gymnaziálneho naukobehu Petróc pre 1942 – 43. školský rok*. Kassa : Nyomta a „grafika“ könyvnyomda, 1943, s. 16.

skúškou, ku ktorej nebol pripustený jeden český žiak. V školskom roku 1941/42 sa na ústave nevyučovalo, lebo budova gymnázia bola opäť obsadená maďarskou armádou. 6. októbra 1942 vyslalo maďarské ministerstvo školstva do Petrovca mimoriadnu komisiu, ktorá mala založiť Uhorsko-kráľovskú štátnu koedukačnú meštianku so slovenskou vyučovacou rečou,¹⁶ ktorá zahŕňala iba nižšie triedy gymnázia.¹⁷ S ňou bol spojený „gymnaziálny naukobeh“, v ktorom boli žiaci vyšších tried bývalého gymnázia,¹⁸ teda tí, čo v dôsledku vojny a okupácie nemohli skončiť svoje stredoškolské vzdelanie. *Naukobeh* mal postupne zaniknúť. Výučba na meštianke začala 3. novembra 1942 a trvala do 28. augusta 1943 a na „gymnaziálnom naukobehu“ až do 23. septembra 1943.¹⁹ Za riaditeľa bol vymenovaný bývalý riaditeľ ženskej dievčenskej meštianky Eugen Bencsik, ktorý prevzal správu školy 29. júla 1943.²⁰ Na gymnáziu pôsobili bývalí slovenskí, ale už aj maďarskí profesori. Koncoročné skúšky skladali pred skúšobnými komisiami košického gymnázia od 24. septembra do 2. októbra 1943. Potom začal školský rok 1942/43, počas ktorého boli v dôsledku nedostatku kuriva predĺžené zimné prázdniny na takmer dva mesiace (od 20. decembra 1942 do 10. februára 1943). Školský rok na meštianke skončil predčasne už 1. apríla a na „naukobehu“ 13. mája 1944. Od 19. do 25. mája boli koncoročné a maturitné skúšky pred komisiou košického gymnázia. Po skončení školského roka 1943/44 sa viac nevyučovalo. Na gymnáziu zostal iba riaditeľ E. Bencsik. Po odchode maďarskej správy v októbri 1944 prevzal správu gymnázia petrovský národnooslobodzovací výbor. Počas maďarskej správy počet žiakov meštianskej školy a „naukobehu“ klesol. Chýbali slovenskí žiaci z Banátu a Sriemu. Asi štvrtina žiakov „naukobehu“, prevažne Petrovčanov, z neho vystúpila. Na meštianke pôsobili aj profesori pochádzajúci z južných, Maďarskom obsadených oblastí Slovenska, ktorí predstavovali „nový poriadok“. Tí vyučovali tzv. hlavné predmety. Slovenskí profesori boli v tomto období iba „akýmisi inštruktormi v podstate súkromných žiakov, ktorí svoje koncoročné skúšky skladali pred skúšobnými komisiami košického gymnázia“.²¹

Kníhtlačiareň v Petrovci, založená v roku 1919 pracovala aj počas vojny. Jej vydateľská činnosť sa obmedzila na vydávanie *Národného kalendára*, ktorý redigoval vtedajší správca kníhtlačiarnie Michal Labáth.²² Kalendár bol dostupný iba pre Slovákov v Báčke. Vytratila sa z neho *Kronika nášho národného života*, v ktorej sa písalo o rôznych podujatiach Slovákov v Báčke, Banáte a Srieme. V čase pripojenia Báčky k Maďarsku kalendár obsahoval články o dejinách Uhorska a Maďarska, propagandistické články

¹⁶ KMEŤ, ref. 14, s. 82.

¹⁷ BENCSIK, ref. 15, s. 16.

¹⁸ BENCSIK, Eugen. *Ročníca uh. Kráľ. Štátnej koedukačnej meštianky so slovenskou vyuč. rečou a s ňou spojeného gymnaziálneho naukobehu Petrôc pre 1943 – 44. školský rok*. Petrôc : Könyvnyomda B. T., 1944, s. 17.

¹⁹ KMEŤ, ref. 14, s. 84.

²⁰ BENCSIK, ref. 15, s. 17.

²¹ KMEŤ, ref. 14, s. 84-88.

²² BIELIK, František – SIRÁCKY, Ján – BALÁŽ, Claude. *Krajanské kalendáre v rokoch 1880-1975 ako prameň k poznaniu dejín zahraničných Slovákov*. In *Slováci v zahraničí 13*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 26-27.

o situácii na frontoch a rôzne cestopisné a vedecké články.²³ Počas vojny tlačiareň v Petrovci netlačila ani nezávislé noviny *Národná jednota*. Posledné číslo *Národnej jednoty* vyšlo ešte deň pred útokom na Juhosláviu 5. apríla 1941, v ktorom redakcia oznamovala: „*Ťažké časy, v ktorých žijeme, postavili nás pred nerozriešiteľnú úlohu. Národnú jednotu, pre príčiny a dôvody ležiace mimo nás, musíme predbežne zastaviť... Ďalší vývoj udalostí nám ukáže, či zastavenie Národnej jednoty je len dočasné, alebo trvalé...*“ Vojensko-správne maďarské úrady v Báčke zakázali ďalej vydávať nielen *Národnú jednotu*, ale aj ďalšie časopisy ako napríklad časopis Matice slovenskej *Náš život* a evanjelické časopisy *Evanjelický hlásnik* a *Nádej*.²⁴ Určitou kompenzáciou zaniknutej *Národnej jednoty* bol týždenník *Slovenská jednota*, ktorý bol ústredným orgánom „*strany Slovenskej národnej jednoty v Uhorsku*“. Do marca 1942 vychádzal v Nových Zámkoch²⁵ a potom v Budapešti.²⁶ Začiatkom septembra 1941 bola v Petrovci zriadená filiálna redakcia a administrácia *Slovenskej jednoty*.²⁷ Ako redaktori *Slovenskej jednoty* z Báčky pracovali J. Čajak ml. (1942 – 1944 v Budapešti),²⁸ A. Sirácky (1942 – 1943 v Budapešti),²⁹ M. Topoľský (1942 – 1943 v Budapešti).³⁰ A. Sirácky a M. Topoľský po druhej svetovej vojne emigrovali do Československa a stali sa rektormi Univerzity Komenského v Bratislave.

Slovenská banka úč. spol. v Petrovci, ktorej vznik siaha do roku 1896, pôsobila aj počas maďarskej správy. Mala filiálku v Pivnici a zastupiteľstvo v Selenči. Bývalé filiálky v Novom Sade a Kysáči zrejme zanikli. Aj za okupácie bol riaditeľom banky Ing. Ivan Grúnik z Petrovca. Vo svojej činnosti sa zameriavala „*hlavne na kontakty so sporiteľmi*“. Prijímala vklady na vkladné knižky od 1 pengő a viac. „*Prijem alebo výplatu, pri každom vkladaní alebo vyplácaní, potvrdzovali dvaja úradníci banky. Zúrokovanie vkladov sa začínalo od vloženia nasledujúceho dňa a trvalo do dňa vybraní. Úroky sa pripisovali k istine 30. júna a 31. decembra každého roku a znovu sa zúrokovali i bez predloženia vkladnej knižky.*“ Majiteľom vkladnej knižky sa vyplácali aj istiny, aj úroky. Výber nebol obmedzený. Banka poskytovala aj pôžičky a vykonávala aj iné finančné transakcie.³¹

Rozdelenie Vojvodiny počas vojny spôsobilo rozdelenie slovenskej evanjelickej cirkvi v Juhoslávii. Banátsky a sriemsky seniorát boli oddelené. Na základe pozvania biskupa bankského dištriktu Alexandra Raffaya bol v máji 1941 v Budapešti slovenský biskup

²³ *Národný kalendár* vydaný v Petrovci. Ročníky 1942 a 1943.

²⁴ SIRÁCKY, Ján. *Dlhé hľadanie domova*. Martin : Matica slovenská, 2002, s. 253. ISBN 80-7090-546-8.

²⁵ *Slovenská jednota*. 1942, roč. 4, č. 10, s. 4.

²⁶ *Slovenská jednota*. 1942, roč. 4, č. 11, s. 8.

²⁷ Chýrník. In *Slovenská jednota*. 1941, roč. 3, č. 36, s. 3.

²⁸ ČAJAK, Ján. In *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990) I. zväzok A-D*. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 394.

²⁹ SIRÁCKY, Andrej. In *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990) V. zväzok R-Š*. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 265. ISBN 80-7090-216-7.

³⁰ Prof. PhDr. Michal Topoľský. In *Osobnosti.sk* [online]. [cit. 2020.2.26.]. Dostupné na internete: <<https://www.osobnosti.sk/osobnost/michal-topolsky-966>>.

³¹ KRIVÁK, Miroslav. Slovenská sporiteľňa a jej predchodcovia I. časť. In *PETROVEC. 250 rokov príchodu Slovákov do Petrovca 1745 – 1995*. Báčsky Petrovec : Zhromaždenie obce Báčsky Petrovec, 1995, s. 735-736. ISBN 86-81945-13-0.

Samuel Štarke. Slovenská evanjelická cirkev v Juhoslávii mala byť zrušená a slovenskí evanjelici v Báčke pripojení k banskému dištriktu v Budapešti. Podobne to malo byť aj s nemeckými evanjelikmi v Báčke. Niektorí nemeckí farári boli osobne u biskupa A. Raffaya a povedali mu, že ho neuznávajú za biskupa. Vzťahy medzi nemeckými a maďarskými evanjelikmi v Báčke boli napäté.³² Nakoniec sa ku báčskym slovenským evanjelickým zborom pripojili aj maďarské zbory v Starom Bečeji, Subotici, Novom Sade a Sombore. Báčsky seniorát bol pripojený k banskému dištriktu. Báčskym seniorom aj naďalej zostal hložiansky farár Samuel Širka. V roku 1944 sa pre chorobu vzdal úradu a vystriedal ho kysáčsky farár Pavel Turčan. Biskup Samuel Štarke prestal byť úradujúcim biskupom slovenskej evanjelickej cirkvi v Juhoslávii a zostal len titulným biskupom.³³ Pôsobenie ostatných menších protestantských denominácií (tzv. sektárov), ktorých bolo v slovenských dedinách na vtedajšiu dobu dosť, bolo maďarskými úradmi zakázané.

3. Slováci v Banáte pod správou nacistického Nemecka

Banát bol obsadený v priebehu niekoľkých dní nemeckou armádou a moc v mestách a dedinách prevzali domáci Nemci, tzv. volksdeutscheri. Banát bol oficiálne súčasťou Srbska, ale mal zvláštny status, ktorý zaisťoval „... rozhodujúci vplyv miestnych Nemcov, združených v Švábsko-nemeckom kultúrnom zväze. Na správe Banátu sa podieľala aj maďarská menšina a na nižšom stupni aj miestni Rumuni.“ Banátski Nemci tvorili neskôr základ divízie SS Prinz Eugen. Ďalšie tisíce Nemcov slúžilo v jednotkách nemeckej pomocnej polície. Banát si Nemci ponechali z rôznych dôvodov. Na toto územie si robili nárok aj Maďarsko a Rumunsko a Nemci ho sľubovali obom stranám. Podľa predstáv niektorých nacistov sa mal Banát, ktorý bol nazývaný „Potravínovým košom Európy“, stať v budúcnosti súčasťou nemeckej zahraničnej župy Eugenia, podľa princa Eugena Savojského, ktorý v týchto krajoch voľakedy bojoval proti Turkom.³⁴

Väčšina dedín, kde mali Slováci väčšinu, bola počas aprílovej vojny obsadená bez boja. 9. apríla 1941 vstúpili nemecké jednotky do Padiny³⁵ a 11. apríla do Kovačice.³⁶ V tom čase boli obsadené aj ostatné dediny v Banáte. Obecnú moc prebrali domáci Nemci tzv. Volksdeutscheri, ktorí vytvorili nové obecné úrady tzv. Gemeindeamti. V Padine prebrali moc ešte pred vstupom nemeckých jednotiek 8. apríla a Gemeindeamt zriadili koncom apríla 1941. Dovtedajší obecní úradníci museli odstúpiť.³⁷ Nemecká správa v Kovačici sa konsolidovala 14. apríla. Podozrivé osoby boli žalárované a odvedené do koncentračných táborov.³⁸ Keď do Kovačice vstúpili nemecké vojská, miestni Nemci v policajnej uniforme

³² VEREŠOVÁ, ref. 4.

³³ ŠKANTÍK, Pavel. Dejiny Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v SFR Juhoslávii. In *Pamätnica. Päťdesiat rokov samostatnosti Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v SFR Juhoslávii. 1921 – 1971*. Nový Sad : Biskupský úrad Slov. evanj. a. v. cirkvi v Juhoslávii, 1971, s. 45.

³⁴ ŠESTÁK, ref. 3, s. 448.

³⁵ ROHÁRIK, Pavel. Padina za druhej svetovej vojny 1941 – 1945. In *Padina 1806 – 1996, zborník prác*. Padina : Miestny odbor Matice slovenskej v Padine, 1996, s. 57. ISBN 86-901823-1-4.

³⁶ BABIAK, Ján. Prvých 150 (k) rokov. In *Kovačica 1802 – 2002. Zborník prác pri dvestoročnici mesta*. Kovačica : Miestne spoločenstvo Kovačica, 2002, s. 71. ISBN 86-903911-0-X.

³⁷ ROHÁRIK, ref. 35, s. 57-60.

³⁸ BABIAK, ref. 36, s. 71.

a so zbraňami prevzali moc v Kovačici a pripojili sa k nim aj niekoľkí Kovačičania. Mali zoznam 28 osôb, ktoré plánovali zatknúť. Boli to Židia, „*revolučne orientovaní ľudia a poprední občania*“. Po krátkom väznení ich prepustili. Niektorí sa museli každý deň hlásiť na obecnom úrade.³⁹

Medzi prvé obeť vojny patril aj evanjelický kaplán Štefan Valent-Šubarov. Od roku 1939 bol kaplánom v Hajdušici, kde okrem Slovákov žili aj Nemci. Ešte v roku 1940 prichytil dvoch nemeckých študentov z Nemecka, ako zakresľujú do mapy orientačné body. Š. Valent ich nahlásil úradom. Obaja študenti boli zatknutí a potom prepustení, na čo sa vrátili do Nemecka. Po útoku na Juhosláviu sa v Hajdušici objavili obaja študenti v nemeckých SS uniformách a Š. Valenta odvliekli za dedinu a zastrelili.⁴⁰ 25. mája 1941 bol v Pančeve zatknutý popredný predstaviteľ Matice slovenskej v Juhoslávii, slovenský advokát, politik a pročeskoslovensky orientovaný Janko Bulík, ktorý bol umučený v Mauthausene 30. januára 1942. Odbojové hnutie proti okupácii, ktoré vzniklo v lete 1941, sa Nemcom podarilo rýchlo spacificovať. Mnohí zatknutí odbojármi boli odsúdení na dlhoročné väzenie alebo popravení. Zatykanie a väznenie komunistov pokračovalo sporadicky aj ďalej v rokoch 1941 – 1943.⁴¹ Obdobie okupácie Banátu bolo celkovo od konca roku 1941 do leta 1944 pokojné.

Mnohí Slováci, ktorí predtým slúžili v juhoslovanskej armáde, boli odvedení do zajateckých táborov v Rumunsku a Nemecku. Padinčania museli pracovať na majetkoch nemeckých veľkostatkárov. Keď miestni Nemci odišli do SS divízie Prinz Eugen, tak Slováci museli ísť na nútené práce do ich domácností. „*Voči Slovákom sa Nemci správali nepriateľsky a stále sa vyhrážali, že ešte príde zúčtovanie. Miestne úrady sa správali surovo a Slovákov posmešne nazývali ‚benešovcami‘*“.⁴²

V júli a v auguste 1941 bola väčšina Slovákov slúžiacich v juhoslovanskej armáde prepustená. Po rozbití ilegálneho hnutia odporu v Kovačici v roku 1941 sa okupačná správa snažila získať na svoju stranu banátskych Slovákov, „*využívajúc pritom existenciu slovenského štátu a návštevy jeho diplomatických predstaviteľov v Belehrade a v slovenských dedinách*“. Keď sa im tieto akcie nevydarili, tak sľubovali zvýšený prídela potravín, viac priemyselného tovaru.⁴³ V roku 1942 propagovali odchod Slovákov do armády Slovenskej republiky. Nemci a Maďari iniciovali v Kovačici nábor Slovákov do Hlinkovej gardy, do ktorej sa prihlásilo iba málo osôb. V obciach, kde žili Slováci, ako napríklad v Kovačici a v Padine, sa konal nábor do jazdeckej „*HYPO polície*“, ktorá mala udržiavať poriadok v obciach. V Kovačici sa do nej prihlásilo 82 osôb⁴⁴ a v Padine 87 osôb, prevažne z chudobných rodín. V Padine si to nasledujúci deň 17 mužov rozmyslelo.

³⁹ JONÁŠ, Ján. Vo vojnách a mieri. In *Kovačica 1802 – 2002. Zborník prác pri dvestoročnici mesta*. Kovačica : Miestne spoločenstvo Kovačica, 2002, s. 79. ISBN 86-903911-0-X.

⁴⁰ SKLABINSKÝ, Samuel. Štefan Valent – Šubarov. In *Spomienky na účasť Slovákov v NOB*. Nový Sad : Obzor, 1969, s. 329.

⁴¹ JONÁŠ, ref. 39, s. 79.

⁴² ROHÁRIK, ref. 35, s. 57-59.

⁴³ SIRÁCKY, Ján. Od partizánskych oddielov k vojenským brigádám 2. In *Slováci v zahraničí 12*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 22.

⁴⁴ JONÁŠ, ref. 39, s. 78-79.

Keď zistili, že budú bojovať proti partizánom v Srbsku a v iných oblastiach Juhoslávie, už sa nikto nehlásil do polície. Niektorí z nich, ako napríklad 32 Padinčanov z „*HYPO polície*“, prešli potom k partizánom (a 13 zahynuli vo vojne).⁴⁵

Tlačiareň Samuela Murtína v Kovačici pracovala aj počas druhej svetovej vojny. V rokoch 1943 – 1944 tlačila noviny *Banátsky rozsievateľ*, ktoré vydával Banátsky evanjelický seniorát.⁴⁶ Jeho vydávanie inicioval kovačický farár a banátsky senior Jozef Janiš. Hlavným redaktorom bol správca Základnej školy v Kovačici Andrej Mihál'. Noviny vychádzali raz mesačne. Prvé číslo vyšlo 1. septembra 1943 a posledné, 9. číslo, v septembri 1944.⁴⁷ Keďže v Banáte Slováci po roku 1941 nemali žiadny knižný kalendár, tak dobrovoľnícka hasičská čata v Kovačici vydala vlastným nákladom na rok 1942 nástenný kalendár a rozdávala ho do každej domácnosti.⁴⁸ Vydanie knižného kalendára inicioval kovačický učiteľ Jozef Šiffel a 18. januára 1942 rozoslal obežník na všetky úrady, kde boli zamestnaní Slováci, aby vydali kalendár na rok 1943. Odozva však bola slabá. 14. mája 1942 zvolal všetkých, ktorí sa zaujímali o vydanie kalendára, poradu, ktorá rozhodla vydať kalendár, podľa možnosti pod menom kovačického evanjelického sirotinca. Kalendár sa im podarilo vydať a obsahoval tieto tematické časti: družstevníctvo, cirkev, história a zdravotníctvo, literatúra, peňažníctvo, národopis, ľudovýchova, hospodárstvo, fotografie. Zostavovateľom bol J. Šiffel. Z hľadiska obsahu bol *Banátsky slovenský kalendár* pestrejší ako *Národný kalendár*, vydávaný v tom čase v Petrovci. *Banátsky slovenský kalendár na obyčajný rok 1943* bol vytlačený v Tlačiarňi Samuela Murtína v Kovačici. Najväčšia časť slovenskej inteligencie v Banáte zostala voči tejto akcii ľahostajná. Čistý zisk z predaja kalendára bol venovaný kovačickému evanjelickému sirotincovi.⁴⁹ Význam Banátskeho slovenského kalendára neskôr vyzdvihol aj Martin Zloch: „*Táto brožúrka je svojrúznou kronikou života banátskych Slovákov vo vojnových rokoch 1942 a 1943.*“⁵⁰

Slovenské evanjelické zbory boli aj naďalej spravované dovtedajším seniorom a aradáčskym farárom Jozefom Janišom. Neskôr sa seniorského úradu vzdal a nahradil ho padinský farár konsenior Gustáv Klobušický ml.⁵¹ Hoci po vojne niektorí autori písali, že kovačický evanjelický sirotinec bol v roku 1941 presťahovaný do Uzdinu neďaleko Kovačice a budova sirotinca potom slúžila na rôzne iné účely,⁵² z článkov uverejnených

⁴⁵ BABIAK, Ján. Ako to bolo potom. In *Padina 1806 – 1996, zborník prác*. Padina : Miestny odbor Matice slovenskej v Padine, 1996, s. 59. ISBN 86-901823-1-4.

⁴⁶ ZLOCH, Martin. Tlačiareň Samuela Murtína. In *Kovačica 1802 – 2002. Zborník prác pri dvestoročnici mesta*. Kovačica : Miestne spoločenstvo Kovačica, 2002, s. 208. ISBN 86-903911-0-X.

⁴⁷ MARKO, Ján. *Kovačičania vysokoškooláci*. Kovačica : Výbor pre zaznamenanie 190. výročia Kovačice, 1992. S. 109.

⁴⁸ Desiat rokov Dobrovoľnej hasičskej čaty v Kovačici 1932 – 1942. In *Banátsky slovenský kalendár na obyčajný rok 1943*. Roč. 1, s. 57.

⁴⁹ -há-. Ako sa rodil náš kalendár? In *Banátsky slovenský kalendár na obyčajný rok 1943*. Roč. 1, s. 110.

⁵⁰ ZLOCH, Martin. Tlačiareň Samuela Murtína. In *Kovačica 1802 – 2002. Zborník prác pri dvestoročnici mesta*. Kovačica : Miestne spoločenstvo Kovačica, 2002, s. 208. ISBN 86-903911-0-X.

⁵¹ ŠKANTÍK, ref. 33, s. 45.

⁵² PODHRADSKÝ, Ján. Vznik a účel Slovenského evanjelického sirotinca v Kovačici. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1997*. Roč. 76, s. 59.

v *Banátskom slovenskom kalendári na rok 1943* vyplýva, že sirotinec v Kovačici fungoval aj počas druhej svetovej vojny.⁵³

4. Slováci v Srieme v rámci Nezávislého chorvátskeho štátu

Sriem sa ako bývalá župa, ktorá predtým patrila Chorvátsku, stal súčasťou Nezávislého chorvátskeho štátu (Nezavisna država Hrvatska – NDH),⁵⁴ ktorý bol vyhlásený 10. apríla 1941, teda skôr ako boli obsadené niektoré územia Sriemu, ako napríklad Stará Pazova 12. a 13. apríla 1941.⁵⁵ Začiatkom júna 1941 chorvátsky poglavnik Ante Pavelić rozhodol rozdeliť Chorvátsko na veľké župy, „*ktoré boli definované ako správne oblasti na určenom štátnom území*“. Na čele každej župy bol veľký župan, ako dôverník vlády, menovaný poglavnikom. Počas júla 1941 bolo v Chorvátsku zriadených 22 veľkých žúp. Sriem sa stal súčasťou Veľkej župy Vuka so strediskom vo Vukovare.⁵⁶

Podľa správy, ktorú vodca nemeckej národnej skupiny na Slovensku Franz Karmasin predložil slovenskému ministerstvu vnútra 20. augusta 1941, boli Slováci v Chorvátsku neorganizovaní. Medzi evanjelickými Slovákami v Srieme a katolíckymi v Slavónsku nebolo žiadne spojenie. Keďže väčšina Slovákov v Srieme pochádzala z Báčky a boli evanjelici, tak boli československej orientácie. „*Následkom správ chorvátskej tlače o Slovensku nastalo u katolíkov národné prebudenie a u evanjelikov zas duševno-politická preorientácia. Tu veľmi rozhodujúco pôsobí sklamanie nad neuskutočneným chorvátskym národným hnutím, sľubovanej slobody a hospodárskeho zlepšenia v Chorvátsku*“ [po vyhlásení nezávislosti].⁵⁷

Počas aprílovej vojny proti Juhoslávii sa mnoho sriemskych Slovákov, ktorí slúžili v bývalej juhoslovanskej armáde, dostalo do nemeckého zajatia. Nachádzali sa v zajateckom tábore Stalag Gepruft v Nemeckej ríši. Jednotliví Slováci a evanjelickí farári preto prosili slovenského chargé d'affaires v Záhrebe Karola Murgaša, aby urgoval ich prepustenie. Odôvodnili to okrem iného aj tým, že potrebujú robotníkov na žatvu. K. Murgaš 30. júna 1941 osobne intervenoval v spomenutej veci u veliteľa nemeckej armády v Chorvátsku generála Gleise von Horstenau. Zároveň slovenské ministerstvo zahraničia požiadalo K. Murgaša, aby vec posúril priamo v Berlíne na najvyššom velení ozbrojených síl (OKW – Oberkommando der Wehrmacht). 1. júla 1941 cestoval chargé d'affaires K. Murgaš do Grazu a Viedne, aby vec posúril a 3. júla poprosil aj slovenského vyslanca v Berlíne Matúša Černáka, aby intervenoval u Vojnovej väzenskej služby (Kriegsgefängnisse, Badenerstraße). To už však nebolo potrebné, lebo 2. júla 1941 rozhodlo Najvyššie velenie nemeckej armády (OKW), že slovenskí štátni príslušníci a zajatci slovenskej národnosti, ktorí boli v bývalej juhoslovanskej armáde, budú prepustení z nemeckého zajatia. Ako informoval K. Murgaša staropazovský evanjelický farár Vladimír Konštantín Hurban,

⁵³ *Banátsky slovenský kalendár na obyčajný rok 1943*. Roč. 1, s. 71-73 a 110.

⁵⁴ Oficiálne Nezavisna država Hrvatska (NDH).

⁵⁵ SIRÁCKY, ref. 1, s. 20.

⁵⁶ MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest Nezavisne države Hrvatske*. Zagreb : Naklada Pavičić, 2002, s. 87-88. ISBN 953-6308-39-8.

⁵⁷ Slovenský národný archív, fond Ministerstva zahraničných vecí MZV, kartón 268, bez čísla.

väčšina z nich sa vrátila domov v júli a auguste 1941. Niektorí však zostali aj naďalej v zajatí, ale tých bolo málo.⁵⁸

V Nezávislom chorvátskom štáte sa chorvátski ustašovci pokúsili zorganizovať Hlinkovu gardu, do ktorej mali vstúpiť sriemski Slováci. Argumentovali pritom „večným priateľstvom“ Chorvátov a Slovákov. V tom čase, keď bola Slovenská republika spojencom Nezávislého chorvátskeho štátu, ustašovci považovali Slovákov v Chorvátsku za príslušníkov spojeneckého národa. Sriemski Slováci až na malé výnimky „odmietli tieto pokusy a orientovali sa na národnooslobodzovacie hnutie Juhoslávie, vedené v prvom období slovenskými komunistami na čele s Jankom Čmelikom“.⁵⁹

Z hľadiska bezpečnosti bolo postavenie Slovákov v Srieme neistejšie ako Slovákov v Báčke a Banáte. Príčinou bol hospodársky prepád Nezávislého chorvátskeho štátu a stupňujúce sa partizánske aktivity, ktoré čiastočne zasiahli aj Sriem. No vzhľadom na blízke vzťahy medzi predstaviteľmi Slovenskej republiky a Chorvátskeho nezávislého štátu bolo národné postavenie Slovákov v Srieme lepšie ako v Maďarmi okupovanej Báčke alebo v Nemcami kontrolovanom Banáte. Nemaľú zásluhu na tom mala Slovenská republika, ktorá sa usilovala podporiť slovenské školstvo a schválenie Slovenskej národnej jednoty (SNJ) v Chorvátsku. Slovenská národná jednota bola založená 9. apríla 1942.⁶⁰ Aj napriek snahám a podpore niektorých chorvátskych politikov, ako napr. ministra zahraničných vecí Mladena Lorkovića v máji 1942, bolo úradné schvaľovanie Slovenskej národnej jednoty odkladané. Minister spravodlivosti Andrija Artuković schválil stanovy SNJ až 26. júna 1943. Jeden zo základných cieľov, aby SNJ bola politickou predstaviteľkou Slovákov v Chorvátsku, sa nepodarilo presadiť. SNJ nemohla delegovať svojich predstaviteľov ako zástupcov menšiny, ale len ako zástupcov svojich členov. Verejne nesmela používať slovenskú zástavu. Nemohla si nárokovať majetok zaniknutých slovenských a československých spolkov v bývalej Juhoslávii. Slovenský vyslanec nemal právo veta v SNJ, lebo by to bolo miešanie do vnútorných vecí NDH.⁶¹ Činnosť SNJ sa obmedzila na dodávanie kníh, časopisov, kalendárov, učebných pomôcok, organizovala prednášky a premietanie filmov.⁶² Slovenské školstvo bolo garantované vládou Chorvátska, ale podmienkou, aby sa otvorila slovenská škola, muselo byť aspoň 20 žiakov, vhodná školská budova a slovenský učiteľ. Učitelia nemuseli robiť štátne skúšky.⁶³ Väčšinu z toho sa pre vojnu nepodarilo uskutočniť. Najaktívnejší kultúrny spolok v Chorvátsku bol Slovenský čítací spolok v Iloku na čele s Ivanom Verešom.⁶⁴

⁵⁸ TKÁČ, Ján. Slovensko – chorvátske vzťahy počas druhej svetovej vojny. In *Ročenka spolku Slovákov z Juhoslávie*, číslo 3. Bratislava : Spolok Slovákov z Juhoslávie vo vydavateľstve CROCUS Nové Zámky, 2006, s. 64. ISBN 80-88992-83-4.

⁵⁹ SIRÁCKY, ref. 1, s. 20.

⁶⁰ KURIC, Andrej. *Slováci v Iloku*. Ilok : Matica slovenská Ilok; Múzeum mesta Ilok, 2002, s. 107. ISBN 953-98927-3-2.

⁶¹ TKÁČ, ref. 58, s. 65-67.

⁶² KURIC, ref. 60, s. 107.

⁶³ TKÁČ, ref. 58, s. 67.

⁶⁴ KURIC, ref. 60, s. 107.

V roku 1944 sa bezpečnostná situácia v Srieme zhoršila, čo sa prejavilo aj v obmedzení pohybu obyvateľstva. Pohyb Slovákov bol obmedzený a mnohí boli zatknutí. V takých prípadoch musel intervenovať slovenský vyslanec. Jeho intervencie však zväčša nepomáhali, ako to bolo napr. vo februári 1944 v prípade Jozefa Čmelíka, prednostu Okresného súdu v Starej Pazove a svetského predsedu evanjelickej cirkvi v Chorvátsku. Slovenský vyslanec v Záhrebe Viktor Bečka o tom napísal: „*Že zodpovedné úrady chorvátske i nemecké na naše intervencie dávajú nám len krátke sdelenie, že je patričný vinný, bez udania zisteného priestupku. Priestupky sa často, ba zväčša, zisťujú výpoveďami ľudí, ktorí z pomstychtivosti obžalávajú jednotlivcov. Také obžaloby sú zväčša úplne vymyslené, alebo skreslené.*“⁶⁵ Udávania zo strany Slovákov sa objavili už krátko po pričlenení Sriemu k NDH v roku 1941. Napríklad v Erdevíku proti miestnemu slovenskému evanjelickému farárovi Ladislavovi Zgúthovi. O udávaní zo strany Slovákov písal aj Kornel Kvas, slovenský evanjelický farár z Bóľoviec.⁶⁶

Československá banka v Záhrebe pracovala aj počas druhej svetovej vojny. Po druhej svetovej vojne bola zrušená.⁶⁷

Slovenské evanjelické zbory v Srieme sa v čase, keď bol Sriem súčasťou NDH, rozdelili na dva proti sebe stojace tábory. Na jednej strane boli zbory v Erdevíku, Binguli a Bóľovciach, ktoré spravoval dovtedajší senior Sriemskeho seniorátu a erdevický farár Ladislav Zgúth. Na druhej strane boli evanjelické zbory v Iloku, Starej Pazove a Šíde, ktoré boli v rámci Spravujúceho výboru Slovenskej evanjelickej cirkvi v NDH. „*Duchovným predsedom*“ bol staropazovský farár Vladimír Konštantín Hurban, známejší pod spisovateľským pseudonymom Vladimír Hurban Vladimírov (VHV). V. K. Hurban vypracoval aj elaborát cirkevnej ústavy, ktorá predvídala pretvorenie Slovenskej evanjelickej cirkvi v Srieme na „*Bratstvo*“. Duchovným predstaviteľom Bratstva mal byť dozorca Bratstva a svetským predstaviteľom predseda Bratstva.⁶⁸ Pomery evanjelickej cirkvi v Srieme sa vyriešili až po skončení druhej svetovej vojny.

Obsadenie Juhoslávie v apríli a jej následné rozdelenie poznačilo aj spoločenský vývin slovenskej menšiny vo Vojvodine. Počiatkové občianske prejavy nespokojnosti boli tvrdo potlačené. Nasledujúce obdobie rokov 1942 – 1944 bolo relatívne pokojné. Na rozdiel od zvyškov bývalej Juhoslávie vo Vojvodine neboli vhodné podmienky na ozbrojený odpor. Miestne obyvateľstvo sa dalo ľahko kontrolovať. Dopomohla k tomu aj susedská kontrola početnej nemeckej a maďarskej menšiny. Národný spoločenský život Slovákov bol obmedzený. Mnohí obyvatelia mali strach a vzniknutú situáciu vnímali ako dočasnú. Neskôr, aj pod vplyvom komunistickej ideológie bolo celé vojnové obdobie označované ako obdobie okupácie, bolo poznačené činnosťou okupačnej správy a okupačných jednotiek. Matica slovenská hoci nebola zakázaná, lebo aj tak nevyvíjala žiadnu činnosť. Podobne bola paralyzovaná aj činnosť petrovského gymnázia. Aj

⁶⁵ TKÁČ, ref. 58, s. 67-68.

⁶⁶ VEREŠOVÁ, ref. 4.

⁶⁷ KURIC, ref. 60, s. 103.

⁶⁸ ŠKANTÍK, ref. 33, s. 45-46.

v prípadoch, keď sa bolo možné angažovať, tak sa slovenská inteligencia stiahla, ako to ukazuje prípad banátskeho kalendára. Zvýšená aktivita sa prejavila v prípade slovenskej evanjelickej cirkvi v Srieme. Je otázne, do akej miery to bola úprimná aktivita a či nešlo iba o formálnu servilnú spoluprácu s novým režimom.

Odbojová aktivita, na ktorého čelo sa postavila ilegálna komunistická strana Juhoslávie, sa prejavila už v roku 1941, ale najmä od leta 1944, keď to dovolili okolnosti v regióne. V tomto roku výrazne zosilnela sila partizánskeho odboja, ktorý pod svoju kontrolu získal rozsiahle územia Srbska. V auguste 1944 prešlo na stranu Spojencov Rumunsko a v polovici októbra 1944 Maďarsko vedené Miklósom Horthym zmenilo stranu a maďarská správa sa vo Vojvodine zrútila. Na východných hraniciach bývalej Juhoslávie sa v tom čase nachádzala sovietska Červená armáda. Báčka, Banát a časť Sriemu boli oslobodené v októbri 1944.

Second World War and Slovaks in Divided Vojvodina 1941–1945

Part I. Life in a Divided Territory

Ján Tkáč

SUMMARY

In April 1941, Yugoslavia was occupied and divided among the Axis countries. Bačka became a part of Horthy's Hungary. Banat region was formally annexed to Serbia but was administered by German Occupation Forces. Syrmia became a part of the Independent State of Croatia. The mutual cooperation of Slovaks in Bačka, Banat, and Syrmia was interrupted. The nationality's social life stalled. Many Slovaks had to enlist into the army. Some were arrested and ended up at the execution ground or in prison. Slovaks of Bačka began to cooperate with other Slovaks in Hungary and marginally participated in the activities of the Slovak National Unity in Košice and Budapest. The most important act of the Slovaks of Banat was the publication of the Banat Slovak Calendar for 1943. With the help of the Slovak Republic, the Slovak National Unity association was founded in Croatia. The Evangelical Lutheran Church, the largest Slovak religious organization in Vojvodina, was divided into administration districts. Those expressing dissatisfaction with the occupation were arrested or executed. Many had to enlist into the occupation army or police. From 1941 to the summer of 1944, no military operations took place in Vojvodina. Vojvodina was liberated in the autumn of 1944, without major military operations.

TEMATICKÁ ČASŤ

Oživotvorená Matica slovenská

Matica slovenská
Historický odbor Matice slovenskej
Slovenský historický ústav Matice slovenskej
zorganizovali 1. októbra 2019 vedeckú konferenciu

Sto rokov od oživotvorenia Matice slovenskej Sondy do dejín Matice slovenskej v 20. storočí

Konferencia sa uskutočnila v Bratislave
v budove Národnej rady Slovenskej republiky
v hradnom areáli pri Mikulášskej bráne.
Uverejňujeme časť príspevkov,
ktoré odzneli na tejto vedeckej konferencii.

Vývoj legislatívnych základov Matice slovenskej

Bruno Čanády

Vo vzťahu k celkovej problematike Matice slovenskej musíme zdôrazniť, že Matica slovenská je špecifickým fenoménom Slovenska. Prežila dve svetové vojny, 5 štátov, aspoň osem politických režimov a zásadné štátoprávne, ekonomické, politické a geopolitické zmeny. Fungovala v 19., 20. a 21. storočí, teda v troch nominálnych (a rozdielnych) storočiach. To nemá porovnateľnú obdobu. Zároveň ťahala (úspešne i menej úspešne) akúsi pomyselnú národnú niť spojenú s osudovými postaveniami slovenského národa.¹ A ťahá ju dodnes. Matica slovenská sa stala v niektorých obdobiach neoficiálnym symbolom nielen slovenskej kultúrnej identity, ale i národnej suverenity. Toto všetko sa odrazilo v jej meniacom sa spoločenskom a aj v legislatívnom postavení. Opakujúce sa pomyselné vrcholy, stagnácie a pády a priaznivé či nepriaznivé spoločensko-politické podmienky – to všetko sa od 19. do 21. storočia dotklo Matice slovenskej a Slovenska. Napríklad k legislatívnym zásahom do podstatného obmedzenia, resp. faktického „vylastnenia“ majetku Matice slovenskej, ku ktorému došlo v rokoch 1875, 1954 a 2000 zo strany rôznych spoločenských režimov. Všetkým spoločne prekážal aktivizmus Matice slovenskej, teda jej spoločensko-kultúrno-politická aktivita. Napriek tomu však Matica slovenská nejakým spôsobom pokračuje ďalej.

I. Všeobecný rámec a celková charakteristika legislatívnej činnosti Matice slovenskej

Základnou charakteristikou legislatívnej problematiky Matice slovenskej v rokoch 1863 – 1954 bolo, že činnosť Matice slovenskej (pokiaľ nebola dočasne rozpustená) bola upravená len jej vnútornou legislatívou (stanovami), ktoré však podliehali schvaľovacej a kontrolnej právomoci orgánov verejnej moci (vrchnostenskej správy). Stanovy vždy odrážali vonkajšie mocensko-právno-politické podmienky a vnútorné demokratické usporiadanie. Matica slovenská mala v 20. storočí, a to od roku 1954 až doteraz, upravenú činnosť vonkajšou legislatívou (osobitnými zákonmi), ale aj vlastnými stanovami, ktoré museli plne rešpektovať (matičné) celoštátne zákonodarstvo a špecifické (aktuálne) spoločenské podmienky. Uvedme, že matičné zákony z 20. storočia sa neustále novelizovali v 20. a v 21. storočí a to platí až dodnes. Dodajme, že na pochopenie legislatívneho matičného vývoja musíme stručne poznať aj špecifický vývoj v 19. storočí, ktorý dal tvorbe a realizácii legislatívy Matice slovenskej svoj nenahraditeľný historický (a politický) kontext ako kultúrno-spoločenskej inštitúcii existujúcej v konkrétnom politickom prostredí. Matica slovenská neustále slúžila v rôznych spoločenských podmienkach slovenskému národu. Kreácia matičných legislatívnych základov vždy súvisela s aktuálnym štátovým

¹ Pozri napríklad POLLA, Belo. *Matica slovenská a národnostná otázka*. Martin : Matica slovenská, 1997.

postavením slovenského národa a bezprostredne bola závislá od stavu demokracie, úrovne politickej represie a daných politických režimov. Postavenie a vývoj Matice slovenskej sa stal imanentnou súčasťou vývoja Slovenska. Teda nemožno oddeliť charakteristiky spoločenského osudu – zmyslu Matice slovenskej v 20. storočí od takpovediac jej predchádzajúcich osudových udalostí v 19. storočí.

Matica slovenská mala výrazne spolkový charakter od svojho vzniku v roku 1863² až do jej zatvorenia v roku 1875, ale tiež po jej obnovení od roku 1919 a to až do roku 1954. Aj navrhnuté Stanovy Matice slovenskej v 19. storočí určovali v § 1, že „Slovenská Matica je jednota milovníkov národa a života slovenského, a jej cieľ: v členoch slovenského národa mravnú a umnú vzdelanosť budiť, rozširovať a utvrdzovať; slovenskú literatúru a krásne umenia pestovať a podporovať a tým i hmotný dobrobyt slovenského národa napomáhať a na jeho zvelebení pracovať“.³ Už v tomto období nebola Matica slovenská len výhradne kultúrna inštitúcia, ale mala oveľa širšie spoločenské (národné) úlohy.⁴

O dočasnom zatvorení Matice slovenskej rozhodol 6. apríla 1875 uhorský minister vnútra Koloman (Kálmána) Tisza spolu so zhabaním jej majetku. Uhorská vláda už pod vedením vodcu liberálnej strany ministerského predsedu (zároveň tiež ministra vnútra) Kolomana Tiszu nariadila konečné rozpustenie Matice slovenskej 12. novembra 1875. Celý majetok Matice slovenskej vo výške okolo 200 000 korún⁵, vrátane daru od rakúsko-uhorského panovníka v hodnote tisíc zlatých, budova MS, zbierky Matice slovenskej boli zabavené. Z budovy Matice slovenskej v Martine sa stala úradná budova. V roku 1885 na základe rozhodnutia uhorskej administratívy pripadol zhabaný

² Rakúsky cisár (a uhorský kráľ) už 21. augusta 1862 povolil matičný spolok a potvrdil prvotný návrh matičných stanov, ku ktorým mali však uhorské orgány pripomenky. Uhorská námestná rada 23. októbra 1862 vrátila potvrdené spolkové stanovy Matice slovenskej. Následne 28. októbra 1862 uverejnili Pešťbudínske vedomosti správu o povolení spolku. Potvrdené stanovy boli k dispozícii až 4. novembra 1862 a 7. novembra 1862 uverejnili Pešťbudínske vedomosti *Ohlásenie Slovenskej Matice*. Dňa 4. augusta 1863 sa uskutočnilo v T. Sv. Martine zakladajúce valné zhromaždenie Matice slovenskej.

³ Dostupné na internete: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/902/Botto_Dejiny-Matice-Slovenskej-1863-1875/16#ixzz5d2iwXxz7. Podľa autentického historického textu § 2 navrhnutých stanov doslova: „Státne a náboženské záležitosti vytvorené sú z úkolu Matice Slovenskej“. V § 35 navrhnutých matičných stanov bolo uvedené, že „Slovenská Matica podržuje si právo podľa okolností svoj úkol rozšíriť a tomu primerane i tieto STANOVY doplniť a preinačiť: rozumie sa samo sebou, že všetky takéto premeny závislé budú od predbežného odobrenia patričnej štátnej vrchnosti.“ Inak pôvodne navrhnuté stanovy boli datované v Budíne dňom 5. februára 1862 s uvedením mien a funkcií: Ján Francisci – predseda výboru, Ján Gottčár – člen výboru, Vilém Paulíny-Tóth – člen výboru, Ján Palárik – člen výboru. Dodajme, že navrhované stanovy museli byť potvrdené (k tomu pozri predchádzajúcu poznámku č.1.)

⁴ Dostupné na internete: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/902/Botto_Dejiny-Matice-Slovenskej-1863-1875/16#ixzz5d2iwXxz7. Dôležitosť a originálnosť samostatného nadobúdania zbierkových a iných predmetov MS potvrdzoval § 29 historického návrhu matičných stanov: „Slovenská Matica na tom bude pracovať, aby pre svoje všelijaké sbierky, knihovnu a iné potreby, založila a nadobudla dom pod menom dom Slovenskej Matice; a kým by sa to stať mohlo, má výbor zaopatriť miestnosť príhodnú.“

⁵ V apríli 1875 výška prebraného majetku Matice slovenskej bola v sume vyše 95 000 zlatých. Podľa publikácie SCOTUS-VIATOR. *Národnostní otázka v Uhrách*. Brno : Nakladatel A. Píša, 1913, s. 184 citujeme: „Celý majetok tejto spoločnosti (Matice slovenskej, pozn. B. Č.), ktorého bolo 200 000 korún...“

matičný majetok Hornouhorskému maďarskému vzdelávaciemu spolku (FEMKE)⁶. Ako vidieť, pozbavenie majetku Matice slovenskej sa cyklicky opakovalo od 19. cez 20. až do 21. storočia. Matica slovenská a hlavne jej aktívna členská základňa bola skoro vždy potencionálnou hrozbou pre politikov v rôznych obdobiach, ktorí nerešpektovali alebo dôsledne nebránili suverénne práva slovenského národa. Aktuálna politická a štátna moc si od 19. storočia, v podstate až doteraz, vždy žiarlivo strážila, aby sa Matica slovenská nejakým spôsobom nedotkla základov aktuálneho politického režimu a ani náhodou nespochybnila (politickú, kultúrnu a morálnu) legitimitu aktuálnych držiteľov moci. Vládnjej a politickej moci spravidla viac vyhovovala pasivita Matice slovenskej ako jej aktivita, čo platí s výnimkami až dodnes. Matica slovenská bola vždy produktom slovenského národa a nie produktom politickej a štátnej moci. Preto sa MS dlhodobo snažila výhradne slúžiť slovenskému národu (neskôr národnému štátu) a nie mnohým – konkrétnym držiteľom politickej a štátnej moci. Medzi národnými maticami, ktoré vznikli v strednej Európe ešte v 19. storočí, sa stala vývojovo Matica slovenská v 20. storočí určitým národno-spoločenským fenoménom a to na rozdiel od iných národných matíc. Počas svojej existencie bola celonárodným symbolom národného postoja (národného záujmu) a synonymom slovenskej národnej suverenity a neskôr aj obrany suverenity národného štátu. Možno i vďaka tomu, že politické a štátne slovenské národné orgány historicky buď vôbec neexistovali a pokiaľ áno, tak dostatočne neobhajovali princípy národnej slovenskej suverenity. Všeobecnou charakteristikou matičnej činnosti bolo jej iniciatívne smerovanie predovšetkým zdola nahor (od členskej základne cez vedenie MS k riešeniu národno-kultúrnych celospoločenských úloh) a značná organizačná decentralizácia MS cez množstvo samosprávnych miestnych odborov a vznik rozmanitých vedeckých odborov a celková mnohozložková a mnohovrstevná záujmová činnosť Matice slovenskej. Vedenie a vnútorná legislatíva Matice slovenskej sa demokraticky tvorila zdola nahor buď priamo od členov MS, alebo cez volených delegátov na najvyšší matičný orgán – valné zhromaždenie. Príslušné odbory Matice slovenskej dostali obsahovú (vecnú), organizačnú a právnu samostatnosť (samosprávu) s právnou spôsobilosťou (subjektivitou). Dokonca pre niektoré časti slovenskej spoločnosti a v určitých vyhranených časových obdobiach (hlavne pri spoločenských zlomoch) sa stala Matica slovenská akýmsi faktickým „svedomím slovenského národa“ a dynamickým (doslova aktivistickým) presadzovateľom slovenských národných záujmov. Ak to zhrnieme, tak v Matici slovenskej platil princíp národný, princíp demokratický, princíp kultúrno-spoločenský a vlastenecko-aktivistický, tiež princíp decentralizačný spojený s princípom subsidiarity a princíp záujmovo-samosprávny. Ale vráťme sa do roku 1919.

K oživotvorení Matice slovenskej došlo po dlhých takmer 44 rokoch. V nadväznosti na štátny prevrat a vznik Československa. Presnejšie od 1. januára 1919. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár (neskoršie jeden z doživotných spolupredsedov MS) vydal v Žiline na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska nariadenie č. 1 z 1.

⁶ FELVIDÉKI MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET (od roku 1896 prešiel administratívnym rozhodnutím do vlastníctva na uvedený maďarský spolok zhabaný matičný majetok).

januára 1919 O Slovenskej Matici.⁷ Dovtedajšie práva Matice slovenskej boli podľa uvedeného nariadenia z roku 1919 označené za neporušené, rozpustenie Matice slovenskej z roku 1875 bolo pokladané za nezákonné a mala byť zjednaná neodkladná náprava. Návrh stanov Matice slovenskej bol v roku 1919 predložený verejnosti.⁸ Oživotvorujúce valné zhromaždenie Matice slovenskej sa uskutočnilo v T. Sv. Martine 5. augusta 1919 a boli zvolení štyria predsedovia Matice slovenskej, dvaja správcovia MS a tajomník a pokladník Matice slovenskej.⁹ Podľa schválených Stanov Matice slovenskej z roku 1919 bola Matica slovenská „osnovaná na spolkovom základe“.¹⁰ Uvedme, že po vzniku Československa bola činnosť Matice slovenskej v rôznych ohľadoch všestranne oživotvorená, pričom jedným z prvotných prejavov jej nového pôsobenia a zároveň právnou bázou boli stanovy „spolku Matice slovenskej“, ktoré boli vládno-vrchnostensky potvrdené 5. februára 1920 v Bratislave. Uvedme na spresnenie, že pri existencii unitárneho Československa bol aplikovaný právny dualizmus s prevzatím bývalých uhorských právnych predpisov na Slovensku.¹¹ Vznikali maticíne zložky na celoslovenskej úrovni, ale aj miestne odbory Matice slovenskej.¹²

Napriek rôznym snahám boli Stanovy matice slovenskej z roku 1919 formálne platné a nezmenené (napriek štátno-politický prevratom) aj v období po druhej svetovej vojne. Keďže stanovy MS boli formulované pomerne voľne, tak umožňovali v praxi presnejšie upravovať podľa konkrétnych potrieb organizáciu a činnosť Matice slovenskej. Napríklad od 1. 5. 1937 bola zriadená funkcia tajomníka vedeckých odborov.¹³ „Počas celej existencie MS v rokoch 1919 – 1945 chýbala norma, ktorá by presnejšie určila hierarchiu vzťahov, právomoci, organizáciu práce a ďalšie súvislosti vyplývajúce z pevnejšieho organizačného

⁷ Nariadenie č. 1 z 1. 1. 1919 O Slovenskej Matici.

Pozri ŠROBÁR, Vavro. *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 19920*. Druhý zväzok. Bratislava : AEP, 2004, s. 211.

V Nariadení č. 1 z 1. januára 1919 sa uvádzalo, že „všetky práva spolku Slovenská Matica..., ktoré ani počas jej nezákonného rozpustenia nezanikli“ (pozn. B. Č.).

⁸ Návrh stanov Matice slovenskej bol verejne publikovaný 15. februára 1919 v Národných novinách.

⁹ Predsedovia MS: P. O. Hviezdoslav, R. Osvald, M. Dula. V. Šrobár. Správcovia MS: J. Škultéty, J. Vlček. Tajomník MS: Š. Krčméry. Pokladník MS: E. Vanovič. Vznikol 24-členný výbor Matice slovenskej.

¹⁰ WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal a kolektív. *Matica slovenská: Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 124-125.

¹¹ Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska a jeho monokratický minister bol splnomocnencom celej československej vlády na Slovensku a bol substitútom každého rezortného československého ministra vo všetkých veciach na teritóriu Slovenska. V zmysle § 14 zákona č. 64/1918 Zb. z. a. n. citujeme: „vláda má právo dať niektorému členovi plnú moc, aby vydával nariadenia a konal všetko pre udržanie poriadku, na konsolidovanie pomerov a na zabezpečenie štátneho života“. Recepciou bývalých uhorských právnych predpisov mohol minister s plnou mocou pre správu Slovenska použiť aj niektoré mimoriadne právomoci dané bývalej uhorskej vláde.

¹² Ako prvý vznikol Miestny odbor Matice slovenskej v Turčianskom Svätom Martine a to dňa 2. novembra 1919.

¹³ Dňa 27. 4. 1933 boli schválené stanovy vedeckých odborov MS. Vedecké odbory MS vytvárali v rámci MS samostatný organizačný celok. V rokoch 1937 – 1945 bol tajomníkom vedeckých odborov MS – František Hrušovský. V rokoch 1945 – 1948 to bol Alexander Hirner.

rámca.“¹⁴ Výbor MS schválil až 25. 4. 1946 nový organizačný štatút Matice slovenskej. V súvislosti s komunistickým prevratom v roku 1948 vznikol Akčný výbor ústredia MS. Rok 1949 bol začiatkom (novej) vnútornej matičnej legislatívy a to služobného poriadku MS, vrátane disciplinárneho poriadku. Stanovy MS z roku 1919 formálne platili do konca roka 1949, keďže od 1. 1. 1950 začali platiť nové stanovy Matice slovenskej.

Ako už bolo uvedené, legislatíva upravujúca činnosť Matice slovenskej bola do roku 1954 len vnútornou – spolkovou legislatívou Matice slovenskej prostredníctvom jej stanov. Od roku 1948 do roku 1954 sa Matica slovenská postupne stávala verejným ústavom, v podstate bez (aktívnej) členskej základne. Bola akýmsi štátnym osvetovým ústavom, navyše zbavená už od roku 1948 svojho hlavného ekonomického zdroja – Neografie.¹⁵ Aj pri značne nedemokratickom vonkajšom politickom vplyve si zachovávala Matica slovenská nominálne pomerne stále značnú, ale čoraz menej aktívnu členskú základňu, kde miestne odbory prestávali, resp. prestali fungovať. Existovali vonkajšie tlaky aj zo strany pražských centralistov (napr. pražského ministerstva vnútra) na zrušenie spolkovvej činnosti či celej Matice slovenskej. Možno pod dojmom určitého matičného aktivizmu Slovákov osídlených v českom pohraničí. Až v roku 1951 bola spolková časť MS aj formálne zrušená. Zostala len osvetová činnosť a to bez zachovania vedeckej činnosti. K historicky v podstate druhému poštátneiu majetku Matice slovenskej došlo k 1. máju 1954 na základe osobitného zákona SNR č. 4/1954 Zb. n. SNR. Teda od 1. januára 1919 až do 1. mája 1954 bola základom Matice slovenskej, najmä jej členská základňa pozostávajúca z miestnych, záujmových a vedeckých odborov. Samotný počet odborov a členská základňa do februárového komunistického prevratu v roku 1948 rástla. Po zlúčení so Slovenskou ligou sa čiastočne starala aj o Slovákov v českom pohraničí, čo vyvolávalo nespokojnosť aj z českej strany. Matica slovenská a jej členovia sa riadili do roku 1954 len stanovami Matice slovenskej a rozhodnutiami valných zhromaždení a ďalších orgánov Matice. Zásadné (a personálne) matičné otázky pri významných politických zmenách boli riešené interne a priebežne¹⁶ a to bez formálnej zmeny existujúcich stanov. Po skončení druhej svetovej vojny pokračovala tendencia zlučovania vedeckej, osvetovej a vydavateľskej činnosti. Samotná Matica slovenská zákonom SNR z roku 1954 prišla o svoje vydavateľstvo a o rozsiahly hnutelný majetok, ktorého súčasťou bola najmä Bibliotéka Matice slovenskej, ako aj archívne dokumenty, získané v rokoch 1919 až 1954, vrátane mnohých pôvodných matičných archíválií z rokov 1863 až 1875. Možnosti aktivít členov Matice slovenskej sa výrazne obmedzili a v minulosti široká členská základňa Matice slovenskej postupne a fakticky zanikla. V nadväznosti na zákon SNR č. 4/1954 Zb. z. SNR o Matici slovenskej prijatým po komunistickom prevrate v r. 1948 vzniklo spojenie Matice slovenskej so Slovenskou národnou knižnicou (spolkom založeným

¹⁴ WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal a kolektív. *Matica slovenská: Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 196.

¹⁵ Neografiu, úč. spolok, založili 5. 4. 1943. K 1. 3. 1948 bola Neografia znárodnená a tým Matica slovenská stratila asi ¾ majetkovej podstaty (MS).

¹⁶ Napríklad na valnom zhromaždení MS v Prešove (12. 5. 1940) boli zvolení: J. C. Hronský (správca MS), S. Mečiar a J. Cincík (tajomníci MS). Valné zhromaždenie MS v Martine (26. 8. 1945) zvolilo za predsedov MS (L. Novomeský a J. Hronec), správcu MS (J. Marták) a tajomníkov MS (A. Hirner a J. Štefáňik).

v roku 1941 v Turčianskom Svätom Martine). Podľa ustanovenia § 6 citovaného zákona Slovenskej národnej rady sa Matica slovenská stala štátnou rozpočtovou organizáciou. Majetok oboch uvedených spolkov prešiel podľa § 7 do vlastníctva štátu, ktorý ho odovzdal do správy Matice slovenskej. V záujme komplexnosti posudzovania uvedme, že zákonom SNR č. 4/1954 Zb. z. SNR o Matici slovenskej popri likvidácii spolkového charakteru Matice slovenskej zároveň úplne zlikvidoval ekonomická nezávislosť Matice slovenskej od štátu. Matica slovenská sa právne premenila a stala sa štátnou rozpočtovou organizáciou so všetkými právnymi dôsledkami. Prostredníctvom Povereníctva kultúry bol poštátnený aj majetok Matice slovenskej, ktorá prišla o rozhodujúcu časť svojich príjmov, majetku a stratila ekonomickú nezávislosť. Najdôležitejšou súčasťou majetku Matice slovenskej bola Neografia, úč. spoločnosť. Bola založená 21. 4. 1943 ako matičná tlačiareň. Matica slovenská bola zároveň majiteľkou všetkých nehnuteľností Neografie, úč. spoločnosti, a troch štvrtín jej celého strojového zariadenia, pričom nehnuteľnosti a strojové zariadenia mala Neografia, úč. spoločnosť, od Matice slovenskej v prenájme. Bola tiež majiteľkou 1 994 kusov z celkového počtu 2 000 kusov účastín Neografie, úč. spoločnosti. Treba dodať, že ešte zákonom č. 123/1948 Zb. o znárodnení polygrafických podnikov bola s platnosťou od 1. januára 1948 poštátnená tlačiareň Neografia, úč. spoločnosť, s celým zariadením i budovami, ktoré tlačiareň používala k 1. 1. 1948.

Všeobecná charakteristika konkrétnych ustanovení zákonov o Matici slovenskej prijatých nielen v roku 1954, ale aj v rokoch 1968, 1973, 1991 a 1997, má popri zásadných odlišnostiach aj spoločné črty. Zákonná legislatíva po roku 1954 riešila predovšetkým otázku štruktúry orgánov, základov organizácie a rozsahu činnosti Matice slovenskej. V závislosti od politicko-spoločenskej situácie štát niekedy obnovoval alebo niekedy viac-menej obmedzoval jej spolkovú časť. Tiež v rôznej miere vymedzoval otázky rozsahu členskej základne a vplyvu členstva Matice slovenskej na jej vlastnú činnosť, ako aj na slovenskú spoločnosť. Legislatíva sa až na určité výnimky nedotýkala otázok prechodu poštátneného majetku späť na Maticu slovenskú. Čiastočná náprava sa uskutočnila v roku 1994 predajom Neografie, a. s., do vlastníctva Matice slovenskej za symbolickú 1,- Sk, čím sa matičná tlačiareň Neografia stala opäť majetkom Matice slovenskej. V priebehu 90. rokov 20. storočia a na začiatku 21. storočia sme boli svedkami malých zákonných úprav dotýkajúcich sa prinávratenia časti matičného nehnuteľného majetku. Dosah vrátenia majetku Matici slovenskej negatívne obmedzila aj súdna moc.¹⁷

¹⁷ Výrazným príkladom toho je „legislatívny osud“ zákona NR SR č. 107/1993 Z. z. o vrátení majetku Matici slovenskej. Ústavný súd Slovenskej republiky v Košiciach pod vedením jeho vtedajšieho predsedu M. Čiča vydal nález Ústavného súdu SR zo 4. júla 2000 vo veci vyslovenia nesúladu zákona NR SR č. 107/1993 Z. z. o vrátení majetku Matici slovenskej s čl. 1, čl. 2 ods. 2, čl. 12 ods. 1 a 2, čl. 13 ods. 2 a 4 a čl. 20 ods. 1 a 4 Ústavy SR. Predmetným nálezom Ústavný súd SR rozhodol, že celý zákon o vrátení majetku Matici slovenskej nie je v súlade s ustanoveniami Ústavy SR, teda že je protiústavný. Uvedený zákon určoval, že do vlastníctva Matice slovenskej sa vracia majetok, ktorý jej bol odňatý v období od 25. 2. 1948 do 31. 12. 1989, a to Liga-pasáž – dom v Bratislave a Palárikov dom v Čadci. Uvedený zákon stratil účinnosť dňom vyhlásenia nálezu Ústavného súdu SR, t. j. 21. júla 2000. Takto Matica slovenská uvedeným súdnym rozhodnutím stratila ďalší matičný majetok.

Podľa pôvodného zákona Národnej rady SR č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej bola Slovenská národná knižnica ako právnická osoba v Matici slovenskej. Prišla však zásadná zákonná úprava, prostredníctvom účelovej novely knižničného zákona¹⁸, ktorá naopak opätovne pripravila Maticu slovenskú o značnú časť jej dlhoročných práv v súvislosti s odčlenením Slovenskej národnej knižnice (spolu s Pamätníkom národnej kultúry¹⁹) od Matice slovenskej (zákon č. 183/2000 Z.z. z 12. mája 2000). Došlo k pozbaveniu ingerencie Matice slovenskej v knižničnej oblasti spojenej s výrazným oslabením jej vedeckej činnosti, tiež so stratou značnej časti pôvodných matičných historických artefaktov a pri všeobecnom oslabení spoločenského a majetkovo-finančného postavenia Matice slovenskej ako celku. Uvedme, že od 1. mája 1954 do 1. júla 2000 bola Matica slovenská podľa zákonov aj Slovenskou národnou knižnicou, teda celkovo 46 rokov, a to prežilo dve štátnosti a minimálne tri politické režimy.

Roky 1875, 1948, 1954 a 2000 sa stali rokmi administratívnych a legislatívnych „úderov“, finančného „utlmenia“ a mediálnej „diskreditácie“ MS zo strany aktuálnej politickej a štátnej moci voči národnej, spoločenskej, právnej a majetkovej podstate Matice slovenskej.

Od roku 2000 bola Matica slovenská, najmä v Martine a Bratislave prakticky bez majetku, ani nemohla sídlieť vo vlastných budovách, keďže predovšetkým tzv. „Kňážkovou novelou“ z roku 2000 prišla okrem iného aj o svoje sídelné budovy. Ešte uvedme, že zákonom č. 148/2005 Z. z. získala Matica slovenská od štátu len ohraničené majetkové hodnoty (nehnutelnosti), ktoré pôvodne (v minulosti) patrili Matici slovenskej.²⁰

Rok 1919 bol historickým rokom oživotvorenia Matice slovenskej. Podľa matičného Ohlasu k slovenskému národu: „Rok 1968 je rokom oživenia Matice slovenskej, rokom jej novej aktivizácie.“²¹ Dodajme, že podobne rok 1989 a tiež nasledovné 90. roky. Hádám raz aj budúce roky budú rokmi novej matičnej aktivizácie, či ak chceme uviesť – rokmi možno nového oživovania (nového aktivizmu) v činnosti Matice slovenskej. Ak zhrnieme negatíva, tak po roku 1948 (v súvislosti s komunistickým režimom), tiež po roku 1968 (v súvislosti s koncom obrodného procesu a s nastupujúcou normalizáciou) a nakoniec po roku 1998 (s nástupom akéhosi politického „revanšu“ za predchádzajúcu aktivistickú pronárodnú činnosť MS) došlo voči Matici slovenskej k dlhodobým snahám o spoločenské utlmenie jej aktivít a vplyvu. Všetko v záujme nepriamej podpory jej stagnácie

¹⁸ Zákon č. 183/2000 Z. z. o knižniciach, o doplnení zákona Slovenskej národnej rady č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplnení zákona č. 68/1997 Z. z., o Matici slovenskej z 12. mája 2000. (Vzhľadom na to, že uvedený legislatívny návrh predložil do vtedajšej Dzurindovej vlády vtedajší minister kultúry SR M. Kňážko, tak sa niekedy nazýva tzv. „Kňážkova novela“ zákona o Matici slovenskej.)

¹⁹ Pamätník národnej kultúry bol pôvodne spoločný útvar zbierkového a kultúrneho zamerania (Literárne múzeum, Biografické múzeum, Literárne múzeum A. S. Puškina v Brodzanoch, Múzeum Ľudovíta Štúra v Modre).

²⁰ Zákomom č.148/2005 Z.z. o prechode niektorého nehnuteľného majetku štátu do vlastníctva Matice slovenskej. Od 1. júna 2005 získala Matica slovenská časť v minulosti pôvodných nehnuteľností Matice slovenskej od štátu a to hlavne svoju pôvodnú historickú druhú budovu Matice slovenskej v Martine, tzv. Beňuškov dom v Martine, kaštieľ v Necpaloch, administratívnu budovu v Priekope, kde sa nachádzala správa kostýmov a divadelnej techniky. Uvedené nehnuteľnosti boli spravidla v zlom technickom stave.

²¹ Ohlas k slovenskému národu. *Smer*, 11. august 1968.

a potlačenia jej prípadného kultúrno-spoločenského vplyvu. Nakoniec dôležitým častiam politickej a vládnej moci nevyhovovali, resp. nevyhovujú v podaní Matice slovenskej snahy o upevňovanie národnej identity a štátnej suverenity v rámci dlhodobého procesu mainstreamových snáh o dnešnú federalizáciu Európskej únie a inkorporovanie „nekresťanských“ (alebo málo kresťanských) hodnôt. Avšak všeobecná – európska obroda konzervatívnych (kresťanských) hodnôt a nárast spoločenského záujmu o ochranu národných záujmov v mnohých štátov EÚ dáva nielen Matici slovenskej do budúca určité možnosti a aktuálne úlohy pri upevňovaní slovenskej suverenity a rozvoja slovenskej kultúry a kultúrnosti v 21. storočí. To je možno predmet budúceho oživotvorenia (teda zásadného a všestranného oživenia činnosti a spoločenského vplyvu) Matice slovenskej v 21. storočí.

II. Legislatívna úprava v jednotlivých zákonoch o Matici slovenskej

Po všeobecnej charakteristike matičnej legislatívy a jej spoločenského kontextu sa v ďalšej časti tejto štúdie zameriame na jednotlivé legislatívne ustanovenia obsiahnuté od roku 1954 až doteraz v osobitných zákonoch o Matici slovenskej predovšetkým upravujúcich právny rámec, organizačné aspekty postavenia Matice slovenskej a jej členskej základne v časovom a konkrétnom historicko-právnom rámci.

1. Zákon Slovenskej národnej rady č. 4/1954 Zb. n. SNR o Matici slovenskej

Zákon Slovenskej národnej rady č. 4/1954 Zb. n. SNR o Matici slovenskej zriadil Maticu slovenskú ako národnú knižnicu (Slovenská národná knižnica) a knihovedný ústav. Zároveň dovtedajší majetok Matice slovenskej a Slovenskej národnej knižnice prešiel do vlastníctva štátu a do správy Matice slovenskej, ktorá bola rozpočtovou organizáciou. Zákon SNR výslovne konštatoval, že Maticou slovenskou z vlastnej vôle založená Slovenská národná knižnica sa mení na vedecký ústav, ktorý sa začleňuje medzi štátne kultúrne ustanovizne v rámci Povereníctva kultúry. Podrobnosti o organizácii, práci a pracovníkoch Matice slovenskej určil štatút, ktorý vydal povereník kultúry vyhláškou v Úradnom vestníku.²² Predmetný zákon SNR nadobudol účinnosť k 1. máju 1954.

Matica slovenská stratila dovtedajšiu právnu subjektivitu a matičný majetok bol poštátnený, prestala byť spolkovou inštitúciou a ex lege sa stala štátnou inštitúciou. V podstate zo spolkovvej inštitúcie sa MS stala predovšetkým štátnou knihovednou a osvetovou inštitúciou. Na druhej strane Matica slovenská prednostne nadobúdala, sústreďovala, ako aj evidovala všetok slovenský a inorečový tlačený, rukopisný a vecný materiál literárno-dokumentárnej povahy, dôležitý pre poznanie slovenskej národnej kultúry, Slovákov a Slovenska. Tiež takto nadobudnutý a sústredený materiál odborne spracúvala, sprístupňovala pre študijné ciele a ochraňovala. Matica slovenská spravovala zverené knižné fondy a iniciatívne pôsobila v záujme ochrany knižných a rukopisných pamiatok. Zároveň spracúvala národnú bibliografiu a koordinovala bibliografické práce. Vykonávala knihovedný výskum a starala sa o jeho rozvoj, pričom propagovala národné literárne klasické dedičstvo.

²² Vyhláška č. 6/1955 Ú. v.

Inak Matica slovenská vydávala v rámci svojej pôsobnosti knihovedné, knihopisné a propagačné periodické i neperiodické publikácie.

Sídlom Matice slovenskej bol Martin. Matica mohla zriaďovať pracoviská aj mimo svojho sídla. Maticu slovenskú spravoval správca Matice slovenskej, ktorého vymenúval a odvolával povereník kultúry po dohode s predsedom Slovenskej akadémie vied. V súhrne Matica slovenská podliehala Povereníctvu kultúry. Správcovi MS pri ideovom a odbornom vedení pomáhala rada Matice slovenskej, ktorej počet členov určoval a členov vymenúval a odvolával povereník kultúry po dohode s predsedom Slovenskej akadémie vied a to vždy na návrh správcu Matice slovenskej. Rada MS bola len poradným organom správcu Matice slovenskej. Rokovací poriadok rady Matice vydával povereník kultúry po dohode s predsedom Slovenskej akadémie vied.

Zákon Slovenskej národnej rady č. 4/1954 Zb. n. SNR o Matici slovenskej neobsahoval akúkoľvek zmienku o členskej základni MS, keďže so spolkovou, tým menej s masovým členstvom v MS sa v danej politickej a spoločenskej realite už nerátalo.

Zákomom č. 53/1959 Zb. o jednotnej sústave knižníc (knižničný zákon) bola Matica slovenská, tak ako v zákone SNR č. 4/1954 Zb. n. SNR potvrdená vo funkcii ústrednej knižnice sústavy knižníc na Slovensku.

Ak to zhrnieme, tak na jednej strane: „Zákomom z roku 1954 bola Matica slovenská definitívne poštátnená, jej ‚politikum‘ spočívalo v naplňaní komunistických smerníc, v preberaní a šírení ‚sovietskych skúseností‘. Už nebol potrebný nijaký výbor Matice slovenskej...“ Na druhej strane po období veľmi intenzívneho personálneho vyprázdnenia MS a veľmi bezprostredne hroziacej existenčnej neistoty voči nej: „Zákomom SNR o Matici slovenskej z 27. apríla 1954 sa z Matice slovenskej zachovalo len torzo, ale aj tak vznikla inštitúcia jedinečného typu, v ktorej sa sústredili špecifické knihovnicke činnosti, pokračovalo sa v budovaní zbierok, začala sa rozvíjať národná bibliografia a iné činnosti súvisiace so zbierkami.“²³

2. Zákon SNR č. 97/1968 Zb. o Matici slovenskej

Obrodný proces v roku 1968 zásadne aktivizoval činnosť neformálnych členov (priaznivcov) Matice slovenskej a samotnej Matice slovenskej a to ešte pred júnovým prijatím **zákona SNR č. 97/1968 Zb. o Matici slovenskej**. To znamená, že napriek vtedajším neprajným legislatívnym možnostiam (a právnym podmienkam) tu hromadnou a spoločensky veľmi podnetnou iniciatívou zdola²⁴ došlo k reálnemu oživotvoreniu hlavne členskej základne Matice slovenskej a jej spoločensko-kultúrnych aktivít. Od začiatku apríla 1968, teda ešte pred prijatím maticitého zákona dochádzalo k masovému zakladaniu klubov priateľov Matice slovenskej.²⁵ Zákon SNR č. 97/1968 Zb. o Matici slovenskej

²³ WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal a kolektív. *Matica slovenská: Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 172.

²⁴ Dňa 8. apríla 1968 vznikol v Galante prvý Klub Matice slovenskej.

²⁵ ČEMAN, Martin. Matica slovenská a národné výbory. In *Národné výbory*, časopis pre poslancov a pracovníkov národných výborov, číslo 15, júl 1968, s. 16-17. Doslova sa v príspevku tam uvedeného autora z Povereníctva SNR pre kultúru a informácie dobovo uvádzalo: „A tak sme približne od začiatku apríla svedkami zakladania klubov priateľov Matice slovenskej. Najmasovejšie vznikajú v okresoch južného a východného Slovenska.

z 27. júna 1968, ktorý jednomyseľne prijala SNR, bol dôsledkom výraznej účasti Matice slovenskej a jej členov a priaznivcov na spoločenskými a demokratickými zmenami v rámci obrodného procesu v roku 1968. Navyše zákon bol prijatý ešte pred intervenciou armád Varšavskej zmluvy (21. 8. 1968) proti československému demokratickému a obrodnému procesu. Zákon uvádzal, že Matica slovenská je samostatnou organizáciou. Z hľadiska hospodárenia bola rozpočtovou organizáciou, napojenou v odvetví kultúry na rozpočet Slovenskej národnej rady. Matica slovenská bola zákonom charakterizovaná ako celonárodná kultúrna ustanovizeň, ktorá na základe dobrovoľného členstva mala zjednocovať tvorcov a priaznivcov národnej kultúry. Tiež mala svojou dokumentačnou a bádateľskou činnosťou rozvíjať slovenskú kultúru a vykonávať prácu národno-vlastivedného charakteru doma i za hranicami. Sídлом Matice slovenskej bol Martin.

Vrcholným orgánom Matice slovenskej bolo valné zhromaždenie Matice slovenskej, ktoré prerokúvalo zásadné otázky zamerania a činnosti Matice slovenskej a závažné opatrenia v oblasti národnej kultúry. Valné zhromaždenie tvorili delegáti členskej základne a zástupcovia stálych pracovísk Matice slovenskej a schvaľovalo a menilo stanovy členskej základne Matice slovenskej, volilo predsedu, čestných funkcionárov a výbor Matice slovenskej. Opätovné ustanovenie funkcie predsedu MS (ako voleného matičného reprezentanta) bolo určitým historickým návratom k matičným demokratickým koreňom z 19. a z prvej polovice 20. storočia.

Maticu slovenskú spravoval správca, ktorého vymenúvalo a odvolávalo Predsedníctvo Slovenskej národnej rady na návrh výboru Matice slovenskej. Závažné opatrenia MS prerokúval správca s výborom a valnému zhromaždeniu predkladal správu o činnosti Matice slovenskej.

Organizačnou základňou Matice slovenskej boli jej miestne odbory a stále pracoviská. Miestne odbory sa zriaďovali so súhlasom výboru Matice slovenskej. Naopak stále pracoviská MS zriaďoval a ich náplň určoval správca Matice slovenskej.

Za hlavné úlohy Matice slovenskej zákon pokladal budovanie členskej základne a vytváranie podmienok pre samovzdelávaciu a vzdelávaciu činnosť, ako aj pre širokú účasť členstva MS na rozvoji národnej kultúry. Matica slovenská mohla prednostne získavať, ochraňovať, dokumentovať a cieľavedome sprístupňovať materiály kultúrno-dokumentárnej povahy, pokiaľ boli dôležité pre poznanie slovenskej národnej kultúry, Slovákov a Slovenska.

Matica slovenská vykonávala a organizovala spoločenskovedný výskum života a dejín Slovákov doma i za hranicami a výskum slovenskej národnej kultúry, poskytovala odbornú a metodickú pomoc a MS vydávala periodické a neperiodické publikácie.

Nóvum zákona bolo popri zakotvení demokratických princípov hlavne umožnenie vzniku masovej členskej základne MS a to v rámci obnovenia jej spolkovej činnosti.

Prečo práve tu? V období deformácií spoločenského života u nás sa stalo, že na jednej strane sme rozpustili miestne odbory Matice slovenskej a na druhej strane sme založili kultúrne spolky – neskoršie premenované zväzy – maďarských a ukrajinských pracujúcich – Csemadok a KSUP. A dôsledky? Ochabnutie slovenského národného a kultúrneho života, narastanie nedostatkov v školskej politike a nakoniec aj prípady odnárodňovania Slovákov. Aj keď sa ešte v týchto otázkach všeličo zamlčuje...“

V neposlednom rade Matica slovenská mala dôležitú úlohu udržovať a rozvíjať kultúrne styky so Slováckmi mimo územia Slovenska.

Členskú základňu Matice slovenskej tvorili riadni, kolektívni a čestní členovia. Riadnym členom Matice sa podľa zákona mohol stať každý, kto prejavil záujem o kultúru a dejiny slovenského národa a chcel plniť úlohy, vyplývajúce z poslania Matice slovenskej. Naopak kolektívnym členom Matice slovenskej sa mohla stať organizácia, ktorá chcela pomáhať a spolupracovať pri plnení úloh Matice slovenskej. Osoby, ktoré sa významnou mierou zaslúžili o rozvoj slovenskej národnej kultúry, národného života Slovákov alebo vzťahov medzi národmi a ich národnými a kultúrnymi inštitúciami, mohlo valné zhromaždenie vyhlásiť za jej čestných členov.

Zákon stanovoval, že základnou organizáciou členskej základne bol miestny odbor, združujúci riadnych členov. Miestny odbor bol samostatnou právnickou osobou. Najvyšším orgánom miestneho odboru bolo jeho valné zhromaždenie, ktoré volilo miestny výbor na čele s predsedom.

Miestny odbor vyvíjal činnosť vyplývajúcu z úloh Matice slovenskej a z rozhodnutia jej orgánov a to s prihliadnutím na miestne potreby a podmienky. V súlade s tým mohol vytvárať záujmové organizačné zložky a rozvíjať činnosť, ako aj zastúpením v územných orgánoch. Podrobnosti upravovali stanovy členskej základne Matice slovenskej. Matica slovenská si vytvárala členské ústredia ako ústredné pracoviská pre členskú základňu MS. Vykonávala funkciu koordinačného orgánu miestnych odborov a funkciu základnej organizácie členov, nezdrúžených v miestnych odboroch. Hospodárenie miestnych odborov sa spravovalo zásadami o hospodárení spoločenských organizácií. Majetok miestnych odborov sa vytváral najmä z príspevkov členov a z vlastnej činnosti.

Stále pracoviská MS sa členili podľa charakteru a náplne svojej činnosti na stále vedecké pracoviská, členské ústredia a spoločné útvary. Stálymi vedeckými pracoviskami boli vedecké a špecializované ústavy zamerané na výskum, dokumentáciu a organizovanie slovenského národného a kultúrneho života, najmä národnú knižnica, bibliografický ústav, knihovedný ústav, ústredný literárny archív, ústredné literárne múzeum, národný biografický ústav a ústav pre výskum života a dejín zahraničných Slovákov.

Matica slovenská naďalej vykonávala dôležitú funkciu ústrednej knižnice pre jednotnú sústavu knižníc na Slovensku a tak sa fakticky stala aj súčasťou verejnej (štátnej) správy ako organizácia (orgán) sui generis. Ako štátna organizácia sa stala určitým špecifickým celoslovenským výkonným orgánom – sui generis, takmer na úrovni ústredného orgánu štátnej správy, pre jednotnú sústavu knižníc na Slovensku a to pri rešpektovaní inštančne nadriadeného postavenia republikového ministerstva kultúry ako klasického ústredného orgánu štátnej správy. Tak sa Matica slovenská stala celoslovenským správnym orgánom z titulu preneseného výkonu štátnej správy na štátnu organizáciu (MS) pre jednotnú sústavu knižníc.

Samotný zákon o Matici slovenskej uvádzal, že Matica slovenská má svoj historický spolkový znak, ktorý obsahuje jej názov a obrazový symbol.

Podrobnosti na vykonanie zákona o Matici slovenskej upravoval štatút, ktorý malo vydať Predsedníctvo Slovenskej národnej rady formou vyhlášky. Vzhľadom na politické zmeny v období tzv. normalizácie nemal uvedený zákon dlhé trvanie.

3. Zákon Slovenskej národnej rady č. 167/1973 Zb. o Matici slovenskej

Zákon Slovenskej národnej rady č. 167/1973 Zb. o Matici slovenskej (s jeho účinnosťou od 1. 1. 1974) bol súčasťou celkovej politickej normalizácie (po obrodnom roku 1968), v rámci protidemokratických opatrení a snáh na obmedzenie aktivít členskej základne Matice slovenskej. Uvedený zákon mal v podmienkach po oživení činnosti MS a aktivizácii členskej základne v roku 1968 prispieť ku konsolidácii komunistického politického režimu v matičných podmienkach. Vznikal v závislosti od personálnych čistiek a posilňovania vplyvu orgánov KSČ. Personálnym čistkám zo strany KSČ sa nevyhla ani samotná Matica slovenská. Vtedajšia normalizácia znamenala zrušenie a likvidáciu dovtedajšej členskej základne a zrušenie členského ústredia Matice slovenskej. Došlo k všeobecnému zániku miestnych odborov. Presnejšie „miestne odbory, ktoré pretrvali i napriek totalitnému teroru komunistickej moci, sa pretvorili na aktívny klubového typu pri osvetových zariadeniach miestnych národných výborov. Zákon vrátil Maticu slovenskú do polovice 50. rokov – dôsledne ju poštátnil, zaviedol štátny dirigizmus a spravil z nej ‚pomocníčku‘ pri plnení straníckych úloh“.²⁶ Normalizačný matičný zákon z roku 1973 potláčal národný aspekt činnosti Matice slovenskej a nepočítal s jej národno-kultúrnym pôsobením a už vôbec nie v nejakom národnom duchu.

Zákon uvádzal, že Maticu slovenskú ako štátnu organizáciu priamo riadi Ministerstvo kultúry Slovenskej socialistickej republiky (MK SSR). Matica slovenská bola rozpočtovou organizáciou napojenou na rozpočet Ministerstva kultúry SSR. Sídлом Matice slovenskej bol naďalej Martin.

Matica slovenská bola charakterizovaná ako národná kultúrno-osvetová organizácia, ktorá plnila funkciu ústrednej knižnice jednotnej sústavy knižníc v Slovenskej republike a základne pre výskum života Slovákov v zahraničí. Zároveň mala združovať záujemcov o kultúrnu činnosť Matice slovenskej v súlade s jej poslaním a úlohami.

V tomto smere mala svojou zberateľskou, bádateľskou, dokumentačnou, informačnou a kultúrno-osvetovou činnosťou prispievať k rozvoju kultúry. Mala sa spravovať zásadami kultúrnej politiky a všestranne to uplatňovať vo svojej teoretickej i praktickej činnosti.

Maticu slovenskú riadil výbor Matice slovenskej. Členov výboru vymenúval a odvolával minister kultúry Slovenskej republiky z radov zaslúžilých dejateľov kultúry. Výkonným orgánom výboru Matice slovenskej bolo jeho predsedníctvo. Predsedu, podpredsedov a ostatných členov predsedníctva výboru Matice slovenskej vymenúval a odvolával minister kultúry SR na návrh výboru Matice slovenskej.

Predseda výboru Matice slovenskej zastupoval Maticu slovenskú navonok a zodpovedal ministromi kultúry za dodržiavanie zásad štátnej kultúrnej politiky v celej jej činnosti.

Činnosť Matice slovenskej zabezpečoval a uznesenia jej výboru vykonával správca Matice slovenskej. Správca na návrh výboru Matice slovenskej vymenúval a odvolával minister kultúry, ktorému zodpovedal za svoju činnosť.

²⁶ WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal a kolektív. *Matica slovenská: Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 187-188.

Poslaním Matice slovenskej bolo získavať, spracúvať, ochraňovať a sprístupňovať knižničné, rukopisné a obdobné špeciálne fondy. Matica slovenská naďalej poskytovala odbornú a metodickú pomoc knižniciam, literárnym múzeám, literárnym archívom a ďalším kultúrno-osvetovým zariadeniam. Zúčastnila sa na rozvíjaní kultúrno-osvetovej činnosti. Rozvíjala teoretickú a vedeckovýskumnú činnosť v oblasti knihovníctva, bibliografie, vedeckých informácií, literárneho múzejníctva, literárneho archívniectva, biografie a života Slovákov v zahraničí.

Pôsobila ako národná knižnica a na tento účel prednostne získavala materiály kultúrno-dokumentárnej povahy dôležité pre poznanie národnej kultúry Slovákov a Slovenska. Matica mala udržiavať a rozvíjať kultúrne styky so Slovákami v zahraničí, mala organizovať a usmerňovať činnosť svojej členskej základne.

Členská základňa Matice slovenskej sa tvorila na základe dobrovoľnosti občanov vtedajšej Československej republiky, ktorí sa chceli zúčastňovať na plnení úloh Matice slovenskej ako jej členovia. V praxi však uvedené skôr teoretické ustanovenie sa len minimálne naplňovalo.

Podľa dikcie zákona Matica slovenská spolupôsobila s orgánmi štátnej správy pri vedení svojich členov k aktívnej účasti na úseku kultúrno-osvetovej činnosti, ako aj spoločensko-politickej výchovy v záujme upevňovania ich národného povedomia a vzťahov voči občanom iných národností v duchu vtedy proklamovaného „československého socialistického vlastenectva“ a „proletárskeho internacionizmu“.

Základnou organizačnou zložkou členskej základne bol podľa zákona miestny odbor Matice slovenskej, ktorý združoval individuálnych, kolektívnych a čestných členov. Činnosť miestnych odborov mala vyplývať z poslania a úloh Matice slovenskej s prihliadnutím na miestne potreby a podmienky.

Na utvorenie miestneho odboru dával súhlas príslušný okresný národný výbor po prerokovaní s výborom Matice slovenskej. Uvedené ustanovenie v praxi znamenalo, že miestne odbory v zásade nevznikali.

Miestny odbor viedol výbor na čele s predsedom, ktorých volili členovia miestneho odboru zo svojich radov a to na plenárnej schôdzi na dobu jedného roku. Ustanovujúcu plenárnu schôzdu musel zvolať príslušný okresný národný výbor. Predsedu a výbor miestneho odboru potvrdzoval príslušný okresný národný výbor. Takto vznikli legislatívno-politické bariéry na reálnu paralyzáciu kreovania miestnych odborov.

Podľa matičného zákona miestny odbor mal právnu subjektivitu a mohol nadobúdať práva, zaväzovať sa a hospodáriť s vlastným majetkom. V prípade zániku miestneho odboru prechádzal jeho majetok, práva a záväzky na osvetové zariadenie príslušného národného výboru. Ak také nebolo, tak na vtedajší národný výbor.

Podrobnosti o vzniku a zániku miestnych odborov, o členstve, o pôsobnosti a spôsobe rokovania orgánov členskej základne mal upraviť výbor Matice slovenskej so súhlasom ministerstva kultúry.

Predmetný zákon o Matici slovenskej z roku 1973 (zákon SNR č. 167/1973 Zb.) nadobudol účinnosť k 1. 1. 1974 a jeho normalizačný charakter a administratívno-centralizačný či dokonca likvidačný dosah na členskú základňu Matice slovenskej vyplýval okrem iného aj z § 12 tohto zákona, kde sa doslova uvádzalo, citujeme:

„O ďalšom pôsobení a organizačnom začlenení miestnych odborov utvorených podľa zákona SNR č. 97/1968 Zb. o Matici slovenskej rozhodne príslušný okresný národný výbor po prerokovaní s výborom Matice slovenskej do šiestich mesiacov od nadobudnutia účinnosti zákona.“ Uvedené ustanovenie a spoločensko-politická situácia znamenala postupný zánik po roku 1968 oživotvorených miestnych odborov. Výsledok bol teda jasný. Pôvodné miestne odbory MS zanikli a nové miestne odbory MS nevznikli. Teoretickú právnu možnosť existencie členskej základne MS poprela politická normalizačná prax v rokoch 1973 – 1989.

Po 17. novembri 1989 a na začiatku revolučných (spoločenských, demokratických, štátoprávných a ekonomických) zmien vznikla potreba ešte pred prijatím nového zákona o Matici slovenskej aspoň novelizovať existujúcu matičnú legislatívu.

Bývalý normalizačný zákon č. 167/1973 Zb. o Matici slovenskej bol preto po novembri 1989 v súvislosti s nastupujúcimi demokratizačnými procesmi zmenený (doplnený) jeho krátkou novelou a to **zákonom SNR č. 197/1990 Zb. z 18. mája 1990**. Bolo legislatívne zdôraznené, že základnou organizačnou zložkou členskej základne Matice slovenskej je miestny odbor Matice slovenskej, ktorý združuje individuálnych, kolektívnych a čestných členov.

Návrh poslancov Slovenskej národnej rady na vydanie zákona Slovenskej národnej rady, ktorým sa menil a dopĺňal zákon Slovenskej národnej rady č. 167/1973 Zb. o Matici slovenskej, obsahovala parlamentná tlač č. 178. Návrh odôvodnil v máji 1990 v slovenskom parlamente (vtedy v Slovenskej národnej rade) poslanec SNR A. M. Húška, ktorý okrem iného o Matici slovenskej uviedol: „Treba povedať, že určitý čas bola vlastne jedinou reprezentantkou slovenského národa, a teda tvorila akúsi hlbinu bezpečnosti. Zároveň pre nás predstavovala aj určitý veľmi dôležitý faktor vyzrievania, faktor spájania. Aj teraz, najmä teraz, je pre nás takáto nadstranícka organizácia veľmi dôležitá, lebo nám pripomína, ako už v minulom storočí krásnym spôsobom prekleňovala napríklad konfesionálne rozdiely v nádhernej dvojici Moyses a Kuzmányho, ďalej v jej práci so slovenskou diasporou, to znamená s úsilím udržať vzťah so všetkými roz(s)tratenými Slovákami. Vieme, že boli ťažké problémy apóniovských zákonov, ťažké problémy sme mali dokonca aj v novotnovskom a konsolidačno-normalizačnom izolovaní, kde Matica slovenská stratila svoju možnosť mať členskú základňu. Bohužiaľ, bolo to tak, ale teraz ide o nápravu.“ Pri parlamentnom návrhu poslanec SNR Húška dobovo zdôraznil, že sa dopĺňa doterajší legislatívny stav tak „aby bola možnosť vytvárania členskej základne, aby sa uznalo, že základným súdom Matice slovenskej sú miestne odbory. Pri prerokovaní vo výboroch boli ešte urobené príslušné úpravy v textácii pôvodného zákona, v ktorom sa ešte veľmi silne odrážala stará ideológia režimu“.²⁷

Známe udalosti z novembra 1989 odštartoval proces demokratizácie spoločnosti a opätovného celonárodného oživotvorenia Matice slovenskej, hlavne jej aktívnej celospoločenskej činnosti a masovej členskej základne. V roku 1989 spontánne vznikali

²⁷ Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=74913> (Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica.) Vystúpenie poslanca SNR A. M. Húšku v NR SR 18. mája 1990.

(obnovovali) sa miestne odbory Matice slovenskej. Medzi prvými bol Miestny odbor Matice slovenskej Bratislava I.²⁸ V Martine bolo 6. 12. 1989 prijaté *Vyhlásenie aktívu Matice slovenskej k spolkovému hnutiu v súčasnom spoločenskom pohybe* s výzvou na zakladanie miestnych odborov, tiež spojenú s výzvou na zvolanie valného zhromaždenia MS a s výzvou na urýchlené prijatie nového zákona o Matici slovenskej. Dňa 20. januára 1990 prijal výbor Matice slovenskej *Vyhlásenie výboru Matice slovenskej národu*, následne *Slovo na uváženie slovenskému národu* z 10. mája 1990. Oživujúce valné zhromaždenie Matice slovenskej sa uskutočnilo v Martine a to v dňoch 10. až 11. augusta 1990. Uznesenie z tohto zhromaždenia okrem iného žiadalo „urýchlené ukončenie legislatívnych prác na novom zákone o MS... a prijatie zákona o slovenčine ako štátnom a úradnom jazyku na celom území SR bez výnimky, ako aj zákon o zákaze majorizácie občanov slovenskej národnosti v národnostne zmiešaných oblastiach SR. Do troch mesiacov po prijatí zákona o štátnom a úradnom jazyku vytvoriť komisiu, ktorá spracuje návrh súboru zákonných opatrení, ktoré sa stanú zárukou rozvoja slovenského etnika na národnostne zmiešanom území južného Slovenska“.²⁹ Historické martinské valné zhromaždenie Matice slovenskej zvolilo 39-členný výbor Matice slovenskej (z toho 13-členné predsedníctvo MS), za predsedu MS zvolilo Jozefa Markuša a za správcu MS Imricha Sedláka³⁰. Zároveň zvolilo 5-členný Dozorný výbor Matice slovenskej.

Z hľadiska vtedajších postojov Matice slovenskej k problémom národnej slovenskej legislatívy – vyjadril výbor Matice slovenskej 28. 9. 1990 „nespokojnosť s dlhotrvajúcou prípravou ústavného zákona SNR o štátnom a úradnom jazyku SR“.³¹ Matica slovenská iniciovala Prvé celonárodné zhromaždenie z 5. 10. 1990, konané v Bratislave, s prijatým dokumentom *Za tú našu slovenčinu*, kde sa deklarovali princípy zákona SNR o úradnom jazyku v SR spolu s výzvou voči SNR na urýchlenie legislatívneho procesu v duchu návrhu „maticného zákona“.³² Druhé celonárodné zhromaždenie zorganizovala Matica slovenská 24. 10. 1990 v Uhrovci s vyjadrením nespokojnosti voči dovtedajším legislatívnym postupom SNR ohľadom zákona o úradnom jazyku. Tretie celonárodné zhromaždenie konané v Bratislave 11. 3. 1991, s prijatým dokumentom *Za suverénne Slovensko* oslovilo prostredníctvom *memoranda* občanov, „aby sa zjednotili vo svojom úsilí o dosiahnutie štátnej zvrchovanosti“.³³ Inak po prijatí zákona o Matici slovenskej sa pri príležitosti výročia Memoranda národa slovenského uskutočnilo v Martine 8. 6. 1991 Štvrté celonárodné zhromaždenie a prijalo *druhé Memorandum národa slovenského* s požiadavkou na prijatie Deklarácie o štátnej suverenite. Ešte dodajme, že Matica slovenská iniciovala

²⁸ Miestny odbor MS Bratislava I vznikol 7. decembra 1989. Dnes je to Miestny odbor MS Bratislava-Staré mesto.

²⁹ *TRI ROKY OBNOVENEJ ČLENSKEJ ZÁKLADNE MATICE SLOVENSKEJ*. Zostavili: Ladislav Paška – Cyril Žuffa. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 52.

³⁰ Správcu MS Imricha Sedláka neskôr nahradil v priebehu funkčného obdobia 1990 – 1992 Štefan Hanakovič.

³¹ *TRI ROKY OBNOVENEJ ČLENSKEJ ZÁKLADNE MATICE SLOVENSKEJ*. Zostavili: Ladislav Paška – Cyril Žuffa. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 92.

³² *TRI ROKY OBNOVENEJ ČLENSKEJ ZÁKLADNE MATICE SLOVENSKEJ*. Zostavili: Ladislav Paška – Cyril Žuffa. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 92.

³³ *TRI ROKY OBNOVENEJ ČLENSKEJ ZÁKLADNE MATICE SLOVENSKEJ*. Zostavili: Ladislav Paška – Cyril Žuffa. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 93.

Piate celonárodné zhromaždenie 5. 10. 1991 v Komárne, kde sa hodnotil „neutešený stav porušovania zákona SNR o úradnom jazyku, intenzívne premenovanie ulíc, obcí, miest, snahu potláčať slovenčinu vo výchove, vzdelávaní, v informatike a pod.“ To boli hlavné iniciatívy Matice slovenskej vo vzťahu k aktuálnym legislatívnym základom Slovenskej republiky. Navyše na pôde Matice slovenskej v Bratislave vznikol 9. 10. 1991 *Stôl národnej dohody* a v roku 1991 (8. 11. 1991) sa v Martine zišli delegáti miestnych odborov MS s deklarovanou podporou suverenity (zvrchovanosti) Slovenska a spoločne odsúdili snahu „odsunúť MS na perifériu spoločenského života“.³⁴

4. Zákon Slovenskej národnej rady č. 196/1991 Zb. o Matici slovenskej

Zákon Slovenskej národnej rady č. 196/1991 Zb. o Matici slovenskej z 26. apríla 1991 bol prvým matičným zákonom v nastupujúcom postkomunistickom a demokratickom období, kde celospoločensky „ožila“ Matica slovenská a jej opätovne široká a aktívna členská základňa a to na prahu nových – prevratných štátoprávných zmien. Vládny návrh zákona Slovenskej národnej rady o Matici slovenskej bol v marci 1991 predložený na rokovanie vlády SR (počas pôsobenia V. Mečiara ako predsedu vlády SR) pod číslom: 564/1991. Podľa odôvodnenia vládneho návrhu Matica slovenská bola z hľadiska jej vnútornej organizačnej štruktúry pokladaná za právnickú osobu sui generis.

Matica slovenská bola v zákone z roku 1991 definovaná ako národná kultúrna a vedecká ustanovizeň, ktorej spoločenským poslaním je národne a vlastenecky pôsobiť na území Slovenskej republiky i mimo jej územia. Zároveň mala kultivovať lásku k vlasti, pestovať mravnosť a pozdvihovať kultúrnu úroveň slovenského národa s tým, že združovala tvorcov a priaznivcov slovenskej kultúry a napomáhala jej rozvoj, chránila a rozvíjala národné dedičstvo ako národnú a kultúrnu hodnotu. Sídлом Matice slovenskej bol Martin.

Z hľadiska svojho postavenia bola Matica slovenská právnickou osobou, ktorá vystupovala v právnych vzťahoch vo svojom mene a niesla zodpovednosť vyplývajúcu z týchto vzťahov.

Predstaviteľom Matice slovenskej bol predseda Matice slovenskej, ktorý bol súčasne predsedom spolkovvej zložky. Predseda Matice slovenskej reprezentoval Maticu slovenskú navonok. Štatutárnym orgánom Matice slovenskej ako celku bol predseda Matice slovenskej a správca. Vo veciach týkajúcich sa Matice slovenskej ako celku konali obaja (predseda a správca) spoločne.

Organizačnú štruktúru Matice slovenskej tvorila teda spolková zložka MS a inštitučná zložka Matice slovenskej.

Spolková zložka MS bola podľa zákona právnickou osobou v rámci úloh vymedzených stanovami MS, kde vystupovala v právnych vzťahoch vo svojom mene a niesla majetkovú zodpovednosť vyplývajúcu z týchto vzťahov.

Stanovy spolkovvej zložky upravovali pôsobnosť a spôsob ustanovenia orgánov, práva a povinnosti členov, zásady hospodárenia, ako aj ďalšie veci podľa osobitných

³⁴ *TRI ROKY OBNOVENEJ ČLENSKEJ ZÁKLADNE MATICE SLOVENSKEJ*. Zostavili: Ladislav Paška – Cyril Žuffa. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 94.

predpisov. Zároveň určovali, kto plní funkciu štatutárneho orgánu spolkovvej zložky a akým spôsobom koná a vystupuje navonok. Tiež vymedzili, v ktorých veciach týkajúcich sa Matice slovenskej ako celku koná štatutárny orgán spolkovvej zložky spoločne s inštitučnou zložkou.

Základnými organizačnými jednotkami spolkovvej zložky boli podľa zákona miestne odbory a záujmové odbory Matice slovenskej.

Tieto odbory vznikali na základe dobrovoľnosti, združovali členov Matice slovenskej a podieľali sa na plnení úloh Matice slovenskej v rámci svojich územných obvodov alebo na základe určitých záujmov.

Samotný miestny odbor alebo záujmový odbor Matice slovenskej bol právnickou osobou v rozsahu vymedzenom stanovami spolkovvej zložky. Zároveň vystupoval v právnych vzťahoch vo svojom mene a niesol zodpovednosť vyplývajúcu z týchto vzťahov.

Stanovy miestneho odboru alebo záujmového odboru Matice slovenskej upravovali práva a povinnosti členov, pôsobnosť a spôsob ustanovenia orgánov, zásady hospodárenia s majetkom a ďalšie podrobnosti o organizácii a činnosti odboru.

Inštitučná zložka Matice slovenskej bola právnickou osobou, ktorá v rámci úloh vymedzených jej štatútom vystupovala v právnych vzťahoch vo svojom mene. Zodpovednosť vyplývajúcu z týchto vzťahov nieslo aj pracovisko Matice slovenskej.

Základnou organizačnou jednotkou inštitučnej zložky bolo podľa zákona o Matici slovenskej z roku 1991 pracovisko. Počet pracovísk, ich štruktúru a náplň činnosti určoval štatút, ktorý schvaľovalo Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky a orgán spolkovvej zložky príslušný podľa stanov. Štatút vymedzil, v ktorých veciach týkajúcich sa Matice slovenskej ako celku konal štatutárny orgán inštitučnej zložky spoločne so spolkovou zložkou. Stanovy spolkovvej zložky naopak stanovovali, v ktorých veciach ako celok MS koná štatutárny orgán MS spolkovvej časti spoločne s matičnou inštitučnou zložkou. Tiež stanovy vymedzovali, kto plní funkciu štatutárneho orgánu spolkovvej časti MS a akým spôsobom vystupuje navonok.

Pracoviská riadil správca Matice slovenskej, ktorý bol štatutárnym orgánom inštitučnej zložky. Správca Matice slovenskej vymenúval a odvolával na návrh orgánu spolkovvej zložky príslušného podľa stanov spolkovvej zložky samotný minister kultúry Slovenskej republiky.

Podľa odborných názorov „v zákone z roku 1991 je v porovnaní so spolkovou zložkou nevyvážene definovaná inštitučná zložka a jej väzby na spolkovú zložku... Predstaviteľom Matice slovenskej bol predseda, ktorý bol súčasne predsedom spolkovvej zložky a reprezentoval Maticu slovenskú navonok, správca bol štatutárnym orgánom inštitučnej zložky... I keď pri komunikácii medzi spolkovou a inštitučnou zložkou nevznikli vážnejšie problémy, predsa prepojenosť medzi nimi bola zákonom riešená nevyhovujúco“.³⁵

³⁵ WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal a kolektív. *Matica slovenská: Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 428-429. „Boli tu v podstate dve zložky – spolková a inštitučná, ich prepojenie bolo viac-menej personálne, teda akási personálna únia“ (s. 429).

Pri plnení základných úloh Matice slovenskej prednostne získavala Matica podľa zákona všetky slovaciká. Zákon uvádzal, že MS zhromažďuje, skúma, ochraňuje, spracúva a vhodnou formou sprístupňuje všetky dokumenty dôležité pre poznanie slovenského národa a Slovenska, jeho dejín a kultúry. Matica bola národným bibliografickým centrom a plnila funkciu národnej knižnice Slovenska a Slovákov. Bola ústrednou knižnicou Slovenskej republiky, archívu literatúry a umenia, bola v postavení ústredného literárneho múzea a ústredia biografie, v súlade so úlohami utvárala informačné systémy.

Uvedené úlohy Matice slovenskej v tejto časti zákona v podstate do značnej miery zodpovedali ustanoveniam v zákonoch o MS z rokov 1954, 1968 a 1973. Podľa odborných názorov „táto funkcia Matice slovenskej ju vlastne zachraňovala pred nepriazňou času a zabezpečovala aj v časoch totality jej trvanie. Túto svoju úlohu si plnila v pomerne dobrých podmienkach na vysokej profesionálnej úrovni, po roku 1989 najmä v spolupráci so zahraničím...“³⁶

Matica slovenská budovala a rozširovala členskú základňu a utvárala podmienky pre samovzdelávaciu a vzdelávaciu činnosť MS v oblasti národnej kultúry.

V zmysle zákona sa zúčastňovala na rozvoji miestnej a regionálnej kultúry, na obsahovom a ekonomickom zabezpečovaní miestnych, regionálnych, národných a medzinárodných kultúrnych podujatí.

Samotná Matica slovenská organizovala skupiny odborníkov na výskum dôležitých spoločenskovedných otázok a skupiny odborníkov a svojich zástupcov zaoberajúcich sa postavením Slovákov na celom území Slovenska.

Tiež napomáhala zachovávanie hodnoty hmotnej a nehmotnej národnej kultúry a prírody Slovenska.

Súčasťou jej úloh bol rozvoj stykov so Slováckmi žijúcimi mimo územia Slovenskej republiky a s ich kultúrnymi a vedeckými inštitúciami a spolkami. Matica skúmala ich dejinný a kultúrny vývin, poskytovala a sprostredkúvala im pomoc pri uspokojovaní národnokultúrnych potrieb.

Z ďalších úloh MS uveďme spoluprácu s hromadnými informačnými prostriedkami, kultúrnymi a vedeckými inštitúciami pri poznávaní a sprístupňovaní dejín a života slovenského národa a jeho významných osobností.

Zákon umožňoval Matici slovenskej zakladať nadácie a MS mohla poskytovať štipendijné pobyty doma i v zahraničí. Matica slovenská spolupracovala s domácimi a zahraničnými národnými a ďalšími inštitúciami a spolkami.

Podľa zákona o Matici slovenskej z roku 1991 mohla vykonávať vlastnú hospodársku činnosť doma aj v zahraničí. Pre hospodárenie spolkovvej zložky platil osobitný predpis, hospodárenie inštitučnej zložky upravoval osobitný predpis.

Na základe zákonného zmocnenia (zo zákona č. 196/1991 Zb. o Matici slovenskej) 14. apríla 1992 schválil minister kultúry SR Štatút Matice slovenskej. V ňom sa okrem iného uvádzalo, že Slovenská národná knižnica je národnou knižnicou Slovenska

³⁶ WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal a kolektív. *Matica slovenská: Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 429.

a Slovákov, národným bibliografickým a databázovým centrom, ústrednou knižnicou Slovenskej republiky.

Nový Štatút MS z 22. februára 1993 (schválený Ministerstvom kultúry SR 24. 2. 1993) vo vzťahu k inštitučnej zložke stanovoval organizáciu Matice slovenskej. Podľa § 2 ods. 4, 5 a 6 tohto štatútu samotnú matičnú inštitučnú organizáciu tvorili:

- Matica slovenská – Archív literatúry a umenia,
- Matica slovenská – Slovenské národné literárne múzeum, Biografický ústav,
- Matica slovenská – Ústav pre zahraničných Slovákov,
- spoločné pracoviská: Vydavateľstvo Matice slovenskej, Ekonomicko-technický útvar MS, Sekretariát predsedu MS a Sekretariát správcu MS.

Súčasťou matičnej organizácie bolo aj Členské ústredie Matice slovenskej.

Ešte 8. augusta 1992 valné zhromaždenie schválilo Stanovy spolkovvej zložky Matice slovenskej, ktoré bolo doplnené Snemom predsedov miestnych odborov Matice slovenskej v Martine 7. 8. 1993. Stanovy upravovali najmä podmienky členstva v Matici slovenskej. Organizáciu spolkovvej zložky tvorili: miestne a záujmové odbory MS, domy a oblastné strediská MS, členské ústredie a Slovenské národné noviny. Orgánmi spolkovvej zložky bolo valné zhromaždenie MS, výbor Matice slovenskej, dozorný výbor Matice slovenskej, predseda Matice slovenskej a predsedníctvo Matice slovenskej.

Z hľadiska vtedajších matičných spoločenských, politických a legislatívnych aktivít uvedme, že 17. 1. 1992 sa uskutočnil Stôl národnej dohody na pôde Matice slovenskej za prítomnosti vtedajších politických strán a hnutí: KDH, ODÚ-VPN, DS, HZDS, SZS, SNDH, MNI, MKDH, SDL, SNS, Spoluzitie a tiež zástupcov Predsedníctva SNR, kde sa riešila problematika návrhu Ústavy Slovenskej republiky a zabezpečenia suverenity (zvrchovanosti) a medzinárodnoprávnej subjektivity Slovenska. Dňa 12. 2. 1992 zaslal predseda Matice slovenskej J. Markuš otvorený list predsedovi SNR J. Mikloškovi, kde Matica slovenská, citujeme: „Prejavuje znepokojenie nad činnosťou Komisie Predsedníctva SNR pre dohľad nad činnosťou nad dodržiavaním zákona SNR o úradnom jazyku, neplnenie dohôd a sľubov zo spoločných rokovaní SNR a MS.“³⁷ Šieste celonárodné zhromaždenie v Bratislave z 11. 3. 1992 a Matica slovenská „vyzvali slovenský národ a národnosti k vzájomnému pochopeniu, tolerancii a k riešeniu zložitých spoločenských a ekonomických pomerov Slovenska“.³⁸

V záujme komplexnosti pohľadu na činnosť Matice slovenskej na národnostne zmiešanom území Slovenska uvedme, že 3. marca 1990 sa uskutočnilo Prvé stretnutie Slovákov južného Slovenska v Šuranoch 3. 3. 1990 s prijatím *Memoranda Slovákov južného Slovenska SNR a vláde Slovenskej republiky*.³⁹ Okrem iného protestovalo

³⁷ *TRI ROKY OBNOVENEJ ČLENSKEJ ZÁKLADNE MATICE SLOVENSKEJ*. Zostavili: Ladislav Paška – Cyril Žuffa. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 95-96.

³⁸ *TRI ROKY OBNOVENEJ ČLENSKEJ ZÁKLADNE MATICE SLOVENSKEJ*. Zostavili: Ladislav Paška – Cyril Žuffa. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 96.

³⁹ Druhé stretnutie sa uskutočnilo 14. 4. 1990 (Šurany) – *Slovo na uváženie slovenskému národu* (názov prijatého dokumentu). Tretie stretnutie bolo 23. 6. 1990 (Šurany) – *Výzva*. Štvrté stretnutie 11. 5. 1991 (Šurany) – *Vyhlasenie zo zhromaždenia obyvateľov južného Slovenska v Šuranoch dňa 11. mája 1991*.

proti obmedzovaniu slovenskej suverenity na južnom Slovensku, žiadalo zriadiť Ústav slovenskej a československej štátnosti pri Matici slovenskej a požadovalo vytvoriť príslušnú komisiu pri Slovenskej národnej rade.

5. Zákon Národnej rady SR č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej

Zákon Národnej rady SR č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej z 13. februára 1997⁴⁰

bol dôsledkom výraznej a aktívnej účasti Matice slovenskej a jej členov a priaznivcov na spoločenských zmenách v podmienkach samostatného štátu a odrážal dlhodobý historický a legislatívny vývoj Matice slovenskej.⁴¹

Uved'me ešte: *Stretnutie matičíarov z južného Slovenska* (N. Zámky 25. mája 1991), *Žiadosti Slovákov z južného Slovenska* (Komárno 28. 10. 1991), *Vyhlasenie občanov južného Slovenska* (Komárno 2. 3. 1992), *Vyhlasenie výboru Matice slovenskej prijaté na mimoriadnom zasadnutí dňa 28. 9. 1990 v Bratislave*.

Pozri aj napríklad: *Návrh ústavného zákona SNR o postavení slovenského jazyka ako štátneho jazyka v Slovenskej republike* (Matica slovenská a skupina poslancov SNR, 1990). *Ide o jazykový zákon* (Návrh odporúčani, október 1991). *Vyhlasenie konferencie predsedov MO MS 2. 11. 1990 v Martine*. *Stanovisko Matice slovenskej k návrhu Ústavy Slovenskej republiky* (16. 1. 1992). *Stanovisko k snahám politických predstaviteľov Maďarskej národnosti vyhlásiť na južnom Slovensku autonómiu* (Výbor MS, 20. 6. 1992).

⁴⁰ Podľa uznesenia z 13. februára 1997 Národná rada Slovenskej republiky schválila návrh skupiny poslancov Národnej rady Slovenskej republiky na vydanie zákona Národnej rady Slovenskej republiky o Matici slovenskej (tlač 577) s pozmeňujúcimi a doplňujúcimi návrhmi poslancov z rozpravy (tlač 577a). Návrh skupiny poslancov Národnej rady Slovenskej republiky na vydanie zákona Národnej rady Slovenskej republiky o Matici slovenskej číslo: 1684/1996-sekr. (tlač 577), ktoré pôvodne predložili do NR SR ešte v decembri 1996 poslanci P. Brňák, E. Garajová a J. Prokeš.

⁴¹ Z dôvodovej správy z decembra 1996 k návrhu zákona o Matici slovenskej schváleného NR SR v roku 1997. „Politické zmeny po roku 1948 vnútili Matici slovenskej zmenený vzťah k štátu a oklieštenie jej historických funkcií. Zákon Slovenskej národnej rady č. 4 z r. 1954 konštituoval Maticu slovenskú ako štátnu inštitúciu. Zrušil jej dovtedajšie spolkové hnutie a určil jej zberateľské, dokumentačné a konzervačné funkcie vo vzťahu k tlačným dokumentom, rukopisným materiálom, literárno-múzejným pamiatkam. Napriek tomu, že tento zákon inštitucionalizoval činnosti, ktoré sa dovtedy vykonávali nekomplexne (umožnil fungovanie Slovenskej národnej knižnice, zriadil Ústredný archív a Ústredné literárne múzeum a ďalšie pracoviská), znamenal mimoriadne vážny zásah do jej dovtedajšieho mechanizmu a predchádzajúcej činnosti ako nezávislej ustanovizne. Nasledujúci zákon z roku 1968 Matici slovenskej vrátil a priznal právo organizovať aj spolkový život. Zákon z roku 1973 jej toto právo de facto odobral. Spoločensko-politický a hospodársky vývoj na Slovensku po roku 1989 opäť nastolil problém ďalšieho osudu a vývoja Matice slovenskej. Novelou zákona Slovenskej národnej rady č. 197/1990 Zb., ktorým sa zmenil zákon Slovenskej národnej rady č. 167/1973 Zb. o Matici slovenskej sa znovu konštituovala spolková zložka. Úsilie prispôsobiť činnosť Matice slovenskej novým politickým a ekonomickým podmienkam sa odrazilo v prijatí zákona Slovenskej národnej rady č. 196/1991 Zb. o Matici slovenskej. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o navrátení majetku Matici slovenskej vrátil späť Matici slovenskej časť majetku, ktorý jej bol odňatý v období od 25. 2. 1948 do 31. 12. 1989. Tým sa v Matici slovenskej položili základy nových majetkových vzťahov a utvárania nových vzťahov Matice slovenskej k štátu. Postavenie a základné úlohy Matice slovenskej, jej organizačnú štruktúru dosiaľ určuje zákon Slovenskej národnej rady č. 196/1991 Zb. o Matici slovenskej, ktorý reagoval na premeny Matice slovenskej uskutočnené po novembri 1989, osobitne tým, že definoval jej nové spoločenské poslanie, úlohy, organizačnú štruktúru, najmä utváranie jej spolkovej zložky. Tento zákon viedol k formovaniu dvojzložkovej organizačnej štruktúry Matice slovenskej (spolková a inštitučná zložka). Bližšie nedefinoval Maticu slovenskú ako celok ako právnickú osobu, čo v jej vývoji spôsobilo rôznorodosť výkladu o jej hospodárení. Na rozdiel od spolkovej zložky ako právnickej osoby, ktorej základné organizačné jednotky boli uznané ako právnické osoby, inštitučnú zložku chápal len ako nedeliteľnú právnickú osobu, čím neumožnil ustanoviť Slovenskú národnú knižnicu a ďalšie inštitúcie ako právnické osoby. Zákon

Zákon č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej (prijatý Národnou radou SR 13. februára 1997) napriek niektorým významným zmenám (novelizáciám) platí doteraz, t. j. do publikovania tohto príspevku. Treba však uviesť, že tento zákon prešiel vývojom so zásadnými zmenami, preto medzi pôvodným znením a doterajšími textom zákona musíme výrazne rozlišovať.

Pôvodne „zákon o Matici slovenskej sa pripravoval ako osobitná poslanecká iniciatíva koaličného vládneho zoskupenia a na rokovanie Národnej rady Slovenskej republiky ho predkladali poslanci Peter Brňák, Jozef Prokeš a Eva Garajová... obsiahnuté v ňom boli projektované ciele zo stanov, ktoré boli prijaté 22. septembra 1995 na valnom zhromaždení v Rimavskej Sobote... Podstata zákona o Matici slovenskej, ktorý bol prijatý ústavnou väčšinou, spočíva v tom, že sa táto národná kultúrna ustanovizeň po polstoročnom totalitnom poštátnení znova prinavrátia svojmu pôvodnému poslaniu – stala sa verejnoprávnou inštitúciou, otvorenou každému, riešiacou najaktuálnejšie úlohy slovenského života...“⁴²

„... Základný zmysel jej existencie – ochrana národnej identity, teda toho fenoménu, ktorý pretrváva a treba ho nielen zachovať, ale aj rozvíjať v integrujúcej sa Európe.“⁴³

Matica slovenská bola charakterizovaná podľa doterajšieho textu zákona č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej ako verejnoprávna ustanovizeň, ktorá je právnickou osobou so sídlom v Martine. Podľa dôvodovej správy: „Navrhovaný zákon upravuje právnu subjektivitu nielen Matice slovenskej ako celku, ale aj jej jednotlivých stálych pracovísk, základných organizačných jednotiek spolkovvej zložky i podnikateľských subjektov. Vzájomný vzťah a právne postavenie jednotlivých zložiek definuje ako rovnocenné a vyvážené, eliminuje dominanciu niektorej z nich. Navrhovaný zákon sám o sebe neznamená zvýšenie požiadaviek na štátny rozpočet Slovenskej republiky. Navrhovaný zákon však predpokladá, že ak si štát objedná ďalšie alebo rozšírené služby v Matici slovenskej, primerane zvýši aj štátnu dotáciu na jej činnosť. Finančné náklady na zriadenie Slovenského literárneho ústavu a Slovenského historického ústavu boli zohľadnené v štátnom rozpočte na rok 1997.“⁴⁴

Orgány Matice slovenskej boli podľa zákona o Matici slovenskej:

1. valné zhromaždenie Matice slovenskej,
2. výbor Matice slovenskej,
3. predseda Matice slovenskej,
4. dozorný výbor Matice slovenskej.

Valné zhromaždenie bolo podľa zákona o Matici slovenskej najvyšším orgánom Matice slovenskej a tvorili ho delegáti jednotlivých odborov a pracovísk Matice

nechápal Maticu slovenskú ako zriaďovateľa ďalších organizácií s odvodenou právnou legitimitou od Matice slovenskej.“ Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=74913> (Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knihovna.)

⁴² WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal a kolektív. *Matica slovenská: Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 430-431. „Táto jej vonkajšia a vnútorná nezávislosť od štátu a od politiky vytvára z Matice slovenskej celok, stáva sa skutočne nadrezortnou, nadkonfesijnou a nadstraníckou ustanovizňou.“

⁴³ WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal a kolektív. *Matica slovenská: Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 432.

⁴⁴ Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=74913> (Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knihovna.)

slovenskej delegovaní podľa stanov Matice slovenskej, ako aj členovia výboru Matice slovenskej. Do pôsobnosti valného zhromaždenia patrilo (resp. doteraz patrí) najmä:

- prerokúvanie zásadných otázok zamerania a činnosti Matice slovenskej,
- schvaľovanie stanov Matice slovenskej a ich zmien,
- voľba a odvolanie výboru Matice slovenskej,
- voľba a odvolanie predsedu Matice slovenskej,
- schvaľovanie zásad hospodárenia Matice slovenskej.

Výbor Matice slovenskej zostal najvyšším výkonným orgánom Matice slovenskej.

Do pôsobnosti výboru Matice slovenskej patrili (resp. doteraz patrí) najmä:

- rozhodovanie o zriadení alebo o založení organizačnej zložky, pracoviska alebo odboru Matice slovenskej,
- rozhodovanie o založení alebo o zriadení právnických osôb, v ktorých jediným alebo väčšinovým zakladateľom alebo zriaďovateľom je Matica slovenská,
- zvolávanie valného zhromaždenia,
- prerokúvanie a schvaľovanie správ o hospodárení a rozpočte Matice slovenskej.

Predseda Matice slovenskej je podľa zákona štatutárnym orgánom Matice slovenskej a najvyšším predstaviteľom Matice slovenskej, ktorý ju reprezentuje navonok. Zároveň je predsedom výboru Matice slovenskej. Do pôsobnosti predsedu MS patrilo (resp. doteraz patrí) najmä riadenie a koordinácia celkovej činnosti Matice slovenskej a vedenie valného zhromaždenia. Tiež tu je kompetencia v oblasti riadenie a koordinovanie činnosti vybraných subjektov⁴⁵ Matice slovenskej. Zástupcom predsedu Matice slovenskej je podľa zákona správca Matice slovenskej, pričom pracovný pomer predsedu Matice slovenskej sa zakladal voľbou.

Novelou zákona o Matici slovenskej z roku 2000 došlo k rozsiahlemu (a bezprecedentnému) zásahu do dlhoročného poslania, organizácie, činnosti a majetkovej podstaty Matice slovenskej.

Podľa odborného názoru „po voľbách roku 1998 koaličná väčšina prijala protimaťičný tzv. knižničný zákon... novelou... odčlenila Slovenskú národnú knižnicu (SNK) a Pamätník národnej kultúry... Matica slovenská stratila svoju zbierkotvornú podstatu, ba zákon zrušil aj najzákladnejšiu matičnú úlohu – opatrovať, zveľaďovať a sprítomňovať národné kultúrne dedičstvo“.⁴⁶

⁴⁵ Slovenský literárny ústav a Slovenský historický ústav.

Stredisko národnostných vzťahov Matice slovenskej.

Krajanské múzeum Matice slovenskej.

Informačné a kultúrne strediská Matice slovenskej v zahraničí.

Oblasťné strediská Matice slovenskej.

Spoločné pracoviská Matice slovenskej a právnických osôb zriadených ústrednými orgánmi štátnej správy.

V rokoch 1997 – 2000 boli súčasťou uvedenej matičnej organizácie aj Slovenská národná knižnica v Matici slovenskej a Pamätník národnej kultúry.

⁴⁶ WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal a kolektív. *Matica slovenská: Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 432.

Z uvedeného dôvodu musíme preto zákon o Matici slovenskej z roku 1997, z hľadiska jeho legislatívneho obsahu a aplikačného dosahu, dôsledne diferencovať na obdobie rokov 1997 – 2000 a na obdobie rokov 2000 až doteraz.⁴⁷

Z organizačného hľadiska Matica slovenská má od roku 2000 nasledovné organizácie:

I. Miestne, záujmové a vedecké odbory Matice slovenskej.

II.

- Slovenský literárny ústav a Slovenský historický ústav.
- Stredisko národnostných vzťahov Matice slovenskej.
- Krajanské múzeum Matice slovenskej.
- Informačné a kultúrne strediská Matice slovenskej v zahraničí.
- Oblastné strediská Matice slovenskej.

III. Spoločné pracoviská Matice slovenskej a právnických osôb zriadených ústrednými orgánmi štátnej správy.

IV. Archív Matice slovenskej.

Odbor (miestny, záujmový alebo vedecký) združoval členov Matice slovenskej a spolupracoval pri plnení jej úloh v rámci obcí, spoločenských záujmov a vedných disciplín. Odbor (miestny, záujmový alebo vedecký) je právnickou osobou.⁴⁸ Prípadné zmluvné prevody vlastníctva nehnuteľného majetku nad 1 milión Sk a zmluvné prevody vlastníctva hnuteľného majetku nad 5 miliónov Sk podľa zákona podliehali predchádzajúcemu súhlasu výboru Matice slovenskej. Uvedme, že stanovy Matice slovenskej upravovali postavenie, pôsobnosť, zloženie, vznik a zánik odboru. Prípadné spory medzi odbormi navzájom riešili a rozhodovali orgány Matice slovenskej.

Spoločné pracoviská Matice slovenskej sú doteraz definované ako obslužné pracoviská, ktoré majú napomáhať plneniu úloh Matice slovenskej.

Matica slovenská na plnenie úloh, ktoré jej vymedzoval zákon, mohla zriaďovať a zakladať aj ďalšie právnické osoby a utvárať pracoviská bez právnej subjektivity.

Podrobnosti o činnosti organizačných zložiek, ustanovizní a spoločných pracovísk Matice slovenskej, o ich postavení a vzťahy medzi nimi ďalej upravovali stanovy Matice slovenskej.

Matica slovenská pri plnení úloh zverených štátom mala podľa zákona spolupracovať a spolupôbiť pri plnení úloh štátu v oblasti kultúry a vedy zo strany nasledovných matičných ustanovizní:

- Slovenský literárny ústav a Slovenský historický ústav,
- Stredisko národnostných vzťahov Matice slovenskej,
- Krajanské múzeum Matice slovenskej,
- informačné a kultúrne strediská Matice slovenskej v zahraničí,
- oblastné strediská Matice slovenskej.

⁴⁷ Obdobie Matice slovenskej po roku 2000 sa niekedy nazýva obdobie „neonormalizácie“ alebo obdobie „druhej normalizácie MS“.

⁴⁸ Miestny odbor MS je podľa zákonnej legislatívy právnickou osobou od roku 1968 až doteraz. Dokonca právna subjektivita MO MS bola formálne zachovaná aj v normalizačnom období.

Slovenský literárny ústav a Slovenský historický ústav existujú podľa zákona o Matici slovenskej ako vedecké pracoviská Matice slovenskej pre základný slovakistický výskum a výskum slovenskej histórie. Takto existovali ako právnické osoby, ktorých zriaďovateľom bola Matica slovenská. Riaditeľov vymenúval a odvolával predseda Matice slovenskej.

Stredisko národnostných vzťahov Matice slovenskej bolo podľa zákona organizačnou zložkou Matice slovenskej. Uvedené stredisko pôsobilo ako koordinátor výskumu a dokumentácie vzťahov medzi slovenským národom a národnostnými menšinami žijúcimi v Slovenskej republike, ako aj na konzultovanie otázok z tejto problematiky so zainteresovanými subjektmi. Samotného riaditeľa vymenúval a odvolával predseda Matice slovenskej.

Krajanské múzeum Matice slovenskej pôsobilo podľa platnej legislatívy ako ústredné pracovisko pre styk a spoluprácu so Slovákami žijúcimi mimo územia Slovenskej republiky a na udržiavanie a rozvíjanie ich národnej identity a vzťahov k Slovenskej republike. Vedúceho Krajanského múzea vymenúval a odvolával predseda Matice slovenskej.

Informačné a kultúrne strediská Matice slovenskej v zahraničí boli v zmysle zákona pracoviská Matice slovenskej na informovanie o Slovensku, na propagáciu Slovenska vo svete a na spoluprácu so Slovákami žijúcimi v zahraničí.

Úlohy zverené Matici slovenskej štátom podľa zákona o Matici slovenskej boli najmä:

- upevňovať slovenské vlastenectvo,
- prehľbovať vzťah občanov k slovenskej štátnosti,
- robiť základný slovakistický výskum,
- podieľať sa na rozvoji miestnej a regionálnej kultúry,
- pôsobiť najmä na mládež v duchu národných, mravných a demokratických hodnôt,
- zvyšovať národné povedomie Slovákov na jazykovo zmiešaných územiach Slovenskej republiky,
- posilňovať vzťahy kultúr občanov hlásiacich sa k národnostným menšinám a etnickým skupinám na území Slovenskej republiky so slovenskou národnou kultúrou,
- združovať tvorcov a priaznivcov slovenskej kultúry a vedy vo svete,
- podporovať propagáciu Slovenskej republiky aj vlastnými informačnými a kultúrnymi strediskami utvorenými v zahraničí,
- rozvíjať styky s európskymi a svetovými organizáciami pre otázky kultúry, národnej identity, duchovného života a ochrany všeľudských hodnôt,
- zakladať doma i v zahraničí nadácie a fondy na podporu národného a kultúrneho života Slovákov a na oceňovanie najvýznamnejších tvorcov z vymedzených oblastí tvorivej činnosti,
- spolupracovať so štátnymi orgánmi a s orgánmi územnej samosprávy pri rozvoji kultúry a spoločenského života,
- vydávať pôvodnú slovenskú umeleckú tvorbu, vedecké diela a publicistiku,
- spolupracovať pri tvorbe učebníc a učebných textov niektorých predmetov spoločenských vied pre základné školy a stredné školy na základe poverenia Ministerstva školstva Slovenskej republiky.

Matica slovenská mala plniť aj ďalšie úlohy vyplývajúce zo samotnej činnosti orgánov Matice slovenskej.

Vlastný majetok Matice slovenskej predstavovali podľa zákona peniaze, cenné papiere, iné hnutel'né a nehnuteľné veci, ako aj iné majetkové práva a peniazmi oceneniteľné hodnoty, ktoré svojou povahou mohli slúžiť na plnenie úloh Matice slovenskej.

Na nakladanie s majetkom štátu, ktorý spravovala Matica slovenská, sa vzťahoval osobitný predpis.⁴⁹

Na plnenie úloh Matice slovenskej podľa platnej legislatívy mali byť poskytované Matici slovenskej dotácie a účelové dotácie zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky. S týmito dotáciami hospodárila Matica slovenská vždy podľa osobitných predpisov⁵⁰.

Ako sme už uviedli, tak zásadná legislatívna zmena v zákone o Matici slovenskej z roku 1997 nastala v roku 2000 a to zákonom č. 183/2000 Z. z.

Na spresnenie bol to **zákon č. 183/2000 Z. z. o knižniciach, o doplnení zákona Slovenskej národnej rady č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplnení zákona č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej z 12. mája 2000**. Svojím § 25 ods. 3 podstatne zasiahol do organizácie a činnosti Matice slovenskej. **Slovenská národná knižnica v Matici slovenskej a Pamätník národnej kultúry sa týmto zákonom zlúčili k 1. júlu 2000 do Slovenskej národnej knižnice v Martine, ktorá prešla tiež od 1. júla 2000 do zriaďovateľskej pôsobnosti ministerstva kultúry. Podľa tohto zákona (§ 25 ods. 5 zákona č. 183/2000 Z. z.) od 1. júla 2000 prešiel majetok štátu,²⁰ ktorý užívala Slovenská národná knižnica v Matici slovenskej a Pamätník národnej kultúry, zo správy Matice slovenskej do správy Slovenskej národnej knižnice v Martine.** Zároveň z Matice slovenskej na Slovenskú národnú knižnicu v Martine prechádzali práva a povinnosti z majetkovoprávných vzťahov vrátane pohľadávok a záväzkov vzniknutých v Slovenskej národnej knižnici v Matici slovenskej a v Pamätníku národnej kultúry a to k 1. júlu 2000. Podľa tohto zákona (§ 25 ods. 4 zákona č. 183/2000 Z. z.) prechádzali od 1. júla 2000 práva a povinnosti z pracovnoprávných vzťahov zamestnancov Slovenskej národnej knižnice v Matici slovenskej a Pamätníka národnej kultúry z Matice slovenskej na Slovenskú národnú knižnicu v Martine.

Pri parlamentnom prerokúvaní v Národnej rade SR 12. mája 2000 k predmetnému vládnemu návrhu predloženom vtedajším ministrom kultúry M. Kňazkom (s vtedajším predsedom vlády M. Dzurindom) a s parlamentným spravodajcom, vtedajším poslancom L. Ballekom k uvedenému vládnemu návrhu zákona o knižniciach a o zmene a doplnení niektorých zákonov (parlamentná tlač 517) vystúpili viacerí poslanci Národnej rady SR. A to pri priamom parlamentnom vedení parlamentnej schôdze zo strany P. Hrušovského, vtedajšieho predsedu NR SR. V parlamente odznela vážna kritika vládneho návrhu, najmä

⁴⁹ Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 278/1993 Z. z. o správe majetku štátu v znení neskorších predpisov.

⁵⁰ Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 523/2004 Z. z. o rozpočtových pravidlách verejnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 278/1993 Z. z. o správe majetku štátu v znení neskorších predpisov.

zo strany niektorých poslancov. V Národnej rade SR 12. mája 2000 historicky odznelo mnoho podnetných myšlienok a zásadných spoločenských postojov. Pre lepšiu predstavu z jednotlivých autentických vystúpení poslancov NR SR citujeme: „Z názvu zákona totiž vyplýva, že nie je možné podľa predlohy vstupovať do zákona o Matici slovenskej, a preto sa nazdávam, že obsahová časť tohto zákona, ktorý sa týka Matice slovenskej, nepatrí do predlohy a nepatrí ani na rokovanie Národnej rady...“ „Aj na rokovaní Výboru Národnej rady pre kultúru a médiá 4. 4. 2000, na ktorom napriek podanej petícii zamestnancov, členov a priaznivcov Matice slovenskej nebola táto skutočnosť zapracovaná do správy príslušného výboru a nakoniec ani petícia občanov a zamestnancov Matice slovenskej nebola náležite prerokovaná... Poslanec NR SR dodáva „... predstaviteľ petičného výboru Matice slovenskej dňa 9. 5. 2000 odovzdal Národnej rade Slovenskej republiky doplnenie petície, ktorú podporilo celkom 26 938 občanov Slovenskej republiky. Súčasne s tým členovia petičného výboru doručili predsedovi Národnej rady kópie podporných stanovísk, ktoré boli prijaté na verejných zhromaždeniach Matice slovenskej a ktorých obsah je v súlade so znením petície. Tieto stanoviská Matice slovenskej podporilo celkovo 76 765 občanov Slovenskej republiky. Súčasne s tým zástupcovia petičného výboru doručili predsedovi parlamentu aj kópie listov predstaviteľov Svetového kongresu Slovákov, Svetovej ligy v Amerike, Slovenskej ligy v Amerike, Obce Slovákov v Českej republike a ďalších spolkov Slovákov žijúcich v zahraničí, ktorých znenie je tiež v súlade s obsahom petície.“⁵¹ Podľa ďalšieho autentického poslaneckého vyjadrenia v NR SR z 12. mája 2000: „Totiž Matica slovenská po uplatnení tohto zákona by stratila celú svoju dlhoročnú, dlhými rokmi vytváranú základňu, ktorá jednoducho je neodmysliteľne s ňou spojená. Preto nie je čudné, že zákon vlastne môže spôsobiť niečo také, ako sa stalo niekoľkokrát v histórii. Na začiatku pod riadením ministra vnútra Kolomana Tisa, takisto v päťdesiatych rokoch, keď došlo... v roku 1953 (presnejšie v roku 1954, pozn. B. Č.) k zoštátneniu majetku Matice slovenskej, tak znovu tu nastáva ďalší pokus, a paradoxne v demokratických pomeroch...“⁵² Ešte poslanec NR SR v parlamentnej rozprave dodáva:

⁵¹ Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/>. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Vystúpenie poslanca NR SR J. Pašku v rozprave NR SR 12. mája 2000. Tiež uviedol: „Zastávam názor, že taký počet podporovateľov petície Matice slovenskej, ktorých je viac ako 100 000, spolu s ďalšími zahraničnými Slovákami si zaslúži, aby sa s ich stanoviskom zaoberala Národná rada vážnejšie a aby ministerstvo kultúry vo svojom návrhu knižničného zákona tieto názory zohľadnilo. Myslím si, že v rámci medzirezortného pripomienkového konania k návrhu zákona bol postoj ministerstva kultúry v časti o Matici slovenskej nekorektný, lebo ministerstvo nezohľadnilo žiaden z návrhov Matice slovenskej napriek tomu, že boli konštruktívne a odborne na výške. Preto navrhujem, aby plénum Národnej rady Slovenskej republiky na rokovaní 31. schôdze rešpektovalo v zmysle predloženej petície názory občanov Slovenska a zahraničných Slovákov a pri rokovaní o znení zákona podľa § 83 rozhodlo o vrátení zákona predkladateľovi na dopracovanie. Pre prípad, že by tento procedurálny návrh nebol schválený, predkladám tieto pozmeňujúce návrhy“ (pozmeňujúce návrhy poslanca neboli NR SR prijaté, pozn. B. Č.).

⁵² Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/>. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Vystúpenie poslanca NR SR V. Oberhausera v rozprave NR SR 12. mája 2000. Zároveň vtedajší poslanec NR SR Oberhauser uviedol: „A tak v čase, keď je výročie Matice slovenskej, ktoré by sme si mohli pripomínať s hrdosťou, si musíme pripomenúť, žiaľ, aj 125. výročie pokusu likvidácie Matice slovenskej. Matica slovenská jednoducho sa musí v tejto situácii brániť. A každý slušný človek na Slovensku musí Matici slovenskej v tomto dianí prísť na pomoc.“

„Do roku 1953 (presnejšie do roku 1954, pozn. B. Č.) nikto nespochyboval vlastníctvo Matice slovenskej k zbierkam. Naopak, slovenský národ počas celej dovtedajšej histórie rešpektoval v rôznych štátnych útvaroch a politických zriadeniach fakt, že je to práve Matica slovenská ako subjekt právneho vzťahu, ako predstaviteľka najvyšších národných záujmov, ktorá vlastní tento majetok. Túto skutočnosť dokonca rešpektovali aj iné národy a národnosti, ktoré žili v tých časoch v rôznych časových intervaloch spoločne so slovenským národom v jednom štátnom útvare. Je len samozrejmé, že v rokoch 1863 – 1875 a od roku 1919 do roku 1954 Matica slovenská nadobúdala knižničný archívny a literárnomúzejný fond do svojho výlučného vlastníctva. To isté možno povedať aj o ostatnom majetku vzhľadom na notoricky známu skutočnosť, že Matica slovenská to celé desaťročie považovala za normálne, tento stav, a nebolo ho potrebné nejakým spôsobom definovať aj zákonmi.“⁵³

V parlamente bol dobovo vyjadrený nasledovný názor a postoj vtedajšej poslankyne NR SR. Okrem iného uviedla, že „nie je možné odňať takéto právo Matici slovenskej bez jej súhlasu, takisto ako nie je možné odňať právo Matici slovenskej na to, aby súhlasila alebo nesúhlasila s odňatím ďalších zbierok, ktoré Matica má sústredené.“⁵⁴

V roku 2000 o faktickom majetkovom a finančnom zmrzačení Matice slovenskej rozhodla vtedajšia vládna koalícia, jej vtedajší vládni a parlamentní predstavitelia a jej vtedajší legislatívni vykonávatelia. Možno ako odplatu za predchádzajúce národne angažované spoločensko-politické postoje Matice slovenskej... To je odkaz pre budúcu generáciu, aby vedela, ako to skutočne bolo a neopakovala chyby svojich predkov.

Ak máme pochopiť súčasnú situáciu Matice slovenskej v 21. storočí a odhadnúť budúci spoločenský vývoj s ohľadom na samotnú Maticu slovenskú, tak musíme dôkladne poznať vývojové tendencie, vrátane pochopenia období jej vzopätia, rozkvetu, ako aj

⁵³ Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/>. Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica. Vystúpenie poslanca NR SR V. Oberhausera v rozprave NR SR 12. mája 2000. V parlamentnom vystúpení poslanec NR SR V. Oberhauser 12. mája 2000 ešte uviedol: „O zhabaní majetku, ktorý je vlastne dôkazom toho, že to bol majetok Matice slovenskej, existuje výmer Povereníctva vnútra z 3. júla 1953, ktorým vlastne došlo k takému istému zoštátneniu, aké pripravuje teraz pán minister Kňažko. Jediný existujúci oficiálny dokument, ktorý uznáva vlastnícke vzťahy Matice slovenskej k národnej knižnici a ku všetkému ostatnému majetku, je komunistický zákon Slovenskej národnej rady z 27. 4. 1954 o Matici slovenskej. Tento zákon však súčasne všetok majetok Matici slovenskej a národnej knižnici odníma do vlastníctva štátu, zoštátnuje, podobne ako to chce urobiť aj pán minister Kňažko, a podľa tohto zákona číslo 4/1954 Zb. o Matici slovenskej sa v § 7 hovorí: „Majetok doterajšej Matice slovenskej a Slovenskej národnej knižnice prechádza do vlastníctva štátu a dáva sa iba do správy Matice.“ Išlo o akt politickej zvole vynútený skupinou protinárodne orientovaných členov a prívržencov komunistickej strany, ktorý vyústil fakticky a právne do vyvlastnenia majetku patriaceho celému slovenskému národu a z jeho vôle odovzdaný nielen do správy, ale do vlastníctva Matice slovenskej... Po roku 1989 sa pre Maticu slovenskú začala nová kapitola, ale, žiaľ, namiesto celonárodného posilňovania postavenia Matice slovenskej dochádza znovu k hrubým útokom proti nej, vyúsťujúcim opäť do otvorenej diskriminácie. Zákon číslo 4/1954 Zb. odňal Matici slovenskej majetok z vlastníctva, ale ponechal ho v jej správe. Zákon Slovenskej národnej rady z roku 1968 zrušil uvedený zákon. Tento pripravovaný, resp. predložený knižničný zákon ide ďalej v snahe odňať Matici slovenskej aj správu nad Slovenskou národnou knižnicou a Pamätníkom národnej kultúry...“

⁵⁴ Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/>. Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica. Vystúpenie poslankyne NR SR E. Slavkovskej v rozprave NR SR 12. mája 2000.

obdobia jej pádu, stagnácie, po ktorých majú nasledovať nové oživotvorenia (zásadné a všestranné oživenia) našej celonárodnej kultúrno-spoločenskej inštitúcie. Vývoj postavenia Matice slovenskej dokumentuje špecifický vývoj Slovenska a Slovákov v 19., 20. a 21. storočí a potvrdzuje pravidlo, že oživotvorenie (oživenie) je potrebné (a nutné) nielen v období národnostného útlaku, v období vplyvov čechoslovakizmu, v období totality, ale aj v období samostatnej a formálne demokratickej Slovenskej republiky. Postavenie Matice slovenskej a jej budúci vplyv v slovenskej spoločnosti sa dnes prelína a mal by sa v budúcnosti odvíjať v nadväznosti na snahy o aktívne riešenia aktuálnej morálno-kultúrno-spoločenskej krízy a hľadania ciest k pozitívnej budúcnosti Slovenska. A to v čase neúprosnej globalizácie, liberalizmu, rozbehnutých integračných procesov v EÚ a pri zložitosti celkového vývoja vo svete. Je otázkou do budúca, ako prispeje Matica slovenská k ochrane a budovaniu národnej identity. Osobitne ako sa postaví k ochrane neustále oslabovanej slovenskej suverenity.

A čo uviesť na úplný záver. Matica slovenská tu bola pred nami a bude tu i po nás.

Changes of Matica Slovenská's Legislative Foundations

Bruno Čanády

SUMMARY

From a legislative point of view, Matica slovenská had an associational character from its establishment in 1863 until its closure in 1875, and it kept this character even after its renewal from 1919 until 1954. The revival of the Matica slovenská took place on January 1, 1919, when V. Šrobár, the Czechoslovak Minister Plenipotentiary for the Administration of Slovakia, issued Regulation No. 1 of January 1, 1919, On Slovak Matica, stipulating that the former rights of Matica slovenská were marked as intact and the dissolution of Matica slovenská in 1875 by the Hungarian government was considered illegal. During the communist regime, the Act of the Slovak National Council No. 4/1954 Coll. on Matica slovenská liquidated the associational basis of the Matica slovenská and nationalized the institution. The mass membership was abolished and the economic independence of the Matica slovenská from the state was also completely crushed. As a result of the revival and democratic processes of 1968, the Act of the Slovak National Council No. 97/1968 Coll. on Matica slovenská was passed. This emerged following the significant participation of Matica slovenská and its supporters in social and democratic changes in 1968, including the mass foundation of local branch offices by members of Matica slovenská. In the period of Normalization (restoration of the conditions from before the Prague Spring reforms), the Act of the Slovak National Council No. 167/1973 Coll. was established, and it was solely the administration-centralization legislature actually liquidating the then mass membership of Matica slovenská. The social-democratic

upheavals and revolution in 1989, as a part of the then ongoing democratization changes, re-enabled the mass foundation of MS local branch offices. So the Act of the Slovak National Council No. 167/1973 Coll. from the period of Normalization was legally amended (and basically democratized) by the Act of the Slovak National Council No. 197/1990 Coll. The first entirely new act on Matica in the then-upcoming post-communist democratic period was the Act of the Slovak National Council No. 196/1991 Coll. on Matica slovenská. It was when Matica slovenská and its broad and active membership base “came back to life” on a national level. The latest Matica law is the current Act of the National Council of the Slovak Republic No. 68/1997 Coll. on Matica slovenská, significantly amended in 2000, by which the then governmental and political power (acting against the expressed will of the MS membership base) actually weakened the position of Matica slovenská, especially by segregating and nationalizing the Slovak National Library in Martin.

Jazykový odbor Matice slovenskej v kontexte slovenskej lingvistiky medzivojnového obdobia

Július Lomenčík

Po utvorení Československa (1918) slovenská kultúra vystúpila zo stáročnej anonymity „hornouhorskeho regiónu“ a začala sa rozvíjať už ako duchovná aktivita národného spoločenstva. Získanie „národnej slobody“ vstupom do nového štátneho útvaru znamenalo radikálne zmeny v dovtedajšom fungovaní spoločensko-politického, hospodárskeho a kultúrneho života slovenského národa. Doterajšie bádania historikov o uvedenom období potvrdzujú vznik a nárast tzv. strednej spoločenskej vrstvy, v rámci ktorej vedúcu úlohu postupne zohrávali vzdelaní a profesijne stále viac diferencovaní predstavitelia slovenskej inteligencie. Stávali sa významným subjektom intenzívneho procesu „poslovenčovania“ slovenského verejného života praktickým používaním spisovnej slovenčiny ako úradne uznaného vyučovacieho jazyka i jazyka štátnej a verejnej správy.

Slovenčina sa po prvýkrát vo svojej histórii stala spisovným jazykom so statusom úradného a oficiálneho jazyka. Krajne zlé podmienky pre slovenský národný život v bývalom Uhorsku však zmenšili priestor pre verejné uplatnenie sa povedomých Slovákov na minimum, preto sa celospoločenské atribúty slovenského národa od polovice 70. rokov 19. storočia realizovali veľmi slabo a až do roku 1918 nemožno uvažovať o používaní slovenčiny ako úradného jazyka. Obmedzené používanie spisovného jazyka malo, samozrejme, dôsledky pre jeho rozpracovanosť. Bol síce relatívne ustálený v martinskom centre, ale skôr len pre úzky okruh vecí, pre ktoré sa používal. V dôsledku uvedeného úroveň spisovnej slovenčiny vo verejnom živote a v novinách bola v rokoch po prvej svetovej vojne za vtedajších veľmi zložitých pomerov krajne neuspokojivá. Prechod od úradovania v maďarčine narážal na nedostatočnosť školenia v slovenskom spisovnom jazyku. Preto na plnohodnotné fungovanie v oblastiach verejnej komunikácie v rôznych komunikačných prostrediach (administratíva, politika, právo, obchod, diplomacia, veda, kultúra, vzdelávanie a i.) sa spisovná slovenčina dotvárala podľa vzoru vyspelejšej češtiny.

Jazykový vývin dosť výrazne ovplyvňovala vtedajšia oficiálna štátna politika o dvoch variantoch spoločného česko-slovenského jazyka. Ústavnou deklaráciou podľa prvej Ústavy „Československej republiky“ (1920 – 1939) sa otvorene a cieľavedome realizovala čechoslovakistická politika o koncepcii spoločného „československého národa“ a spoločného „československého jazyka“ ako štátneho jazyka republiky. Obsah pojmu „československý jazyk“ sa ďalej nešpecifikuje, ale v § 4 sa uvádza, že na území Čiech sa komunikuje spravidla po česky a na Slovensku spravidla po slovensky. To vyvolávalo vo veľkej časti slovenskej verejnosti odpor a zároveň lingvistické otázky chápania „československého jazyka“ v „dvoch zneniach“. Napríklad tretia, jazykovedná trieda Českej akadémie vied a umenia kvôli spochybňovaniu názvu „jazyk československý“

vydala vedecké zdôvodnenie, že „jazyk československý môže byť názvom pro jazyk v základě jediný, vztahujícím se stejnoměrně k oběma jeho útvarům spisovným [...] Podle přísných pravidel pravopisných mělo by se ovšem vždy psáti »česko-slovenský« (s rozdělovací čárkou)“, ale zároveň jazykovedci zdôraznili, že „ale ustálený zvyk u substantiv (Čechoslovák) a tradice starší literatury sotva dovolí, aby se tento způsob psaní obecně ujal“.¹ Záverečné konštatovanie sa v plnej miere uplatňovalo aj napriek tomu, že to nezodpovedalo dohodám (Cleveland 1915, a Pittsburg 1918), v ktorých sa pre Slovákov deklaroval federatívny či autonomistický princíp.²

V tejto napätej situácii, keď sa „vedecky“ dokazovala existencia jedného „československého národa“ a jedného „československého jazyka“ sa z martinského intelektuálneho prostredia ozval správca Matice slovenskej (MS) Jozef Škultéty s apelom, že jazyk je najviditeľnejším symbolom a atribútom národa, že základ slovenskej národnej špecifickosti tvorí literatúra a jazyk, že to nie sú nijaké „regionálne“ alebo „krajinské“ zvláštnosti, že Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny nebola ani „*politicum hungaricum*“ (konceptia tzv. československého národa vlastne potvrdzovala vládnu maďarskú teóriu o neexistencii slovenského národa), ani „neoprávnené povýšenie stredoslovenského nárečia na slovenský spisovný jazyk“, ale výsledok objektívneho historického vývinu samostatného a svojbytného slovenského národa. Táto osobnosť s multidisciplinárnou činnosťou uskutočňovala zmeny v jazyku v zhode s aktuálnymi spoločenskými potrebami, zámerne a cieľavedome pôsobil na jazyk pri rozširovaní jeho komunikačných funkcií a oblastí používania (veda, publicistika), bol demiurgom aj realizátorom jazykového plánovania. Rozhodujúcou mierou prispel k utváraniu a ustáľovaniu normy spisovnej slovenčiny a bol jej spolukodifikátorom.³

Jozef Škultéty naznačené úlohy vo vzťahu k spisovnej slovenčine ako celospoločenskému útvaru národného jazyka od začiatku dvadsiatych rokov 20. storočia realizoval z inštitucionálnej pozície oživotvorenej Matice slovenskej.⁴ Matica slovenská (so sídlom v Turčianskom Svätom Martine) ako ústredná národná kultúrna ustanovizeň hneď po svojom oživotvorení širokospektrálne rozvinula pôsobnosť: od vytvárania podmienok pre odborné fundovanie vlastivedných disciplín, najmä jazykovedy, historiografie všeobecnej i literárnej, etnografie a folkloristiky cez širokú škálu edičnej knižnej, zborníkovej i časopiseckej až po organizovanie osvetovej práce v mestách a na dedinách prostredníctvom širokej členskej základne, združenej v miestnych odboroch MS. Tento extenzívny rozvoj kultúrneho života sa aj v Matici slovenskej, podobne ako v iných

¹ Jazyk česko-slovenský, s. 41.

² LIPTÁK, Lubomír. Slovensko v 20. storočí, s. 279.

³ BOSÁK, Ján. Nejubilejné úvahy nad jazykovedným dielom Jozefa Škultétyho, s. 16.

⁴ Minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár (pražskou vládou vymenovaný 7. decembra 1918) využil svoju právomoc a 1. januára 1919 zrušil platnosť troch nariadení bývalého uhorského ministerstva vnútra z roku 1875, ktorými bola rozpustená Matica slovenská a zhabaný jej majetok, ďalej nariadenie z roku 1885, ktorým bol pridelený hnutel'ný a nehnuteľný majetok Hornouhorského vzdelávacieho spolku, a z roku 1896, ktorým boli prepísané vlastnícke práva na tento spolok. Na základe ministerského nariadenia č. 1 z 1. januára 1919 bola potom matičná činnosť formálne obnovená. Bližšie: WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal a kolektív. *Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003. S. 118-130.

vznikajúcich inštitúciách, nemohol zaobiš' bez výdatnej personálnej pomoci z českej strany.

V takýchto stručne naznačených spoločensko-politických a kultúrnych súradniciach začal na pôde Matice slovenskej aj v začiatočných veľmi skromných podmienkach rozvoj slovenskej kultúry a v rámci nej predovšetkým sústredenie celej starostlivosti o spisovnú slovenčinu. Táto kultúrna akcia pre usmerňovanie jazykovej praxe (v podmienkach nedostatočnej pripravenosti spisovnej slovenčiny na plnenie narastajúcich spoločenských úloh, zmeny vzťahu používateľov spisovnej reči k spisovnému jazyku zo sviatočného, až „posvätného“ na vzťah praktický k spisovnému jazyku ako ku každodennému nástroju dorozumievania a myslenia, ale i politického, hospodárskeho a kultúrneho tlaku z Čiech) sa pre Maticu slovenskú stala kľúčovou. Nedostatok vhodných odborníkov na Slovensku totiž spôsobil, že vedeckú kodifikáciu spisovnej slovenčiny suplovali učebnice slovenského jazyka vypracované stredoškolským učiteľom Jánom Damborským. V učebnici pre stredné školy pod názvom *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis* (nové vydania dopĺňal a rozširoval) sa opieral o výklady J. Gebauera o vývine českého jazyka a o kodifikáciu Cambelovej *Rukováti reči slovenskej*, ale bez Škultétyho úprav (vydanie z roku 1915 a 1919), pričom celkovou koncepciou napĺňal oficiálnu politickú líniu jednotného „československého jazyka“ (používa v nej tento fiktívny termín).

Inštitucionálnu a organizačnú základňu pre uskutočnenie viacerých cieľov v oblasti jazyka (napríklad vypracovať pravopisnú príručku, pripraviť slovník slovenčiny, vypracovať odbornú terminológiu a iné), ako aj ďalších kultúrnych cieľov v intenciách vyznania tajomníka MS Štefana Krčméryho (sformuloval hlavné zásady v návrhu stanov), že „Matica má byť národnou kultúrnou inštitúciou, ktorej úlohou je zjednotiť milovníkov národa a života slovenského, aby spoločnými silami pracovali na pozdvihnutí slovenskej vzdelanosti a tým i na hmotnom dobrobyte slovenského národa“⁵, sa matiční činovníci rozhodli hľadaním koncepcie organizovanej vedeckej práce. Rozhodli sa tvorivo nadviazať na slovenský vedecký život v matičných vedných odboroch v rokoch 1863 až 1875. Aj napriek vtedajším ťažkostiam pri utváraní vedeckých odborov predsa len sa dosiahli určité pozitívne výsledky vedeckých snažení, ktoré sa sprístupňovali v *Letopise Matice slovenskej*.⁶ V časti Pojednania vedecké a poučné boli publikované štúdie vedeckých pracovníkov zoskupených vo vedeckých odboroch MS a v druhej časti sa uverejňovali aj správy zo zasadnutí výborov a valných zhromaždení MS. Okrem kontinuálneho nadväzovania na vedeckú činnosť z matičného obdobia bola výrazným podnetom hlavne potreba rozvinúť vedeckú tvorbu na Slovensku. A to aj napriek rozporu medzi náročnými úlohami Matice na budovaní a rozvíjaní národnej kultúry a skromnými materiálnymi i personálnymi možnosťami kultúrneho spolku.

Prvá zmienka o zriadení vedeckých odborov v Matici slovenskej je v zápisnici z výborového zasadnutia 11. 1. 1920, keď Ján Slávik navrhol, aby pri zriaďovaní vedeckých

⁵ WINKLER, Tomáš. *Matica slovenská – Vrastanie do času*. Martin, 2013, s. 53.

⁶ Časopis vychádzal v Martine raz ročne (1864 – 1865, 1875) a potom dvakrát ročne (1866/67 – 1874). Zostavovateľmi boli Michal Chrástek a Viliam Pauliny-Tóth. Časopis sa najprv tlačil u Karla Goriška vo Viedni, neskôr ho tlačil Ján Škarniceľ v Skalici, potom Kníhtlačiarско-účastinársky spolok v Martine.

odborov, s ktorými sa rátať už v matičných stanovách, sa pamätalo na vedecký odbor pre výtvarné umenie; staral by sa aj o ochranu pamiatok.⁷ O definitívnom zriadení vedeckých odborov a o organizácii vedeckej práce sa rozhodlo na druhom valnom zhromaždení MS 24. augusta 1920 vytvorením jazykospytného⁸ odboru, národopisno-pamiatkového a historického odboru.⁹ Vznikajúce vedecké odbory postupne preberali úlohy odborného a výskumného charakteru. Utváraním priaznivých predpokladov začala Matica združovať vo svojich vedeckých odboroch významných slovenských a českých vedeckých a kultúrnych pracovníkov. V začiatkoch pre nedostatočné personálne dobudovanie sa vlastná práca vo vedeckých odboroch obmedzovala na organizovanie výskumu, pričom pozoruhodné výsledky sa dostavili až neskôr. Ešte v roku 1926 Matica slovenská bola nerozvitý malý ústav, ktorý vo vtedajších kultúrnych pomeroch iba hľadal možnosti a spôsoby práce.¹⁰

Na začiatku dvadsiatych rokov z praktických dôvodov,¹¹ ale i vedeckých sa ukázala potreba založiť odbor zaoberajúci sa problematikou slovenského jazyka. V odbornej starostlivosti o spisovnú slovenčinu, v udržiavaní jej kontinuity a ďalšieho rozvíjania martinskej normy spisovnej slovenčiny Matica slovenská nadviazala na svoje najlepšie tradície. Najvýznamnejšia v tomto zmysle bola pevná matičná norma spisovnej slovenčiny (východiskom bola Cambelova kodifikácia v *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* z roku 1902,¹² ktorá nadobudla oficiálnu podobu a predstavovala organizovanú protiváhu živeľnej jazykovej praxe, uplatňovanej takmer všeobecne v mimomatičnej periodickej tlači, v umeleckej literatúre, administratívnej oblasti, ale i v učebniciach a všeobecne pri vyučovaní.¹³ Usilovnou redaktorskou prácou J. Škultétyho a starostlivosťou korektorov v martinskom vydavateľskom centre sa síce značne ustálila ortografia a morfológia, ale súčasne sa štýlovo zjednodušila a sploštila syntax a sémantika spisovnej reči. Okrem nedostatku prostriedkov dorozumievacích štýlov, najmä teoretického a praktického odborného štýlu, nápadne sa prejavovali nedostatky odbornej syntaxe; všetky spisovné prejavy pôsobili rovnako, nediferencovane a vyumelkované. Preto popri kultivovanom uplatnení spisovnej slovenčiny v umeleckej literatúre (napr. v literárnej tvorbe M. Kukučina, J. G. Tajovského, B. S. Timravy, L. Nádašiho-Jégé, J. Jesenského a i.) sa presadzoval názor o nevhodnosti

⁷ Archív Matice slovenskej. MS II, 67., 1920., 38., zápisnica z výboru Matice slovenskej zo dňa 11. 1. 1920.

⁸ Jazykospyt (zastarane) – veda o jazyku, jazykoveda.

⁹ Archív Matice slovenskej. MS II, 182., 1920., 50, zápisnica z valného zhromaždenia MS zo dňa 25. 8. 1920.

¹⁰ Vedecké odbory boli predbežne iba poradnými zbormi, ktoré vo výročných schôdzkach rokovali o úlohách, ktoré Matica v jednotlivých odboroch mala zaradiť do svojho ročného programu. Výkonným orgánom vedeckých odborov boli trojčlenné odborné komisie. Rozšírenie činnosti vedeckých odborov sa očakávalo od prílevu vedeckých síl novej generácie. Blížšie: *Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 1923* (sostavil Štefan Krčméry, tajomník). Tlačou Matice slovenskej a Kníhtlačiarско-účastinárského spolku v Turčianskom Svätom Martine, 1924; pozri: ŠKULTÉTY, Jozef. Dvadsať rokov v novej budove MS. In *Slovensko*, 11, 1946, č. 8-9, s. 215.

¹¹ „Ale s novým politickým životom slovenským prišli aj nové úlohy a požiadavky, na ktoré spisovná slovenčina nebola náležite prichystaná. Takmer naraz ukázala sa potreba náučnej spisby z najrozličnejších odborov a slovenčina ako štátna reč na Slovensku musela zaujať všetky funkcie, ktoré má ktorýkoľvek západoeurópsky štátny jazyk s bohatou minulosťou.“ Blížšie: BARTEK, Henrich. *Budúcnosť slovenčiny*, s. 186.

¹² CZAMBEL [CAMBEL], Samo. *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. Turčiansky Svätý Martin : Kníhkupecko-nakladateľský spolok, 1902. Po Cambelovej smrti sa o vydanie zaslúžil dvomi vydaniami s úpravami Jozef Škultéty, 1915 a 1919.

¹³ KAČALA, Ján. *Matica slovenská a spisovná slovenčina (rozhodujúce obdobia a míľniky)*, s. 130.

využívania slovenčiny v odbornej a vedeckej literatúre, ale pre vedu sa odporúčala iba čeština. Argumentovalo sa absenciou vypracovanej odbornej terminológie, ale aj v dovtedajšom nesystematickom výskume a vo vedeckom opise. Preto sa zohľadňovala viac norma spisovnej češtiny a destabilizoval sa úzus slovenčiny. Formálne sa pritom o jazykových otázkach aj v súvislosti s jazykových zákonom diskutovalo v zákonodarnom zbore s účasťou zástupcov Matice slovenskej.¹⁴ V tom čase sa ukázala ako nevyhnutná aj potreba kodifikácie spisovnej slovenčiny, lebo podľa jazykovedca Eugena Jónu „v Matici slovenskej v Martine sa síce ustaloval úzus v časopisoch i v knižných publikáciách, ale v Bratislave a inde vo vydavateľstvách nebolo jednotnej normy“.¹⁵

Viaceré nebezpečenstvá pre slovenský jazyk sa novovzniknutý jazykovedný odbor Matice slovenskej usiloval zavádzaním systematickej práce postupne eliminovať a na vedeckých základoch pracovať na popud Jozefa Škultétyho na základných normatívnych príručkách, lebo sa ukázalo, že Cambelova *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* už pre nové pomery v samostatnom štáte nestačí.

Vedecký odbor pod vtedajším názvom „jazykospytný“ bol zriadený rozhodnutím valného zhromaždenia Matice slovenskej z 25. augusta 1920. Zároveň boli zvolení aj členovia „vedeckého odboru pre jazykospyt“.¹⁶ Na zasadnutí jazykovedného odboru MS 2. augusta 1921 pod predsedníctvom Jozefa Škultétyho, zapisovateľa Štefana Krčméryho a veľkého počtu hostí odbor kooptoval nových členov.¹⁷

Na prvom zasadnutí odboru sa v diskusii prerokovali viaceré aktuálne jazykové problémy, z ktorých za prioritné sa ukázalo začať pracovať na dialektologickom slovníku. Popritom napríklad Albert Vallo odporúčal, aby odbor preskúmal jeho veľký trojrečový slovník s cieľom vydania. Proti tomu namietali správcovia Matice slovenskej Jozef Škultéty a Jaroslav Vlček upozornením na podobné dielo Miroslava Kálala. S názorom Miloša Ruppeldta spracovať rečové bohatstvo básnika Pavla Országha-Hviezdoslava sa odbor stotožnil s konštatovaním ujať sa danej záležitosti. V záverečnej správe o činnosti za roky 1920 – 1921¹⁸ sa konštatovalo, že odbor rozvinul svoju činnosť dvojakým smerom. Jadrom práce bolo zorganizovanie **skúmania slovenských nárečí** a popritom urobiť prípravu pre **slovník slovenčiny**. V správe o činnosti sa uvádzalo, že „bez dôkladnej známosti všetkých slovenských nárečí nemôžeme pomýšľať na vedeckú mluvnicu slovenčiny, dnes tak veľmi potrebnú“. Druhým dôvodom bolo postupné strácanie vplyvu jednotlivých nárečí v rečových prejavoch pod vplyvom stále vzrastajúceho presadzovania spisovnej

¹⁴ Archív Matice slovenskej. Národní rada československá – MS. Pozvánka na poradu jazykového odboru Národní rady čsl. O pripravovaných nariadeniach jazykového zákona, ročník 1921, inv. č. 463/9.

¹⁵ JÓNA, Eugen. Zo spomienok hlavného redaktora Slovenskej reči. In *Slovenská reč*. 1986, roč. 51, č. 2, s. 67.

¹⁶ Jozef Filouš, Bratislava; Dr. Jur Janoška, Trenčín; Dr. Miroslav Kálal, Praha; prof. František Pastorek, Praha; Kamil Suchý, Praha; Albert Vallo, Košice; prof. Jozef Zubatý, Praha. Archív Matice slovenskej, odbor pre jazykospyt, ročník 1920, inv. č. 449.

¹⁷ Dr. Václav Vážný, Jozef Húsek, Dr. Václav Vávra, Dr. Ján Kvačala, Dr. František Trávníček, P. P. Zgúth, Ján Zigmundík, Marie Votrubová, Cyril Bodický, Viktor Přerovský, Gejza Dikind, Gabriel Hejzlar, Fl. Urbanovič, Fr. Malota, Emil Kosík, J. Janko, Václav Šlosár, Karol Kolář, Dr. Boh. Klimo. Za predsedu bol zvolený Václav Vážný, podpredsedu Dr. Albert Vallo, za tajomníka Fraňo Heřmanský. Archív Matice slovenskej, Odbor pre jazykospyt MS, ročník 1921; inv. č. 463/9.

¹⁸ Archív Matice slovenskej, jazykový odbor MS, ročník 1921; inv. č. 463/9.

slovenčiny vo všetkých sférach spoločenského života. V prvých rokoch po vzniku československej štátnosti ľudová reč naďalej zohrávala dôležitú úlohu, keďže tvorí základný rečový fond spisovného jazyka. Pre pozitívnu úlohu spisovnej reči vo verejnom živote sa ani v nových podmienkach nemohli prerušiť spojivá so živou rečou, lebo podľa jazykovedca Henricha Bartka „jadro spisovnej a ľudovej reči musí byť rovnaké, aspoň u nás, kde spisovná reč vznikla nedávno z ľudovej“.¹⁹ V tomto zmysle upozorňoval, že „treba zavčas vykopat' všetko to bohatstvo, ktoré nárečia skrývajú, ale nielen sossbierať nárečové svojskosti, ale vybrať z nich dobré zrno a preniesť do literárnej slovenčiny“.²⁰

Členovia jazykovedného odboru boli väčšinou aktívni a prichádzali s viacerými podnetnými návrhmi, z ktorých mnohé boli prijaté, minimálne na ich prediskutovanie. Napríklad Kamil Suchý predstavil návrh činnosti a práva jazykovedného odboru so žiadosťou jeho publikovania v *Letopise Matice slovenskej* v troch základných bodoch: „1. Právo rozhodovať o reformách pravopisu spisovnej reči slovenskej má ododávna jedine valné zhromaždenie MS po vypočutí jazykospytného odboru MS. 2. Právo písať v slovenskom pravopise jednotlivé články alebo knihy. 3. Jednotlivé vydania rozličných rukovätí a náuk slovenského pravopisu majú byť označené za ‚úradné vydanie‘. Nech rozhodne, na základe verejného súbehu ministerstvo školstva a národnej osvety republiky Česko-slovenskej po vypočutí svojho poradného sboru filologického a jazykozpytného odboru MS.“²¹ Matica slovenská dostávala aj názory občanov napríklad o uvedení do života a dodržiavaní rečového zákona, na čo v liste zo dňa 18. júna 1921 upozornil Dr. Karol Krčméry z Trnavy.²² Na každoročných zasadnutiach jazykovedného odboru MS pri vyhodnotení činnosti za uplynulý rok sa väčšinou konštatovalo, že odbor pokračoval v sústavnom zbieraní nárečového materiálu na Slovensku a v prípravách na vydanie dialektológie spojenej s lingvistickým atlasom slovenským. Ďalej v zbieraní slovenského lexikálneho bohatstva, najmä miestopisného lexikálneho materiálu. Pravidelne sa referovalo aj o prácach na spracovaní slovenského pravopisu.²³ Už v roku 1923 (17. februára) bol k jazykovednému odboru pričlenený aj odbor pre technické názvoslovie, ktorého úlohou bolo ustáliť slovenské technické názvoslovie pre slovník pripravovaný „Českou Maticou technickou“, „pretože doterajší spôsob práce plne nevyhovoval, odbor činnosť zreorganizoval, aby celá akcia rýchlejšie pokračovala. Vedľa sedemčlenného výboru v Bratislave boli sriadené štyri nové (v Bratislave pod vedením Ing. Bélu Kallaya,

¹⁹ BARTEK, Henrich. *Budúcnosť slovenčiny*, s. 2.

²⁰ BARTEK, Henrich. *Budúcnosť slovenčiny*, s. 2.

²¹ Archív Matice slovenskej, ročník 1921; inv. č. 463/9. List Kamila Suchého zo dňa 24. 12. 1921.

²² „Po dlhom namáhaní 17-ho som dostal rečový zákon a pretože v ňom zrejme stojí, že ‚zpravidla na Slovensku po slovensku‘ má sa úradowať, tak osnovu návrhu, ktorú som vám už 15-ho poslal, zmeníme a pripojený návrh predostrieme. Ani podpisy nebudeme naň sbierať. Dostačí meno Osvalda a Emila Stodolu. Teraz bude nám na tom záležať, aby sa zákon do života uviedol a v tomto smysle budeme žiadať, aby Matica Slovenská obrátila sa memorandom na vládu. Toto memorandum Vám do konca júla pošlem. Čudné je, že všetky orgány tak hlboko mlčaly, že my máme nám prajný rečový zákon, ktorý je do života neuvedený. Či to nechce byť maďarský systém inakšie zákony a inakšia prax.“ Archív Matice slovenskej. Jazykovedný odbor. 2. Korešpondencia, ročník 1921; inv. č. 463/9.

²³ Archív MS. Zasadnutie Jazykovedného odboru MS 20. 2. 1925 v Turči. Svätom Martine. Zápisnica zo schôdze, ročník 1925; inv. č. 530/38.

v Kremnici pod vedením banského riaditeľa ing. Aurela Lehotzkého, v Ružomberku pod vedením ing. Ivana Houdka a vo Zvolene pod vedením ing. Juraja Okruckého“.²⁴ V odbore pod vedením predsedu Ing. Jaromíra Križka s podpredsedom Ing. Ivanom Viestom a tajomníkom Milošom Dohnánym boli zastúpené viaceré skupiny („všeobecná technická, stavebno kultúrna, železničná, staviteľská, chemická, banícka, lesnícka, zememeračská a poľnohospodárska“) s cieľom excerpovať heslá (napr. lokomotívneho názvoslovía, názvoslovía staničných nápisov, rozličných odvetví železničnej služby a iných odvetví) a spracovania názvoslovných lístkov, ktoré rozposlali viacerým odborníkom.²⁵ Na Maticu slovenskú sa obracali odborníci z viacerých odborov s cieľom spolupracovať na terminológii z príslušného odboru.²⁶

Matica systematickým spracovaním odbornej terminológie si získala výrazný vedecký kredit, na základe ktorého spolu s inými vedeckými inštitúciami (I. a III. trieda Českej akadémie vied a umění, Národohospodársky ústav při České akademii, Masarykova Akademie práce a Právnická jednota v Bratislavě) bola na základe uznesenia vlády Ministerstvom vnútra Československej republiky, zároveň v úzkej súčinnosti s ministerstvom školstva a národnej osvety požívaná na zasadnutia „Ústřední komise pro očistu úřední mluvy“.²⁷ Maticu slovenskú v komisii zastupoval prof. Dr. Jozef Škultéty, prof. Jaroslav Vlček, prof. Dr. Václav Vážný, Dr. Ján Menšík a František Heřmanský. Cieľom práce komisie bolo revidovať a schváliť (upraviť) odborné názvoslovie jednotlivých rezortov a pripraviť vydanie „Všeúřednického slovníku“ (čiže názvoslovného) a „vypracovati eventuálne návrh pro předsednictvo ministerské rady ministerstva školstva a národní osvety, jemuž jest vyhraženo rozhodnutí, kdy a v jaké formě, resp. za kterých modalit se má přikročiti k vydání takového díla.“²⁸

Členovia jazykovedného odboru si vo svojom jazykovom programe za hlavné úlohy stanovili uskutočniť dialektologický výskum a prípravu pravidiel slovenského pravopisu.

V podmienkach Rakúsko-Uhorska sa kvôli spoločenským (mimojazykovým) faktorom nedal uskutočniť cieľavedomý a organizovaný výskum slovenských nárečí. Skôr to boli len pokusy jednotlivcov. Nepriamu metódu v dialektologickom výskume prvý použil a príslušný dotazník vypracoval František Pastrnek, ktorý výsledky uverejňoval

²⁴ Archív Matice slovenskej. Zasadnutie schôdzky jazykového odboru 29. 4. 1926, v rámci ktorej sa uskutočnila i porada o slovenskom pravopise, ročník 1926, inv. č. 547.

²⁵ Archív Matice slovenskej. Zasadnutie jazykovedného odboru MS zo dňa 20. 2. 1925 v Turčianskom Svätom Martine, ročník 1925, inv. č. 530/38.

²⁶ Napríklad MUDr. Alojz Chura z Detskej kliniky v Bratislave žiadal Správu Matice slovenskej o spoluprácu, pretože „Matica slovenská predstavuje najkompetentnejšie fórum – aby sa tá celá otázka vzala systematicky do práce. Predstavujeme si to tak, že MS vyzve v novinách všetkých lekárov – Slovákov, aby udali svoje adresy, na ktoré by sa poslali potrebné tlačivá a dotazníky. Upozornilo by sa hneď, že MS chce zostaviť slovenské lekárske názvoslovie a popr. aj ľudové mená chorôb. Keď by sa už osbieral väčší materiál, zaslal by sa nám na kontrolu čiste z lekárskeho stanoviska. Zo stanoviska jazykového by mala rozhodujúce slovo Matica slovenská“. Archív Matice slovenskej, ročník 1924. List MUDr. Alojza Churu z Detskej kliniky v Bratislave adresovaný 17. 2. 1924 Správe MS, inv. č. 512/26.

²⁷ Archív Matice slovenskej. Ministerstvo vnútra rep. čsl. Praha: Úprava úředního názvosloví, ročník 1925, inv. č. 530/38.

²⁸ Archív Matice slovenskej, ročník 1924, inv. č. 512/24.

v Slovenských pohľadoch (v ročníkoch 1893 – 1897). V tomto smere bola záslužná aj práca Samuela Cambela, najmä jeho priame východoslovenské terénne výskumy a ich výsledky publikované v knihe *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (1906). Pozoruhodný lexikálny materiál zozbieral a v rukopisnom *Dialektickom slovníku bošáckom* (1913) zapísal Ľudovít Vladimír Rizner.

Ešte pred konštituovaním vedeckých odborov Matica slovenská cez prázdniny v roku 1920 a 1921 poverila skúsených filológov skúmať slovenské nárečia jednotlivých menších oblastí – Františka Trávníčka na Orave, Jána Húseka na juhu stredného Slovenska (v Tekove), Alojza Gregora v Liptove a v Turci, Václava Vážneho v Turci.²⁹ Dialektologický dotazník pre tieto výskumy vypracovala vtedajšou vedeckou metódou pražská česká dialektologická komisia v štyroch častiach: 1. hláskoslovnú a fonetickú vypracoval Dr. A. Frinta, profesor na pražskej univerzite; 2. tvaroslovnú (skloňovanie a časovanie) prof. Dr. Frant. Trávníček; 3. skladobnú (syntax) prof. Dr. Boh. Havránek z Prahy; slovníkovú prof. Dr. Ján Menšík, tajomník na ministerstve školstva a národnej osvety v Prahe. Dotazník však bol veľmi rozsiahly (obsahoval vyše 200 otázok) a pre neodborníkov bol náročný. Matica slovenská sa rozhodla tento „veľký“ dotazník vydať len pre odborníkov, najmä študentov slavistiky na univerzitách a odborných pracovníkov.

Výskumom slovenských nárečí na Slovensku sa začal sústavne a intenzívne zaoberať predseda jazykovedného odboru MS Václav Vážný. Pre ochotných zberateľov nárečového materiálu vydal dotazníkové „letáky“, ktoré obsahovali 10 – 12 otázok z rozličných odborov „mluvnice“³⁰ i slovníka. Neboli určené pre odborne vzdelaných filológov, ale pre širšie vrstvy slovenskej inteligencie – študentov, učiteľov, kňazov, úradníkov, ale i vzdelanejších gazdov a robotníkov. Dotazník obsahoval niekoľko otázok z hláskoslovia alebo fonetiky, tvaroslovia, skladby a slovníka.³¹ Cieľom Vážneho výskumov bolo sledovať jednotlivé jazykové javy v celom ich rozšírení. Václav Vážný používal metódu jazykového zemepisu. Na základe materiálu, získaného pomocou 26 dialektologických dotazníkov určil zemepisné rozšírenie hláskoslovných a tvaroslovných javov. Celkový ráz jeho práce, publikovaný v rozsiahlej stati *Nárečí slovenská* (vyšla v *Československej vlastivědě III – III*, Praha, 1934, s. 219-310: *Nárečí slovenská*), bol popisný. V recenznom posúdení jazykovedec Ľudovít Novák hodnotil, že „popri materiáli ide mu okrem geografického rozšírenia predovšetkým o systematiku, nie o výklad. Ten pridáva iba príležitostne vo forme stručnej poznámky v duchu staršej, genetickej lingvistiky“.³²

Nedostatkom výskumu bolo získavanie materiálu od nepripravených korešpondentov, preto údaje neboli vždy spoľahlivé. Zaslaný rôznorodý materiál musel V. Vážný neustále dopĺňať a korigovať. Matica slovenská sa na štúdium nárečí kraja usilovala získať vzhľadom na vtedajšiu jazykovú úroveň verejných prejavov, najmä na vidieku, predovšetkým učiteľov – filológov, ktorí „v tom alebo onom kraji stále bývajú a môžu sa venovať

²⁹ Porov. *Sborník Matice slovenskej* (SMS) I, 1923, 27 n. a SMS VII, 1929, 137; správy dialektológov vyšli čiastočne v *Letopise MS* I.

³⁰ Mluvnica (zastarane) – náuka o gramatickej stavbe jazyka, gramatika; kniha obsahujúca gramatické výklady.

³¹ VÁŽNÝ, Václav. SLOVENSKÝ JAZYK. O prvých výsledkoch sbierania nárečového materiálu na Slovensku metódou dotazníkovou, s. 100.

³² *Sborník Matice slovenskej*, XIII., 1935, s. 147.

štúdiu nárečí po celý rok a nie v prázdninách“.³³ Od roku 1921 sa dotazníky posielali do jednotlivých obcí. Už v prvom roku dotazníkovej akcie sa zorganizoval 700-členný kolektív spolupracovníkov a do roku 1925 vydal 15 dotazníkov pre jednotlivé nárečia na Orave, v Liptove, Turci, Gemeri, Novohrade, jeden dotazník pre západoslovenské nárečie a osem osobitných dotazníkov týkajúcich sa celého Slovenska alebo niektorých jeho častí. Napokon odpovede prišli z vyše 800 miest (viac ako 1 100 korešpondentov). Najviac príspevkov zo slovenskej dialektológie prinášal *Sborník Matice slovenskej pre jazykovedu, históriu a literárnu históriu*, ktorý vychádzal od r. 1922 a spolu vyšlo 20 ročníkov. V rokoch 1922 – 1929 (I. – VII.) zborník redigoval správca Jaroslav Vlček. Výsledky dotazníkovej akcie sa prinášali jednak v rámci referátov o činnosti jazykovedného odboru Matice slovenskej, jednak osobitne. Základný dialektologický výskum dokončili roku 1930 a dotazníková akcia slúžila ako podklad pre lingvistický atlas Slovenska a slovenskú dialektológiu s nárečovým slovníkom. O tomto Vážneho rozsiahlom pláne dialektologického bádania možno hovoriť ako o prvej fáze výskumu slovenských nárečí.

Okrem dialektológie sa jazykovedný odbor Matice slovenskej sústredil aj na otázky spisovného jazyka. Stav v používaní spisovnej slovenčiny bol v tom čase zložitý, čo sa prejavilo najmä uvoľnením spisovnej normy, ďalej pôsobením českej inteligencie na Slovensku v službách štátnej správy a na školách. Kľúčovou úlohou sa stala príprava pravidiel slovenského pravopisu. Už roku 1920 bola ministerstvom školstva a národnej osvety poverená komisia pod predsedníctvom prof. Josefa Zubatého. Komisia odporučila, aby sa úpravy slovenského pravopisu ujala Česká akadémia vied v spolupráci s Maticou slovenskou, keďže bola relevantnou inštitúciou pre rozhodovanie o pravopisných otázkach. Poverenie z Matice slovenskej dostala päťčlenná pravopisná komisia v zložení Jozef Škultéty, Jaroslav Vlček (po jeho smrti v roku 1930 ho nahradil Ján Stanislav), Václav Vážný, Ján Damborský a F. Šteller. Gescia pražských jazykovedcov, ale aj samotné zloženie komisie nedávalo záruky zachovania charakteru slovenského jazyka. Zároveň nepriamo došlo k zapojeniu Matice slovenskej do služieb štátnej idey, keďže slovenčina bola vystavená čechizujúcemu tlaku. Prejavilo sa to aj v ďalšom postupe. Ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe listom z 30. marca 1922, podpísaným ministrom, vyzvalo Akademiú věd a umění, aby vo svojej pravopisnej komisii v spolupráci s Maticou slovenskou vypracovala plán úradného slovenského pravopisu, určeného pre školy a štátne úrady³⁴ s cieľom čo najskoršieho kodifikovania slovenského pravopisu. Akademia věd a umění prijala poverenie pre svoju pravopisnú komisiu (jej členmi boli: prof. Josef Zubatý, predseda komisie, pp. Ertl, Menčík, Smetánka, Suchý) s tým, že bude pokračovať v spolupráci s Maticou slovenskou, ktorá v tejto záležitosti poverila zastupovaním Jozefa Škultétyho a Jaroslava Vlčka. Hlavnou úlohou bolo zjednotiť pravopis, najmä v písaní cudzích slov, kde sa eliminujú dvojité hlásky (komisia – komisnia, adresa – adresa) atď., zmena má nastať i v písaní prípon -ný, ktoré sa vrátia k pôvodnému v slovenčine -ní, nie

³³ V týchto intenciách správca MS Jozef Škultéty a tajomník jazykovedného odboru MS F. Heřmanský oslovili listom z 24. 5. 1921 profesorský zbor na viacerých školách. Archív Matice slovenskej. Dialektologický výskum – obežníky, ročník 1921, inv. č. 463/9.

³⁴ Archív Matice slovenskej, ročník 1922, inv. č. 477/15).

„národný“, -ná, -né“ (napr. jarný, poľný, ostatný atď.), ale „národní, -nia, -nie“ (jarní, poľní, ostatní a pod.). Keďže je to tak v živej reči. V cudzích slovách (kultúrny, literárny a pod.) zostal dovtedajší spôsob. Proti uvedeným návrhom sa objavili aj kritické hlasy.³⁵ Jaroslav Vlček upozorňoval, že z českej strany je tendencia zblížiť český a slovenský pravopis, pričom poukázal na to, že napokon rozhodujúce slovo bude mať uvedená pravopisná komisia.

Matica slovenská si uvedomovala význam nových pravidiel pre jazykovú prax, a tak návrh na pravidlá z jej strany vypracoval tajomník jazykovedného odboru František Heřmanský a schválila ho matičná pravopisná komisia v zložení Jaroslav Vlček, Jozef Škultéty, Václav Vážný a Ján Damborský. Neskôr komisiu doplnili o ďalších členov zo Spolku profesorov Slovákov a Zemskeho učiteľského spolku. Napokon vo viacerých listoch sa učitelia obracali na Maticu slovenskú s požiadavkou urýchleného vypracovania nových pravidiel.

Kľúčovú úlohu pri vypracovaní pravopisných pravidiel zohral najmä predseda jazykovedného odboru MS Václav Vážný. Proti jeho koncepcii stierania fonologickej štruktúry slovenčiny, jej gramatickej osobitosti a nahrádzaním lexikálnych slovákizmov sa najdôslednejšie postavil Jozef Škultéty. Aj napriek pripomienkam predsa len základom na vypracovanie pravidiel bola česká norma, i keď vychádzali zo slovníkov a nárečí. Ich nedostatok bol predovšetkým v tom, ako konštatoval jazykovedec Eugen Jóna, že Václav Vážný nemal v povedomí súčasnú normu spisovnej slovenčiny, ktorá sa na rozhraní dvadsiatych a tridsiatych rokov začala uštalovať, pričom *Pravidlá slovenského pravopisu* neboli doložené z úzu klasikov a spisovateľov, pretože ich jazyk nebol ešte preskúmaný. Pri definitívnom schvaľovaní slovníka Pravidiel slovenského pravopisu sa postupovalo tak, že k navrhovanému tvaru sa mohol vyjadriť každý z členov pravopisnej komisie pri 3. triede Českej akadémie vied a pravopisnej komisie pri jazykovednom odbore Matice slovenskej. Na základe pripomienok Václav Vážný vypracoval nový variant pravidiel podľa vzoru českých, ktorý bol schválený začiatkom roka 1929 a Pravidlá vyšli v októbri 1931.

Po ich vydaní sa spustila veľká kritika, pričom v priebehu 30. rokov 20. storočia najmä mladí jazykovedci z prvej generácie slovenských profesionálnych lingvistov otvorene a rázne vystupovali proti vydaniu Pravidiel v tej podobe. Okrem jazykovedcov sa rezolútne proti čechoslovakistickej koncepcii *Pravidiel slovenského pravopisu* postavil aj básnik a redaktor časopisu Elán Ján Smrek. Napríklad v súvislosti s uvedením slov ako *kozel*, *kartáč*, *preca*, *dvadcať* napísal Š. Krčmérymu ostrý list, že vo svojej tvorbe ani pri redigovaní nikdy nebude písať *kozel* namiesto *cap*, veď ako by si potom mohol zanôtiť známu pesničku *štyri kozy*, *piaty cap*. Slová tohto typu označil za kukučie vajíčko, za začiatok odfarbovania slovenčiny.³⁶ Jazykovedec Ján Horecký v hodnotení Smrekových pamätí uviedol aj „zaujímavú drobnosť“: „Osobitnú kapitolu tvoria Smrekove postoje

³⁵ „Dosavadní pravopis slovenských adjektiv (psání všechna s příponou -ný) byl velmi pohodlný, Slováci se mu nemuseli učit, proto není divu, že se proti návrhu Škultétyovu z řad profesorů Slováků ozval marný odpor brožurou ružomerského matematika F. Štelleru »Jako budeme [216] písať přídavné mená« (nákladom Spolku profesorov Slovákov v Košicích, 1924, za 2.50 Kč).“ Mk. Nové spisy o slovenském pravopise, s. 214.

³⁶ HORECKÝ, Ján. Svedectvo Jána Smreka o slovenčine, s. 43.

k Pravidlám slovenského pravopisu z roku 1931. V ich zárodku je zaujímavá drobnosť o tom, ako sa dostal do Matice slovenskej prof. V. Vážný: T. G. Masaryk daroval Matici značnú sumu – 250 tisíc korún –, ale s podmienkou, že do Matice príde V. Vážný a bude pripravovať Pravidlá.³⁷

Záverom možno konštatovať, že jazykovedný odbor Matice slovenskej v priebehu dvadsiatich rokov 20. storočia aj napriek skromným podmienkam snahou o zachovanie kontinuity s martinským úzom prispel k stabilizovaniu normy spisovnej slovenčiny a k posilneniu identity slovenského národného jazyka. Zodpovední pracovníci MS sa pričínili o utváranie, rozvíjanie, kultivovanie a rozširovanie spisovnej slovenčiny vytváraním inštitucionálnych podmienok pre jazykovedné bádanie. Práve existenciou jazykovedného odboru sa Matica slovenská mohla sústrediť na starostlivosť o spisovnú reč a o jej kultúrnu úroveň realizovaním dvoch významných projektov:

1. dialektologickým výskumom slovenských nárečí, ktorý možno označiť za najobšiahlejší a i pri menších nedostatkoch spoľahlivý opis slovenských nárečí a prvý skutočne vedecký pokus o ich klasifikáciu;

2. prácou na vypracovaní pravidiel slovenského pravopisu, ktoré aj napriek všetkým nedostatkom prispeli k lepšiemu poznaniu slovenského spisovného jazyka a vytvorili základ pre postupné zdokonaľovanie pravopisnej normy.

Uvedené skutočnosti vytvorili aj v priebehu 20. rokov podmienky pre relatívne seriózny vedecký výskum slovenského jazyka, ktorý v priebehu tridsiatich rokov sa práve v činnosti jazykovedného odboru zintenzívnili aj zásluhou prvej profesionálnej lingvistickej generácie (najmä Henrich Bartek, Ľudovít Novák, ale i ďalší).

Základná literatúra a pramene

BARTEK, Henrich. Budúcnosť slovenčiny. In *Slovenská reč*. 1936/37, roč. 5, č. 7-8, s. 186-195.

BARTEK, Henrich. Budúcnosť slovenčiny. In *Národné noviny*. 1931, roč. 62, č. 40, s. 2-3.

BOSÁK, Ján. Nejubilejné úvahy nad jazykovedným dielom Jozefa Škultétyho. In *Slovenská reč*, 60, 1995, č. 1, s. 16.

HORECKÝ, Ján. Svedectvo Jána Smreka o slovenčine. In *Kultúra slova*, 25, 1991, č. 2, s. 42-45.

JÓNA, Eugen. Zo spomienok hlavného redaktora Slovenskej reči. In *Slovenská reč*. 1986, roč. 51, 1986, č. 2, s. 65-72.

KAČALA, Ján. Matica slovenská a spisovná slovenčina (rozhodujúce obdobia a míľniky). In *Matica slovenská v národných dejinách*. Zostavovateľ Imrich Sedlák. Martin : Matica slovenská, 2013, s. 130.

LIPTÁK, Ľubomír. Slovensko v 20. storočí. In MANNOVÁ, E. (zost.) *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2004. S. 265-330. ISBN 80-88880-53-X.

Mk. Nové spisy o slovenském pravopise. In *Naše řeč*. 1924, roč. 8, č. 7, s. 214-216.

37 HORECKÝ, Ján. Svedectvo Jána Smreka o slovenčine, s. 44.

Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 1923 (sostavil Štefan Krčméry, tajomník). Tlačou Matice slovenskej a Kníhtlačiarsko-účastinárskeho spolku v Turčianskom Svätom Martine, 1924.

ŠKULTÉTY, Jozef. Dvadsať rokov v novej budove MS. In *Slovensko*. 1946, roč. 11, č. 8-9, s. 213-230.

VÁŽNÝ, Václav. SLOVENSKÝ JAZYK. O prvých výsledkoch sbierania nárečového materiálu na Slovensku metódou dotazníkovou. In *Slovenské pohľady*. 1922, roč. 38, č. 2, s. 99-104.

WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal a kolektív. *Matica slovenská: Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003. ISBN 80-7090-694-4.

WINKLER, Tomáš. *Matica slovenská : vrastanie do času*. Martin : Matica slovenská, 2013. ISBN 978-80-8128-076-4.

Die Sprachabteilung der Matica slovenská im Kontext der slowakischen Sprachwissenschaft in der zwischenkrieglichen Epoche

Július Lomenčík

ZUSAMMENFASSUNG

Nach der Belebung der Matica slovenská im Jahre 1919 entstanden auf ihrer Boden die wissenschaftlichen Sektionen, Abteilungen, welche günstigeren Möglichkeiten zur wissenschaftlichen Forschung in der Slowakei geschaffen wurden. Die bedeutende Rolle spielte zwischen diesen die Sprachabteilung, die durch ihre Tätigkeit den Grund für die institutionelle Sprachforschung gelegt hat. In unserem Beitrag möchten wir ausführlicher die erste Etape ihrer Tätigkeit (1920 – 1930), auch mit dem Ziel nicht nur weiterer Entwicklung des schriftsprachlichen Slowakisch, aber auch durch die Grundlegung der modernen slowakischen Linguistik bewerten. Die sprachliche Entwicklung wurde nach der Entstehung der Tschecho-slowakischen Republik (1918) ziemlich ausdrucksvoll durch die damalige offizielle Staatspolitik mit der Konzeption „des gemeinsamen tschechoslowakischen Volkes“ und „der gemeinsamen tschechoslowakischen Sprache“ beeinflusst. Auf diese Tatsache reagierte auch die allmählich formulierte Sprachabteilung der Matica slovenská. Es waren verschiedene Aktivitäten, namentlich die Vorbereitung der Massgaben der slowakischen Rechtschreibung (1931) unter Leitung des tschechischen Linguisten Václav Vážny. Nach der Ausgabe wurde grosse Kritik eingetreten und während der 30. Jahre des 20. Jahrhunderts wurden besonders die jungen Philologen aus der ersten Generation der slowakischen professionellen Linguisten öffentlich und tatkräftig gegen die Ausgabe der Massgaben in dieser Form aufgetreten. Im Beitrag weisen wir auf Grund der Archivdokumente, der zeitlichen Presse, aber auch der sekundären Fachliteratur auf die wissenschaftlichen Aktivitäten der Mitglieder der Sprachabteilung hin. Vor allem auf die Tätigkeit der orthographischen Kommission bei der Vorbereitung

der neuen Massgaben, aber auch bei der Beständigkeit wissenschaftlicher Terminologie einzelner Wissenschaftsgebiete in Zusammenhang mit der Vorbereitung eines grossen terminologischen Wörterbuches. In diesem Zeitraum beteiligte sich aktiv auch die sprachliche Beratungsstelle, in welchem Rahme die Mitglieder der Sprachabteilung bei den Antworten verschiedener Sprachverstösse gegen der Norm der slowakischen Schriftsprache aufrichtigen geholfen haben. Die bedeutende Rolle spielte auch die Forschung von Dialekten, welcher Ziel die aktuelle Situation in der Varietät der Nationalsprache in der Slowakei festgestellt wurde.

Die Sprachabteilung der Matica slovenská hat in den 20. Jahren des 20. Jahrhunderts zur Normstabilisierung der slowakischen Schriftsprache durch die bereitenen Lösung der Schlüsselprobleme bei der Gestaltung der slowakischen Schriftsprache in den neuen gesellschafts-politischen und kulturellen Bedingungen, auch zur Identitätsstärkung der slowakischen Nationalsprache beigetragen. Die verantwortlichen Mitarbeiter der Matica slovenská haben sich für die Gestaltung, Entwicklung, Kultivierung und Verbreitung der slowakischen Schriftsprache durch die Bildung der institutionellen Bedingungen für die linguistische Forschung eingesetzt. Gerade durch die Existenz der Sprachabteilung konnte sich die Matica slovenská an die Sorge um die Schriftsprache konzentrieren. Um ihr kulturelles Niveau war es anschliessend in den 30. Jahren des 20. Jahrhunderts dank der Zeitschrift Die Slowakische Sprache. Die neue Generation der professionellen Linguisten hat auf ihren Seiten durch die wissenschaftlichen Beiträgen einen Grund für die normschaffenden Werke der Schriftsprache geschaffen.

Členská základňa Matice slovenskej v rokoch 1919 – 1951

Pavol Madura

Po vzniku Československej republiky pristúpili predstavitelia slovenského národného hnutia aj k obnoveniu činnosti Matice slovenskej (MS) v roku 1919. Popri storočnici oživotvorenia matičného spolku si pripomínáme aj ďalšiu zásadnú udalosť. Pred sto rokmi sa na matičnej pôde začali organizovať prvé regionálne pobočky – miestne odbory (MO) Matice slovenskej. V dejinách Matice slovenskej majú výnimočné postavenie, pretože sa v nich združovala jej členská základňa. Miestne odbory roztrúsené po celom území Slovenska, no aj za jeho „hranicami“, sa stali ohniskami matičného života a kultúrno-osvetovej činnosti v regiónoch.

Pramene výskumu

Miestne odbory Matice slovenskej si po roku 1919 prejdú svojimi storočnicami a mnohé z nich sa budú venovať spracovaniu dejín svojich MO. Preto je potrebné aspoň v stručnosti spomenúť niekoľko základných informácií o prameňoch. Primárne pramene k dejinám MO MS z prvej polovice 20. storočia sú uložené v Archíve Matice slovenskej v Martine. Tu sú zaradené do archívneho fondu *Miestne odbory Matice slovenskej I*.¹ Fond uchováva dokumenty k dejinám vyše tisíc matičných miestnych odborov z rokov 1919 – 1951, s presahom do roku 1959. Fond má spracovaný abecedný zoznam miestnych odborov a ku každému z nich je vyhotovený chronologický súpis dokumentov. Názvy MO sú uvedené pod pôvodnými názvami obcí s odkazom na ich súčasné pomenovanie. Vo fonde sa nachádzajú aj MO spoza hraníc Československej republiky z iných európskych štátov. Fond s rozsahom 55 bm obsahuje viac ako stotisíc archívnych dokumentov – celkovo 1 264 MO. Súčasťou fondu je aj kniha, ktorá obsahuje výstrižky z novín z podujatí miestnych odborov z rokov 1935 – 1937.² Z pohľadu archívnej metodiky vznikol fond nearchívnym spôsobom, porušením provenienčného princípu a svojimi rysmi pripomína skôr archívnu zbierku. Miestne odbory pôsobili ako samostatné právne jednotky s vlastnými stanovami, a preto by každý MO mal tvoriť samostatný archívny fond. Fond *Miestne odbory Matice slovenskej I* vznikol zlúčením registratúry odovzdanej z MO po ich zániku s registratúrou členského pracoviska v matičnom ústredí.

K problematike vývoja členskej základne patrí aj *Ústredná kartotéka evidencie členov Matice slovenskej* z rokov 1919 – 1950, v ktorej sa podľa poslednej revízie nachádza 98 770 evidenčných členských kariet. Na ich základe sa vyhotovila elektronická databáza členskej základne v programe Microsoft Excel. Podobne aj kartotéka MO tvorí

¹ Archív Matice slovenskej v Martine (AMS), fond (f.) Miestne odbory Matice slovenskej I (MO MS I).

² AMS, f. MO MS I, Kniha výstrižkov, 1935 – 1937.

samostatnú zbierku s názvom *Ústredná kartotéka evidencie miestnych odborov Matice slovenskej* z rokov 1942 – 1950. Dokumenty k dejinám matičných miestnych odborov nájdeme roztrúsené aj v ďalších archívnych fondoch Archívu Matice slovenskej.

Cenným prameňom o vývoji členského hnutia a pôsobení MO MS v predmetnom období sú výročné správy spolku. Tie uverejňovali v matičných ročenkách³ a v časopise *Slovensko*. Práve laická verejnosť ich často využíva pri získavaní prvotných informácií o dejinách svojho MO a návšteva archívu sa stáva niekedy sekundárnou záležitosťou. Mimo ročných výkazov o vývoji členského hnutia a všeobecne o činnosti spolku v nich nachádzame aj základné informácie o miestnych odboroch – dátum vzniku MO, počet členov, funkcionári spolku, prehľad aktivít, zhodnotenie činnosti a prípadne aj ďalšie informácie. Od roku 1927 v nich uverejňovali aj zoznamy členov. Ku konkrétnej činnosti MO MS sú ďalšími informačnými zdrojmi dobové periodiká, no môžu nimi byť aj archívne osobné fondy funkcionárov, v ktorých sa môžu nachádzať fotografie, korešpondencia a mnohé iné dokumenty.

Predtým ako priblížime chronologický vývoj členského hnutia, je potrebné upozorniť na niekoľko skutočností. Matica slovenská po obnovení činnosti uverejňovala výročné správy za spolkový rok, ktorý sa nezhodoval s kalendárnym rokom. Spolkové roky v Matici slovenskej trvali od 1. júla do 30. júna budúceho roka, o čom svedčia dve zachované súvahy vypracované ku koncu júna. O prechode na občiansky kalendárny rok, počnúc januárom 1924, rozhodli matičiari na piatom valnom zhromaždení 8. augusta 1923. Obdobie od augusta 1919 do decembra 1923 označovali v Matici ako obdobie piatich spolkových rokov. Druhý polrok 1923 považovali za piaty matičný rok.⁴ Tieto fakty uvádzame z viacerých dôvodov. Napríklad v prvej matičnej ročenke sa uvádza, že v prvom roku účinkovania bolo založených 25 MO – teda ide o spolkový rok, obdobie medzi augustom 1919 a júnom 1920.⁵ Spojenie „prvý rok účinkovania“ sa niekedy zamieňa za kalendárny rok – teda za obdobie od obnovenia činnosti MS v auguste 1919 do decembra 1919. Tieto nepresnosti sa nekriticky preberajú, preto je potrebné do konca roka 1923 uvádzať informáciu, či ide o údaje za spolkový, alebo kalendárny rok. Príkladom uveďme, že v prvom spolkovom roku bolo založených 25 MO. Nemožno teda konštatovať, že v roku 1919 mala MS 25 MO,⁶ pretože v roku 1919 bolo založených len 9 MO.

„A pohne sa slovenská vzdelanosť a kultúra v mohutnom prúde“

Jedným z vtedajších ťahúňov oživenia matičnej myšlienky bol ani nie tridsaťročný mladík Štefan Krčméry. Budúci matičný tajomník chcel pôsobnosť spolku rozšíriť

³ Napr. KRČMÉRY, Š. (ed.). *Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 1923*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1924. 119 s.; KRČMÉRY, Š. (ed.). *Tri roky Matice slovenskej 1924 – 1926*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, b. d. 187 s.; KRČMÉRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1927*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1928. 120 s. V rokoch 1927 – 1931 a 1942 – 1949 vychádzali v ročnej periodicitě.

⁴ KRČMÉRY, Š. (ed.). *Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 1923*, s. 25, 33; *Matica slovenská. Štvrtý rok. 1922 – 1923*, s. 10, 11. (Dostupné: AMS, f. Matica slovenská II (MS II), sign. 491/1923, Správy o činnosti).

⁵ KRČMÉRY, Š. (ed.). *Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 1923*, s. 15, 57.

⁶ WINKLER, T. – ELIÁŠ, M. a kol. *Matica slovenská : dejiny a prítomnosť*, s. 280.

ešte viac ako v predchádzajúcom období. Už krátko po obnovení Matice Šrobárovými dekrétmi v januári 1919 formoval na stránkach *Národných novín* koncepciu jej možného smerovania: „*Zide sa v Martine niekoľko učencov a literátov, zvolia si predsedu, zápisníkov, tajomníkov, vydajú každoročne Letopis, pár kníh – a nič viac? Nie! Matica musí byť viac, o mnoho viac. Matica musí byť hýbadlom celej vzdelanosti a kultúry slovenskej, ktorej činnosť pocítia aj najposlednejšie slovenské obce! Matica musí mať členov v každej obci; v každom mestečku i dedinke svoje odbočky. Odbočky Matice Slovenskej zakladať budú po obciach ľudové knižnice, utvoria spevokoly, riadiť budú divadlá a populárne prednášky pre vzdelanie ľudu a uvedú ešte mnoho iného. Všetko toto bude z ústredia upravované, hýbané, zveľaďované, lebo Matica musí mať pre všetky odvetvia ľudí, ktorí sa výlučne tejto činnosti venujú. A pohne sa slovenská vzdelanosť a kultúra v mohutnom, jednotnom prúde...“⁷*

Po obnovujúcom Valnom zhromaždení MS v Martine v auguste 1919 energický tajomník Krčméry už na druhom zasadnutí Výboru MS 17. októbra 1919 navrhol zakladanie miestnych odborov a predložil aj ním vypracované stanovy, ktorými by sa riadili. Krčméryho návrhy matičný výbor prijal a rozhodol tým o rozšírení matičného organizmu.⁸ Vízie mladého tajomníka sa do bodky realizovali a práve on sa spočiatku v matičnom ústredí venoval organizovaniu miestnych odborov, ktoré navštevoval a rečnil na ich podujatiach. Popritom mal na starosti aj organizačné práce, tri vedecké odbory – historický, literárno-historický a umelecký odbor, Maticu zastupoval v Ústredí slovenských ochotníckych divadiel a redigoval *Slovenské pohľady*. Evidenciu členov viedol účtovník MS Miloš Galanda, podobne aj on popri inej práci.⁹

Prvé ohnivo matičnej reťaze

Historicky prvý MO MS vznikol 2. novembra 1919 v sídle Matice slovenskej v Turčianskom Svätom Martine. Na ustanovujúcom zhromaždení sa osobne zúčastnil aj ústredný matičný tajomník Štefan Krčméry, iniciátor a realizátor myšlienky zakladania miestnych odborov. Vo svojom príhovore pripomenul pamätné slová Štefana Marka Daxnera o pôvodnej podstate matičných „*vidiekových orgánov*“, ktoré vyriekol v auguste 1863 pri zakladaní Matice slovenskej. Podľa Daxnera mala byť Matica srdcom, z ktorého mala krv a životná energia prúdiť po žilách – teda po miestnych odboroch – do tela národa. Matičné miestne odbory v regiónoch mali šíriť osvetu a vzdelanosť do širokých vrstiev spoločnosti.¹⁰ Vznik MO v meste so silnou národno-matičnou tradíciou vyvolával v matičnom ústredí veľké očakávania. Po celom území Slovenska sa po vzore Martina mali zriaďovať ďalšie MO, ktoré sa

⁷ KRČMÉRY, Štefan. Či rozpustiť Slovenskú Národnú Radu? In *Národné noviny*, roč. 50, č. 6, 9. 1. 1919, s. 1.

⁸ AMS, f. MS II, inventárne číslo (inv. č.) 1, Zápisnice zo zasadnutí výboru a z valných zhromaždení Matice slovenskej 5. 8. 1919 – 9. 12. 1936 (Zápisnice 1919 – 1936), Výbor MS 17. 10. 1919.

⁹ KRČMÉRY, Štefan (ed.). *Tri roky Matice slovenskej 1924 – 1926*, s. 123, 124.

¹⁰ AMS, f. MO MS I, p. č. 310 – Miestny odbor Matice slovenskej v Martine (MO MS v MT), Odpis zápisnice z ustanovujúceho valného zhromaždenia MO MS v Turčianskom Svätom Martine z 2. novembra 1919; Zápisnica prvého valného zhromaždenia Matice slovenskej, ktoré sa konalo 4. 8. 1863. In *Letopis Matice slovenskej*, roč. 1, 1864, s. 28.

mali stať „... pevnými ohnivami reťaze, ktorá zjednotí Slovensko v jeden mohutný kultúrny celok.“¹¹

Do konca roka sa v priebehu dvoch mesiacov ustanovilo deväť miestnych odborov. Po Martine nasledovali Liptovský Mikuláš a Ružomberok (9. novembra), Košice (10. novembra), Trenčín (16. novembra), Zvolen a Brezno (22. novembra), Banská Bystrica (30. novembra) a posledným bol Užhorod (23. decembra). Budovanie siete regionálnych matičných pobočiek úspešne pokračovalo aj v nasledujúcom období.¹²

Stanovy a členské hnutie

Matica slovenská sa riadila podľa spolkových stanov úradne schválených 5. februára 1920 Ministerstvom s plnou mocou pre správu Slovenska na čele s Vavrom Šrobárom.¹³ Členské hnutie získalo vlastné stanoviny v spolkovom roku 1922/1923, dobovo nazvané ako *Domáce pravidlá Miestnych odborov Matice Slovenskej*, datované v decembri 1922.¹⁴ Stanoviny Matice slovenskej umožňovali svojim členom organizovať sa buď v MO, alebo priamo v matičnom ústredí. A mnohí túto možnosť využili. Rozdielne spôsoby prihlásenia sa za členov Matice možno pomerne dobre sledovať v martinských národoveckých rodinách. Tak napríklad matičný správca Jozef Škultéty sa prihlásil za člena Matice v ústredí, no jeho manželka Bohdana a dcéra Anna boli členmi martinského MO. Podobne aj turčiansky senior a aktívny člen Výboru MS Oto Škrovina podliehal evidencii v ústredí, no jeho manželka Viera bola členkou MO. Môžeme sa len domnievať, že evidenciu v ústredí považovali za niečo dôstojnejšie. Napríklad v roku 1931 z celkového počtu 12 064 členov evidovali v MO 8 716 členov, zatiaľ čo v matičnom ústredí až 3 348.¹⁵ Táto možnosť výberu sa zrušila až v tridsiatych rokoch. Členmi ústredia sa, samozrejme, stávali najmä takí členovia, ktorí vo svojom okolí nemali MO.

Matičné členstvo tvorili čestní, zakladajúci, riadni a podporujúci členovia. Prijímanie nových členov a schvaľovanie vzniku MO bolo podľa spolkových stanov v kompetencii matičného výboru. Členovia výboru však toto právo 11. januára 1920 postúpili Správe MS.¹⁶

Čestné členstvo MS sa udeľovalo len výnimočne za mimoriadne zásluhy a jeho schválenie prislúchalo do kompetencie valného zhromaždenia MS. Keďže vo výročných správach s informáciami o vývoji členstva sa prvé údaje o čestnom členovi nachádzajú až v ročenke za rok 1945,¹⁷ predpokladalo sa, že historicky prvým čestným členom Matice slovenskej sa stal doživotný správca MS Jozef Škultéty. Podobne aj v texte zdôvodnenia na udelenie tohto titulu sa uvádza, že sa tak stalo „prvý raz v dejinách Matice slovenskej“.

11 Z osvetovej činnosti Matice. In *Národné noviny*, roč. 50, 4. 11. 1919, č. 252, s. 2.

12 KRČMĚRY, Š. (ed.). *Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 1923*, s. 58-77.

13 AMS, f. MS II, 435/1919, Stanoviny Matice slovenskej, úradne schválené 2. 2. 1920.

14 *Domáce pravidlá Miestnych odborov Matice Slovenskej*. Martin : Matica slovenská, 1922, 8 s; AMS, f. MS II, 485/1922, *Domáce pravidlá miestnych odborov Matice slovenskej*; KRČMĚRY, Š. (ed.). *Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 1923*, s. 23.

15 KRČMĚRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1931*, s. 13.

16 AMS, f. MS II, inv. č. 1, Zápisnice 1919 – 1936, Výbor MS 11. 1. 1920.

17 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1945. Zpráva o Valnom zhromaždení Matice slovenskej r. 1945*, s. 33.

Čestný titul mu udelili na slávnostnom zasadnutí mimoriadneho valného zhromaždenia MS 17. októbra 1943, zvolaného pri príležitosti 80. výročia jej založenia a 90. výročia narodenia Jozefa Škultétyho, na návrh Výboru MS s odôvodnením: „*Keďže Matica slovenská nemá inakšej možnosti prejaviti' svoju vďačnosť a svoju úctu k veľkému životnému dielu Dr. Jozefa Škultétyho, pod ktorého vedením Matica slovenská prežila štvrtstoročie najväčšieho rozvoja v službách slovenského národa, výbor Matice slovenskej na svojom zasadnutí dňa 16. októbra 1943 prvý raz v dejinách Matice slovenskej s odvolaním sa na paragraf 5 písmeno a/ stanov Matice slovenskej navrhuje slávnostnému zasadnutiu mimoriadneho valného zhromaždenia, aby Dr. Jozefa Škultétyho z príležitosti jeho 90-tych narodenín vyvolilo za čestného člena Matice slovenskej.*“¹⁸ Podrobnejší výskum ukázal, že o udelení čestného členstva sa diskutovalo už o desaťročie skôr, konkrétne na výborovom zasadnutí 11. mája 1932. Vzhľadom na veľké zásluhy predstaviteľky ženského hnutia Eleny Šoltésovej, ktorá sa pre svoj pokročilý vek písomne vzdala členstva vo Výbore MS, ako aj predsedníctva v Literárnom odbore MS, Výbor MS uložil Správe predložiť valnému zhromaždeniu „*primeraný návrh na vyvolenie menovanej za čestného člena Matice slovenskej*“.¹⁹ O deň neskôr na pamätnom valnom zhromaždení 12. mája 1932 sa návrh na rokovanie predložil a po vymenovaní jej zásluh delegáti prijali uznesenie: „*Valné zhromaždenie návrh výboru si osvojuje a pani Elenu Maróthy Šoltésovú jednohlasne vyhlasuje za čestného člena Matice slovenskej.*“²⁰ Výročné správy MS však informácie o udelení čestného členstva nepriniesli a jeho udelenie vyvoláva viac otáznikov ako odpovedí. Stačilo desaťročie na to, aby sa zabudlo na historicky prvé udelenie čestného členstva? Udelenie čestného titulu sa Elene Šoltésovej napokon neudelilo, a preto sa v zápisnici z roku 1943 hovorí o Škultétym ako o historicky prvom čestnom členovi MS? Bližšie informácie o udelení čestného členstva Elene Šoltésovej sa z iných zdrojov zatiaľ nepodarilo získať.

Zakladajúcimi členmi MS sa stali členovia Matice pred jej zrušením v roku 1875 a každý, kto zaplatil členský príspevok vo výške 1 000 Kč, ktoré mohol zaplatiť aj v splátkach. Podľa predbežných stanov pred ich schválením na obnovujúcom valnom zhromaždení MS sa členský príspevok za zakladajúceho člena platil vo výške 500 Kčs. Na zasadnutí výboru MS 8. augusta 1919 sa uzniesli, aby „... *Tí, ktorí podľa predbežných stanov platili menšie členovské príspevky, povinní sú doplniť ich podľa nových stanov.*“²¹ Za zakladajúcich členov sa okrem fyzických osôb hlásili aj mestá, obce, župy, bankové inštitúcie, spolky, školy a iné právnické osoby. Podľa Stanov MS sa právnické osoby mohli stať len zakladajúcimi členmi, no Domáce pravidlá pre MO MS z roku 1922 takéto ustanovenie už nemali. Doterajšie tvrdenia o tom, že zakladajúcimi členmi MS mohli byť len právnické osoby, sú nesprávne. Zoznamy členov uverejňované vo výročných správach potvrdzujú, že právnické osoby sa stávali aj riadnymi členmi. Zakladajúce

18 AMS, f. MS II, inv. č. 1, Zápisnice 1919 – 1936, Valné zhromaždenie MS 17. 10. 1943.

19 AMS, f. MS II, inv. č. 1, Zápisnice 1919 – 1936, Výbor MS 11. 5. 1932.

20 AMS, f. MS II, inv. č. 1, Zápisnice 1919 – 1936, Valné zhromaždenie MS 12. 5. 1932.

21 AMS, f. MS II, inv. č. 1, Zápisnice 1919 – 1936, Výbor MS 8. 8. 1919; KRČMÉRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1927*, s. 40.

členstvo patrilo k druhému najrozšírenejšiemu druhu členstva, do ktorého vstupovali pre vyšší poplatok skôr majetnejšie vrstvy.

Najpočetnejšiu skupinu tvorilo riadne členstvo. Riadnym členom sa mohol stať každý po zaplatení členského príspevku 500 Kč naraz alebo 20 Kč ročne a po doplatení členského mohli prestúpiť do zakladajúceho členstva. Riadnymi členmi sa stávali aj právnické osoby.²²

Poslednou skupinou bolo podporujúce členstvo, ktoré získal každý po zaplatení príspevku aspoň 10 Kč ročne. V prvých rokoch činnosti MS tvorili podporujúci členovia väčšiu skupinu ako zakladajúci, no s pribúdajúcimi rokmi sa ich počet znižoval. Časť podporujúcich členov prestupovala po doplatení členského do riadneho členstva. Podporujúce členstvo malo najvyšší počet v roku 1927 vo výške 2 532 členov, no o dve desaťročia sa ich počet v roku 1949 znížil na 29 podporovateľov.

Matica slovenská svojim členom

Členstvo v Matici slovenskej prinášalo viacero členských výhod, no ak si člen nezaplátil príspevok, v nasledujúcom roku strácal členské práva. Hlavným motívom vstupu do radov MS bola samotná matičná myšlienka. Členstvo spájalo národné presvedčenie a matičná pôda zjednocovala prívržencov slovenského národného života. Matica svojmu členstvu každoročne poskytovala podielové knihy z vlastnej vydavateľskej produkcie, ktoré dostávali po zaplatení členského príspevku. Pod titulom podielovej knihy sa členom zasielali matičné knihy, separáty, brožúry a podobne. Každý člen dostal frankovaný korešpondenčný lístok s predtlačou adresou ústredia, na ktorej sa nachádzal zoznam podielových kníh. Stačilo len vyznačiť žiadanú knihu na lístku, ktorý už obsahoval aj adresu člena – a ten bol bez starostí. Ponukový zoznam s podielovými knihami sa priebežne dopĺňal novými vydania.²³ Člen tak pociťoval priamy kontakt s ústredím Matice. Systém podielových kníh zvyšoval matičnú vydavateľskú produkciu, ktorá zlepšovala finančný obrat spolku. Podielové knihy dostávali členovia najprv vo forme ročeniek, ktoré sa rokom 1927 rozšírili o ďalšie matičné vydania.²⁴ Od jesene 1929 k nim mali pribudnúť aj dve umelecké reprodukcie, ktorých predajná cena činila 30 Kč bez poštovného.²⁵ Napríklad v roku 1928 sa im poslalo 24 237 podielov, ktorých finančná hodnota podľa predajnej ceny bola 125 749 Kčs.²⁶

Do ústredia sa odvádzalo až sedemdesiatpäť percent členských príspevkov, v MO ostávalo len dvadsaťpäť percent. Odvádzanie členských príspevkov ústrediu malo viacero výhod. V prvom rade tak nepriamo nútili MO, aby nevykazovali papierových členov a môžeme skutočne hovoriť o aktívnych členoch MS. Zvyšovaním počtu členov

22 Napríklad: Mestá a obce ako riadni členovia Matice slovenskej. In KRČMÉRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1928*, s. 36-46.

23 KRČMÉRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1929*, obálka; KRČMÉRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1930*, s. 8.

24 AMS, f. MS II, inv. č. 1, Zápisnice 1919 – 1936, Valné zhromaždenie MS 16. 2. 1928; WINKLER, T. – ELIÁŠ, M. a kol. *Matica slovenská : dejiny a prítomnosť*, s. 284.

25 KRČMÉRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1928*, na obálke.

26 KRČMÉRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1928*, s. 5.

sa zvyšoval aj príjem finančných prostriedkov do ústredia, vďaka čomu mohla Matica financovať všestranné aktivity, na ktoré štát neprispieval. Napriek tomu vedenie Matice nemalo záujem byť masívnou organizáciou s početnou členskou základňou, skôr uprednostňovali kvalitné členstvo – kvalitu preferovali pred kvantitou. Na ojedinelé hlasy, ktoré kritizovali nízky počet matičného členstva, tajomník Jozef Cíger-Hronský v roku 1938 reagoval: „Nuž, nechceme mať papierových členov ani sa nechceme hodnotiť iba podľa počtu, lebo členstvo MS oprávnené je pre mnoho príčin, aby sa hodnotilo najmä podľa kvality, keďže v lone MS nezdrúžuje ho ani politická legitímácia, zaopatrená neraz výlučne z pohnútok istých osobných výhod, ani náboženské presvedčenie, ani stavovský záujem, ani nijaké výhody, ba iba povinnosti a práce.“²⁷

Dôležitým prvkom každého spolku smerom k členstvu je aj tlačový orgán s organizačným, metodickým, riadiacim, informatívnym či propagačným významom. Charakter členského periodika plnili „ročienky“, v ktorých publikovali výročné správy o činnosti Matice.

Zakladajúci a riadni členovia získavali po vstupe do spolku skvostne vyhotovené členské diplomy MS. Na jeho umeleckom stvárnení si predstavitelia spolku dali záležať. Prvé dva súbegy na návrh členského diplomu z roku 1919 a z roku 1923 boli neúspešné.²⁸ Až v roku 1927 výtvarná sekcia Umeleckého odboru MS zabezpečila návrh diplomu od významného slovenského umelca Martina Benku, ktorý Výbor MS schválil.²⁹ Členské diplomy začali posielat' v roku 1928 zakladajúcim členom a riadnym členom po dovŕšení piatich rokov členstva.³⁰

Aktivity v MO MS

Členovia v MO sa aktivizovali rôznymi formami práce – zakladali knižnice a čítárne, usporadúvali prednášky, podujatia, divadelné predstavenia, slávnosti, kurzy a akadémie. Na poli osvety plnili významnú úlohu, boli kultúrno-osvetovým hýbateľom vo svojich regiónoch. Matičari v regiónoch sa aktivizovali aj v iných oblastiach. Iniciatívu prejavili pri stavaní pomníkov a pamätných tabúľ, ale činili sa tiež vo vydavateľskej oblasti. Miestne odbory sa stali vhodným prostriedkom na šírenie vlastenectva, kultúry, vzdelania i nových vedeckých poznatkov do širokých vrstiev spoločnosti. Na prehľadnú evidenciu činnosti v MO sa zaviedli súhrnné výkazy o činnosti MO s predtlačou.³¹ Ziskavame z nich základné informácie o miestnom odbore, ako je stav členstva, inkasovanie členských príspevkov, stav majetku, podrobný prehľad o počte a druhu podujatí i o funkcionároch. Na podklade výkazov o činnosti MO sa vyhotovovali súhrnné ročné výkazy za všetky MO MS.

27 HRONSKÝ, Jozef Cíger. Výročné zhromaždenie Matice slovenskej. In *Slovensko*, roč. 4, 1937 – 1938, č. 9, s. 132.

28 AMS, f. MS II, inv. č. 1, Zápisnice 1919 – 1936.

29 KRČMÉRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1927*, s. 13.

30 KRČMÉRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1929*, s. 5, obálka; KRČMÉRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1928*, s. 5.

31 KRČMÉRY, Š. (ed.). *Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 1923*, s. 58.

Za prvých päť rokov činnosti matičiari v regiónoch pripravili 2 768 prednášok, 424 akadémií a slávností, 295 kurzov a 1 051 divadelných predstavení – v súhrne 4 538 aktivít. Podujatia usporadúvali aj mimo svojich sídel v blízkom okolí, na ktoré pripadalo až 2 211 aktivít, teda skoro polovica. V knižničnej oblasti zriadili 50 knižníc v sídlach odborov, 59 putovných knižníc a 24 čítární. V rokoch 1919 – 1923 „značka“ Matice slovenskej bola pri postavení a odhalení sedemnástich pomníkov a pamätných tabúl – z toho jedenásť realizovali miestne odbory a šesť matičné ústredie. Príkladom uveďme, že kremnickí matičiari postavili pomník dobrovoľníckemu dôstojníkovi Hurbanovho vojska Ďurkovi Langsfeldovi, lučenský odbor zase náhrobný pomník matičnému mecenášovi Nátanovi Petianovi a pamätnú tabuľu na rodný dom Augusta Horislava Škultétyho. Vo vydavateľskej oblasti bol mimoriadne aktívny MO v Rimavskej Sobote, ktorý vydal životopisy Jána Francisciho a Štefana Marka Daxnera od Júliusa Bottu, *Pamätnosti gemersko-malohontské* od Samuela Tomášika a vydával aj tri ročníky týždenníka *Gemer-Malohont*. Spomeňme aj ďalšie – v Kremnici vydali životopis Ďurka Langsfelda, v Bardejove umelecké pohľadnice z Bardejova, v Banskej Bystrici sériu pohľadníc na pamiatku Andreja Sládkoviča. Vranovský odbor vydával počas troch rokov týždenník *Zemplínska Stráž*. Na miestnej úrovni spolupracovali matičné odbory aj s osvetovými zbormi, so Živenou, Československým Červeným krížom, Slovenskou ligou a podobne.³² Niektoré MO na seba preberali aj úlohy okresných osvetových zborov.³³

Podnety zdola

Miestne odbory predkladali na zasadnutia Výboru MS mnohé požiadavky, podnety, pripomienky a návrhy na zdokonaľovanie spolkových záležitostí. Tak napríklad na júlovom zasadnutí v roku 1921 prijali nasledovné návrhy MO, ktoré sa úspešne zrealizovali – MO ponechať dvadsaťpäťpercentnú časť zo získaných členských príspevkov, ktoré sa dovtedy v plnej výške odvádzali do ústredia (návrh MO v Banskej Bystrici), vydávať ročenku o činnosti MS (spoločný návrh MO v Košiciach a Zlatých Moravciach), obnoviť vydávanie *Slovenských pohľadov* s redaktorstvom Štefana Krčméryho (MO v Ružomberku).³⁴

Zástupcovia MO sa mimo valných zhromaždení MS stretávali aj na zasadnutiach delegátov MO MS. Zasadnutia MO sú dodnes málo známou a nespracovanou kapitolou v dejinách Matice slovenskej. Dokonca aj pri archívnom spracovaní zlá identifikácia dokumentov zapríčinila, že niekoľko zápisníc zo zasadnutí delegátov MO konaných v Martine, bolo nesprávne zaradených pod agendu MO MS v Martine. Zápisnice zo zasadnutí delegátov MO prinášajú cenné informácie i zaujímavosti z vývoja členského hnutia. Delegáti z MO sa svojimi podnetmi podieľali na zdokonaľovaní spolku, ktoré predkladali na svojich zhromaždeniach. Podnety zdola výrazne prispievali k rozvoju MS, čo ocenil aj Hronský: „Z roka na rok tí, čo prichodili na výročné zasadnutia, prinášali nové myšlienky do činnosti MS, otvárali nové cesty, odovzdávali nové pozdravy zo

32 KRČMÉRY, Š. (ed.). *Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 1923*, s. 54-58, 78, 79.

33 KRČMÉRY, Š. (ed.). *Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 1923*, s. 18.

34 AMS, f. MS II, inv. č. 1, Zápisnice 1919 – 1936, Výbor MS 27. a 28. 7. 1921.

všetkých strán Slovenska, a najmä nové posilnenia pre všetkých oddaných pracovníkov MS. Len tak mohla vzrastať Matica slovenská.“³⁵

Vývoj členskej základne v období prvej ČSR

Štatistický vývoj členského hnutia podrobne mapuje tabuľka *Vývoj členskej základne Matice slovenskej v rokoch 1919 – 1951*, vyhotovená na základe údajov vo výročných správach, ktoré uvádzajú aktuálny stav ku koncu daného kalendárneho, resp. spolkového roka. Tabuľka zachytáva údaje o počtoch členstva a MO MS. Pri členstve sú uvedené počty čestných, zakladajúcich, riadnych a podporujúcich členov a súhrnný počet všetkých členov. Ročný prírastok členov predstavuje čistý prírastok členov po odpočítaní úbytku členstva. Ďalšia časť tabuľky zachytáva vývoj MO a udáva počet nových MO, úbytok MO a počet aktívnych MO koncom roka.

V prvom spolkovom roku 1919/1920 vstúpilo do radov MS 1 275 členov a bolo založených 25 MO MS. Nárast členskej základne úspešne pokračoval aj v ďalšom období a už koncom roka 1923 evidovali v matičnom ústredí 77 funkčných MO a 8 439 členov. Paralelne so vznikom nových MO niektoré prestali vyvíjať činnosť a zanikli, niektoré z nich sa časom obnovili. Do konca roka 1923 ukončilo svoju činnosť 9 MO, ktoré zanikli z rôznych dôvodov – tzn. že v tomto období vzniklo, respektíve pôsobilo 86 MO.³⁶ Po valnom zhromaždení v auguste 1923, v roku jubilejných matičných osláv spojených s odhalením pomníka na hrobách národovcov Pavla Mudroňa a Andreja Halašu, za osobnej účasti prezidenta ČSR Tomáša G. Masaryka a ďalších ministrov, zaznamenali v ústredí „... značný vzrast záujmu o Maticu slovenskú v najširšej verejnosti i v zahraničí.“³⁷

V roku 1927 zaznamenávame čistý prírastok len 270 členov, aj keď do matičných radov vstúpilo celkom 1 215 nových členov. Pokles oproti predchádzajúcemu obdobiu zapríčinila prvá revízia členstva, ktorá vylúčila neplatiacich, nezvestných a zomrelých členov.³⁸ Podobne postupovali v ústredí aj v ďalších rokoch. V štatistike členstva v roku 1928 uviedli len členov so zaplateným členským poplatkom za rok 1928, čo zapríčinilo päťtisícový úpadok, no viacero MO sa omeškalo s vyúčtovaním.³⁹ Tieto postupy len dokumentujú, že Matica aktívne pracovala so svojim členstvom, nemala papierových členov a prehľadne evidovala odvádzanie členských poplatkov. Samozrejme, postupovali prísne, berúc do úvahy výdavky na členské podiely. Podobne pristúpili k uvedeniu pravidelne platiacich členov aj v nasledujúcom roku 1929.⁴⁰ Vysoký nárast vznikajúcich MO sledujeme počas prvých štyroch spolkových rokov. V nasledujúcich desiatich rokoch vznikali nové MO len sporadicky, ročne od dvoch do siedmich, a celkový počet sa pohyboval na úrovni 90 MO.

35 HRONSKÝ, Jozef Ciger. Výročné zhromaždenie Matice slovenskej. In *Slovensko*, roč. 4, 1937 – 1938, č. 9, s. 130.

36 KRČMÉRY, Š. (ed.). *Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 1923*, s. 8, 9, 56-57, 77.

37 KRČMÉRY, Š. (ed.). *Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 1923*, s. 25, 26.

38 KRČMÉRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1927*, s. 8, 9.

39 KRČMÉRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1928*, s. 5.

40 KRČMÉRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1929*, s. 5.

Po desaťročnom účinkovaní s prichádzajúcimi tridsiatymi rokmi doľahla na funkcionárov MO vyčerpanosť z mnohostrannej a permanentnej činnosti, no pociťovali aj slabú angažovanosť mladších ročníkov: „*Ako vôbec temer vo všetkých miestnych spolkoch, i v niekoľkých miestnych odboroch matičných bolo badať tohto roku istú ochablosť; skúsení vodcovia, predsedovia a tajomníci odborov ponosujú sa na mnohostrannú zaujatosť a na vyčerpanosť, z mladšieho pokolenia do vedenia odborov ešte len málo pribudlo. Jednako niektoré miestne odbory vykazujú i r. 1930 peknú činnosť ľudovýchovnú.*“⁴¹

Štatisticky významným bol rok 1933, počas ktorého vzniklo až 69 nových MO, ani jeden nezanikol a celkovo sa počet aktívnych MO zvýšil na 159. Zásľuhu na tom malo viacero faktorov, okrem zriadenia členského oddelenia v roku 1933 boli významným mobilizačným prvkom udalosti v Matici slovenskej okolo Pravidiel slovenského pravopisu v roku 1932, ktoré oslovili širšiu slovenskú verejnosť. Nárast členskej základne a MO pokračoval raz v menšom, inokedy vo väčšom meradle aj v ďalšom období.

Nové metódy práce v tridsiatych rokoch

Organizácia členskej základne v dvadsiatych rokoch pritom nebola silnou stránkou Matice. V matičnom ústredí v Martine sa MO nevenovala až taká systematická pozornosť. Členská základňa preto svojím počtom nepresahovala iné spolky. Zo strany vedenia sa síce vyvíjala aktivita na vytvorenie pracovného miesta organizačného referenta pre členskú základňu dlhšie obdobie, no vyhlásené konkurzy neprinášali uspokojujúce výsledky. Príčinou bola zrejme úzka špecializácia vtedajších intelektuálnych elít obklopených okolo Matice na vedecké, spisovateľské, umelecké a iné profesie.

Výrazný posun nastal v roku 1933 zriadením *Členovského odboru* ako samostatného oddelenia v matičnom ústredí, ktoré sa výlučne venovalo členskej základni a udržiavalo s ňou neustály kontakt.⁴² V matičnom ústredí sa v priebehu roka 1934 postupne utužila disciplína, vykonali revíziu členstva, zaviedli jednotné členstvo v odboroch, štvrtročnú kontrolu evidencie, najmä však platenie členského v prvom štvrtroku. Začiatkom tridsiatych rokov si začali uvedomovať, že „*podmienkou zdravého rozvoja každého spolku, tým viac takého veľkého spolku, ako je Matica slovenská, je dobrý organizmus, dobrá spolková administratíva. Preto prvou snahou bolo zlepšenie členovskej administratívy. Východiskom k tomuto podujatiu nemohlo byť nič iného, ako zhotovenie nových kartoték. Starej členovskej kartotéky použilo sa na abecedný index. Takto sme doplnili celkovú evidenciu členstva, ktorá je dnes v uspokojivom stave. Prepisovaním kartoték súčasne sa skontroloval nielen číselný stav členstva, pričom sa ukázalo, že značné percento tvoria takzvaní matrikovi členovia, ale sa odstránili aj zastaralé finančné neporiadky v platení členského*“.⁴³ Zrušila sa dovtedajšia možnosť členov organizovať sa buď v miestnych odboroch, alebo v matičnom ústredí. Členovia evidovaní v ústredí, ktorí bývali v sídlach odborov, mali prejsť do evidencie MO. Podobne každý nový člen, v ktorého bydlisku

41 KRČMÉRY, Š. – KLAČKO, R. (eds.). *Rok Matice slovenskej 1930*, s. 13.

42 WINKLER, T. – ELIÁŠ, M. a kol. *Matica slovenská : dejiny a prítomnosť*, s. 282.

43 Snemovanie Matice slovenskej. In *Slovensko*, 1935, máj-jún-júl, s. 207.

pôsobil MO, mal byť bez výhrad zaradený do MO.⁴⁴ V ústredí mali evidovať len takých členov, ktorí často menili trvalý pobyt, ako napríklad vojaci a študenti, a takých, ktorí vo svojej obci nemali MO.⁴⁵

V ústredí Matice slovenskej v Martine považovali MO za svoju súčasť, no pre štátne orgány boli samostatnými právnymi jednotkami a bez úradne potvrdených stanov pre nich z právneho hľadiska neexistovali. Začiatkom tridsiatych rokov v ústredí MS vypracovali stanovy pre miestne odbory, ktoré si MO dodatočne potvrdzovali. Okrem stanov mali na úrady doložiť aj okolkovanú zápisnicu z valného zhromaždenia a mená funkcionárov s ich adresami a zamestnaním. Stanovy miestnych odborov boli jednotné, do vopred vytlačeného hárku mali doplniť len svoje sídlo.⁴⁶

V tridsiatych rokoch začali v Matici vydávať moderný ilustrovaný časopis *Slovensko* s rubrikou Organizačné zvesti určenej pre členskú základňu, ktorá v ňom vychádzala v rokoch 1934 – 1943. Od septembra 1934 vychádzal časopis v mesačnej periodicite a okrem členstva sa zameriaval aj na širokú verejnosť. Na stránkach časopisu prinášali informácie o aktivitách spolku, významných udalostiach, propagovali matičnú myšlienku i jej knižné vydania, prinášali informácie o stave členskej základne, uverejňovali v ňom súhrnné výročné správy, vrátane organizačných pokynov pre MO MS, no aj o ich podujatiach. Časopis vychádzal s nákladom až do tridsaťtisíc výtlačkov, pričom členstvo ho získavalo zdarma. V jeho vydávaní sa pokračovalo aj napriek tomu, že bol stratovým. Pre Maticu mal všestranný význam pre svoj propagačný a agitačný cieľ. Vydania časopisu adresovali vo veľkom aj Slovákom žijúcim v zahraničí, samozrejme, na náklady Matice slovenskej.

Koncom tridsiatych rokov tajomník Hronský charakterizoval postupný nárast členstva nasledovne: „*Nový vzrast, ktorý je už od začiatku roku 1938 zasa značný, nie je iba nejakým obyčajným prírastkovým percentom zo štatistickej tabuľky, ale jasným svedectvom, že postać slovenských kultúrnych vecí mocnie, mohutnejú korene, slovenské sebavedomie stáva sa silnejším a kultúrne smernice MS poberajú sa takou cestou, ktorou kráčať s uspokojením rozhodnuté je slovenské svedomie, prebúdzajúce sa rovnako vo všetkých zložkách národa.*“⁴⁷

Krátke obdobie plnila Matica aj funkciu okresných osvetových zborov a miestnych osvetových komisií. Maticu slovenskú najprv výnosom z 15. decembra 1938 poverili funkciou riadenia osvetových komisií, no pre rôzne ťažkosti sa nerozvinula systematickejšia činnosť. Vzápätí výnosom z 12. januára 1940, č. 1001/40-prez., Maticu funkciou osvetových zborov pozbavili s účinnosťou od 1. februára 1940.⁴⁸ Matičiarov

44 Organizačné zvesti. In *Slovensko*, 1935, marec, s. 145; Organizačné zvesti. In *Slovensko*, 1936, máj, s. 166.

45 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1943*, s. 64.

46 WINKLER, T. – ELIÁŠ, M. a kol. *Matica slovenská : dejiny a prítomnosť*, s. 283; AMS, f. MO MS I, p. č. 310 – MO MS v MT, Korešpondencia z roku 1931; Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, pracovisko Archív Martin, f. Okresný úrad v Martine (1903) 1923 – 1945 (1963), inv. č. 333, K 433, Stanovy MO MS v Martine, korešpondencia.

47 HRONSKÝ, Jozef Cíger. Výročné zhromaždenie Matice slovenskej. In *Slovensko*, roč. 4, 1937 – 1938, č. 9, s. 132.

48 Slovenskej verejnosti, členom a spolupracovníkom Matice slovenskej. In *Slovensko*, roč. 6, 1940, č. 1-3, 21-27.

takéto rozhodnutia neznechutíli a v kultúrno-osvetovej činnosti pokračovali naďalej. Po odobratí funkcie osvetových zborov sa z radov členstva dožadovali inštrukcií, ako sa zachovať k osvetovým komisiám. Správca MS Jozef Cíger-Hronský zafinoval všeobecné nadčasové pokyny pre MO o širšej spolupráci, ktoré sú platné dodnes: „*Dobrý maticiar nebude sa ani mnoho spytovať, všade bude, kde ide o zdravého slovenského maticného ducha, každému podá pomocnú ruku, u koho mu je jasné, že kráča tou istou cestou, ako sa poberá maticná práca, a to isté chce dosiahnuť, čo je cieľom Matice slovenskej. Ako sa kto volá, ako sa kto pokrstil, aký titul si vynášiel, na tom Matici slovenskej nezáleží a nesmie záležať ani členom a spolupracovníkom Matice slovenskej. Matici slovenskej nikdy nepôjde ani o slávu, ani o prvenstvo, ani o štatistiku, ani o pekný referát, ale o národ, o jeho povznesenie, o jeho budúcnosť, o kultúrnu tvár.*“⁴⁹

Vývoj členskej základne počas prvej Slovenskej republiky

Štyridsiate roky 20. storočia priniesli nový impulz, ktorý znásobilo nadšenie zo vzniku historicky prvého samostatného štátu Slovákov. K navýšeniu maticnej členskej základne prispelo po 14. marci 1939 zrušenie zákazu pre bezpečnostné zložky vstupovať za členov Matice. Pred týmto dátumom totiž do jej radov nemohli vstupovať príslušníci četníctva, armády a finančnej stráže, a to aj napriek tomu, že nešlo o politickú stranu, ale výlučne o kultúrnu inštitúciu.⁵⁰ Nástup nového politického režimu v roku 1939 priniesol aj negatívne javy – prenasledovanie občanov židovskej národnosti vrátane tých, ktorí boli vo svojom presvedčení maticiarmi. Podľa vnútorného obežníka MS z 28. decembra 1939, ktorý vychádzal zo zákonných noriem na obmedzenie činnosti občanov židovského vierovyznania, sa od 1. januára 1940 nepovažovali za členov MS. Počet slovenských občanov židovského vierovyznania v maticnom členstve sa odhadoval na tri percentá, čo sa aj tak považovalo za „*nadnesené*“ číslo.⁵¹ Príkladom uveďme stav v MO MS v Martine z roku 1939, ktorý mal z 840 členov 57 židovského vierovyznania, ktorí tvorili až 6,8 percenta.⁵² Tieto čísla len dosvedčujú, že títo občania mali s Maticou dobré vzťahy, ktoré boli vzájomné.

Štruktúru Matice slovenskej obohatilo zriadenie maticných sekretariátov s okresnou alebo oblastnou pôsobnosťou, presnejšie sekretariátov MO MS, ktoré preberali agendu ústredia. Prvý bol založený v roku 1934 v Bratislave, ďalšie sa zakladali v štyridsiatych rokoch v mestách s početnejšou členskou základňou.⁵³ Zriadením sekretariátov MO MS, ktoré pôsobili ako vysunuté maticné pracoviská zamerané na maticné členské hnutie, sa členstvo dostalo do bližšieho kontaktu s ústredím MS. V sekretariátoch sa koncentroval maticný život a mnohé členské záležitosti sa tak vybavovali „*doma*“. Medzi ich hlavné úlohy patrilo kolportovanie maticných knižných podielov pre členov, inkasovanie príspevkov,

49 HRONSKÝ, Jozef Cíger. Ako sa zachovať k Miestnym osvetovým komisiám. In *Slovensko*, roč. 6, 1940, č. 11-12, s. 160-161.

50 Organizačné zvesti. In *Slovensko*, roč. 5, 1939, č. 6-8, jún-júl-august, s. 100.

51 WINKLER, T. – ELIÁŠ, M. a kol. *Matica slovenská : dejiny a prítomnosť*, s. 144.

52 MADURA, P. *Miestny odbor Matice slovenskej v Martine v rokoch 1919 – 1950 : Prvé ohnivo maticnej reťaze*, s. 45, 116.

53 WINKLER, T. – ELIÁŠ, M. a kol. *Matica slovenská : dejiny a prítomnosť*, s. 282.

obstarávanie organizačných prác, zvyšovanie členstva a poskytovanie informácií z matičného diania. Roku 1942 mala Matica už desať sekretariátov, a to v Bratislave, Trnave, Novom Meste nad Váhom, Považskej Bystrici, Nitre, Žiline, Martine, Ružomberku, Spišskej Novej Vsi a Prešove.⁵⁴ V roku 1943 dokonca pribudol sekretariát v rumunskom Nadlaku.⁵⁵ Sieť sekretariátov sa rozširovala, resp. znižovala aj v ďalšom období.

Systematická starostlivosť o členskú základňu, nové metódy práce, neustála metodicko-inštruktážna aktivita, starostlivý kontakt s členstvom, odborníci v riadiacich funkciách a profesionálne vykonávaná práca zamestnancov v matičnom ústredí začali prinášať svoje ovocie. Rok 1942 bol pre Maticu rekordný v počte získania nových členov. Do jej radov vstúpilo 11 335 nových členov a v tomto roku členská základňa Matice presiahla 50-tisícovú hranicu. Tak si v matičnom ústredí predsavzali nový cieľ – dosiahnuť stotisícovú členskú základňu. O úspešnom roku 1942 v ústredí spočiatku predpokladali, že tak skoro nebude prekonaný, no opak bol pravdou. Rok 1943 bol v získavaní nových členov ešte úspešnejší. Do matičných radov vstúpilo 14 930 nových členov. Do roku 1943 – roku jubilejných osláv 80. výročia založenia Matice slovenskej, 90. narodenín správcu MS Jozefa Škultétyho a 100. výročia štúrovej spisovnej slovenčiny – vstúpila Matica slovenská s heslom *V storočníci slovenčiny – 100 000 matičných členov!*⁵⁶ Stotisícovú členskú základňu sa jej podarilo dosiahnuť až po vyše desiatich rokoch.

Nárast členskej základne sa mohol dosahovať len stálym kontaktom členského oddelenia s miestnymi odbormi a aktívnou prácou funkcionárov v nich. Elán v získavaní nových členov sa prenášal do regiónov. V štyridsiatych rokoch prebiehalo medzi miestnymi odbormi „súperenie“, a to najmä medzi Bratislavou a Martinom. Aj keď sa Martin v počte obyvateľov s Bratislavou nemohol porovnávať, martinští matičiari sa nevzdávali. Mesiac matičných jubilejných osláv roku 1943 sa v Martine niesol v znamení hesla *Každý Martinčan členom Matice slovenskej*. Bratislavský MO si zas predsavzal dosiahnuť 15-tisícovú métu svojho členstva. Prírastok členov v Bratislave v roku 1943 činil 3 500 členov, zatiaľ čo v Martine získali 632 nových členov. Aj keď Martinčania nedosiahli také počty ako v Bratislave, svoje výsledky považovali za úspešné, aj vzhľadom na počet obyvateľov mesta – členmi Matice bolo vyše dvadsať percent Martinčanov, takmer štvrtina obyvateľov mesta. Podľa počtu členstva koncom roka 1943 sa na prvých desiatich miestach umiestnili Bratislava (9 536 členov), Martin (2 037), Nitra (1 402), Žilina (1 233), Banská Bystrica (1 228), Zvolen (1 162), Trnava (1 125), Spišská Nová Ves (1 052), Prešov (1 022) a Ružomberok (1 001).⁵⁷

Bohaté aktivity Matice slovenskej sa rozrástli natol'ko, že na informovanie svojho členstva obnovili vydávanie pôvodných matičných ročeniek. Prvá z nich vyšla za rok 1942 s tým, že každý člen ju dostal zadarmo.⁵⁸ V roku 1943 pristúpili k dlhodobej požiadavke z radov MO a vyhotovili členské odznaky, ktoré boli významným vonkajším symbolickým

54 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1942*, s. 53, 54.

55 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1943*, s. 52.

56 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1942*, s. 47, 48.

57 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1943*, s. 50; TAHY, Ctibor. MO MS v Turč. Sv. Martine. In *Slovensko*, roč. 10, 1944, č. 1, s. 107-109.

58 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1942*, s. 3.

prejavom príslušnosti k matičnej myšlienke. Pri príležitosti okrúhleho výročia Matice zriadili novú knižnú edíciu Žriedlo, v ktorej vychádzali prednášky organizované MO MS. Edícia vznikla v matičnom ústredí ako reakcia na slabú účasť na prednáškach MO a plnila popularizačné poslanie. Prednášky MO financované z ich rozpočtu vychádzali v Matici slovenskej v náklade okolo 5-tisíc exemplárov. Predaj za ľudové ceny, za dve až tri koruny, mal zabezpečiť ich prísun k matičnému členstvu vo väčšom meradle.⁵⁹ V edícii, ktorá vychádzala len v rokoch 1943 – 1944, vyšlo sedem zväzkov.⁶⁰ Popularizačné a ľudovovýchovné poslanie Matica plnila rôznymi formami práce.

Prehľad aktivít matičného ústredia smerom k členstvu dokumentujú viaceré štatistické údaje. V roku 1943 vyexpedovali 41 927 podielových kníh a 6 933 pohľadníc v celkovej hodnote 723 513,60 Ks. Členské oddelenie v roku 1943 prijalo 48 400 zásielok – 15 tisíc listov, 10 tisíc prihlášok a 22 tisíc objednávok na podiely. Z členského oddelenia sa vyexpedovalo celkovo 1 245 976 zásielok – knižných zoznamov, legitimácií, známok na legitimácie, podielov, pohľadníc, diplomov, bežnej korešpondencie, tlačív, obežníkov a podobne. Tieto počty rástli každým rokom.⁶¹

V priebehu rokov 1938 – 1942 vzrástol počet členov o vyše 18 tisíc, no je potrebné si uvedomiť, že v roku 1938 prišla Matica o 21 242 členov. Drvivá väčšina z nich sa nachádzala v odčlenenej južnej časti Slovenska. Do Matice tak v priebehu piatich rokov vstúpilo celkovo až 39 383 nových členov. Predstavitelia Matice sa pýšili početnou, no hlavne aktívnou členskou základňou, ktorá si zodpovedne plnila členské povinnosti. O tom, že to v Matici „žilo“, svedčí aj to, že neplatičov z radov členstva vylučovali. V roku 1939 Správa MS prijala ďalšie rozhodnutie o vykonaní revízie. Členovia s trojročným nedoplatkom členského, ktorí nereagovali na urgencie, sa mali vyradiť. Tak napríklad v roku 1941 vylúčili až 7 429 členov, no v roku 1942 už len 2 442. Rady členstva rástli aj napriek vylučovaniu neaktívnych členov vzostupne. Väčší úbytok podporujúcich členov v roku 1942 a 1943 zapríčinilo ich preregistrovanie do riadneho členstva.⁶²

Vojnové udalosti v roku 1944 a vypuknutie Slovenského národného povstania utlmili celkovú činnosť MS, čo sa odrazilo aj na príleve nového členstva, ktorý sa znížil oproti dvom predchádzajúcim rokom. Aktivita v odboroch sa v druhom polroku minimalizovala, no napriek povstaleckým udalostiam sa podarilo presiahnuť 70-tisícovú hranicu členstva.⁶³ Pre funkcionárov MO vydali v roku 1944 praktickú príručku *Úprava na zakladanie a vedenie miestnych odborov Matice slovenskej*.⁶⁴

V roku 1943 síce udelili čestné členstvo Jozefovi Škultétymu, no štatistické tabuľky za rok 1943 to neuvádzajú. Ten sa v nich objavuje až v ročenke za rok 1945 pri stave členstva k 1. januáru 1945. Skutočný stav členstva k 31. decembru 1944 uvádzame 70 582

59 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1943*, s. 51, 52.

60 LIBA, P. *Vydavateľské dielo Matice slovenskej. Bibliografia s prehľadom*, s. 411.

61 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1943*, s. 67.

62 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1942*, s. 48, 49; *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1943*, s. 64.

63 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1944*, s. 30, 35, 41.

64 *Úprava na zakladanie a vedenie miestnych odborov Matice slovenskej*. Martin : Matica slovenská, 1944. 40 s.

členov, vrátane čestného člena.⁶⁵ Čestné členstvo sme za rok 1943 nedoplnili z dôvodu otázného vyškrtnutia Škultétyho zo zakladajúcich členov, ktorým zrejme ostal naďalej.

Rokom 1944 sa začínajú prvé sporné údaje pri počte aktívnych MO ku koncu kalendárneho roka. Koncom roka 1943 evidovali v ústredí 289 MO, ku ktorým v ďalšom roku pribudlo 12 nových a 1 zanikol, čo je v prepočte spolu 300 MO. Ročenka však nesprávne uvádza počet 301, čo spôsobilo zlé prepočty v nasledujúcich rokoch.⁶⁶ Nami uvádzaný počet aktívnych MO ku koncu kalendárneho roka v porovnaní s údajmi v správach o činnosti je rozdielny v rokoch 1945⁶⁷, 1946⁶⁸, 1947⁶⁹, 1948⁷⁰, 1949⁷¹ a 1950⁷². Naše prepočty v štatistickej tabuľke vychádzali od čísla 300, ku ktorému sme pripočítavali, resp. odpočítavali založené a zrušené MO tak, ako boli uvádzané vo výročných správach. V roku 1951 bol rozdiel v troch MO.

Vývoj členskej základne po roku 1945

Po vojnových rokoch sa činnosť rozbiehala ťažšie, obnovoval sa kontakt ústredia s MO, zvolávali sa reorganizačné valné zhromaždenia, volili noví funkcionári, zisťovali sa škody na majetku. V ústredí sa venovali najmä revízií členstva, inkasovaniu omeškaných členských príspevkov a realizovali akcie na rozšírenie členstva a MO. Od roku 1945 si členstvo mohlo vyzdvihnúť podielové knihy okrem sekretariátov aj vo vybraných

65 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1945. Zpráva o Valnom zhromaždení Matice slovenskej r. 1945*, s. 33.

66 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1944*, s. 38.

67 Stav k 1. januáru 1945 mal byť 300 MO (namiesto uvádzaných 301). Počas roka 1945 pribudlo 35 MO, žiaden nebudol. Stav k 31. decembru 1945 mal byť 335 MO (namiesto uvádzaných 336). In *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1945. Zpráva o Valnom zhromaždení Matice slovenskej r. 1945*, s. 43.

68 Stav k 1. januáru 1946 mal byť 335 MO (namiesto uvádzaných 336). Počas roka 1946 pribudlo 54 MO, žiaden nebudol. Stav k 31. decembru 1946 mal byť 389 MO (namiesto uvádzaných 390). In *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1946*, s. 72.

69 Stav k 1. januáru 1947 mal byť 389 MO (namiesto uvádzaných 390). Počas roka 1947 pribudlo 60 MO a ubudlo 22 MO. Stav k 31. decembru 1947 mal byť 427 MO (namiesto uvádzaných 428). In *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1947*, s. 72.

70 Stav k 1. januáru 1948 mal byť 427 MO (namiesto uvádzaných 428 v správe za rok 1947. Správa za rok 1948 už dokonca uvádza počet 424, no na s. 79 sa už opäť hovorí o 428 MO). Počas roka 1948 pribudlo 59 MO a ubudlo 41 MO. Stav k 31. decembru 1948 mal byť 445 MO (namiesto uvádzaných 442). Pri prepočte už dokonca vychádzali od čísla 424, namiesto 428); Rok 1948 je príkladný na zverejňované nepresnosti, ktoré zapríčinili zlé počty alebo preklepy. Správa za rok 1948 uvádza, že na Slovensku pôsobilo 389 MO a ďalších 53 MO v Čechách a na Morave – spolu 442 MO. Za týmito súhrnnými výkazmi je uvedený zoznam MO podľa okresov, no po ich prepočítaní sa údaje nezhodujú s predošlým súhrnom. Po prepočítaní sme došli k týmto počtom: na Slovensku 393 MO, v Čechách a na Morave 54 MO, spolu 447 MO. In *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1948*, s. 72, 74-76, 79.

71 Stav k 1. januáru 1949 mal byť 445 MO (namiesto uvádzaných 442). Počas roka 1949 pribudlo 533 MO a ubudlo 5 MO. Stav k 31. decembru 1949 mal byť 973 MO (namiesto uvádzaných 970). In *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1949*, s. 42.

72 Stav k 1. januáru 1950 mal byť 973 MO (namiesto uvádzaných 970). Počas roka 1950 pribudlo 149 MO a ubudlo 367 MO. Stav k 31. decembru 1950 mal byť 755 MO (namiesto uvádzaných 758). In AMS, f. MS II, inv. č. 1, p. č. 389, ročník 1950, Správa o činnosti za rok 1950.

kníhkupectvách.⁷³ V povojnových rokoch mali plné ruky práce najmä s revíziou členstva. Medzi členmi sa nachádzalo mnoho padlých, nezvestných, so zmenou trvalého bydliska, viacero MO ostalo opustených. Hlavným cieľom bolo usporiadať pomery a rozprúdiť život v MO. Od roku 1946 začínali vstupovať do matičného členstva robotnícke a roľnícke vrstvy obyvateľstva.⁷⁴

Vo vzťahu k členskej základni sa opätovne hľadali nové formy a metódy práce. Pre lepšiu propagáciu a informovanosť zaviedli od 13. marca 1946 pravidelnú týždennú rozhlasovú reláciu Zvesti Matice slovenskej. Jej obsahom bola ideová prednáška, druhú časť tvorili pokyny pre MO MS a aktuality z matičného diania. V matičnom ústredí zriadili v roku 1946 oddelenie ľudovýchovnej tlače na šírenie účinnej a cenovo dostupnej ľudovýchovnej tlače. V rámci nej začali od 1. júla 1946 vydávať časopis *Matičné čítanie*, ktorého záujmovou skupinou boli široké vrstvy obyvateľstva. Tie mali osloviť aj *Matičný kalendár* na rok 1947 a knižná edícia Praktická knižnica Matičného čítania na vydávanie finančne dostupných a odbornou-popularizačných kníh.⁷⁵ V roku 1947 členský sektor začal vydávať informatívny časopis pre členské hnutie *Matičné zvesti* a zriadila sa ďalšia edícia Prednášky a úvahy. Jednou z najväčších matičných podujatí bola akcia Pomáhajme navráteným Slovákom, ktorého organizácia spadala pod členský sektor.⁷⁶ V obciach s menším počtom členov začali v roku 1947 zakladať matičné družiny. Tieto voľné nespolkové združenia vznikali v miestach s nevhodnými podmienkami na založenie MO a boli akosi prípravou na neskoršie založenie MO. Na čele družiny stál dôverník, ktorý vyberal členské príspevky, získaval nových členov, predplatiteľov časopisov, rozširoval matičné vydania a plnil ďalšie úlohy. V prvom roku sa podarilo založiť sedem družín.⁷⁷

Slabý čistý prírastok členov v rokoch 1947 a 1948 zapríčinila revízia členstva a vyradovanie neplatičov. Roku 1948 síce zaznamenávame pomerne malý prírastok členov, ktorý vznikol zrušením členstva až 8 399 neplatičom, no naproti tomu vstúpilo do jej radov 8 577 nových členov. Začiatkom roka 1948 umrel jediný čestný člen MS Jozef Škultéty.⁷⁸

Výrazným medzníkom v roku 1948 bolo zlúčenie, respektíve pričlenenie Slovenskej ligy do štruktúry Matice slovenskej. Pričlenením Ligy prešiel do Matice aj jej týždenník *Náš národ*, orientovaný na potreby južného Slovenska.⁷⁹ V súvisi s pričlenením Slovenskej ligy zorganizovali v decembri 1948 Vianočný týždeň Matice slovenskej, počas ktorého sa v 27 okresoch južného Slovenska založilo 373 MO. V čase od 12. do 18. decembra vznikali desiatky MO zlúčením, respektíve pretvorením miestnych zborov Slovenskej ligy

73 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1945. Zpráva o Valnom zhromaždení Matice slovenskej r. 1945*, s. 41, 42, 50, 51.

74 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1946*, s. 68, 69; *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1947*, s. 69, 71, 72.

75 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1946*, s. 83, 85, 86.

76 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1947*, s. 98-115.

77 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1947*, s. 84, 85.

78 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1948*, s. 58, 59, 65.

79 *Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1948*, s. 91, 92.

na MO MS alebo založením nových MO MS. Tieto údaje však nepreniesli do súhrnných počtov za rok 1948, ale až o rok neskôr.⁸⁰

Významným a zároveň rekordným rokom pre nárast členskej základne sa stal rok 1949, v ktorom pribudlo až 533 MO MS a vyše 15 tisíc členov. Výrazný nárast členskej základne spočíval v završení procesu začlenenia Slovenskej ligy do Matice. Koncom roka 1949 evidovali v ústredí celkovo 97 019 členov a 973 MO MS. Na výborovom zasadnutí MS 22. decembra 1949 prijali pre miestne odbory nové stanovy.⁸¹

Organizačné zmeny v matičnom ústredí v rokoch 1949 – 1953 menili Maticu slovenskú na osvetový ústav. Miestne odbory sa vo svojej činnosti mali venovať starostlivosti o ochotnícke divadlá, zborový spev, hudobné krúžky, tanečné skupiny a podobné aktivity – národný prvok sa z aktivít vytrácal. Nová ideológia socializmu so sebou priniesla nových „hrdinov“, nové významné udalosti a medzníky. Po februárových udalostiach v roku 1948 nasledovalo systematické okliešťovanie pôsobnosti Matice slovenskej. Počas roka 1950 prestal pôsobiť Výbor Matice slovenskej, valné zhromaždenie stratilo funkciu najvyššieho výkonného orgánu MS a rozhodlo sa o zániku vedeckej činnosti v MS. O zániku členskej základne MS rozhodli 21. marca 1950 na zasadnutí Kultúrno-propagačnej komisie ÚV KSS v Bratislave.⁸²

Rok 1950 sa stal pre vývoj členského hnutia rekordným a to aj napriek tomu, že sa plánoval zánik matičného spolkového hnutia. V matičnom ústredí evidovali počas roka až 1 125 MO, čo je doterajší najvyšší počet MO a členská základňa prvýkrát presiahla stotisícovú hranicu. Ďalší rozmach členského hnutia sa stal neaktuálny, začala sa uplatňovať stratégia prechodu Matice na štátnu ustanovizeň a zrušenie jej spolkového charakteru: „... MS v roku 1950 nastúpila cestu faktickej premeny na predpokladaný štátny ústav pre výchovu ľudu pri Povereníctve informácií a osvetu so súčasným postupným zaníkaním jej spolkového charakteru, zvýrazneného predovšetkým v miestnych odboroch a v členstve. [...] V tejto nevyjasnenej situácii miestne odbory v činnosti ochabovali a nastal v nich proces rozkladu.“ Správa MS v novej situácii rozhodla o zrušení 367 neaktívnych MO a o predbežnom ponechaní ostatných 758⁸³ MO do 31. decembra 1950. V tomto období MO už síce zanikali, no aj v tomto roku sme zaznamenali prírastok v počte 149 nových MO. Členská základňa MS k 31. decembru 1950 dosiahla 100 915 členov. V roku 1950 sa prerušili všetky práce v oblasti evidencie členstva. Zatiaľ čo začiatkom roka 1950 v pracovalo v „členskom sektore“ dvadsaťdva osôb, koncom roka už len štyri osoby.⁸⁴

Hlavnou úlohou oddelenia spolkovej služby – bývalého členského sektora – na rok 1951 bolo s postupnou premenou Matice na štátny ľudovýchovný ústav zrušenie jej spolkového charakteru, ktorý spočíval v MO a členstve. „Pri zrušovaní miestnych odborov pokračovalo sa tak, že tieto boli vyzvané, aby sa včlenili do niektorej miestnej zložky revolučnej masovej organizácie...“ V prípade jej absencie v obci mali prechodne

80 Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1948, s. 11, 12, 25, 79, 80.

81 Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1949, s. 4, 8, 42.

82 WINKLER, T. – ELIÁŠ, M. a kol. *Matica slovenská : dejiny a prítomnosť*, s. 169, 312-320.

83 Stav MO k 1. januáru 1951 podľa správy o činnosti. V našom prepočte bolo aktívnych 755 MO.

84 AMS, f. MS II, inv. č. 1, p. č. 389, ročník 1950, Zpráva o činnosti za rok 1950.

pokračovať v osvetovej činnosti. Na túto výzvu zareagovala zo 758⁸⁵ MO len časť – 186 MO súhlasilo so začlenením do masových organizácií a 60 MO chcelo pokračovať v osvetovej činnosti. Likvidácia väčšej časti MO sa mala diať v réžii miestnych a okresných národných výborov, no tie ju do stanoveného termínu 30. septembra 1951 a napokon ani do konca roka 1951 nedokončili. Administratívno-majetková likvidácia MO MS sa konala podľa smerníc prijatých 24. februára 1951 na zasadnutí Správneho zboru MS. Miestne odbory Matice slovenskej prestali pôsobiť k 31. augustu 1951. Podobne ukončilo svoju činnosť k 30. septembru 1951 aj oddelenie spolčkovej služby MS. Rokom 1951 „*miestne odbory MS a členstvo MS prestali jestvovať*“.⁸⁶

Problematika, pôsobenie a aktivity miestnych odborov v regiónoch nie sú podnes odborné spracované a nie je zhodnotený ani ich historický význam. Obdobie prvej polovice 20. storočia je významné aj vzhľadom na ich doteraz najdlhšie pôsobenie. Pred zlikvidovaním spolčkovej základne mala Matica v roku 1950 až 1 125 MO a viac ako stotisíc členov. V roku 1954 prestala Matica slovenská existovať ako spolok a po poštátnení plnila úlohy národnej knižnice a knihovedného ústavu. Členská základňa bola opätovne obnovená na istý čas v roku 1968 a znova až po roku 1989.

Vývoj členskej základne Matice slovenskej v rokoch 1919 – 1951									
Rok	Čestný člen	Zakladajúci členovia	Riadni členovia	Podporujúci členovia	Súhrnný počet členov	Ročný prírastok členov	Počet nových MO	Úbytok MO	Počet aktívnych MO
1919/1920		273	826	176	1 275	1 275	25	0	25
1920/1921		360	2 768	854	3 982	2 707	29	0	54
1921/1922		408	4 464	1 226	6 098	2 116	16	2	68
1922/1923		428	5 714	1 521	7 663	1 565	14	5	77
2. polrok 1923		442	6 327	1 670	8 439	776	2	2	77
1924		459	7 394	1 637	9 490	1 051	4	1	80
1925		475	9 118	2 104	11 697	2 207	7	1	86
1926		518	10 100	2 354	12 972	1 275	5	1	90
1927		515	10 195	2 532	13 242	270	3	3	90
1928		535	7 245	881	8 661	-4 581	6	6	90
1929		560	7 923	815	9 298	637	5	3	92
1930		573	9 639	851	11 063	1 765	3	5	90
1931		582	10 615	867	12 064	1 001	4	3	91
1932		594	13 260	876	14 730	2 666	1	2	90
1933		606	20 985	881	22 472	7 742	69	0	159
1934		647	20 870	857	22 374	-98	3	0	162
1935		658	24 298	838	25 794	3 420	25	1	186
1936		677	28 700	770	30 147	4 353	16	3	199

85 Stav MO k 1. januáru 1951 podľa správy o činnosti. V našom prepočte bolo aktívnych 755 MO.

86 AMS, f. MS II, inv. č. 1, p. č. 345, ročník 1951, Zpráva o činnosti Oddelenia spolčkovej služby MS za r. 1951.

1937		687	29 865	679	31 231	1 084	6	0	205
1938		679	33 586	667	34 932	3 701	10	18	197
1939		641	39 070	632	40 343	5 411	28	9	216
1940		636	41 267	454	42 357	2 014	19	3	232
1941		551	43 250	379	44 180	1 823	26	2	256
1942		592	52 241	240	53 073	8 893	17	4	269
1943		810	64 521	141	65 472	12 399	21	1	289
1944	1	879	69 648	54	70 582	5 110	12	1	300
1945	1	947	73 083	52	74 083	3 501	35	0	335
1946	1	1 123	79 143	35	80 302	6 219	54	0	389
1947	1	1 186	79 943	32	81 162	860	60	22	427
1948		1 363	79 952	25	81 340	178	59	41	445
1949		1 477	95 513	29	97 019	15 679	533	5	973
1950					100 915	3 896	149	367	755

Pramene a literatúra

HRONSKÝ, Jozef Cíger. Výročné zhromaždenie Matice slovenskej. In *Slovensko*, roč. 4, 1937 – 1938, č. 9, s. 130-132.

HRONSKÝ, Jozef Cíger. Ako sa zachovať k Miestnym osvetovým komisiám. In *Slovensko*, roč. 6, 1940, č. 11-12, s. 160-161.

KRČMÉRY, Štefan (ed.). *Päť rokov Matice slovenskej 1919 – 1923*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1924. 119 s.

KRČMÉRY, Štefan (ed.). *Tri roky Matice slovenskej 1924 – 1926*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, b. d. 187 s.

KRČMÉRY, Štefan – KLAČKO, Rudolf (eds.). *Rok Matice slovenskej 1927*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská a Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1928. 120 s.

KRČMÉRY, Štefan – KLAČKO, Rudolf (eds.). *Rok Matice slovenskej 1928*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská a Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1929. 125 s.

KRČMÉRY, Štefan – KLAČKO, Rudolf (eds.). *Rok Matice slovenskej 1929*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1930. 48 s.

KRČMÉRY, Štefan – KLAČKO, Rudolf (eds.). *Rok Matice slovenskej 1930*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931. 56 s.

KRČMÉRY, Štefan – KLAČKO, Rudolf (eds.). *Rok Matice slovenskej 1931*. Turčiansky Sv. Martin : Tlačou Novej kníhtlačiarne, 1932. 44 s.

MADURA, Pavol. *Miestny odbor Matice slovenskej v Martine v rokoch 1919 – 1950 : Prvé ohnivo matičnej reťaze*. Martin : Matica slovenská, 2019. 134 s.

Matica slovenská. Štvrtý rok. 1922–1923. Martin : Matica slovenská a Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1923. 12 s.

Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1942.
Martin : Matica slovenská, 1943. 63 s.

Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1943.
Martin : Matica slovenská, 1944. 45 s.

Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1944.
Martin : Matica slovenská, 1945. 45 s.

Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1945.
Zpráva o Valnom zhromaždení Matice slovenskej r. 1945. Martin : Matica slovenská,
1946. 126 s.

Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1946.
Martin : Matica slovenská, 1947. 132 s.

Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1947.
Martin : Matica slovenská, 1948. 170 s.

Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1948.
Martin : Matica slovenská, 1949. 153 s.

Rok Matice slovenskej : Zpráva o činnosti Matice slovenskej za rok 1949.
Martin : Matica slovenská, 1950. 78 s.

WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal a kol. *Matica slovenská : dejiny a prítomnosť.* Bratislava : Matica slovenská, 2003. 495 s. ISBN 80-7090-694-4.

Archívy

Archív Matice slovenskej v Martine

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči,
pracovisko Archív Martin

Periodiká

Národné noviny – 1919

Slovensko – 1935 – 1940, 1944

Matica slovenská Members in the Years 1919–1951

Pavol Madura

SUMMARY

In addition to the centenary of the Matica slovenská revival in 1919, we also commemorate another major event. One hundred years ago, the first regional branches began to be organized on Matica's grounds—the local branch offices of the Matica slovenská. Members used to get together there. Local branch offices, scattered throughout Slovakia and also abroad, became the centres of Matica life as well as of cultural and educational activities in the regions. The study states MS membership numbers of the

first half of the 20th century in chronological order. Already at the second MS Committee meeting on October 17, 1919, a proposal by Štefan Krčméry, the Secretary of Matica slovenská, to establish local branch offices was adopted. Historically the first Matica slovenská Local Branch Office was established at the seat of Matica slovenská in Martin on November 2, 1919. Following the example of the town Martin, other local branch offices were being established throughout Slovakia. Membership in Matica slovenská brought several member benefits, but the main motive for joining the ranks of Matica slovenská was the idea of Matica and national conviction. In 1933, after the establishment of a workplace, exclusively dedicated to membership, a significant shift occurred. Systematic care for the membership, new methods of work, and professionally performed work by employees at the seat of the Matica began to bear fruit and the membership grew. The year 1950 brought the largest membership increase, despite the fact that the suppression of the Matica's associational movement was planned. During the stated year, Matica registered as many as 1,125 LBOs, and the membership exceeded the 100,000 mark for the first time. Matica membership and local branch offices ceased to operate on August 31, 1951. The issues, work and activities of local branch offices in the regions have not been yet entirely professionally processed and their cultural and historical significance has not been properly assessed either. The period of the first half of the 20th century is important also because of the LBO's longest-lasting operational activities so far. The membership was reinstated for a short time in 1968 and again only after 1989.

Matica slovenská počas Slovenskej republiky 1939 – 1945

Peter Mulík

Interpretácia dejín 2. polovice 20. storočia je trvalo silne podmienená výsledkami 2. svetovej vojny. To platí všeobecne, ale na Slovensku zvlášť. Tie boli nielen politické, ale aj ideologické. Platí nepísaná zásada, že status quo, ktoré nastolili víťazi tejto vojny, je trvalo platná podmienka interpretácie dejín. Dejiny Matice slovenskej nie sú výnimkou. Historik by mal byť oslobodený od tohto tlaku a skúmať iba faktografiu. A to aj napriek tomu, že vojny sú nespornou súčasťou ľudských dejín, čo niektorí eufemisticky definujú ako pokračovanie diplomacie inými prostriedkami. V čase, keď ničivosť zbraní dosiahla možnosť zničenia ľudstva a boli pevne zadefinované ľudské práva, ani historik by nemal vnímať vojnu, víťazstvá a prehry v nej, ako jeden z prostriedkov na riešenie medzinárodných konfliktov, ani ako pozostatok čestných rytierskych súbojov, alebo nebudaj športu, kde je nutný víťaz a porazený. V moderných vojnách niet skutočných víťazov – sú iba porazení. Jediným víťazstvom by bolo, keby sa vojne predišlo. V historiografii by nemal mať miesto ani nijaký vojnový heroizmus, lebo padlí vojaci na všetkých stranách šli do vojny pod tlakom moci a najväčšími a najhroznejšími obeťami vojny je nevinné, neozbrojené civilné obyvateľstvo.

V slovenskej historiografii patrí obdobie I. Slovenskej republiky k najrozpornejšie hodnoteným dejinným periódam našich dejín. Príčinou je skutočnosť, že jej vznik a existencia boli spojené s vývojom Európy smerujúcim k druhej svetovej vojne, ba takmer celá jej existencia sa odohrávala počas nej, a napriek takmer šesťdesiatim rokom, čo uplynuli od konca druhej svetovej vojny, sme stále poplatní ideologickým hodnoteniam tejto historickej udalosti a jej následkov.

Slováci v tomto búrlivom a pre mnohé národy tragickom období zamedzili ohrozeniu svojej národnej existencie a dosiahli, hoci nie optimálnu, ale štandardnú vlastnú štátnosť. Práve tento fakt nemožno nijako oddeliť od historickej úlohy Matice slovenskej, ktorá, hoci sa oficiálne definovala najmä ako kultúrna a osvetová inštitúcia, plnila v dejinách aj výsostne politickú, okolnostiam primeranú úlohu hovorcu ujarmeného národa a tlmočníka jeho cieľov. Národné oslobodenie po roku 1918 sa ukázalo ako dočasné a pre zachovanie národa nedostatočné riešenie. Matičiari cítili, že treba za práva národa stále bojovať, a preto ich s autonomistami nespájali politické programy, ale najmä ich trvalé chcenie získať pre národ čo možno najlepšie riešenie pre jeho národnú existenciu, spoločenský a kultúrny rozvoj. Preto sú chybné také myšlienkové konštrukcie, čo chceli vidieť Maticu slovenskú v moci „pravcových extrémistov“, „klerikálov“, „nacionalistov“, ba „fašistov“. Matica slovenská stála na svojej správnej dejinami vymedzenej pozícii a iba efektívne uznala pre slovenský národ pozitívne výdobytky vtedajšej reálnej politiky. Vo svojej štúdií som sa obmedzil iba na daktoré aspekty vzťahov MS k aktuálnemu politickému daniu.

Turbulentné obdobie slovenskej a medzinárodnej politiky od 6. októbra 1938 do 14. marca 1939 sa celkom prirodzene prejavilo aj na matičnej pôde, hoci MS vždy nestihla aktuálne reagovať na rýchly beh politických udalostí. Ako vnímala MS vyústenie tohto procesu smerujúceho k slovenskej štátnosti? Treba otvorene priznať, že videla v ňom zavŕšenie svojich úsilí od svojho vzniku, ba od prvých politických programov slovenského národa (1848, 1861), z ktorých vyrástla. V tomto duchu sa nesie Ohlas Matice slovenskej¹, vítajúci 14. marec 1939. Dnes nám azda znejú trochu pateticky formulácie, ktoré však vystihovali cítenie tých, ktorí ho koncipovali: „*Pozdravujeme štátnu samostatnosť slovenskú v celom jej historickom význame. Podľa tlkotu našich sŕdc kráčajú dnes Slovenskom naše dejiny, naša sláva i utrpenie, i naše víťazstvo! Kráčajú okolo nás dejiny tisícročia a v našich tvárach zrači sa smelosť, odhodlanie, viera a vytrvalosť i nezlomnosť vôle ozrutnej, čo značí, že v tomto kroku našich dejín vidíme výsledky nášho boja až do tej chvíle vedeného bez oddychu, bez ohľadu na obeť i na smrť jednotlivých bojovníkov.*“ Skutočnosť, že právo na slobodné a rovnoprávne používanie vlastného jazyka bolo celé generácie pre Slovákov trvalým politickým programom, sa zreteľne prejavilo aj v tomto matičnom ohlase: „*Nuž pozdravujeme to, čo bolo krvou a živou energiou zápasu o terajšie víťazstvo, čo je i teraz a čo bude naveky spojivom všetkých pokolení..., pozdravujeme slovenčinu – našu životel'ku duchovnú, Bohom nám danú nepremožiteľnú silu, čo nám stvorila všetku krásu nášho života a dala mu nesmrteľný zmysel... A pozdravujeme v nevyčerpatel'nosti života i pokolenia budúce, ktorým terajší krok našich dejín (vznik štátu, pozn. P. M.) približuje tohto nášho spoločného kriesiteľa ducha slovenského a terajšie naše odhodlanie zaisťuje večnú trvácnosť slovenčiny a v nej i celej slávy a hodnoty nášho národa.*“

Ohlas, ktorý podpísal správca MS J. Škultéty spolu s tajomníkom MS J. C. Hronským, sa končí prisahou, že „*od terajšieho víťazstva nedopustíme nikdy oslabenie slovenčiny a že v kráľovskom majestáte budeme všetko imanie slovenského národa chrániť do posledných dôsledkov a obeť.*“

Napriek tomu u časti vtedajších predstaviteľov MS existoval po vzniku slovenského štátu určitý osobnostný rozpor. Jeho vznik prijali ako významný historický fakt, ale na svojom svetonázore a programe nehodlali nič zmeniť. To viedlo k abdikáciám daktorých z nich (Ország, Vanovič).²

HSEŠ sa však už krátko po vyhlásení autonómie začala usilovať o zjednotenie kultúrno-osvetovej činnosti, preto navrhovala viacerým neautonomistickým spolkom zlúčenie s Hlinkovou gardou, ktorá bola poverená ideologickou výchovou. V tejto situácii daktoré spolky a združenia, čo sa nestotožňovali s takýmto riešením, nachádzali východisko v zlúčení s MS. Na miestnej úrovni sa pretvárali na MO MS. Správa MS reagovala na to v súlade so stanovami MS, v ich zmysle sa musí takýto miestny odbor ustanoviť na valnom zhromaždení, po tom ako sa pôvodný subjekt rozpustí a regulárne

¹ Archív Matice slovenskej (AMS), fond Matica slovenská II., 435/1939/109. Ohlas Matice slovenskej. Bol určený redakciám, slovenským ministerstvám a americko-slovenským časopisom.

² ROSENBAUM, K. Zápas dvoch prúdov o Maticu slovenskú za druhej svetovej vojny. In *Matica slovenská v našich dejinách*. Zborník statí. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1963, s. 309.

pretvorí na MO MS a prijme svoje stanovy. Existovali však aj oprávnené obavy, že takýmto spôsobom sa do MS včlenia spolky rôzneho ideového zamerania (socialistické, čechoslovakistické, protikresťanské, slobodomurárske atď.), ktoré takýmto spôsobom hľadali možnosť, ako uniknúť zákazu činnosti. Preto správa MS upozornila MO MS, aby pri skúmaní možnosti pretvorenia takýchto spolkov nazreli do zoznamu spolkov na príslušných okresných úradoch, kde kritériom ich posudzovania má byť stanovisko národné a ideové.³

Miestny odbor MS v Považskej Bystrici 24. marca 1939, upozornil ústredie MS, že v Organizačných zvestiach HG (13. februára 1939) bol uverejnený organizačný rozkaz č. 7 o čestných hodnostných odznakoch pre slovenských kultúrnych činiteľov, v zmysle čoho aktivisti Spolku sv. Vojtecha a Matice slovenskej, ak sa prihlásili k spolupráci s HG, majú nosiť odznaky čestných veliteľov HG. Odbor si pýtal inštrukciu, ako postupovať v tejto veci.⁴ Žiaľ, nevieme, ako reagovalo na tento podnet ústredie MS.

Prvé valné zhromaždenie MS v samostatnom slovenskom štáte sa konalo 12. mája 1939 vo dvorane Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine.⁵ Valné zhromaždenie začínalo až popoludní, ale program začal už dopoludnia prednáškou prof. Alojza Miškoviča: *Salus Slovaciae suprema lex esto* (Blaho Slovenska nech je najvyšším zákonom).⁶

Otvárací príhovor predniesol predseda MS Jozef Vanovič, ktorý, reagujúc na rýchle a prevratné politické zmeny, povedal: *„Od posledného nášho zhromaždenia valili sa na nás strašné, srdcia rozrývajúce, nervy až do prasknutia napínajúce udalosti, ktorých doterajší výsledok bol, že Č-SR zmizla z mapy Európy, že jej územie bolo roztrhané, najprv Nemcami obývané takzvané sudetské územie bolo od nej odtrhnuté a ku Veľkonemeckej ríši pripojené, potom zo Slovenska boli značné priestranstvá odrezané a z čiastky k Maďarsku, z čiastky k Poľsku pripojené, z pozostatku Česka a Moravy bol takzvaný ‚protektorát Čechy a Morava‘ utvorený, zo zbytku Slovenska bol samostatný slovenský štát utvorený; Podkarpatská Rus bola Maďarmi obsadená a ku Maďarsku pripojená. A všetko toto sa stalo, vraj, len z mierumilovných príčin, len pre záchranu európskeho, prípadne svetového mieru!! No Matica slovenská nie je politickou organizáciou, my tu nie sme politickým zhromaždením, preto ja tu o politike hovoriť nemôžem, nesmiem a ani nechcem. Tolko však môžem povedať, že keď máme svoj samostatný štát, to je skutočnosť, s akou za každých okolností počítať musíme.*

Táto skutočnosť nám kategoricky, imperative nakladá, že ak nechceme sa ako rozviazaný snop rozpadnúť a na všetky strany rozsypať, ale ak chceme na našom milom Slovensku ako organizovaný celok, ako národ, národa dôstojným, kultúrnym životom žiť, tedy s napnutím všetkých našich duševných schopností a všetkých našich telesných, hmotných síl musíme vykonať všetko, čo je nielen k udržaniu, ale aj zveľadeniu, zosilneniu,

³ *Slovensko*, V, 1939, č. 1 a 2, s. 29.

⁴ AMS, fond Matica slovenská II, ročník 1939, 1/27. Odpoveď ústredia na túto otázku sa nezachovala.

⁵ Program podľa pozvánky pozostával z otvorenia, čítania zápisnice, referátov o činnosti, záverečných účtoch za rok 1938, programu činnosti na rok 1939, rozpočtu na rok 1939, voľby jednej tretiny výborníkov, návrhov a zakončenia. *Slovensko*, č. 4-5, apríl-máj 1939.

⁶ Tamže. Titulný list.

zmohutneniu nášho samostatného slovenského štátu potrebné, lebo pre náš slovenský národ, okrem nášho milého Slovenska, nikde inde na svete miesta niet...“

Napriek tomu, že Vanovič v predchádzajúcom období nepatril k zástanom myšlienky samostatného štátu, vo svojom príhovore sugestívne podporil jeho existenciu slovami: *„Tá skutočnosť, že máme svoj samostatný slovenský štát, nás zaväzuje, aby všetci Slováci a všetky Slovenky bez výnimky, opravdovou, úprimnou láskou a nezlomnou vernosťou vinuli sa k nášmu národu a štátu, aby svedomitým plnením našich povinností konali sme všetko, čo je potrebné, aby... sme boli hotovými brániť ho proti odkiaľkoľvek pochádzajúcim, akýmkoľvek nápadom (myslí sa útokom, pozn. P. M), hotovými v páde potreby obetovať aj životy za slobodu národa.⁷ Ku plneniu povinnosti, či občanov voči štátu a či štátu voči občanom, nestačia len slová, čo uletia, ale k tomu vyžadujú sa aj činy, skutky! Krásne sú slová o kresťanskosti, o láske, o spravodlivosti, o znášateľnosti, o jednote atď.; dobre a potrebné je krásnymi slovami národ poučovať, povzbudzovať, oduševňovať, v národnom svedomí ho posilňovať, ale bez zodpovedajúcich skutkov aj tie najkrajšie slová uletia!“*

Valné zhromaždenie nemohlo obísť ani bolestnú skutočnosť odtrhnutia južného Slovenska rozhodnutím Viedenskej arbitráže. Preto sa predseda MS zmienil aj o osude tejto časti národa: *„Ten fakt, že státisíce našich rodákov, našich bratov a sestier, Slovákov, Sloveniek bolo od nás odtrhnutých a pridelených ta, kde ani našu ľudskú hodnotu neuznávajú, kde Slovákov ani za ľudí neuznávajú, musíme za ťažký úder osudu aj pre náš kultúrny život považovať... Tento ťažký úder nech nás vzpruží ku zvýšenej práci, činnosti, obetavosti, má upevniť v nás dôveru v seba;“*

Matica slovenská si uvedomovala, že svoj vplyv v národe si musí poistiť cez vtedy najsilnejšie médium – rozhlas. V roku 1938 sa stala akcionárom Slovenskej rozhlasovej spoločnosti⁸. Ústredie MS 27. mája 1939 oznámilo všetkým MO MS, že od 2. júna 1939 po dohode so Slovenským rozhlasom začne vysielat' predbežne každý druhý piatok vlastný program z Turčianskeho Svätého Martina v čase od 20.15 do 22.45 hod. S úvodným slovom vystúpil tajomník MS Jozef Čiger-Hronský. V programe boli zaradené organizačné zvesti a pokyny pre funkcionárov, preto sa členstvo vyzývalo, aby tieto programy počúvalo.⁹ Po dohode s ministerstvom dopravy a verejných prác začal J. C. Hronský budovať v novostavbe Neografie rozhlasové štúdiá s príslušnými prevádzkovými priestormi¹⁰.

Rok 1939 bol bohatý aj na kultúrno-politické udalosti, dotýkajúce sa MS.¹¹ Pri príležitosti sedemdesiatky predsedu MS, banskobystrického biskupa Mons. Jozefa Blahu ho 11. júla 1939 pozdravila deputácia MS na čele so správcom MS J. Škultéty. Pri voľbe prvého prezidenta Slovenskej republiky v Bratislave 26. októbra 1939 MS zastupoval správca MS Jozef Škultéty a tajomník MS J. C. Hronský. Tí istí zástupcovia MS spolu

⁷ AMS, fond Matica slovenská II, ročník 1939, 1/46.

⁸ MS vstúpila s vkladom 150 tis. Ks. Pozri GEGUŠ, I. Jozef Čiger Hronský v službách ochotníckeho divadla. In *Jozef Čiger Hronský. Biografické štúdie* 24. Martin : MS, 1997, s. 189.

⁹ AMS, fond Matica slovenská II., ročník 1939, 1/31. Číslo: 4038/Čl.Ty.1939.

¹⁰ GEGUŠ, I. C. d., s. 189.

¹¹ AMS, fond Matica slovenská II, Sekretariát 1939/8.

s viacerými referentmi sa zúčastnili na slávnosti prenesenia telesných pozostatkov Andreja Hlinku do mauzólea v Ružomberku 30. októbra 1939.

Referentský zbor MS na čele so správcom MS prijal 14. novembra 1939 prezident SR vo svojom sídle v Bratislave.¹² Správca MS na ňom vo svojom príhovore okrem iného povedal: „*Po 14. marci i najrozhladenejší z nás odôvodnene boli by mohli trpnúť chvíľami, či Slováci, čo už toľké veky boli hubení všetkými prostriedkami štátnej moci a žili takmer bez škôl, budú môcť utvoriť a spravovať svoj štát... Áno, u nás, kde do 1918-ho roku statočnou, ozajstnou voľbou už nebolo možné postaviť ani richtára na dedine, teraz 26. októbra bola volená už hlava štátu; a to akým radostným spôsobom!... Vy, pán prezident, v povedomí národa boli ste už hlavou slovenského štátu.*“¹³ V ten istý deň bola matičná delegácia prijatá aj predsedom vlády V. Tukom, ministrom financií Pružinským a ministrom vnútra F. Ďurčanským, ktorý bol aj členom výboru MS. Pri príležitosti prijatia u prezidenta SR delegácia MS navštívila ministra školstva Jozefa Siváka, ktorého okrem matičných záležitostí podrobne informovala o stave slovenskej vedy a vedeckého výskumu; vyslovila želanie, aby sa vytvoril jednotný systém národnej výchovy. MS zaregistrovala úsilie HŠLS, HG, HM a Roľníckej osvety vyvíjať programovo kultúrne a osvetové aktivity, preto sama iniciatívne nadviazala kontakty s predstaviteľmi týchto inštitúcií a po niekoľkých poradách podala návrh na vytvorenie iniciatívneho zboru (novinármi nazvaný Kultúrnym tribunálom), čo by usmerňoval celú oblasť tejto práce a kde by bola MS zastúpená tak, žeby mala náležitý vplyv a bola by výkonným orgánom tohto iniciatívneho zboru. O tejto veci informovali zástupcovia MS 5. decembra 1939 aj prezidenta J. Tisa, ktorý toto navrhované zjednotenie a usmernenie kultúrnych aktivít na Slovensku podporil.

Správca MS J. Škultéty 25. novembra 1939 dovŕšil 86. rok svojho života. Oslava jeho narodenín sa stala spontánnou matičnou oslavou. Pred budovou MS sa zhromaždil veľký zástup gratulantov na čele so 400 účastníkmi dôstojníckeho kurzu a predstaviteľmi vojenskej posádky, s členmi Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže nastúpenej v radoch, kurzistami Ústredia slovenských ochotníckych divadiel, školskou mládežou. Pozdraviť gratulanta osobne prišiel minister národnej obrany F. Čatloš, hlavný veliteľ HG A. Mach, generálny tajomník HŠLS J. Kirschbaum a zástupca mesta Turčiansky Svätý Martin C. Bodický.

Iba pár dní pred nemeckým útokom na Poľsko sa 22. augusta 1939 generálny sekretariát HŠLS obrátil na MS so žiadosťou o poskytnutie údajov o zahraničných Slovákoch, žijúcich na poľskom území, pretože ministerstvo zahraničia nijaké potrebné údaje nemá k dispozícii. V žiadosti sa zdôrazňuje, že nejde iba o údaje, týkajúce sa zabratých území v roku 1938, ale aj o obce odstúpené Poľsku v roku 1920 a o Slovákoch, žijúcich v Poľsku mimo týchto odstúpených území. Informácia mala obsahovať aj opis, v akých pomeroch títo zahraniční Slováci žijú.¹⁴ Po vrátení území severného Spiša a Oravy veľký kus práce vykonali osvetoví pracovníci na týchto znovuzískaných územiach medzi Slovákm.

¹² AMS, fond Matica slovenská II, Sekretariát 1939/8.

¹³ AMS, fond Matica slovenská II, Sekretariát 1939/8.

¹⁴ AMS, fond Matica slovenská II, D. I./1939.

Hneď v roku 1939 MS tam distribuovala pár tisíc slovenských kníh. Osvetové ústredie darovalo každej obci podľa početnosti primeranú obecnú knižnicu.¹⁵

MŠANO dalo MS 1. augusta 1939 k dispozícii troch štátnych osvetových referentov¹⁶, čo mali pracovať v osвете v rámci odborov MS, ktoré v zmysle rozhodnutia MŠANO prevzali úlohy okresných a miestnych osvetových komisií. Po príchode štátnych referentov osvetovej služby sa v MS vytvorila pod vedením tajomníka J. C. Hronského Ústredná kultúrna komisia pri MS, čo koordinovala vznik miestnych kultúrnych komisií¹⁷ v tých lokalitách, kde nejestvoval MO MS. Miestne kultúrne komisie sa postupne pretvárali na MO MS.

Vlastnú osvetovú prácu konali veľmi dobre organizované miestne odbory MS, čo už aj predtým boli ohniskami slovenskej kultúry a osvety. Pod ochranou MS svoju činnosť vykonávalo v Turčianskom Svätom Martine aj Ústredie slovenských ochotníckych divadiel, ktoré okrem divadelnej literatúry redigovalo aj periodikum Naše divadlo¹⁸.

Dovtedajšie osvetové komisie nebolo treba nahrádzať iným aparátom, lebo ich organizačná štruktúra bola účelná. Uskutočnila sa len reorganizácia, najmä personálne zmeny a tieto komisie sa premenovali na miestne a okresné kultúrne komisie MS, čo znamenalo aj ideovú zmenu, že tak ako MS musia byť aj tieto orgány nositeľmi matičného ducha a slovenskej národnej myšlienky. Pre metodické a organizačné potreby slúžil časopis Osveta a neskôr aj časopis Slovensko.¹⁹

Pre koordináciu osvetovej práce na celom Slovensku bola v Turčianskom Svätom Martine zriadená Ústredná kultúrna komisia MS. MŠANO poverilo výnosom č. 22.788/38 z 15. decembra 1938 MS a jej miestne odbory funkciou okresných osvetových zborov a miestnych osvetových komisií. ÚKK MS oznámila 16. septembra 1939 všetkým okresným úradom, okresným školským inšpektorátom, riaditeľstvám meštianskych škôl, správam národných škôl a miestnym odborom MS, že nariaďuje všetkým miestnym odborom MS, aby okamžite prebrali majetok okresných osvetových zborov a správu o tom spolu s inventárom zaslali na ÚKK MS. Tento majetok nech spravujú dovtedy, pokiaľ v obci nebude vytvorená miestna kultúrna komisia MS (MKK MS). MO MS mali vytvoriť dočasné miestne kultúrne komisie, čo okrem ich predsedníctva (predseda, tajomník, pokladník) mali byť zložené z jedného zástupcu samosprávy, dvoch zástupcov školstva, delegovaných školským inšpektorom, po jednom zástupcovi miestnych spolkov a inštitúcií a po jednom zástupcovi rímskokatolíckej a evanjelickej cirkvi a. v. MS začala vydávať dvakrát do mesiaca prednáškové námety Prameň (16 strán), čo expedoval tajomník MKK MS. Referenti štátnej osvetovej služby mali navštíviť všetky okresné mestá na Slovensku a skontrolovať prebiehajúce reorganizačné aktivity. Inštrukcia zdôrazňuje, že ľudovýchovnú prácu sú povinní robiť najmä učitelia.²⁰

¹⁵ Tamže, s. 179.

¹⁶ Išlo o Jána Mešťančíka, Františka Loffaya a Jána Okáľa.

¹⁷ Do konca roku 1939 ich vzniklo vyše 800.

¹⁸ Tamže, s. 180.

¹⁹ MEŠŤANČÍK, J. Práca na duši národa za SR. In *Slovenská republika 1939 – 1949*. Scranton, 1949.

²⁰ AMS, fond Matica slovenská II, D. I./1939.

Ministerstvo školstva a národnej osvety výnosom z 12. januára 1940 č. 1001/40-prez. pozbavilo MS funkcie Ústredia osvetových komisií. V liste MŠANO²¹ sa okrem iného hovorí: „Uznávame snahu Matice slovenskej, ale jednako ministerstvo školstva a národnej osvety dostáva ponosy, že osvetová činnosť viazne... Výsledky celoročnej činnosti sú ale také, že na mnohých miestach nie sú ešte utvorené ani miestne osvetové komisie. Aby Ústredná osvetová komisia náležite plnila svoju úlohu, je nutné podriaadiť ju priamemu dozoru ministerstva školstva a národnej osvety tak, aby referenti štátnej osvetovej služby vykonávali svoju prácu v zmysle tunajšieho nariadenia a osvetová činnosť bola vedená v intenciách ministerstva školstva a národnej osvety a nie v intenciách spolku...“

Možno táto kritika bola aj tak trochu opodstatnená. J. C. Hronský vystihol túto situáciu slovami: „Len sme v Matici v tých prvých chvíľach netušili, že prichodí rozvoj taký prudký, že o chvíľu nebudeme mať dosť rúk zachytávať všetko, čo nové časy budú poskytovať, nové pomery budú žičiť; ani v najbujnejších predstavách neočakávali sme až taký závrtný rozbeh v každom odvetví maticného života, akého sme boli svedkami.“²²

Najväčší rozruch v tejto veci však spôsobil exposé ministra školstva SR J. Siváka v kultúrnom výbore Snemu SR.²³ Minister prekvapil MS svojimi tvrdeniami, pretože doslova uviedol, „... že v decembri 1938 jemu z neznámych dôvodov MŠANO poverilo MS vykonávaním osvetovej činnosti.“ Maticu slovenskú veľmi rozladili tie pasáže exposé ministra, kde sa hovorilo o tom, že ÚKK MS bola vzdialená od ústredných štátnych orgánov a politických a kultúrnych inštitúcií, ale najmä časť o tom, že „Komisia a jej činnosť pri MS zdala sa odprvu nesmierne nákladnou a drahou. Ministerstvo nielenže platilo osvetových referentov, pracujúcich pri Matici, ale dávalo Matici i veľmi vysoké subvencie, tak na činnosť osvetovú, ako i na činnosť maticnú“.²⁴

V maticnom periodiku Slovensko²⁵ bol publikovaný list MŠANO, akým sa MS zbavovala vykonávania koordinátora osvetových komisií. Spor medzi MS a MŠANO o štátnej subvencii na osvetovú činnosť mal túto genézu. 11. januára 1940 došla na účet MS subvencia 225 tisíc Ks a MŠANO súhlasilo s ustanovením štvrtého štátneho referenta v MS. 12. januára 1940 MŠANO zbavilo MS funkcie Ústredia osvetových komisií. Slovensko komentovalo tento rozpor slovami: „Teda 11. januára 1940 bola osveta V MS hodna podľa rozhodnutia Ministerstva školstva Ks 225.000,- ... ale o deň neskoršie osveta v Matici už bola drahá a Matici slovenskej sa nemohlo už dôverovať, lebo pracovala v intenciách ‚spolku‘, a nie v intenciách Ministerstva školstva, čo sú nám podnes neznáme, lebo nevieme, aký je rozdiel medzi duchom MS a medzi duchom Ministerstva školstva, keďže sa nám to nepodarilo zistiť.“²⁶

²¹ Slovensko, č. 1-3, január-marec 1940, s. 21.

²² HRONSKÝ, J. C. Rozvoj Matice slovenskej. In *Slovenská republika 1939 – 1949*. Scranton, 1949, s. 192.

²³ Slovák, 17. apríla a 20. apríla 1940.

²⁴ V roku 1939 bola subvencia MŠANO pre MS 614 tisíc Ks, z čoho na osvetovú činnosť išlo 225 tisíc Ks, čo minister považoval za značnú sumu, hoci MS s touto činnosťou začala až v októbri 1939 a pokračovala v nej do februára 1940.

²⁵ Slovensko, č. 4-5, apríl-máj 1940, s. 58.

²⁶ Slovensko, č. 4-5, apríl-máj 1940, s. 59.

Výbor MS 12. januára 1940, v čase, keď nevedel o kroku MŠANO, sa na ministra školstva obrátil listom s týmto znením: „*Slovutný pán minister, výbor MS na svojom zasadnutí dňa 12. januára v Turčianskom Svätom Martine s radosťou prijal správu, že ste v roku 1939 preukázali MS svoju vzácnu náklonnosť a podporili ju hmotne v jej ťažkom finančnom položení. Výbor MS Vám za túto vzácnu priazeň najúctivejšie ďakuje.*“ Podpísal to J. Škultéty, správca, a K. K. Geraldini, tajomník.²⁷

V roku 1939 podľa oficiálneho vyúčtovania dostala MS na vedeckú činnosť 150 tisíc Ks a na ľudovýchovnú činnosť 195 tisíc Ks. Mimoriadny príspevok na osvetu (225 tisíc) na rok 1939 bol poukázaný až dodatočne v januári 1940. Ministerstvo potom 23. januára 1940 žiadalo z poukázanej sumy vrátiť 100 tisíc Ks. MS sa proti tomu ohradila a MŠANO zaujalo stanovisko, že uvedená suma je na osvetu do 30. septembra 1940.²⁸

Exposé ministra mohlo spôsobiť aj určité konfesijné napätie, lebo minister spomenul aj Spolok svätého Vojtecha v takej súvislosti, akoby dostal menšiu subvenciu od štátu iba preto, že MS dostala „veľkú“ sumu. Na adresu MS povedal: „*V slovenskom štáte vydalo sa heslo, že bez práce nebude pláce; to platí aj pre spolky. Spolky nech sa snažia hospodáriť tak, aby boli sebestačné. Systém subvenčný prestal.*“²⁹

Tieto „grošové záležitosti“ tak zhoršili vzťahy MS a štátnej exekutívy, že v Slovensku sa uchýlilo aj k ostrejšiemu tónu, keď matičiari takto reagovali: „*Nechceme a nemôžeme veriť, že by sa v slovenskom štáte pokračovalo v metódach, čo bolo tvrdým skúšobným kameňom pre MS, ale prichodí nám pripomenúť, že sme sa ani toho systematického podlamovania nenalákali, lebo sme boli presvedčení, že Matica slovenská ostane Maticou slovenskou aj vtedy, keď jej ostanú iba holé ruky, ale i v takýchto rukách pevne bude držať slovenskú pravdu.*“³⁰

V spore sa otvorene prejavilo súperenie medzi Bratislavou a Turčianskym Svätým Martinom o centrum slovenskej kultúry a osvety. Minister Sivák vo svojom exposé okrem iného povedal: „*svetlo zažíhať možno len od svetla, dobre napájať možno len pri prameňoch – a úspešne osvetovo pracovať možno len v centre všetkej osvetovej činnosti. A takéto centrum je na Slovensku jedine Bratislava.*“ Podľa neho aj „*sami osvetoví referenti veľmi cítili, že sú ďaleko... od významných kultúrnych centier.*“³¹

Matičiari oponovali, že „*Bratislava je hlavným mestom štátu, že sú tam hlavné štátne orgány*“, ale „*... že by administratívny orgán bol zároveň aj kultúrnym centrom, svetlom, prameňom osvety apod. nebolo dosiaľ počuť v civilizovanom svete. Robiť zo štátnych orgánov zároveň aj orgány národnej kultúry – je neporozumením.*“ Svoju argumentáciu vycibrili premyslenou, ale nie celkom presvedčivou argumentáciou: „*Pramene osvety a kultúrne centrá sú možné len tam, kde sa kultúrne hodnoty tvoria a uvádzajú do života... Štátna školská správa nie je ani takým prameňom, ani centrom, lebo je administratívnym orgánom. Prameňom osvety a kultúrnym centrom nenárokujú si byť ani Hlinkova slovenská ľudová strana, ani Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy ani*

²⁷ Slovensko, č. 4-5, apríl-máj 1940, s. 59.

²⁸ Slovensko, č. 4-5, apríl-máj 1940, s. 60.

²⁹ Slovensko, č. 4-5, apríl-máj 1940, s. 63.

³⁰ Slovensko, č. 4-5, apríl-máj 1940, s. 61.

³¹ Slovensko, č. 4-5, apríl-máj 1940, s. 62.

*Zborové veliteľstvo Hlinkovej mládeže, lebo oni čerpajú pre seba z prameňov osvety; stredné školy a učiteľské ústavy nie sú len v Bratislave a nie sú prameňom a centrom osvety, lebo vychovávajú človeka len do istého veku, kým osveta národná má za cieľ výchovu poškolskú;... no a Úrad propagandy, Slovenská liga a Slovenský rozhlas majú svoje špeciálne poslanie, ako ho má aj MS, Spolok sv. Vojtecha a Transcius.*³²

Disharmonické tóny vo vzťahoch štátnej moci a MS sa vtreli aj do oblasti verejných knižníc. Už v roku 1939 vláda požiadala Maticu slovenskú, aby urýchlene vyhotovila a zaslala zoznam kníh a literárnych diel, aké treba vylúčiť z verejných knižníc na Slovensku. Rozporný pohľad na vedenie a obsahové zloženie fondov verejných knižníc viedol k roztržke a vo februári 1940 sa Matica slovenská vzdala členstva v Ústrednej knižničnej rade. Výsledkom bolo vylúčenie Matice slovenskej z priameho riadenia a zasahovania do knižničnej práce na Slovensku. A napriek tejto administratívnej skutočnosti Matica slovenská si udržala svoj vplyv a v popredí jej záujmu zostala starostlivosť o knižnice.³³ Matica slovenská protestovala proti tomuto postupu revízie obecných knižníc, pretože revízori, inštruovaní Ústrednou knižničnou radou, sa správali pri Matici slovenskej prihorlivo a zavše aj úplne nesprávne. V ohlase uverejnenom v časopise Slovensko³⁴ správa MS sa zriekla zodpovednosti za túto revíziu a odvolala svojho zástupcu z revíznych orgánov. Doslova sa v ohlase hovorí, že „jej dobré myslené plány a rady nemohla uskutočniť, ani nemohla zamedziť, aby sa v knižniciach robili také prechmaty, čo s nijakou kultúrou nemajú nič spoločného“.³⁵

Jedným z prvých významných krokov MS v oblasti formovania historického vedomia národa bolo zorganizovanie kurzov slovenských dejín. V zime 1939/1940 sa vo všetkých dedinách a mestách pustili matiční osvetoví pracovníci v týchto intenciách do intenzívnej práce, aby systematicky vytvárali objektívny obraz našej minulosti, čím upevňovali v ľudových masách národné povedomie, najmä presvedčenie, že slovenská štátnosť je prirodzeným výsledkom úsilia a práce celých generácií Slovákov. Kurzy slovenských dejín mali veľký úspech nielen v dedinskom prostredí, ale aj v náročnejšom mestskom prostredí, ba aj v samotnej Bratislave, kde sa do tejto práce zapojili aj viacerí profesionálni historici. Za mimoriadne zásluhný počín MS treba považovať vydanie Slovenských dejín od Františka Hrušovského. Táto aktivita vyvolala pozitívnu odozvu v tlači. Bol to počiatočný krok, po ktorom mali nasledovať ďalšie, pripravené vo forme významných zámerov.³⁶

³² *Slovensko*, č. 4-5, apríl-máj 1940, s. 63.

³³ VALACH, J. Činnosť Matice slovenskej v rokoch 1939 – 1945. In *Slovenská republika (1939 – 1945)*. Zost. Ján Bobák. Matica slovenská, 2000, s. 167.

³⁴ *Slovensko*, VI, 1940, s. 27-28.

³⁵ Tamže, s. 28. V ohlase sa uvádza, že okrem kníh uvedených v zozname boli z knižníc vyradené aj také tituly ako Puškinova Piková dáma, Tolstého Anna Karenina, Erbenove Pověsti a Kytice, Němcovej Babička, Jiraskovo Bratstvo a pod. Išlo o jednotlivé a výnimočné prípady, a teda aj tú časť reakcie MS treba v tomto prípade skôr považovať za škandalizovanie istých nedopatrení ako za reálnu kritiku skutočne chybné praxe revízorov.

³⁶ MEŠTANČÍK, J. Práca na duši národa za SR. In *Slovenská republika 1939 – 1949*. Scranton, 1949.

S existenciou Slovenskej republiky je spojená zmena, najmä čo sa týka financovania vedeckého výskumu. V MS sa rapidne rozvetvila vedecká práca, jej organizácia sa účelne rozčlenila, čo uľahčovalo výskum a umožňovalo jej publikačné výstupy. Vznikli nové vedecké odbory MS, napr. filozofický odbor, a pripravovalo sa založenie zemepisného odboru. Vedecké odbory, združujúce viacerých vedeckých pracovníkov aj mimo MS, dostali nových referentov. Začali vychádzať nové periodické publikácie jednotlivých odborov (zborníky), ale aj nové časopisy, ba celé nové edície. Začali sa práce na príprave vydania veľkého slovníka slovenského jazyka.

MS sa stávala skutočnou celonárodnou ustanovizňou aj v praxi. Matičné aktivity sa čoraz viac realizovali mimo Turčianskeho Svätého Martina. Zasadnutie delegátov miestnych odborov MS sa konalo 11. mája 1940 v Prešove. Otvoril ho osobne správca J. Škultéty, ktorý vyjadril radosť nad skutočnosťou, že MS prvý raz vo svojich dejinách odišla z Martina na východ do Šariša, aby tu v jeho historickom centre – Prešove mani-festačne dokumentovala spolupatričnosť všetkých Slovákov od Dunaja až po Vihorlat. Predsedníctvo valného zhromaždenia potom na jeho žiadosť prevzal Mirko Trnovský, riaditeľ slovenského evanjelického gymnázia v Prešove. O poslaní MS v národe predniesol referát J. Marták a po nej začala spontánna debata o potrebách miestnych odborov. Zazneli tam aj daktoré otázky, čo súviseli s ideologickými tlakmi poznačenými rasovou teóriou. Delegát Ludo Majtás z Trenčianskej Teplej sa pýtal, či MS pokladá za židov aj takých, čo sa dali pokrstiť po 14. marci 1939 a či teda môžu byť prijatí za členov MS. Tajomník MS Hronský odpovedal v tom zmysle, že už minuloročný zjazd delegátov miestnych odborov prijal uznesenie, podľa ktorého židia nemôžu byť členmi MS, a keby ich aj daktorý odbor mal v zozname členom, nech ich vyčiarke. Odkázal ich na zákon, podľa čoho sa za židov pokladajú aj tí, čo sa dali pokrstiť.³⁷

Až na druhý deň 12. mája 1940 sa v Prešove vo veľkej dvorane Čierneho orla konalo aj valné zhromaždenie MS. Keďže z predsedov MS nebol prítomný ani jeden, zasadnutie viedol najstarší člen výboru Miloš Vančo. Z hodnotných príhovorov hodno spomenúť pozdravné slovo biskupa Jozefa Čárskeho, ktorý MS označil za kultúrny oheň, ku ktorému sa chodia Slováci ohrievať a načerpať zápalu pre svoje konanie a aj dnes pri ňom vládne svornosť a jednota, láska a porozumenie.³⁸ V mene slovenských katolíkov jej želať ďalšie úspechy. Biskup Vladimír P. Čobrda hovoril menom slovenského evanjelictva. Želať si, aby MS šírila čistú lásku k národu a jeho hodnotám.³⁹

Rovnako mimo sídla Matice slovenskej sa konalo valné zhromaždenie 11. mája 1941. Delegáti sa zišli v dvorane Národného domu v Banskej Bystrici, tým sa mala oceniť matičná práca na Horehroní so zdôraznením odkazov Moysesu, Kuzmányho, Chrastka, Červena, Sládkoviča, Rázusa. Snemovaniu predsedal Valentín Beniak. V úvodnej reči zvýraznil potrebu jednotného myslenia všetkých Slovákov a vrúcne primknutie k slovenskej „zemi, ktorú Všemohúci doteraz ochránil od katastrof, čo stihli európske

³⁷ AMS, fond Matica slovenská II, I/110-1940. Zápisnica.

³⁸ AMS, fond Matica slovenská II, I/111-1940. Zápisnica.

³⁹ Tamže.

kraje“.⁴⁰ Reálne hodnotenie situácie vystihli aj jeho slová, že sme „*vd'akou zaviazani každému, kto uznáva naše právo na slobodu a samostatnosť nášho štátu*“.⁴¹

V polovici vojnového roka 1941 sa zdalo, že sa MS dostane do ekonomických ťažkostí, keďže politické udalosti orientovali pozornosť verejnosti skôr na existenčné otázky ako na kultúru. Viazla aj organizačná práca. Boli to však iba prechodné ťažkosti a koniec roka znamenal pre MS všestranný vzostup, čo predstihlo všetky predchádzajúce roky⁴². Výrazne vzrástol predaj kníh a zaznamenal sa aj nárast členstva MS. K existujúcim vedeckým odborom pribudol Filozofický odbor MS.⁴³ Výbor MS potvrdil jeho založenie a menovanie jeho prvých členov 9. mája 1941. Od 15. júna mal už aj svojho riadneho referenta v osobe Dr. Alexandra Hirnera.⁴⁴ Mal aj svoj tlačový orgán pod názvom Filozofický zborník. Aj Národopisný odbor MS dostal po dlhšom supľovaní od 1. októbra 1941 svojho referenta (zástupcu) Dr. Rudolfa Bednárika. Zreorganizoval sa aj jazykovedný odbor a jeho práca bola podobne, ako aj činnosť Kancelárie slovníka jazyka slovenského hodnotená pozitívne. Celkovo však vedecká činnosť v MS nedosahovala ešte optimálnu úroveň, lebo napr. chýbali stále referenti v pedagogickom a jazykovednom odbore; referent hudobného odboru bol na vojenčine. Doktorí referenti boli na dôležitých miestach v štátnej správe a nemohli plniť úlohy v MS.

Na podnet Matice sa konali celoštátne oslavy 80. výročia Memoranda slovenského národa z roku 1861. Oslavy sa pre začiatok vojny proti ZSSR neuskutočnili v plánovanom rozsahu. Myšlienka celoštátnych osláv vyšla z Historického odboru MS, a keď ju podporila aj HSL'S, stala sa významnou spoločenskou a národnou udalosťou. Z navrhovaného programu týchto jubilejných slávností bolo možno v Turčianskom Svätom Martine verejne uskutočniť iba vojenskú časť programu, napriek tomu aj takto zredukované mali veľký ohlas v médiách. Historický odbor sa pri príležitosti tohto jubilea zaslúžil o publikovanie vzácnej rukopisnej pozostalosti Andreja Sládkoviča, ktorý z poverenia stáleho národného výboru a výboru MS zostavil všetky písomnosti memorandového zhromaždenia. Táto práca nemohla byť publikovaná pred zatvorením MS v roku 1875, preto bolo veľmi vhodné, že si mohla splniť túto svoju povinnosť pri 80. výročí svojho vzniku.⁴⁵ Okrem toho Historický odbor MS zredigoval osobitný zborník populárno-vedeckých príspevkov o Memorande a jeho význame vo vývine slovenského politického života pod názvom *Osudy Memoranda*. V edícii *Spisy Historického odboru MS* vyšla práca Františka Bokesa s názvom *Pokusy o slovensko-maďarské vyrovnanie v r. 1861 – 1868*.

Slovenská národná knižnica, založená v roku 1940, sa sústredila najmä na akvizíciu. Spolkovú činnosť v roku 1941 nevyvíjala, lebo nemala ešte úradne schválené svoje stanovy. Stanovy Slovenskej bibliografickej spoločnosti boli však v tom roku schválené.

⁴⁰ AMS, fond Matica slovenská II, I./73-1941. Zápisnica.

⁴¹ Tamže.

⁴² AMS, fond Matica slovenská II, I./71-1942, Výročná správa o činnosti Matice slovenskej r. 1941.

⁴³ Zakladajúca schôdza bola 30. apríla 1941 v Turčianskom Svätom Martine.

⁴⁴ AMS, fond Matica slovenská II, I./71-1942, Výročná správa o činnosti Matice slovenskej r. 1941.

⁴⁵ Kniha vyšla pod názvom *Slovenské národné zhromaždenie v Turčianskom Svätom Martine r. 1861* s podporou prezidenta Slovenskej republiky.

Za svoj veľký úspech považuje Matica slovenská skutočnosť, že sa v roku 1941 podarilo na základe medzištátnej dohody medzi Slovenskou republikou a Maďarským kráľovstvom previesť z Krajinskej Széchenyiho knižnice v Budapešti literárne zbierky MS (knihy, rukopisy), ktoré zhabala uhorská vláda po zatvorení MS v roku 1875 a previezla ich do Pešti. Považovalo sa to za čiastočné odčinenie krívd spáchaných na MS a na slovenskom národe.⁴⁶

Matičná knižnica mala na začiatku SR asi dvestotisíc zväzkov. Akvizícia sa postupne rozvinula do takej miery, že knihy, získané darmi a nákupom, nebolo možné spracovať pre priestorové a personálne problémy. Vedenie MS preto rozhodlo o zriadení Slovenskej národnej knižnice – novej matičnej ustanovizne, čo organicky vyrastala z jej lona. MS zakúpila na tento účel aj pozemok pre novú budovu Slovenskej národnej knižnice, pripravila súbeh pre projekt a počítala s čo najkratším začiatkom jej výstavby.

Ako sme už spomenuli, Matica slovenská v roku 1942 doplnila *Literárny archív* zbierkami, dovezenými z Budapešti v rámci Škultétyho akcie na záchranu staromatičných zbierok. Boli to *Slovenský notovaný spevník – szirmayovský* zo začiatku 18. storočia, *Listár bratislavských štúrovcov* z rokov 1841 – 1843 a *administratívny archív Matice slovenskej z obdobia 1863 – 1875*. V roku 1943 sa z Nitry z pôvodných materiálov vrátili *Latinské spevy z 15. až 17. storočia*, *Slovensko-nemecký slovník J. Ribaya z roku 1808* a v rokoch 1943 – 1944 prvopis latinského vlastivedného diela *Mateja Bela Notitiae...* a zbierka listov nemeckého vzdelanca *A. Humbolta*. V biografickej oblasti sa pokračovalo v dotazníkovej akcii pre spisovateľov a popredných odborníkov na Slovensku a v štyridsiatych rokoch Matica získala 740 dotazníkov.

Pod priamou správou Matice slovenskej v máji 1941 bola založená *Slovenská národná knižnica*, ktorá zbierala a uchovávala všetky písomné, zvukové a obrazové prejavy, súvisiace so Slovenskom a Slovákmi, sprístupňovala ich verejnosti, vydávala súpisy a bibliografie. V roku 1943 mala Slovenská národná knižnica 253 členov a 157 dôverníkov, v roku 1942 vlastnila 2 372 kníh a v roku 1944 už 5 000 kníh. V roku 1944 začala vydávať časopis *Knižnica*. V súvislosti so založením Slovenskej národnej knižnice vznikla s účasťou Matice slovenskej v roku 1941 *Slovenská bibliografická spoločnosť*, ktorá organizovala slovenských bibliografov a knihovníkov a mala v pláne založiť bibliografické pracovisko.

Neslobodno zabudnúť na literárnohistorickú činnosť matičného tajomníka Stanislava Mečiara v rokoch 1940 – 1945. V tridsiatych rokoch sa prejavoval ako erudovaný a plodný pracovník Matice slovenskej. V roku 1939 vydal obsiahlu štúdiu s názvom *Hviezdoslavova Hájnikova žena – rozbor a hodnotenie*. S doplnkami pripravil nové vydanie *Zobraných básní Andreja Sládkoviča* v roku 1939, dokončil už skôr začaté vydanie Hurbanovho *Ludovíta Štúra* v roku 1944, no najmä z rukopisných materiálov zredigoval a v roku 1938 vydal knihu Janka Kráľa *Neznáme básne*. Z Mečiarových edičných zámerov hodno ešte

⁴⁶ Išlo o veľmi vzácne fondy, potrebné pre štúdium a poznanie slovenských dejín. Materiály osobne prevzal bibliotekár MS Anton Baník, ktorý o tom napísal článok s názvom *Z Budapešti prinavrátené literárne zbierky Matice slovenskej (Slovensko, 8, 1942)*.

spomenúť dodnes nerealizované knižné vydanie *Ludskej komédie* od Viliama Paulinyho-Tótha – prepis zostal v rukopise.

Na druhej strane treba spomenúť aj príklad neuskutočneného slovenského vydania Štúrovho spisu *Slovanstvo a svet budúcnosti*, ktoré Matica plánovala vydať. Na rozhodnutí nevydať toto dielo mal účasť aj Alexander Mach a to v čase, keď sa z Moskvy forsírjuje práve slovanstvo a pravoslávna cirkev, ako napísal v liste Mikuláš Gacek Stanislavovi Mečiarovi 17. novembra 1943. Preklad sa zachoval v pätnástich exemplároch vytlačených v stĺpcoch.

Bitka pri Stalingrade a obrat vo vojne mal za následok zmenu spoločenskej atmosféry, zvlášť medzi intelektuálmi, čo sa zreteľne prejavilo aj v MS. Začali sa aktivizovať rôzne voči režimu vyhrotené názorové skupiny, zvlášť z bývalých československých centralistických politických strán a komunistov. Medzi pracovníkmi MS boli viacerí takéhoto razenia (B. Žingor, J. Štefánik, C. Tahy, J. Marták, J. Bodenek a ďalší). Na ilegálnu protištátnu činnosť a podporu partizánskeho hnutia využívali aj daktoré MO MS, ktoré sa potom neskôr zapojili aj do príprav ozbrojeného Povstania v auguste 1944.⁴⁷

V súvislosti so založením Slovenskej akadémie vied a umení sa 8. apríla 1942 vládny komisár Turčianskeho Svätého Martina Dr. Ľudovít Izák obrátil na Maticu slovenskú listom⁴⁸, v ktorom uviedol, že po uverejnení správy o vzniku SAVU sa rozšírili správy o tom, „že MS sa má vliať do Akadémie a že sa ma presťahovať do Bratislavy“. Správca MS J. C. Hronský túto záležitosť potom riešil osobne s vládny komisárom.

Predsedníctvo SAVU, vymenované rozhodnutím prezidenta republiky 19. novembra 1942, sa v roku 1943 obrátilo aj na MS so svojím dotazníkom o členstve. Slávnostné otvorenie SAVU sa malo uskutočniť pri príležitosti storočnice dohody o spisovnej slovenčine v októbri 1943, kedy už malo byť na základe podkladov tohto dotazníka menované aj členstvo SAVU. Od MS sa očakávalo zásadné stanovisko aj z toho dôvodu, že jej činnosť kolidovala vo viacerých oblastiach s náplňou SAVU, najmä tým, že mala ambíciu robiť vedecký výskum podobného zamerania.⁴⁹ Jedna z otázok sa dotýkala priamo MS a skúmala, či sa má pri členstve v SAVU prihliadať na členstvo vo vedeckých a umeleckých odboroch MS a ak sa má z nich vyberať, potom podľa akého kľúča⁵⁰.

Plenárne zasadnutie vedeckých odborov MS sa preto k tomuto problému vyjadrilo, „aby slovenskú verejnosť neznepokojovali rozličné správy, podľa čoho SAVU je namierená proti záujmom MS...“ Ako píše v rukopise svojho vyhlásenia: „Aby sa predišlo neželateľnému vývinu v organizácii vedeckej práce“, kvalifikujú každé podujatie na hatenie práce vedeckých odborov MS z hľadiska národnej kultúry za škodlivé, lebo siahajú

⁴⁷ Tamže, s. 313.

⁴⁸ AMS, fond Matica slovenská II., I./1-1942.

⁴⁹ Podľa zákona č. 135 Sl. z. z 2. júla 1942 sa SAVU tiež členila na odbory: I. duchovedný (teologicko-filozofická, vlastivedná a právnická sekcia), II. prírodovedný (matematicko-prírodovedná, technická a lekárska sekcia), III. umelecký (literárna, hudobno-dramatická a výtvarná sekcia).

⁵⁰ AMS, fond Matica slovenská II., I./4-1942. Podobne bola postavená v dotazníku aj otázka, do akej miery zohľadňovať členstvo v Slovenskej katolíckej akadémii pri Spolku svätého Vojtecha v teologicko-filozofickej sekcii duchovedného odboru SAVU.

na osvedčenú tradíciu MS a na jej poslanie v národnom živote.⁵¹ Ďalej argumentujú, že je v záujme národnej kultúry, aby staré aj novoutvorené vedecké odbory MS nerušené pokračovali v kolektívnych výskumných prácach, ktoré sa už začali a naplánovali. Vedecké odbory MS vyjadrili záujem pridržať sa svojej doterajšej organizačnej formy v rámci integrálnej MS, čo v závere vyhlásenia spečatili varovaním, že „v pohnutých časoch vojnových, keď ide o bytie národa, hodnoty vyskúšané a osvedčené neslobodno zoslabovať neodôvodneným experimentovaním“.⁵²

Treba priznať, že Matica slovenská mala určité výhrady aj voči Slovenskej učenej spoločnosti (založenej v júni 1939), a preto s ňou udržiavala iba formálne vzťahy. Dôvodom bol možno fakt, že táto spoločnosť lákala k sebe daktorých matičných pracovníkov. Tú istú výčitku bolo počuť aj na adresu Slovenskej katolíckej akadémie a od roku 1942 aj voči Slovenskej akadémii vied a umení. MS ako skutočná matka odchovala mnoho slovenských vedeckých spolkov, ktoré sa postupne pustili na svoje vlastné krídla a osamostatňovali sa. V roku 1939 sa uskutočnila rozluka národopisného výskumu. Folkloristickú časť zabezpečovala Matica slovenská a etnografickú Slovenské národné múzeum v Turčianskom Sv. Martine.

Výrazom myslenia čelných predstaviteľov MS v tom období je článok J. Martáka pod názvom: Aby bolo jasno!⁵³ Píše v ňom, že sa iba na prvý pohľad zdá, či v zmenených politických pomeroch, keď je iba jedna politická strana, čo má reprezentovať celý národ, a teda iba jedna politická ideológia (aspoň oficiálne), rozmyšľať o pomere Matice slovenskej k politike je už anachronizmom. Uvažuje takto: „*Ak strana organizuje celý národ a jednotne usmerňuje celý politický život slovenský, niet tu takýchto problémov, veď politika je iba jednou z kultúrnych foriem slovenského života, čo sa nemôže dostať do rozporu s ostatnými formami, teda ani s vedou, umením a vôbec kultúrnymi formami, aké kultivuje Matica slovenská. Nemusí sa teda báť politického vplyvu a môže i v politike občas poslúžiť nielen nepriamo, ale aj nejakým činom alebo rozhodnutím politického charakteru. Ba môže sa dokonca i politicky oficiálne prejavíť... Zo stanoviska MS musíme totiž uvažovať celkom ináč.*“ Z ďalšieho textu je zrejme, že takýmto spôsobom sa mali matičiari pripraviť na pravdepodobnú alternatívu porážky vo vojne a tým aj ohrozenia štátnosti samotnej: „*Predovšetkým treba si nám uvedomiť, že Matica slovenská bola už dávno pred všetkými politickými stranami, nezávislá na ich vznikaní a zanikaní, je i po nich a nevyhnutne musí prežiť neotrasená pád každej politiky a každej politickej strany a každého režimu ako v minulosti tak i v budúcnosti... Keby sa MS jednoznačne a oficiálne včlenila do politiky alebo do politického smeru, čo sa dostal k výkonnej moci v štáte, vzťahovala by sa spolu s týmto politickým smerom, jej osud stal by sa závislým na jej konjunktúre, ale s jeho klesaním klesala by aj MS a s pádom politického smeru by padla, respektíve musela by sa výmenou vedúcich osôb prispôsobovať novej politickej*

⁵¹ AMS, fond Matica slovenská II., D. I./15-1942.

⁵² AMS, fond Matica slovenská II., D. I./15-1942.

⁵³ Článok bol zrejme určený na zverejnenie. Uložený v AMS, fond Matica slovenská II., D. I./14-1942.

orientácii. Tým by MS stratila svoj význam ako národne-kultúrna konštanta, ako čosi trvalé a národne i kultúrne obrodzujúco pôsobiace za každých okolností...“

Venoval pozornosť aj vzťahu MS k reálnej politike. Píše: „Neznamená to, že by MS musela mať negatívny a pasívny postoj k politike vôbec. Má a musí ho mať aktívny, kladný alebo záporný... Zdalo by sa, že v tomto význame... možno hovoriť len o politických smeroch, systémoch a ideológiách, aké sa dnes pokladajú za prekonané⁵⁴ a nie o takzvaných totalitných, čo sa nazývajú hnutím a majú vyvierat' priam z národnej prapodstaty. Majú teda funkciu veľmi zložitú a politika je len jednou z ich mnohých zložiek. Tam by sa mal a musel začleniť i nepolitický kultúrny ústav, ako je naša MS, ináč by sa vyradil z národnej pospolitosti (aby sme užili tento moderný termín). Ale my vidíme, ako u nás i tento systém sa od politiky ďalej nedostal a predbežne uplatňuje sa len v sfére politickej, hodne závislej na politike zahraničnej. Vybudovať ho tak, aby sa stal primeraným nositeľom národných slovenských snáh a túžob potrvá dlho... MS pracuje a chce pracovať intenzívne na budovaní slovenského života,... no nemôže sa žiadať od MS, aby sa jednoznačne postavila za dačo, čo nie je u nás ešte nie vykvasené a postavila sa na stranu tohto, čo má, aspoň v prítomnosti, predbežne úlohy výslovne politické.“⁵⁵

Slovenský národný život bol napriek sústavnému úsiliu jeho intelektuálnych špičiek stále poznačený nezdravým konfesionalizmom. Na tento jav upozornil Pavel Tomka, ev. a. v. farár, predseda Zväzu evanjelickej mládeže, na valnom zhromaždení MS 10. mája 1942. Ako zástupca evanjelickej mládeže povedal: „Sme národ mladý, v počiatkoch tvorby a rozvinutosti svojich síl. Nemáme ešte ani dost' smerodajnej tradície, ani dostatočnej skúsenosti; nám nebolo dané žiť si slobodne cez stáročia. Až teraz prichádzame k slovu... v posledné časy, nesmieme si to zatajovať, komplikuje sa naša problematika i vyhranením nášho konfesionalizmu. I v poslednom roku hrozilo nedorozumenie. Náš život akoby sa dvojil v celej šírke i hĺbke. A tu Matica naša má bdieť, v zdravo, národnom duchu otcov musí vychovávať pokolenie synov, v opravdovom duchu moysesovsko-kuzmányovskej spolupráce ho zjednocovať, v duchu prvého kresťanstva ho vychovávať a v duchu pravej osvety vzdelávať.“⁵⁶

V ovzduší nejasne tušených zmien v svetovej politike, čo aj slovenskú spoločnosť postupne ovládalo po porážke nemeckých vojsk pri Stalingrade, sa 9. mája 1943 v Turčianskom Svätom Martine konalo riadne valné zhromaždenie MS. Doktorí významní matiční pracovníci z alibizmu alebo z obáv o budúcnosť tejto inštitúcie sa začali v tom období zapájať do rôznych protištátnych ilegálnych aktivít. Išlo najmä o B. Žingora, J. Štefánika, C. Tahyho, J. Martáka, J. Bodeneka a i. Svoju činnosť čiastočne koordinovali cez nemnohé MO MS, roztrúsené po Slovensku, kde sa opierali najmä o funkcionárov týchto odborov.⁵⁷

Do tejto mozaiky rýchle sa meniacich osudov a udalostí zapadá aj spor o matičné vysielanie Slovenského rozhlasu. Pravidelné vysielanie sa začalo z budovy Matice

⁵⁴ Myslí pluralitný parlamentarizmus.

⁵⁵ AMS, fond Matica slovenská II., D. I./14-1942.

⁵⁶ AMS, fond Matica slovenská II., I./80-1942.

⁵⁷ Matica slovenská v našich dejinách. Zborník statí. SAV, 1963, s. 313.

slovenskej na Mudroňovej ulici 2. mája 1943. Vo vysielaní prevažovali relácie o literatúre, národopise, histórii, Slovenskej národnej knižnici a záujem sa venoval Slovákom žijúcim mimo vlasti. Vzhľadom na to, že veľká časť tvorcov relácií mala vyhranený postoj k vláde a sčasti aj k slovenskej štátnosti, stal sa matičný rozhlas terčom útokov a predsudkov o vysielaných reláciách. Okrem toho bola politická propaganda zámerne eliminovaná. Chýbal napríklad vtedy obligátny pozdrav Na stráž! Úrad propagandy hodnotil toto vysielanie s kritickými výhradami a považoval ho za nekonformný.⁵⁸ Výsledkom bolo vydanie zákazu vysielania matičného rozhlasu ministerstvom vnútra, na ktorého čele stál Alexander Mach, v apríli 1944.⁵⁹ Za reakciu správcu MS na tento akt možno pokladať vypovedanie zmluvy, v zmysle ktorej Neografia tlačila pre Slovenský rozhlas programový týždenník.⁶⁰

Slávnostné zasadnutie mimoriadneho valného zhromaždenia MS 17. októbra 1943 v Turčianskom Svätom Martine, na ktorom si MS pripomenula 80. výročie svojho založenia, pričom vzdala hold úcty a ocenila celoživotné dielo nestora slovenskej vedy, univerzitného profesora a správcu MS Jozefa Škultétyho, ktorý sa v tom roku dožil 90 rokov. Hlavný slávnostný akt sa udial vo dvorane Národného domu. Úvodný príhovor predniesol J. C. Hronský. Na návrh výboru MS si slávnostné valné zhromaždenie vyvolilo za predsedu ad hoc člena výboru Dr. Pavla Florka. V otváracjej reči prirovnal osud slovenského národa k obrazu biedy dobytej pevnosti, na ktorej ruinách je pripútaný biely orol. Tohto orla vyslobodil za posmechu šľachty slovenský ľud.

Tajomník vedeckých odborov František Hrušovský predniesol slávnostnú reč a prečítal vyhlásenie vedeckých odborov MS k tomuto výročiu, kde sa okrem iného hovorí: „*Slovenský národ svoje kultúrne prednosti a schopnosti nikdy nevyužíval na upevňovanie mocenského postavenia a na podmaňovanie ľudí a národ menej kultúrnych... Zato tak vrúcne lipol na svojich prirodzených daroch a tým húževnatejšie znášal najhrubšie morálne zlo od tých, čo najvyššie hodnoty života na zemi, pravdu, slobodu, spravodlivosť a krásu, pošliapali a miesto nich dávali cítiť prejavy svojich nízkych sklonov.*“⁶¹ Určitým vyvrcholením tohto slávnostného zasadnutia mimoriadneho valného zhromaždenia bolo zvolenie prof. Jozefa Škultétyho za prvého čestného člena Matice slovenskej.⁶² V mene prezidenta republiky vystúpil minister Július Stano, ktorý odovzdal aj prezidentov prívet vzácnemu jubilantovi Jozefovi Škultétymu. Za vládu Slovenskej republiky, ktorá si na svojom zasadnutí 15. októbra 1943 zvlášť pripomenula založenie MS, predniesol príhovor minister Jozef Sivák. Poslanec snemu a šéf Úradu propagandy Tido J. Gašpar hovoril v mene predsedu toho najvyššieho zákonodarného orgánu. S podnetným návrhom vystúpil Moysesov nástupca na banskobystrickom biskupskom stolci Andrej Škrábik. Vyjadril radosť, že MS zo dňa na deň mohutnie a že stojí na čelnom mieste kultúrneho

⁵⁸ GEGUŠ, Ivan. C. d., s. 189.

⁵⁹ VALACH, J. Činnosť Matice slovenskej v rokoch 1939 – 1945. In *Slovenská republika (1939 – 1945)*. Zost. Ján Bobák, Matica slovenská, 2000.

⁶⁰ GEGUŠ, Ivan. C. d., s. 189.

⁶¹ *Slovensko*, č. 11, 1943, s. 290.

⁶² Udialo sa tak na znak úcty a ocenenia životného diela a jeho zásluh o MS na návrh výboru MS podľa § 5 Stanov MS.

života a ako zásah prozreteľnosti vnímal súvislosť medzi jej založením a tisícim výročím príchodu našich svätých patrónov Cyrila a Metoda, ktorým na ich pamiatku navrhol vybudovať v Turčianskom Svätom Martine „*veľkolepý cyrilo-metodský chrám, ktorý by stavali slovenskí robotníci a zdobili slovenskí umelci*“.⁶³ So slávnostnými príhovormi vystúpili aj zástupcovia Slovenskej vysokej školy technickej (Štefan Bella), Slovenskej muzeálnej spoločnosti (Miloš Vančo), Hurbanovej evanjelickej literárnej spoločnosti (Jozef Bučko), Živeny (Anna Halášová), Slovenskej národnej knižnice (Július Barč-Ivan), Ústredia slovenských ochotníckych divadiel (Ivan Turzo) a za Slovákov v Maďarsku (Emanuel Böhm), v Rumunsku (Peter P. Dovala) a v Chorvátsku (Ivan Vereš). Za Spolok svätého Vojtecha a Slovenskú katolícku akadémiu, inštitúcie, čo nadviazali na Bernolákovo Slovenské učenie tovarišstvo, blahoprial Štefan Zlatoš, ktorý okrem iného podotkol, že sila fyzicky malého národa spočíva v mravných hodnotách, kultúrnosti a vyššej vzdelanosti, kde MS ozaj vykonala kus práce. Práve tento záväzok a tradícia zaväzuje všetky tri inštitúcie, aby „*súbežne spolupracovali*“ a zdravo riešili „*isté dôležité problémy nášho vedeckého života celonárodného významu*“,⁶⁴ čím narážal na určité trecie plochy, ktoré vznikli na poli osvety a vedeckého výskumu medzi týmito inštitúciami.

Valné zhromaždenie MS v roku 1944 sa konalo 7. mája 1944 v Hlinkovom Dome v Nitre. Správca MS J. C. Hronský vo svojej správe⁶⁵, ktorá bilancovala aj štvrtstoročie od oživotvorenia MS, akoby bol jasnozrivo cítil budúce ťažkosti, zdôraznil, že moysesovsko-kuzmányovskú ideu bolo dakedy ľahko vyslovovať, ale nebolo ju vždy ľahko aj zachovávať. MS však urobila všetko pre to, aby ju uplatňovala a s čistým štítom vstúpila do ďalšieho štvrtstoročia. Zvlášť sa zamerlal na posledných päť rokov existencie MS v samostatnom štáte, kde nijako neskrýval aj negatívne stránky jej vzťahu k štátu. Musel priznať, že „*i v týchto časoch vyskytli sa azda nedorozumenia i veci nemilé; nemusíme váhať, že nás mrzí, že nás bolí, keď spomíname na štátny rozpočet, do ktorého sa MS ešte dosiaľ nedostala...*“ No jedným dychom hovorí aj o tom, že „*musíme byť spravodliví, čestní a úprimní, musíme hovoriť celú pravdu, povedať ju, aká je, že ak azda priamo nedostáva sa MS pomocnej ruky, nepriamo sa jej to v bohatej miere vynahrádza*“.⁶⁶ Ako príklad uviedol osobnú iniciatívu hlavy štátu, vďaka čomu sa zabezpečil prvý milión Ks pre mohutný stavebný plán MS, nad ktorým si prezident zobral aj záštitu. Rovnako vláda SR mala porozumenie pre MS tým, že jej ministri (vnútra a dopravy) umožnili rast nadácií MS z príplatkov zo vstupného do kín a z predaja poštových známok. Nevyhol sa ani aktuálnej politickej situácii, pričom vojnový stav považoval „*nie za čas na okázalosti, ani hluk*“, ale za čas práce, keď sa nesmie strácať „*ani chvíľku, ani príležitosť, ani energiu, čo by strácala z pracovných povinností a znižoval sa výkon slovenského zvelaďovania na rozhraní dejín Európy a sveta, v časoch, keď sa náš svetadiel stal veľkým bojiskom o budúcnosť a veľkým trasoviskom*“.⁶⁷ Skutočnosť, že miestom konania valného zhromaždenia bola staroslávna Nitra, ktorú maďarizátori

⁶³ Slovensko, č. 11, 1943, s. 286.

⁶⁴ Slovensko, č. 11, 1943, s. 286.

⁶⁵ AMS, fond Matica slovenská II., Valné zhromaždenie 6 (a) 1944.

⁶⁶ AMS, fond Matica slovenská II., Valné zhromaždenie 6 (a) 1944. s. 12.

⁶⁷ Tamže, s. 16.

chceli zneužiť ako centrum odnárodnenia Slovákov, nebola náhodná. Hronský hovoril, že sem prišli manifestačne prejavíť, že „*časy zloby sa pominuli, že spravodlivosť zvíťazila, že slovenský duch zmietol príkoria*“. Vyjadril istotu, že na zhromaždených hľadá duch Jána Kollára, ktorý roku 1849 „*iste po dobrom uvážení, iste s pohľadom na minulosť slovenskú, navrhol viedenskej vláde, aby slovenské vojvodstvo dostalo za sídlo túto staroslávnu slovenskú Nitru*“.⁶⁸

Turčiansky Svätý Martin sa stal jedným z centier vojenských aktivít počas Povstania (august – október 1944), ba priamo v meste sa odohrali udalosti súvisiace s likvidáciou nemeckej diplomatickej misie, ktoré nepriamo spôsobili nemeckú vojenskú intervenciu. Matiční pracovníci boli však priamo vtiahnutí do víru udalostí. Časť činiteľov a pracovníkov Matice slovenskej sa aktívne zapojila do Povstania a utvorila novú armádu inštitúciu Zbor osvetových dôstojníkov, ktorej veliteľom bol J. Štefánik. Tí, ktorí ostali lojálni myšlienke slovenskej štátnosti, sa združili okolo správcu MS Jozefa Cígera-Hronského. Martinský povstalecký národný výbor neuznal Hronského za správcu MS, ba dokonca ho v septembri 1944 nechal zatknúť. Národný výbor sa pokúšal menovať nového správcu (menovacie dekréty vystavil na Jána Martáka, Júliusa Barča-Ivana a Jána Bodeneka), ale keďže sa všeobecne uvedomovala provizórnosť situácie vytvorenej povstalcami, nikto si netrúfal prijať takto naoktrojovanú funkciu. Medzi členmi Slovenskej národnej rady v povstaleckej Banskej Bystrici sa vyskytli návrhy (komunistickí funkcionári), aby sa Matica slovenská rozpustila. Gustáv Husák nezaradil však tento bod na rokovanie SNR.⁶⁹ J. C. Hronský po skončení vojenských operácií opäť pokračoval vo svojej činnosti. Po obsadení Košíc Červenou armádou Slovenská národná rada opäť dostávala podnety od niektorých matičných predstaviteľov. Teraz ju, ako aj predstaviteľov československej vlády žiadali o zachovanie Matice slovenskej.

Existencia prvej Slovenskej republiky bola diplomatickými a vojenskými aktivitami jej neprajníkov od roku 1943 ohrozená. Koniec vojny, resp. prechod frontu cez Slovensko a jeho vojenské obsadenie Červenou armádou znamenal aj faktický koniec štátnosti, ktorá napriek tomu, že nevznikla ako výsledok vojenských operácií druhej svetovej vojny, prestala byť akceptovaná. Matiční predstavitelia, ktorí podporovali slovenskú štátnosť, tušili v nastolenom stave možné represálie voči sebe. Hoci neboli predstaviteľmi štátnej politickej moci a boli si vedomí, že sa ničím neprevinili, volili podobne ako veľká časť slovenskej inteligencie odchod do exilu. Medzi emigrantmi boli aj správca Matice slovenskej Jozef Cíger-Hronský⁷⁰, slovenský historik František Hrušovský, literárny historik Stanislav Mečiar, výtvarník Jozef Cincík, spisovateľ a prekladateľ Koloman Geraldini, spisovateľ Štefan Gráf, matičný referent Ján Okál a mnohí iní. Matiční činitelia tvorili silný potenciál slovenského exilu.

⁶⁸ Tamže, s. 18.

⁶⁹ VALACH, J. C. d. Stalo sa tak neskôr. Poverenictvo vnútra na základe predchádzajúceho rozhodnutia Poverenictva informácií a osvety vydalo 3. júla 1953 výmer o zrušení Matice slovenskej. Takto sa uskutočnil zámer banskobystrických povstalcov. Poverenictvo vnútra svoj výmer zrušilo 4. apríla 1954, ale činnosť Matice ostala aj naďalej ochromená. Z Matice slovenskej zostala len Slovenská národná knižnica.

⁷⁰ Správca Matice slovenskej Jozef Cíger-Hronský bol hlavným iniciátorom založenia Zahraničnej Matice slovenskej v roku 1959 v Buenos Aires.

Prechod frontu spôsobil zásadnú zmenu v správaní matičiarov, čo ostali na Slovensku. V Archíve MS sa nachádza nedatovaný dokument, pod názvom *Matica slovenská na nových cestách?*, ktorý však skôr svedčí o regrese než o progrese v línii národnej emancipácie.⁷¹ Hoci MS označuje za „našu najväčšiu kultúrnu ustanovizeň“, pochybuje o jej ozdravení, pokým „*neuverí, že utajené bacily fašistickej nákazy nebudú šíriť starú rakovinu a ohrozovať našu slovenskú budúcnosť*“.⁷² Slovenskú budúcnosť vidí v obnovení čechoslovakistického ducha. Velebí T. G. Masaryka a ľutuje ho, akú neúctu zažívala jeho pamiatka počas prvej Slovenskej republiky a zároveň sa pýta, či bude hlava štátu (E. Beneš) a jeho vláda v MS „*podľa dobrých mravov poriadnej spoločnosti uctievaná?*“ Valné zhromaždenie 12. mája 1932 urobilo podľa autora textu z MS „*hniezdo príprav pre zradu*“ a pýta sa: „*Bolo toto hniezdo vybrané?*“ Celej MS vyčíta kolaboráciu, propagandu „*zradcovstva a vrahovstva*“, zhanobenie mena správcu MS J. Škultétyho (vstupom do HG) a zdeptanie Štefana Krčméryho. Najväčšiu spršku výčítiek dokument vrhá na J. C. Hronského. Vyčíta mu jeho pôvodné odrodilctvo (jeho údajné pôvodné priezviská Zieger, Garami), finančné defraudácie (nevyúčtoval svoju americkú cestu, za americké peniaze si postavil dom, vykradol matičný archív a pod.). MS sa pod vplyvom jej predstaviteľov zvrhla na „*nacistické nakladateľstvo*“, Geraldini a Mečiar boli nacistickí udavači, Mečiar navyše ilegálne pracoval proti ČSR v prospech Poľska. Aj J. Martákovi vyčíta, že vítal ministra slovenskej vlády slovami: „... *teraz už Jiskrovi husiti neprznia našu slovenčinu,*“⁷³ okrem toho bol funkcionárom HG. Hirner bol v ústredí HG kultúrnym referentom. Preto autor textu žiada dôrazné čistky v MS, lebo členmi jej výboru bol A. Hlinka, J. Buday, Florek, Pöstényi, F. Ďurčanský, J. Tiso a ďalší.

Pri objektívnom hodnotení matičných aktivít v rokoch 1939 – 1945 dospievame k iným poznatkom ako zaujatí kritici slovenskej štátnosti. Aj pri pohľade na členskú základňu vidíme pozitívny trend. So vznikom SR pominuli daktoré obmedzenia pre verejných a štátnych zamestnancov, týkajúcich sa členstva v MS,⁷⁴ a preto veľký počet žandárov, vojakov a štátnych zamestnancov rozmnožil rady matičných pracovníkov. Za krátky čas narástol počet matičiarov na 50 tisíc a v roku 1945 dosahoval 74 tisíc členov. Tento stav sa podarilo dosiahnuť aj vďaka vytváraniu nových miestnych odborov MS. Oddelenie MS pre veci členské bolo postavené pred nové náročné úlohy, na ktoré nebolo kapacitne pripravené. Pre lepší styk s matičnou základňou sa plánovalo vytvoriť vo väčších mestách matičné sekretariáty a následne začať s výstavbou 300 kioskov MS, aké by obsahovali menšiu alebo väčšiu výstavnú sieň s knihami, obrazmi, reprodukciami, časopismi, kde by sa doručovala a distribuovala matičná tlač, vybrali podiely a ktoré by slúžili ako priestor pre miestne sekretariáty MS, ktoré sa mali nazývať *Svetlicami Matice slovenskej*. Na tento projekt bolo pripravených 20 miliónov Ks.⁷⁵ Nezávisle na tejto iniciatíve vznikli kníhkupectvá MS (Bratislava), resp. výdajne podielov MS.

⁷¹ AMS, fond Matica slovenská II., Správa MS, 23 – 1945.

⁷² Tamže.

⁷³ Tamže.

⁷⁴ Za I. ČSR nesmeli byť členmi MS žandári (hoci členmi Sokola mohli byť) a vojaci z povolania.

⁷⁵ Projekt na výstavbu prvej Svetlice MS, počítajúci aj s podporou miestnej samosprávy, bol pripravený pre Spišskú Belú.

Zriadenie matičných sekretariátov v regiónoch v rokoch 1942 – 1943 narazilo na určité politické problémy. HSLS túto paralelnú štruktúru vnímala ako konkurenciu, najmä v oblasti osvety. Zvýraznili sa zvlášť potom, keď MS odmietla zlúčenie svojich miestnych odborov spolu s celou členskou základňou s miestnymi organizáciami HSLS.⁷⁶

Podstatnou zmenou v postavení MS v slovenskej verejnosti bolo jej celospoločenské akceptovanie. Jej čelní predstavitelia mali vplyv na rozhodovacie procesy v štáte, čo prinášalo svoje ovocie. Príkladom dobroprajnosti verejnosti voči MS bolo napríklad prijatie myšlienky založenia základiny v prospech nových budov MS, ktorá bola vyhlásená pri príležitosti deväťdesiatky doživotného správcu MS prof. Jozefa Škultétyho. Štátne úrady súhlasili, aby sa do základiny prispievalo aj z tzv. kinopríplatkov, čo v priebehu pár týždňov pomohlo zozbierať pre Základinu Jozefa Škultétyho takmer 1 milión Ks a ďalší 1 milión sa získal z príspevkov jednotlivcov, MO MS a právnických osôb.

Napriek problémom so zásobovaním a všetkým okolnostiam, ktoré súviseli s vojnovou dobou, MS uskutočnila výstavbu nových administratívnych budov,⁷⁷ kde bola umiestnená tlačiareň, sklad kníh a papiera, banková tlačiareň, trezory pre ceniny, nachádzala sa tam veľká sieň pre slávnosti, siene pre stále výstavy a matičné kníhkupectvo, zasadacie dvorany a priestory pre matičné vysielanie Slovenského rozhlasu. MS sa stala majiteľom účastín Slovenského rozhlasu. Hronský odhadoval, že celková výška investícií dosahovala 25 miliónov Ks.

Pri technickom zabezpečení dobrej tlače bolo nutné investovať do tlačiarní. Práve v tomto období sa MS postavila na vlastné nohy. Tlačiarenské stroje pre MS zabezpečili slovenskí krajanovia z USA hneď po roku 1918. Tie však neslúžili svojmu účelu⁷⁸. Tlačiarenské stroje, ktoré už boli vo veľmi zlom technickom stave, sa dostali do MS a až po zakúpení jednej z martinských tlačiarní vznikla základňa pre modernú tlačiareň pod názvom Neografia. Celý technický park sa však veľmi rýchlo obnovil, najmä vďaka subvencii Slovenskej národnej banky⁷⁹. Plochá knižná tlač bola rozšírená o tlač z hĺbky, čo sa dalo vhodne využiť pri jednofarebných obrazových publikáciách, na ofset a na farebnú tlač. Bolo dobudované veľké reprodukčné oddelenie, primerane veľká kniháreň, osobitná banková tlač so všetkým príslušenstvom. Tam uzreli svetlo sveta prvé slovenské bankovky, „*ktoré boli tlačené na Slovensku, slovenskou farbou a na slovenskom papieri*“⁸⁰.

Neografia si postupne rozšírila svoj výrobný program. Zakúpila a najnovšími strojmi zabezpečila cinkografu a na uvedenie do chodu už čakali daktoré stroje na meďografu.

Ako spomína Hronský, počet pracovníkov MS presiahol 500 ľudí a zdalo sa, že by ich bolo treba ešte viac. Finančná bilancia MS bola ku koncu vojny podľa jeho údajov vysoko

⁷⁶ VALACH, J. Činnosť Matice slovenskej v rokoch 1939 – 1945. In *Slovenská republika (1939 – 1945)*. Zost. Ján Bobák. Matica slovenská, 2000, s. 195.

⁷⁷ V budove načas sídlilo Ústredie slovenských ochotníckych divadiel a dočasne aj členské oddelenie MS.

⁷⁸ Stroje najprv slúžili na vydávanie Slovenského denníka v Bratislave, keď sa dostali do Turčianskeho Svätého Martina, ocitli sa vo vlastníctve Kníhtlačiarkeho účastinného spolku a hoci na svojich vydaniach uvádzali ako tlačiareň aj MS, tá nemala s tým prakticky nič spoločné. VALACH, J. C. d., s. 199.

⁷⁹ Do moderných tlačiarenských strojov sa investovalo už v prvej etape viac ako 11 miliónov Ks. Tamže, s. 199.

⁸⁰ Tamže, s. 199.

pozitívna. Píše: „*Nadobudlo sa vyše 80 miliónov majetku pre Maticu, majetku čistého, bez dlhov, bez záväzkov; naplnené boli knižné sklady, milióny ležali v polovýrobných, zanechali sme len filmového materiálu pre tlačiareň a chemikálii vyše dvoch vagónov a do sto vagónov tlačového papiera.*“⁸¹

O pripravenosti na budúce matičné aktivity necháva Hronský takéto svedectvo: „*Pre rok 1945 zmluvne, s plnou garanciou zabezpečené bolo práce za viac ako 50 miliónov a materiál pre toľkú výrobu bol už doma pod strechou. Čo sa s tým všetkým stalo? Neviem.*“⁸²

S nostalgiou napísal svoje záverečné vyznanie: „*Ale isté je, že torzom ostane veľké dielo slovenského rozmachu, lebo nemohlo byť dovišené, torzom i vtedy, keby sa nič nebolo zničilo z diela budovania. A keby sa zničilo z neho mnoho, mnoho, ako tušíme, i tak ostane ešte vždy veľký.*“

Matica slovenská während der Slowakischen Republik 1939 – 1945

Peter Mulík

ZUSAMMENFASSUNG

In der slowakischen Historiographie gehört die Epoche der 1. Slowakischen Republik zu den am meisten gegensätzlichen historischen Perioden unserer Geschichte. Die Ursache ist die Tatsache, dass ihre Entstehung und Existenz mit der Europas Entwicklung, welches zum 2. Weltkrieg richtete, verbunden wurde und fast die ganze Existenz der 1. Slowakischen Republik wurde während des Krieges. Die erste Generalversammlung der Matica slovenská im selbständigen slowakischen Staat hat am 12. Mai 1939 in der Halle des Slowakischen Nationalmuseums in Turčiansky Svätý Martin stattgefunden. Die Generalversammlung konnte nicht die schmerzliche Tatsache des Abreissens der südlichen Slowakei durch die Entscheidung der Wiener Arbitrage ignorieren. Die Generalversammlung der Matica slovenská hat am 12. Mai 1940 im Prešov in der grossen Halle Čierny orol stattgefunden. Aus den Anreden können wir das Begrüssungsrede des Bischofs Jozef Čársky nennen, der die Matica slovenská als ein kulturelles Feuer bezeichnet hat, zu welchem die Slowaken anwärmen kommen und für ihre Tätigkeit die Anzündung schöpfen und auch heute da herrscht die Einigkeit und Einmütigkeit, Liebe und Verständigung. Der Bischof Vladimír P. Čobrda hat im Namen der slowakischen Evangelischen geredet. Ähnlich ausser Turčiansky Svätý Martin hat die Generalversammlung am 11. Mai. 1941 stattgefunden. Die Delegaten sind in der Halle des Nationalhauses in Banská Bystrica zusammengekommen. Damit sollten sie die Arbeit für die Matica slovenská in Horehronie-Gebiet anerkennen und Nachlässe von Moyses,

⁸¹ Tamže, s. 200.

⁸² Tamže, s. 200.

Kuzmány, Chrástek, Červeň, Sládkovič, Rázus andeuten. Die Tagung führte Valentín Beniák. In seiner Öffnungsrede betonte er das einheitliche Denken aller Slowaken und sich an das slowakische Land anzuschmiegen. Im Zusammenhang mit der Gründung der Slowakischen Akademie der Wissenschaften und Künste wendete sich Dr. Ludovít Izák, der Staatskommissar aus Turčianský Svätý Martin, mit einem Brief vom 8. April 1942 an die Matica slovenská, in welchem er aufführt, dass sich die Nachrichten verbreiteten, „dass die Matica slovenská mit der Akademie sich verbinden und nach Bratislava übersiedeln soll.“ J. C. Hronský, der Vorsitzende der Matica slovenská, löste dann diese Sache persönlich mit dem Staatskommissar. An der Generalversammlung der Matica slovenská am 10. Mai 1942 machte Pavel Tomka, der evangelische Priester, der Vorsitzende des Vereins der evangelischen Jugend, aufmerksam auf den ungesunden Konfessionalismus. In der Atmosphäre nicht klar ahnenden Veränderungen in der Weltpolitik, welche allmählich auch die slowakische Gesellschaft nach dem Schlag bei Stalingrad beherrschte, am 9. Mai 1943 wurde die ordentliche Generalversammlung der Matica slovenská in Turčiansky Svätý Martin stattgefunden. Die feierliche Sitzung der ausserordentlichen Generalversammlung der Matica slovenská am 17. Oktober 1943 in Turčiansky Svätý Martin, auf welcher die Matica slovenská das 80-jährige Jubiläum erinnert hat, hat die Ehre bezeugt und das Gesamtlebenswerk des Nestors der slowakischen Wissenschaft, des Univesitätsprofessors und des Vorsitzenden der Matica slovenská Jozef Škultéty, der in diesem Jahr 90-jähriger wurde anerkannt. Die Generalversammlung der Matica slovenská im Jahre 1944 wurde am 7. Mai 1944 im Hlinkas Haus in Nitra stattgefunden. Der Vorsitzende der Matica slovenská J. C. Hronský in seiner Rede, welche auch das Vierteljahrhundert von der Belebung der Matica slovenská bilanzierte, als ob er hellstichtig die zukünftige Beschwerden gefühl hätte, betonte, dass die Moyses und Kuzmány's Idee manchmal leicht ausgesprochen wurde, aber es war sie nicht leicht auch erhalten.

DOKUMENTY

Cantus catholici – predslov, ktorý vytvoril národnú tradíciu Slovákov

Peter Mulík

Benedikt Sölöši¹ Rybnický v roku 1655 zostavil a anonymne vydal prvý slovenský tlačený katolícky kancionál Cantus catholici, ktorý predstavoval spevník cirkvou aprobovaných piesní v reči ľudu. V predslove k spevníku vysvetľuje autor pôvod náboženského spevu, vyzdvihuje zbožnosť a spevavosť svojho národa a pripomína misionársku činnosť Cyrila a Metoda medzi našimi predkami a právo pokrstených slovanských národov používať domáci jazyk v liturgii. Tento dokument publikujem v celku. Myšlienky, ktoré tam vyjadril, sa neskôr stali základom tézy o kontinuite cyrilo-metodskej tradície na Slovensku. Ďalej pôsobil v Szendröve a na Podkarpatskej Rusi. Roku 1654 sa dostal do Spišskej Kapituly za apoštolského misionára k županovi Čákymu. V Kapitule sa stretol so svojim starším spolužiakom Jurajom Soosom, trnavským rodákom, ktorý sa stal jeho dobrodincom. Soos bol známy slovenský národovec a v šírení slovenského národovectva veľkodušne Szöllösiho podporoval, preto mu ten venoval celý trojstránkový latinský predhovor. Sölösiho spevník ľudových liturgických piesní má dlhý, ale na tie časy obvyklý titul: Cantus catholici – Písne Katholické, latinské i slovenské: nové i starodávne, z ktorými Krestiané v Panoniji Na Výročné Svátky, Slávnosti, pro Službe boží, a v jinem obzvlásstnem čau, z pobožnosti své Krestianské ožývají. Následujú po tom, Pysne na Katechizmus: O svátostech Nového zákona. Letanye rozličné Východi Cyrkevné a néb processije a Putovany. Z mnohú pilnosti ku potesseny Lidu Krestianskémun z novu zebrané a vubec vydané. Spevník mal 320 strán a boli v ňom najmä v úvode autora vyslovené slovakizačné tendencie, ktoré majú pre slovenskú literatúru veľký význam. Najzaujímavejšie pre nás sú Sölösiho dôkazy o Slovákoch a o ich láske k spevu, keď hovorí: „Náboženské spevy si v Panónii vždy natoľko cenili, že by priamo povedal, že nenájdeš národa, čo by sa im vyrovnal. Pri bohoslužbách v kostoloch zhromaždení tak správne spievajú žalmy a piesne, že by si ich do jedného mal za hotových spevákov. A čo sa v kostole naučili, to pri hostinách a besedách vo viniciach a po poliach sladkozvučným hlasom prespevujú.“ Cantus Catholici obsahuje v prvom vydaní 290 jednohlasne notovaných piesní, zadených do 23 oddielov. Z piesní je 62 latinských, jedna latinsko-slovenská a 227 čisto slovenských. Z nich je časť zaradená v súčasnosti používanom Jednotnom katolíckom spevníku. Posledné roky života Benedikta Szöllösiho trápila choroba. Utiahnutý v Kláštore

¹ Benedikt Sölöši (aj Szöllösi), * 21. marec 1609, Rybník – † 10. december alebo 15. december 1656, Kláštor pod Znievom, bol slovenský básnik a zostavovateľ. V rokoch 1623 – 1630 študoval u jezuitov v Trnave, v roku 1630 vstúpil do jezuitskej rehole. V štúdiu pokračoval v rokoch 1634 – 1636 na univerzite vo Viedni, kde študoval logiku, fyziku a metafyziku, v rokoch 1638 – 1639 študoval v Trnave kazuistiku a morálnu teológiu a v roku 1639 bol vysvätený za kňaza. Ako kňaz, misionár a učiteľ pôsobil na viacerých miestach Slovenska (Trnava, Užhorod, Košice, Kláštor pod Znievom, Spišská Kapitula), ale aj v Maďarsku (Szendrő).

pod Znievom zomrel 10. decembra 1656 v pomerne mladom veku. Benedikt Szöllösi sa vždy hlásil za Slováka a tak je zapísaný aj vo všetkých matrikách a zoznamoch. Okrem svojho materinského jazyka hovoril po latinsky, maďarsky a čiastočne po nemecky. Niekoľko exemplárov prvého vydania Spevníka sa zachovalo a sú uložené v múzeu Spolku sv. Vojtecha a v Slovenskom národnom múzeu v Martine.

Spevník samotný tvorí 290 piesní s notami, pričom nosnými piesňami sú piesne slovenského a najmä českého pôvodu. Sú tu piesne vianočné, veľkonočné, mariánske, ale tiež poučné a zaoberajúce sa témou svetskej márnosti a pomínutelnosti ľudského života, no až na jednu výnimku sa tu vôbec nenachádzajú piesne k svätým, ani k svätému Cyrilovi a Metodovi, hoci v moravskom prostredí už vtedy existovali.

Kancionál vydaný v Levoči roku 1655 má 320 číslovaných strán, nečíslované predné strany s predhovorom a obsahom a zadné strany obsahujúce register. Na titulnom liste nájdeme citáty svätého Hieronyma a Chryzostoma nabádajúce kresťanov, aby prejavovali úctu Bohu i spevom: „Tak nech spýva Služebník Krysta Pána ... Poněvadž tedy rozkoš táto (totižto v spývaňi) jest Dušem našým prýbuzná.“ Na citáty nadväzuje trojstranový latinský predhovor vyzdvihujúci slávnú tradíciu Cyrila² a Metoda a nezabúda zdôrazniť slávnú minulosť Slovákov. Hovorí sa v ňom i o tom, že panónsky národ najviac vynikal vo svojich nábožných spevoch a dokonca že sa „čiastka kánonu pri oltári odbavuje ľudovou rečou“. Na chóre sa vskutku takmer vo všetkých panónskych kostoloch tak odbavuje Kyrie, Glória a Credo. ... Pri bohoslužbách v kostoloch zhromaždení tak správne spievajú žalmy a piesne...³

Dokument

Prvý predslov⁴

Najviac chváleným zvykom starých kresťanov, Veľadôstojný pane, boli chválospevy, žalmy a duchovné piesne, a to nielen v kostoloch, ale i pri večerných slávnostiach a sympóziách spievané na počesť Kristovho ducha. Tento zvyk sa uvádza vo Svätom písme a tiež ho spomínajú svätí otcovia. Sväté písmo Matt. 26. uvádza, že apoštoli po poslednej večeri zaspievali chválospev. Svätý Pavol v liste Efezanom c. 5. napomína veriacich, aby chválospevy, žalmy a duchovné piesne spievali Pánovi, tiež radí, aby ich prežívali vo svojich srdciach. Aj slová sv. Augusta, prostredníctvom kňazov dôstojnou piesňou zaujali, keď hovorí:

Nie hlas, ale obeta, nie strunová hudba, ale srdečná, nie spievajúc, ale milujúc, spieva v Božom uchu.

² RUŠČIN, Peter. Estetické a hudobno-štylové špecifiká spevníka Cantus Catholici. In *Cantus catholici a duchovná pieseň 17. storočia v strednej Európe*. Zborník z konferencie. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002. s. 11, 14; BLAŽENOVÁ, Ľubica. *Cantus Catholici – prvý tlačený katolícky spevník. Česko-slovenské vzťahy, Evropa a svet*. Pospíšil, Ivo (editor); Zelenka, Miloš (editor); Kusá, Mária. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 11-20.

³ Dostupné na internete: <<http://www.slavu.sav.sk/konferencie/cantus.php>>; <https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/133334/BrnenskeTextySlovakistice_006-2004-1_4.pdf?sequence=1>.

⁴ Slovenský preklad z latinského originálu urobil PhDr. Ján Prišegem.

Okrem toho uvádza ten istý sv. Aug. Epist. 119. cap. 18., že prax žalmov pochádza od Pána a od apoštolov. V Hymnách, hovorí: spievaním žalmov samého Pána i apoštolov máme dokumenty, príklady a návody. Euseb, vero ex Philo: udáva, že starí kresťania v Egypte (z náuky sv. Marka) mali vo zvyku vo dne i v noci spievať Bohu chválospevy. Tiež sv. otcovia spomínajú na tento zvyk v cirkvi. Justin: M. in orat. ad Antonium Pium. Clem: Alex.

Druhý predslov

(Ad Gent. Tert. lib. 2. c. 6. Cypr. de Orat. Dom:) Už svätý Dionýz spomína pohreby kresťanov so sviatosným pochovávaním, pri ktorých sa obvykle spievali v kostoloch tri žalmy uvádzané v pôvodnom znení. Z iného obdivuhodného videnia Ignáca M. sa dozvedáme (de qua Sokr. Fist. lib. 6. cap. 8.), ako množstvo anjelov v striedavých zástupoch spoločne spievalo chválospevy Najsvätejšej Trojici. Podobný spôsob zanedlho prevzala aj katolícka cirkev (in Conc. Laod. Cap. 5.) a ustanovila vybraných spevákov, ktorí by túto činnosť vykonávali. Ukázalo sa však, že zmiešaný a nejednotný hlas ľudu sa prejavuje často až hrmotne a je nevhodný na bohoslužbu. Nasledovali vystavané gymnáziá pri kostoloch, v ktorých sa školská mládež vyučovala nielen k zbožnosti, vede a literatúre, ale v kostoloch obvykle i v speve žalmov. Dokonca duchovný spev často používali aj starí kresťania pri staroslovanských zhromaždeniach (agape) a sympóziách: nie rostopašne a znesvätené, ale zbožne na slávu Boha (Cypr. Epist. ad Donat. Et S. Bsil. lib. de Spir. S. cap. 7.). Traduje sa, že chválospev zvelebenia Najsvätejšej Trojice, t. j.: Sláva Otcu i Synu i Duchu Svätému vidieckym ľuďom je bežne spievaný. Sv. Hieronym (epist. ad Marc.) jasne kvôli Kristovi povedal: malé hospodárstvo i vidiecka prostota bez žalmov je mlčiaca. Kamkoľvek sa obrátiš, roľník s rukou na pluhu spevom odriekava Alleluja, žnec v potu tváre žalmami sa posilňuje aj vinohradník strihajúc krivým nožom vinohrad si píska nejaké Davidikum. Aj toto sú v provincii obľúbené piesne a ako sa ľudovo hovorí: tu piskot pastierov, tu náboženský spôsob života. Veď, prečo nie? Už prví kresťania považovali za veľmi dôležité, aby už od detstva, keď začínali malé deti s kašou a len čo sa naučili prvé slová po kvapkách poznávali spev Alleluja, t. j. chváľte Boha!

Náš národ v Pannónii bol sprevádzaný mnohými starodávnymi chválospevmi, historickými pamiatkami a udalosťami. V dobe kráľa Svätopluka so sídlom vo Velehrade pridal sa k mužom apoštolom Cyrilovi a Metodovi, oznamovateľom Kristovej viery, a hoci bol všestranne zbožný, najviac však vynikol v speve žalmov. Je zrejmé, že pri výbere piesní sa prihliada na sviatočné cirkevné obrady a tiež na iné zvláštne okolnosti. Po zjednotení Pannónčanov v Kristovi prostredníctvom svätého krstu s kráľom Svätoplukom a iste aj s Bulharmi, Moravanmi aj s Bořivojom, vládcom Čechov, i rímskym pontifikom Mikulášom I. už spomenutí svätí muži dosahujú, že pokrsteným národom je dovolené používať materinský jazyk pri bohoslužbách. Hovorí sa, že toto bolo schválené Božským rozhodnutím. Každý duch by mal chváliť Pána. Odvtedy je vierohodné, že panónsky národ toto privilégium dávno bol užíval a podľa obyčaje ešte teraz v dnešnej dobe v niektorých kostoloch je užívané, keď časť kánonického práva je vykonávaná pri oltári v materinskom jazyku. Naozaj, Kyrie, Glória, Krédo, vo všetkých panónskych kostoloch sa skutočne vykonáva na chóre. U Pannónčanov bol vo veľkej vážnosti vždy spev žalmov, odvažujem sa povedať, že žiaden národ sa mu v tomto prípade nevyrovná. Zhromaždení v posvätných

chrámoch rovnako spájajú sólové spevy a žalmy, že by som povedal: koľko ľudí, toľko speváci. A čo sa v chrámoch naučili, to na náboženských stretnutiach (agape), hostinách, vinohradoch a na poliach príjemne znie a čo najmelodickejšie sa rozlieha. Ale, pretože tieto spevy, Veľadôstojný pane, ako pre mnohé krivdy v minulosti, falošné obvinenia, tak pre nepriateľskú náuku nekatolíkov a zmeny v obnovovaní veľa stratili z pôvodného čara. Pokúsil som sa im navrátiť ich pravý prirodzený zmysel, aby ako kedysi pannónsky ľud prekvítal zbožnosťou, úctou, bol obrátený naspäť k nej.

Tento rodiaci sa spevník, Veľadôstojný pane, je v tvojej moci a odovzdáva sa do tvojej starostlivosti a ochrany. Tvoja zbožnosť k Bohu a jeho rozšírenie slávy, ako vždy rýchla horlivosť mnohými jasnými argumentmi odporučila mi hľadať tvoju pomoc. Prijmi teda tento posvätný dar, ktorým duše mnohých, ako dúfam, budú prebudené k láske k Bohu i k svätým a tvoje meno, pokiaľ aspoň jeden zo spevníkov zostane, bude sa šíriť a často spomínať medzi Pannónčami.

Zbohom, a teba povzbudzujem, horlivo sa obetuj pre Pannónčanov!

Dané v Spišskej Kapitule dňa 22. júla 1655

Listy Konštantína Čulena Augustínovi A. Baníkovi

Róbert Letz

*Súkromná korešpondencia slovenských osobností je primárnym zdrojom poznania ich života a vzťahov k iným osobnostiam. Súčasne je potrebné považovať ju za dôležitý zdroj poznania slovenskej spoločnosti, pretože obsahuje ich názory a postoje k aktuálnemu spoločenskému a politickému daniu. Písomný styk bol súčasťou dobového kultúrneho prostredia a vytváral priestor na osobnú až intímnu komunikáciu. Práve z tohto dôvodu je dôležitá korešpondencia Konštantína Čulena (*26. 2. 1904 Brodské, okr. Skalica – † 7. 4. 1964 New York) a Antona Augustína Baníka (*26. 2. 1900 Valaská, okr. Brezno – † 29. 12. 1978 Martin).¹ Obidve osobnosti mali veľa spoločného. Narodili sa v ten istý deň a hoci bol Čulen o štyri roky mladší od Baníka, obidvaja patrili k tej istej generácii, ktorá dosiahla vrchol svojej tvorby v 30. a 40. rokoch 20. storočia. Čulena a Baníka spájalo slovenské autonomistické presvedčenie. Autonomiu Slovenska v ČSR považovali za dôležitú kultúrnu, hospodársku a sociálnu požiadavku, ktorá by pomohla rozvinúť sa Slovensku v duchu jemu vlastných tradícií, potrieb a predstáv. Obidvaja pracovali v redakcii denníka Slováč, ktorý vydávala Hlinkova slovenská ľudová strana (HLS). U obidvoch sa prebudil živý záujem o slovenské dejiny, ktorý u Baníka vyústil do jeho profesie archívára a historika a u Čulena do jeho cennej historickej publicistiky, zameranej na slovenské dejiny 19. storočia a na dejiny Slovákov v Amerike. Čulena a Baníka spájalo ich angažovanie v Spolku sv. Vojtecha a v Matici slovenskej. Obidvaja boli členmi jej Historického odboru Matice slovenskej a často navštevovali jej archív. K bližšej spolupráci s Maticou ich vtiahol jej správca Jozef Škultéty a tajomníci Štefan Krčméry a J. C. Hronský. Čulen bol členom výboru Matice slovenskej a v roku 1935 a 1936 vycestoval ako člen matičnej delegácie vedenej J. C. Hronským za slovenskými krajanmi do USA. Baník sa dokonca v roku 1938 zamestnal v Matici slovenskej ako bibliotekár a neskôr správca Slovenskej národnej knižnice. Na rozdiel od A. A. Baníka, ktorý sa vydal vedeckou dráhou, vstúpil K. Čulen v roku 1938 do aktívnej politiky. Stal sa poslancom Snemu Slovenskej krajiny a poslancový mandát si podržal aj po vyhlásení Slovenského štátu v roku 1939. Okrem toho pôsobil v roku 1940 ako šéf tlačového odboru predsedníctva vlády a zástupca šéfa Úradu propagandy Alexandra Macha. Ukázalo sa, že svojrázny Čulen nie je osobou, ktorá sa dostatočne pružne a rýchlo dokáže prispôbiť pomerom v autoritatívnom režime. Lichotenie a povzbudzovanie nacistických činiteľov, ktorí najprv Čulena hodnotili veľmi pozitívne a označovali ako perspektívneho šéfa Úradu propagandy, sa rýchlo zmenilo. Začali o ňom hovoriť ako o nepriateľovi Nemcov a panslávovi. Spájali*

¹ Použité údaje zo života K. Čulena pochádzajú z diela: *Biografický lexikón Slovenska II*. Martin : SNK, 2004, s. 174-176; VNUK, František. *Životopis Konštantína Čulena*. Cleveland, Ohio : Slovenský ústav, 1984, 242 s. Použité údaje zo života A. A. Baníka pochádzajú z diel: *Biografický lexikón Slovenska I*. Martin : SNK, 2002, s. 210-211; MAŤOVČÍK, Augustín. *Anton Augustín Baník. Kapitoly zo života a diela*. Martin : SNK, 2010, 177 s.

ho s ministrom zahraničných vecí a vnútra Ferdinandom Ďurčanským. Ďurčanského pád po nemecko-slovenských rokovaniach v Salzburgu v júli 1940 znamenal aj pád Čulena. Čulen upadol nielen do nemilosti nacistov, ale aj slovenských radikálov. Novým šéfom propagandy sa stal Karol Murgaš. Čulen nesmel publikovať pod vlastným menom, iba pod pseudonymom. Takýto vývoj vecí sa ho hlboko dotkol. Dalo by sa povedať, že tento idealista stratil ilúzie o politike. V liste priateľovi A. A. Baníkovi, ktorému dôveroval, vyjadril otvorene svoje pocity aj o tých najcitlivejších témach, akými boli zásahy proti nepohodlným osobám, a to aj z radov predstaviteľov HSLŠ, ale aj drastický postup voči židovskému obyvateľstvu. Čulen napriek znechuteniu z politiky úplne nevycúval. Cítil bytostnú potrebu písať a rečniť. Požíval dôveru prezidenta Jozefa Tisa. Aj ďalej si podržal poslanecký mandát v slovenskom sneme. Za akt jeho rehabilitácie možno považovať udelenie Štátnej ceny za knihu *Dejiny Slovákov v Amerike* v roku 1942.

Cesty K. Čulena a A. A. Baníka sa rozišli v roku 1945. Čulen odišiel do exilu. Podarilo sa mu vyslobodiť z amerického internačného tábora a pokračovať vo svojej práci po boku bývalého slovenského vyslanca pri Svätej stolici Karola Sidora. Ľudový súd v Bratislave ho v neprítomnosti v roku 1948 odsúdil na 30 rokov väzenia. Baník ostal na Slovensku. Pracoval ďalej v Matici slovenskej a po jej transformácii na Slovenskú národnú knižnicu v roku 1954 sa stal vedúcim jej Literárneho archívu. Napriek ich odlišným osudom od roku 1945 oboch spájala trpkosť ich osudu. Čulen znášal veľmi ťažký osud exulanta, často nepochopený a zaznávaný od tých, ktorých považoval za blízkych priateľov. Baník zasa musel znášať praktickú likvidáciu Matice slovenskej a jeho možnosti realizovať sa vo vede boli vzhľadom na komunistický režim a cenzúru, zasahujúcu spoločenské vedy, veľmi zúžené a obmedzené.

Žiaľ, korešpondencia K. Čulena a A. A. Baníka nie je úplná, ale iba „jednosmerná“. Zachovali sa iba štyri listy K. Čulena A. A. Baníkovi. Všetky pochádzajú z roka 1941. Sú svedectvom úzkej spolupráce obidvoch intelektuálov v oblasti slovenských dejín. Súčasne vyjadrujú Čulenove názory na aktuálne politické dianie na Slovensku. Cenné sú jeho kritické postrehy, v ktorých v sebe nezaprel britkého publicistu.

Listy K. Čulena A. A. Baníkovi sú uložené v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine vo fonde A. A. Baník pod signatúrou 132 C 31. Dokumenty publikujeme bez zmien v pôvodnom znení.

Dokument č. 1

2. 1. 1941, Bratislava. List Konštantína Čulena Antonovi A. Baníkovi.

Bratislava 2. jan.[uára] 1941

Milý Tonko,

Srdečne ďakujeme za blahoželanie a opätujeme ho. Aby rok 1941 bol lepší než starý a najmä tie naše slovenské záležitosti aby boli ustálenejšie, než sú dnes.

Teraz o tom výstrižku. Svojho času v Bratislave si hovoril, že máš doma akýsi výstrižok, myslím, že z českých novín, v ktorom je história Katolíckych novín i s tými rôznymi premenami, ktoré za tie roky postúpily. Nuž, o ten výstrižok by

mi šlo, lebo nie som si akosi na čistom s ich vývojom. O ten by som Ťa prosil, keby si mi ho požičal.

V politike nič nového, okrem nových novoročných vyhrážok a zbierky silných slov v Gardistovi.² Slabí ľudia hrozia. Len komu? Zdá sa, že hnev ide najmä proti starým ľuďom. Mám dojem, že systematicky sa pokračuje proti všetkému, čo ešte nesie na sebe pečať Hlinkovej³ práce a jeho ducha. Bartek⁴ v „Cerklu“ vykričí to, čo na druhý deň Gardista prinesie.⁵ On vraj vedie útoky proti snemu. Nuž, keď sa mu nepodaril pravopis, azda sa mi podarí toto.⁶

So srdečným pozdravením:

Tvoj
Konšto

Dokument č. 2.

15. 1. 1941, Bratislava. List Konštantína Čulena Antonovi A. Baníkovi.

Bratislava 15. jan.[uára] 1941.

Milý Tonko,

zase sa obraciam na Teba. V Slováku⁷ som spustil niekoľko článkov o slovenskej zástave a št.[átnom] znaku.⁸ Ak máš o týchto veciach nejakú literatúru, napíš mi o nej. Chcem to vydať v knižke pre mládež i pospolitý ľud, aby sa pri budúcich oslavách nehovorilo toľko prázdnych rečí, ale aby ľudia o zástave niečo vedeli.⁹

Nemáš náhodou duplikát Francisciho¹⁰ Vlastného životopisu a nejaký duplikát zo starých Pohľadov. Keď sa Ti tu a tam naskytne možnosť kúpiť niektorý, kúp mi ho. Najmä predvojnové, z tých dnes nemám ani jeden ročník.

Dr. Kočiša¹¹ zatvorili. To je asi to najnovšie čo sa v duchu nového Slovenska tu stalo. Dostalo sa čosi do Slováka, čo nemalo, nuž zatvorili redaktora, prispievateľa a zodpovedného redaktora.¹² Budú vraj súdení a majú nádej, že dostanú 3-5 mesiacov.

² Politické noviny *Gardista* vychádzali od 18. 1. 1939 ako týždenník a od 1. 11. 1940 do 5. 4. 1945 ako denník Hlinkovej gardy. Boli tribúnou radikálneho krídla HSLŠ.

³ Andrej Hlinka (1864 – 1938), slovenský rímskokatolícky kňaz, politik, redaktor, predseda HSLŠ.

⁴ Henrich Bartek (1907 – 1986), slovenský jazykovedec, vysokoškolský pedagóg, redaktor, sympatizant radikálneho krídla HSLŠ, od r. 1945 v exile.

⁵ H. Bartek bol zástupcom hlavného redaktora denníka *Gardista*.

⁶ Narážka na neúspech H. Bartka presadiť jeho verziu nových Pravidiel slovenského pravopisu.

⁷ *Slovák* bol tlačový orgán HSLŠ, vychádzal v rokoch 16. 1. 1919 – 1. 4. 1945.

⁸ Sériu šiestich článkov o slovenskej zástave a štátnom znaku pod názvom *Tri dúhy sväté* publikoval K. Čulen v denníku *Slovák* od 12. 1. 1941 do 26. 1. 1941.

⁹ K. Čulen takúto osobitnú publikáciu nevydal.

¹⁰ Ján Francisci (1822 – 1905), slovenský spisovateľ a básnik, publicista, redaktor, politik a úradník, spolupracovník L. Štúra, kapitán slovenských dobrovoľníkov v r. 1848 – 1849.

¹¹ Aladár Kočiš (1907 – 1984), slovenský politik, novinár, redaktor viacerých novín HSLŠ, v r. 1927 – 1944 zodpovedný redaktor denníka *Slovák*, v r. 1939 – 1941 zodpovedný redaktor *Slovenskej politiky*, v r. 1940 – 1941 zodpovedný redaktor *Slovenskej pravdy*.

¹² A. Kočiš bol zaistený na príkaz predsedu vlády Vojtecha Tuku. Dôvodom bola správa, ktorú uverejnil denník *Slovák*: „Občerstvenie pre nemeckých vojakov na stanici Trenčianska Teplá, podáva vo dne a v noci

Potom vraj nemáme byť nadšení duchom nových poriadkov. Na starých ľudákov treba takto! Somári, čo chceli, to majú. Samostatnosť nie je len práca, ako to počúvame často, ale aj povinnosť. Napríklad povinnosť sedieť. Nuž, Aladár¹³ je v tom, ostatní sme, ako sa zdá pred tým. V Gardistovi fantazirujú o krvavej revolúcii, ku ktorej je vraj len malý krôčik. Akoby nebol, ak tí čo ju chcú vidieť, budú so svojou kožou v závetrí.

To všetko je asi v „duchu“ nášeho večného vodcu A. Hlinku. Má ten šťastie, že ho Pán Boh včas povolal k sebe. Dnes mohol byť obyvateľom Ilavy.¹⁴ Kočišovi treba kriminál, Janovi Farkašovi,¹⁵ Joštiakovi,¹⁶ bližším a ďalším priateľom tucet úradov. Včera som povedal Fritzovi,¹⁷ že sa človek hanbí za všetko, čo v minulosti robil, keď to viedlo k týmto koncom.

Človek nevie kam chcú ísť. Do Ameriky poslali materiál proti mne a Ďurčanskému¹⁸ i Tisovi¹⁹ a do časopisu, ktorý financujú Maďari. Výsledok sa dostavil skoro. Hletko²⁰ vyhlásil, že je za obnovenie Československa podľa Pittsburghskej dohody. A veru sa mu ani nedivím, že pod vplyvom takej propagandy je to takto.

Nuž, všetko dočasú. I ľudská zlosť i faloš. Heslá a hodinové reči vypřchnu, zostáva len a len robota. Ako ja dnes ľutujem, že som šiel do tohoto bahna. Radšej som mohol byť v Amerike nosičom, bol by som mal predstavu, že naši vedia vládnuť, že sú to statoční ľudia. Nuž, neskoro.

Mečiar²¹ už dlho nemal „estetické“ cvičenie v slohu novej slovenskej literatúry. Veď to sú skvosty, čo on hádže. To tu ešte nebolo, keby však počul, čo o ňom hovoria naši mladí, najmä vysokoškolační, nuž hanbil by sa. Keby nebol býval kydal hnoj, nuž,

sbor dobrovoľných sestier SČK v Trenčine. Denne sa tu podá niekoľko tisíc dávok čaju, salámu, chleba a cigariet pre frontových bojovníkov nemeckých.“ *Slovák*, roč. 23, 10. 1. 1941, č. 8, s. 6. Táto správa bola vyhodnotená ako prezradenie vojenského tajomstva. Kočiš bol zaistený celkovo štyri dni. Po prepustení nesmel istý čas publikovať pod svojím menom. SIDOR, Karol. *Vatikánsky denník II*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2012, s. 247. Istou satisfakciou bolo jeho vymenovanie za generálneho tajomníka HSLS v roku 1942. Túto funkciu zastával do roku 1944, v r. 1944 – 1945 bol minister školstva a národnej osvety.

¹³ Aladár Kočiš.

¹⁴ Zaisťovací tábor v Ilave bol zriadený pre odporcov slovenského štátu a jeho režimu na základe vládneho nariadenia č. 32/1939 Sl. z. z 24. 3. 1939 o zaisťovanom uväznení nepriateľov slovenského štátu.

¹⁵ Ján Farkaš (1903 – 1986), úradník, politik HSLS, predstaviteľ jej radikálneho krídla.

¹⁶ Jozef Joštiak (1893 – 1971), úradník, politik HSLS, predstaviteľ jej radikálneho krídla, v r. 1939 – 1945 predseda Robotníckej sociálnej poisťovne, od r. 1945 v exile.

¹⁷ Gejza Fritz (1880 – 1957), právnik, politik HSLS, v r. 1938 minister unifikácie vo vláde ČSR, v r. 1939 minister spravodlivosti v slovenskej autonómnej vláde, v r. 1939 – 1944 minister spravodlivosti.

¹⁸ Ferdinand Ďurčanský (1906 – 1974), právnik, pedagóg, politik HSLS, v r. 1938 – 1939 minister slovenskej autonómnej vlády, v r. 1939 – 1940 minister vnútra a zahraničných vecí vlády Slovenskej republiky, poslanec slovenského snemu, od r. 1945 v exile.

¹⁹ Jozef Tiso (1887 – 1947), rímskokatolícky kňaz, politik HSLS, v r. 1927 – 1929 minister zdravotníctva a telesnej výchovy, v r. 1938 – 1939 predseda slovenskej autonómnej vlády, v r. 1939 predseda vlády a v r. 1939 – 1945 prezident prvej Slovenskej republiky, v r. 1939 – 1945 predseda HSLS.

²⁰ Peter Hletko (1902 – 1973), lekár, novinár, spolkový funkcionár Slovákov v USA, v r. 1935 – 1939 a 1963 – 1964 predseda Slovenskej ligy v Amerike, od r. 1940 jej čestný predseda.

²¹ Stanislav Mečiar (1910 – 1971), literárny historik a kritik, prekladateľ, redaktor, v r. 1940 – 1945 tajomník Matice slovenskej, v r. 1939 – 1944 šéfredaktor *Slovenských pohľadov*, od r. 1945 v exile.

mohol Brtáňa²² poraziť. Takto Brtáňovi pomohol. Ako sa bude porovnávať Krčméry²³ s Mečiarom?

Ten rukopis, ktorý neprijali na súbehu, je im akýmsi veľmi vzácnym, nie a nie ho dostať späť. Potom sa nedivím, že ľudia začínajú nadávať.

Odovzdaj naše srdečne pozdravenie milost'panej. Keď náhodou pôjdeš okolo, nuž zastav sa a najlepšie, napíš vopred, že prídeš.

So srdečným pozdravením:

Tvoj
Konšto

Dokument č. 3.

4. 3. 1941, Bratislava. List Konštantína Čulena Antonovi A. Baníkovi.

4. III. 1941

Drahý Tonko,

v nedávnych dňoch som bol v Martine nuž, a nešťastnou náhodou sme sa nemohli stretnúť. Chystám sa tam však ešte na nejaké dlhšie posedenie v archíve i v knižnici. Ale do tých čias prosil by som Ťa v mene redakcie Slováka, pošli nám niekoľko príspevkov. Začíname Memorandove oslavy²⁴ a každý týždeň by sme chceli mať jeden dva články, ktoré by osvetľovali i vysvetľovali význam Memoranda.

Predstav si, že redakcia Slováka dostala z úradu propagandy takúto inštrukciu:

„Na dlhší čas zamedziť akékoľvek články v dennej tlači, ktoré by narušovali dobrý vzťah Slovenska k Maďarsku; to znamená až do ďalších inštrukcií neuverejňovať ani články čerpajúce z minulosti, ktoré sú zahrotené proti Maďarom.“

Toto je otvorené nadržanie Maďarom, toto je otvorené maďaronstvo. Ktorý slovenský historik vie napísať slovenské dejiny, ktoré by sa nedotýkali nepríjemne Maďarov? Viem, že tu ide len o to, umlčať ma, nuž, to sa im nepodarí. Azda nič tak jasne neukazuje na nečisté plány niektorých pánov, ako násilné umlčanie slovenských dejín.

Ale pán prezident²⁵ má aj v tejto veci veľmi rozumný náhľad. História je história, za to nemôžeme my, ani dnešní Maďari. Keby sme tento zákaz chceli dodržiavať, nuž museli by zakázať prednášať slovenské dejiny v slovenských školách, Hrušovského²⁶ dejiny by museli vyhodit' z knižníc, nesmeli by sme hovoriť o nikom z našich dejín, museli by sme sa vrátiť k rozprávke o bielom koňovi za ktorého Svätopluk predal krajinu. Zdá sa, že niektorí páni sa to tak dobre naučili, že sa im teraz nechce učiť naše dejiny.

²² Rudo Brtáň (1907 – 1998), literárny historik a kritik, slavista, básnik, pedagóg.

²³ Štefan Krčméry (1892 – 1955), básnik, literárny historik a kritik, prekladateľ, redaktor, v r. 1922 – 1932 redaktor *Slovenských pohľadov*.

²⁴ Oficiálne slávnosti 80. výročia prijatia Memoranda slovenského národa sa konali 2. 6. 1941 v Turčianskom Sv. Martine. Pritom od marca 1941 si toto výročie pripomínala tlač a rozhlas.

²⁵ Jozef Tiso.

²⁶ František Hrušovský (1903 – 1956), historik, pedagóg, politik, v r. 1937 – 1945 tajomník vedeckých odborov Matice slovenskej, v r. 1939 autor prvej modernej syntézy slovenských dejín pod názvom *Slovenské dejiny*, v r. 1938 – 1945 poslanec slovenského snemu, od r. 1945 v exile.

Vyber si niektorého alebo niektorých z výtečníkov Memorandových, prípadne aj niektorú inú udalosť a napíš niečo. Na zákaz neber veľký ohľad.

Zostávam so srdečným pozdravením Tebe i milost'panej.

Tvoj
Konšto

PS:

Iste budeš lepšie než ja vedieť, ktorí slovenskí básnici ospievali Memorandu. Urob mi zoznam. A príležitostne by som Ťa prosil o Plosičov²⁷ Rozhovor.

Dokument č. 4.

8. 9. 1941, Bratislava. List Konštantína Čulena Antonovi A. Baníkovi.

8. IX. 1941

Drahý Tonko,

akosi som sa zažral do tých novín a prišiel som na kopy veľmi zaujímavých vecí. Od rána do večera ležím v starých novinách a čoskoro budem si myslieť, že to, čo sa odohráva dnes, odohráva sa v Napoleonových časoch. Nejaký je to všetko tak podobné. Tie staré noviny akoby dnes vychádzaly.

Ale prišiel som na zaujímavú vec o Bernolákovej Disertatii.²⁸ Daj to do Pohľadov.²⁹ Ak by to však nechcel, čo je vzhľadom na náš pomer možné, pošli mi to, alebo pošli to priamo do Kultúry.³⁰ A okrem toho prišiel som na mnoho zaujímavých vecí, zistil som, že Vlček³¹ bral niektoré veci z druhej ruky a to zle, ponachádzal som niekoľko nových osobných dát. Ale chcem si veci doplniť ešte v Martine v archíve, tuším, že objavím ešte niečo. Vidím, že by sa dala urobiť veľmi zaujímavá kniha o slovenských časopisoch. Azda to urobím.

Tu je všetko v tichu. Zajtra alebo pozajtra budeme bohatší o norimberské zákony.³² Katolícky štát a norimberské zákony? Divné. Mal Kristus šťastie, že sa nenarodil v katolíckom štáte, nuž, iste by sme mu krst neuznali. Voľakedy môj starý katecheta ma čosi učil o krste a teraz vidím, že to bola lož. To on ani poňatia nemal čo krst znamená. On si namýšľal, že krstom sa dajú urobiť kresťania. Hľa, aký omyl.

²⁷ Július Plošic (1819 – 1899), rímskokatolícky kňaz, národovec, publicista, osvetový pracovník, bojovník proti alkoholizmu.

²⁸ Anton Bernolák (1762 – 1813), rímskokatolícky kňaz, jazykovedec, prvý kodifikátor spisovnej slovenčiny. Jeho dielo *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum* z r. 1787 bolo prvým systémovým návrhom na úpravu slovenského pravopisu.

²⁹ Ide o literárny časopis *Slovenské pohľady*, vychádzajúci v r. 1846 – 1852 a od r. 1886 dodnes.

³⁰ Ide o katolícky časopis *Kultúra*, ktorý vychádzal v r. 1926 – 1927 a 1931 – 1944.

³¹ Jaroslav Vlček (1860 – 1930), český a slovenský literárny historik a kritik, pedagóg.

³² K. Čulen tu naráža na vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov (Židovský kódex) z 9. 9. 1941, ktorý vymedzil pojem Žida na rasovom základe. Jeho vzorom boli norimberské rasové zákony z roku 1935. Židovský kódex výrazne obmedzil občianske a majetkové práva a slobody Židov na Slovensku.

Som len zvedavý, kde toto šialenie sa skončí. Údajne majú byť prísnejšie ako v Nemecku. Počúvam, že mnohí katolíci, keď sa ich tieto zákony dotknú, keď ich vyradia z katolíckej spoločnosti, nuž pôjdu medzi evanjelikov. Tí takéto somárstva nerobia, to len ľudia, ktorí chodia dvakrát denne prijímať. Budú mať z nás v Ríme radosť. Budeme „vzorom“ katolíckemu svetu.

Toľko farizejstva a toľko nekresťanstva by predsa človek nečakal. Ale veď, ako si kto ustele, tak si ľahne. A to platí aj v našom prípade.

Srdečné pozdravenie:

Konšto

POLEMIKY

Poznámky k mediálnej konfrontácii témy Katyňský les

Dušan Kerný

Máloktoré obdobie slovenských dejín vyvoláva toľko rozporuplných hodnotení ako príbeh samostatného Slovenského štátu, od 21. júla 1939 oficiálne Slovenskej republiky, z rokov 1939 – 1945. Toto konštatuje o. i. vôbec prvá kronika Slovenského štátu kolektívu autorov Historického ústavu SAV. Vyšla pričinením českého nakladateľstva v slovenskej edícii roku 2019.

To sa týka aj mediálneho prístupu k téme jednej z najväčších barbarských masakier v dejinách druhej svetovej vojny a slovenských súvislostí. Snahy mediálne ovplyvniť verejnú mienku na Slovensku iba zdanlivo paradoxne v rôznych podobách trvajú od roku 1941. Pritom mnohé fakty či súvislosti sa stali známe až po roku 2010. To nám azda umožňuje poukázať na mediálny kontext konfrontácie v domácich, slovenských, ako aj československých a napokon medzinárodných súvislostiach.

Prečo je v roku 2021 pohľad na dnes už známu mediálnu odozvu vôbec zaujímavý? Pretože ukazuje obrovskú spleť udalostí, bez ktorých poznanie mocenského mediálneho pôsobenia na verejnú mienku na Slovensku nie je úplné.

Až koncom roku 2017 vydáva a v bratislavskom Devíne predstavuje český historik Macháček knihu o Gustávovi Husákovi, kde o. i. podrobne aj s využitím denníkových zápiskov Mikuláša Gaceka opisuje „ojedinelý propagandistický zájazd komunistických intelektuálov na nacistami krátko predtým obsadenú Ukrajinu, ktorý sa uskutočnil pod patronátom slovenského ministra vnútra Alexandra Macha“. Ten do denníka Slováč (kde bol o. i. vďaka známosti s A. Machom zamestnaný ako prokurista otec Hany Hegerovej) napísal priamočiaro: Novinár je predovšetkým vojakom. Teda inými slovami propaganda je zbraňou, propaganda je pokračovaním vojny v inej podobe.

Osudové dohry

Zájazd mal osudovú dohru v procese s buržoáznymi nacionalistami v roku 1954 „ako dôkaz Husákovej zradcovskej činnosti a paktovania s Alexandrom Machom“, potom ešte pri Husákovej rehabilitácii v roku 1963, kde v liste vedeniu strany dal do „súvislosti celú záležitosť“. (List vtedy „koloval aj medzi bratislavskou inteligenciou, čím sa povedomie o ukrajinskej anabáze zrejme posilnilo“.)

O aké súvislosti išlo? „Zdôrazňovalo sa, že Husák s výpravou navštívil katyňské hroby, ba že zastupoval Slovenskú republiku v Medzinárodnej lekárskej komisii, ktorá sa zúčastňovala na katyňskej exhumácii. Tá sa však konala v roku 1943! Logicky teda nekorešponduje s dobou Husákovho ukrajinského pobytu. Tento fakt, rozdiel niekoľkých rokov, však neprekážal, aby „české a slovenské exilové médiá očierňovali Husáka najmä v 70. a 80. rokoch“ a pri najmenej troch zahraničných návštevách, v roku 1974, 1975 a 1978 otázky západných médií často smerovali na údajnú návštevu katyňských hrobov“.

Mediálny záujem na Západe zrejme viac ako pravdepodobne udržovala činnosť českej a slovenskej emigrácie a exilu. „Nejedná sa len o vec minulosti, o Husákovej návšteve Katyne referuje aj literatúra a tlač po roku 1989,“ konštatuje historik Macháček. Poukazuje napr. na SNN, č. 28 zo 16. 2. 2013, pričom sa celá kauza osvetľovala aj na vedeckej konferencii v januári 2013.

Michal Macháček vlastne ako prvý autor podrobne s využitím pozoruhodného množstva prameňov o záležitosti uzatvára: ide o pretrvávajúci mýtus. Otázka však je, či ide o omyl, alebo o mystifikačný zámer. V každom prípade „každý po svojom z neho ťaží“.

Rozsah témy, ako aj počet zhromaždených zdrojov a informácií o medializácii celej udalosti od začiatku do konca je úctyhodný, pritom ide o epizódu! Dokonca zanedbateľnú epizódu. Veď skutočne hlavnou postavou v udalostiach okolo Katyňského lesa bol niekto úplne iný a najmä niečo úplne iné.

No podrobné zmapovanie epizódy z roku 1941 a najmä jej medializovaných súvislostí nám totiž ukazuje rôznorodé mocenské záujmy pri mobilizačnom ovplyvňovaní verejnej mienky s presahom na deformácie, ktoré zatajovaním dejinných faktov vyvolávalo na Slovensku. A dá sa povedať, že upozorňuje na desaťročia trvajúcu nesmiernu explozívnosť verejnej rozpravy o tejto téme. Aké mediálne svedectvo hovorí o výbušnosti témy Katyň?

Nečakane sa to objavilo v roku 1965, keď západonemecký autor so svetovým ohlasom Rolf Hochhuth vyzval spisovateľa Ladislava Mňačka na „otvorený dialóg o niektorých zásadných kultúrnych a politických otázkach medzi Východom a Západom“. Išlo o výmenu otvorených listov, ktorá sa začala Mňačkovým z júla 1964 a pokračovala v 42. čísle roku 1964 v hamburskom týždenníku Die Zeit. Preklad v plnom znení uverejnil v novoročnom čísle roku 1965 Kultúrny život. Z dnešného pohľadu ide o zanedbateľnú súčasť celého vývoja, ktorý potom vyústil do udalostí roku 1968.

Podoba sporu o Katyň v 1965

Je to rozsiahly text a je o to pozoruhodnejší, že sa obaja autori vracajú k téme Katyň. Nemecký autor o. i. aj preto, že téma povraždenia poľských dôstojníkov na príkaz Stalina a Beriju z 5. marca 1940 je súčasťou jeho už vtedy svetoznámej divadelnej hry Námesník.

Pozoruhodné na tejto skutočnosti je, ako na túto zmienku spojenú s výzvou na otvorený dialóg reaguje slovenský vyzývateľ. V KŽ č. 1 z 2. januára 1965 v texte Dialóg Mňačko – Hochhuth píše: „Žiaľ, pán Hochhuth, nejedno, čo o sebe vieme, je výsledok obojstrannej vulgárnej propagandy, ktorá neraz s veľkou presvedčivosťou vydávala legendy za fakty.“

„Poznám tú pasáž Vašej hry, kde sa zmieňujete o Katyňskom lese. Svoj postoj ste si vytvorili na základe Vám dostupných informácií. Tvrdíte s absolútnou istotou, že je to Stalinovo dielo. Pokiaľ ide o pôsobenie kultu osobnosti v týchto polohách, sú dostatočne známe mnohé fakty a ja sa neopovážim tak striktne a neodvolateľne ako Vy tvrdiť, že to bol Stalin. Očitých svedkov tragickej udalosti v Katyňskom lese niet a pochybujem, že sa niekto z nich prihlási s tvrdením ja som strieľal v Katyňskom lese. A ja by som, poučený skúsenosťami, ani takému svedectvu neveril.“

„Ja som si z mne prístupnej dokumentácie vyvodil pre seba svoje závery, ktoré sa možno vyplatí v tejto polemike zverejniť. Predovšetkým mi je podozrivé, že ‚pravdu o Katyňskom lese‘ odhalili nacisti v roku 1943, teda v čase, keď ustupovali na všetkých frontoch a nerobili si ilúzie, že budú môcť udržať oblasť Smolenska. Tu by sa mal človek poznajúci históriu trochu zarazit’ a zaujať skeptické stanovisko ku všetkým ‚dôkazom‘. Front sa nezadržateľne približoval k poľským hraniciam a je jasné, že Hitlerovi sa hodilo poštvať poľský ľud proti Sovietskemu zväzu. Nacisti boli veľmajstrami mystifikácie... nacisti urobili množstvo podvodov, podvrhov a mystifikácií vo všetkých krajinách nimi okupovanej Európy. Otázka je, prečo nacisti spustili ‚Katyňský pokrik‘ až v roku 1943?“

„Pán Hochhuth, vraždenie v Katyňskom lese bolo typické pre hromadné popravy, aké boli zvykom SS. Podobných hromadných hrobov rozosiali esesáci po Európe stovky. Vždy to bol ten istý spôsob, niekoľko vrstiev mŕtvol na sebe, posypaných vápnom, usmrtených výstrelom do týla. Pán Hochhuth, ako to, že nacisti našli na obrovskom okupovanom území SSSR iba jeden jediný masový hrob? A ešte k tomu vo vojensko-strategickej oblasti, teda s možnosťou odhalenia? So spôsobom exekúcie typickej pre SS?“

Slovenskí svedkovia

„Vy s určitosťou tvrdíte, že to urobili Stalin a Berija, na podklade akého nevyvráteného dokumentu to tvrdíte? Viete predsa, že nacisti pozvali do Katyňského lesa novinárov i vedcov z okupovaných krajín Európy. Vy viete, že už na mieste odmietli podaktorí potvrdiť nemeckú verziu. Boli medzi nimi i Slováci, slovenskí publicisti a lekári, tí všetci po vojne vypovedali, ako to vlastne s ich svedectvom bolo. Nemohli ani určiť čas, kedy sa Katyňská tragédia stala, ani dostatočne overiť projektily, predložili im akési dôkazy a povedali im, to je ruská guľka z jednej či dvoch mŕtvol. Väčšinu zo ‚svedkov‘ priviedli do lesa pod psychologickým či priamym nátlakom.“

„Pán Hochhuth, ‚Katyňský les‘ nacisti cítiaci blížiacu sa katastrofu ohromne potrebovali. Vy viete, že aféra mala za následok prerušenie diplomatických stykov medzi poľskou vládou v Londýne a Sovietskym zväzom. Nikto z ‚expertov‘ nepotrdil, že likvidácia poľských dôstojníkov sa bezpodmienečne stala pred okupáciou Smolenskej oblasti nemeckou armádou, nad tým ste sa nepozastavili, že nacisti zverejnili svoje ‚odhalenie‘ niekoľko dní po vypratanií Vjazmy nemeckými vojskami?“

Polemika je rozsiahla, o. i sa týka februárových udalostí v roku 1948. L. Mňačko o. i. píše: „... pán Hochhuth, Február bol prísne legálna, fair prevedená zmena politického systému v Československu, to sa málokedy stáva v dejinách, aby politická sila odišla z dejín tak hladko a tak neslávne.“ Odpovedá nemeckému autorovi aj na jeho požiadavy, pokiaľ ide o smrť Jana Masaryka. L. Mňačko bol v Prahe ako novinár medzi prvými na mieste činu, napísal o J. Masarykovi brožúru, vyšla vo vysokom náklade. Takisto na otázku o tom, že do Prahy prišiel náhle vo februári 1948 sovietsky veľvyslanec Zorin, ako očitý svedok odpovedá, že rovnako náhle prišiel americký veľvyslanec Steinhardt. Zmieňujeme sa o tom, aby bolo zrejmé, aká rozsiahla bola výmena názorov medzi oboma autormi, čo hralo úlohu v „otvorenom dialógu o niektorých zásadných kultúrnych a politických otázkach medzi Východom a Západom,“ ktoré vyvolal západonemecký autor.

Slovo majú mať historici

Už o štvrt' roka neskôr, v KŽ 19. marca 1965, sa ozval s výhradami nedávno rehabilitovaný Eugen Loebel. Tento predvojnový davista, predseda spoločnosti priateľstva so ZSSR a autor kritiky odsudzujúcej André Gida za jeho kritické reportáže o ZSSR sa ohradil voči polemike o Katyňskom lese s tým, že celú záležitosť treba prenechať historikom, ale verejná debata na túto tému nemá miesto v dialógu spisovateľov. Ohradzuje sa o. i. proti tomu, aby sa „veľké problémy propagačne zjednodušili“. A hovorí v mene „viny nás všetkých, ktorí sme väčšou či menšou mierou prispeli k tomu, čo sa stalo... bol to represívny aparát, ktorý neúprosne likvidoval každého a často aj rodinných príslušníkov, čo by sa boli kriticky ozvali“.

V každom prípade polemika a jej medializovaný rozsah svedčí o tom, že ešte po desaťročiach je zrejmé, že pri uvoľňovaní, nadväzovaní kontaktov a otvorení, verejnom hľadaní vzájomného porozumenia v šesťdesiatych rokoch téma Katyňského lesa bola zmrazená diplomatickými postojmi a politickým a propagadistickým výkladom sovietskej strany.

Slovenský problém

Slovenský problém spočíval však v tom, čo naznačuje aj L. Mňačko v odpovedi R. Hochhuthovi: že tam boli Slováci, slovenskí publicisti a lekári. V čase ich polemiky sa G. Husák čerstvo bránil, vyvracal zo všetkých síl, aby bol spájaný s cestou do Katyne a skutočný priamy svedok, slovenský patológ MUDr. Šubík, ktorý nezmenil svoje stanovisko, že masakru spáchali sovietske orgány, bol už aj s rodinou v americkej emigrácii. Podľa všetkého sa o tom v čase mcarthyzmu verejne nevyjadroval a nevystupoval pred výborom senátu USA. Nezmieňuje sa o tom ani B. Katrebová-Blehová v štúdiu o výbere Kongresu USA pre vyšetrovanie komunistickej agresie, kde rozsiahlo hovorí o činnosti slovenského exilu v päťdesiatych rokoch minulého storočia, pozri Historický zborník, ročník 29/2019/číslo 2, s. 66.

Verejne vystúpil MUDr. Šubík po návrate z Katyne len v Bratislave, v rozhlase, na zhromaždení v Sokolovni na Hlbokej a potom v Redute, sú zachované audio záznamy. To, že sa do smrti ani v emigrácii nevyjadroval, konštatuje aj autorka svedectva o A. Žarnovovi M. Kániková knihy *V tieni púpavy*, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2013, ako aj v osobnom rozhovore s autorom týchto riadkov 27. augusta 2013.

Zmienkou z roku 1965 vo vtedy najčítanejšom československom týždenníku o prítomnosti nie jedného, ale viacerých Slovákov, publicistov a lekárov je navždy položená otázka vyvolávajúca hľadanie odpovedí: kto to bol. Je to nezávislé na celej kauze či mediálnych sporoch, ktoré ju sprevádzali a sprevádzajú. Ide o časť nezávislého poznania, ktoré sú aj súčasťou slovenských dejín.

Takisto opakované zmienky v polemike roku 1965 o tom, že je málo pravdepodobné, že sa prihlási svedok a prizná sa, ja som strieľal v Katyni, vyvoláva otázku: naozaj sa nenašiel svedok masakry či masakier okolo 25 000 poľských dôstojníkov?

V roku 2010 usporiadal ÚPN prvú a potom v roku 2013 druhú verejnú besedu o. i. s účasťou profesora Sliezskej univerzity Mečislava Boráka, znalca témy a dostupných archívov, kde objasňoval podrobne osud slovenského lekára, hlavného patológa SR

MUDr. Šubíka. Svedka z Katyne. Jedného z dvanástich účastníkov medzinárodnej komisie patológov z Nemeckom okupovaných krajín a Švajčiarska, medzi nimi so súhlasom Zemskej armády (Armije krajovej) aj z okupovaného poľského Krakova, Nemci ich povolali do Katyne 29. – 30. apríla 1943. Svedectvo vedno s odhalením hrobov sa stalo jednou z najúčinnějších zbraní protisovietskej propagandy nacistického nemeckého režimu v čase po porážke pri Stalingrade.

Štyri miesta popráv vyše 22 000 ľudí

Prof. Borák, autor ojedinelých prác na tému Vraždy v Katyni, v roku 2013 v Bratislave konštatoval, že napr. český lekár, neskôr známy pod spisovateľským pseudonymom František Kožík, svoj pôvodný názor z roku 1943 na rozdiel od F. Šubíka odvolal a úplne zmenil. F. Šubík, súdený o. i. za to, že „verejne opakoval vymyslené tvrdenia osočujúce sovietske bezpečnostné orgány ani po tridsiatich mesiacov vyšetrovacej väzby názor nezmenil. Nikdy nevyhlásil, že Katyň je dielom Nemcov a nie soviетov,“ odznelo vo vstupnom referáte konferencie.

Podstatné z verejnej rozpravy v roku 2013, konanej bez záujmu elektronických médií a tzv. hlavného prúdu, bol faktografický súhrn prof. Boráka: Katyň je skutočným miestom popravy 4 500 poľských dôstojníkov, ale zároveň symbolom za tri iné miesta masových vražd, medzi nimi aj na území, ktoré nemecké armády nikdy neobsadili, v obci Mednoje severne od mesta Tver (vtedy Kalinin), kde je v masových hrobách viac ako 6 000 tiel. Medzi nimi aj etnickí Poliaci čs. pohraničných jednotiek z československých území, ktoré po Mníchove Poľsko zabralo a včlenili sa do poľskej služby.

V roku 2020 francúzsko-nemecká verejnoprávna televízia ARTE uviedla film Katyňský masaker, podľa autorov prvý film, ktorý sa usiluje ukázať celý problém z oboch strán v historických súvislostiach. Uvádza Ruskom zverejnené dokumenty, zoznamy poľských dôstojníkov, o. i. aj zoznam príslušníkov sovietskych bezpečnostných orgánov odmenených za mimoriadny výkon, výpovede o troch miestach popráv, menovitú výpoveď priameho účastníka popráv v Kalinine a o tom, kde a ako prebiehali a kde vyvážali telá, údaje o počte Poliakov vrátane detí vyvezených do gulagov, ako aj výpovede patológov dvoch komisií. Tej nemeckej, ako aj po oslobodení Smolenska sovietskej komisie a ich protichodných záveroch. Je to doteraz najsúhrnejší filmový dokument o tejto problematike a všetkých medzinárodných súvislostiach.

V Trnave sa mala 1. októbra 2020 konať vedecká konferencia Andrej Žarnov, lekár, básnik, exulant, prvá tohto druhu, o. i. aj o politickom činiteľovi Slovenskej republiky 1939 – 1945, ktorý kategoricky neuznal SNP a už vtedy sa jeho meno objavilo na zozname 38 stúpcov a činiteľov Slovenskej republiky, pre ktorých povstalecké orgány navrhovali trest smrti. V slovenských médiách prevládala predovšetkým polemika a to na stránkach Slovenských národných novín. To svedčí o pokračujúcej potrebe matičnej verejnosti vyrovnáť sa s historickými faktami. „V Slovenských národných novinách sa o kauze Katyň dozvedáme jednostrane a výlučne len z pohľadu, ktorého pôvodným autorom je minister propagandy tretej ríše Jozef Goebels,“ konštatuje sa v SNN 17/2020 so záverom, že „oficiálna verzia Katyňskej popravy, ktorá viní za postrieľanie niekoľkých tisíc poľských občanov, je výsledkom rozsiahlej fakzifikácie nacistov“. S odvolaním sa

na zdroje prístupné najmä na internete vrátane sovietskych dokumentov od expertov ruskej vyšetrovacej komisie po roku 1990 v tom istom čísle je odpoveď na polemiku pod názvom Pravda o Katyni dráždi aj dnes. Zároveň sú uverejnené dva protichodné ohlasy čitateľov, jeden pod názvom článok o Katyňskom masacre ma pobúrila a druhý Výstižná freska o udalosti.

Polemiku podnietil rozhovor v SNN 9-10/2020 Výnimočný svedok dejinnej drámy o dokumentárnom filme RTVS Ťaživosť pravdy o MUDr. F. Šubíkovi vrátane „dokumentov a výpovedí historikov, ktoré vyvracajú akékoľvek pochybnosti o aktéroch bezprecedentného zločinu a po prvýkrát sú použité archívne filmové materiály, ktoré boli do roku 1989 nedostupné“.

V SNN 41/2020 pod názvom Prečo práve teraz Katyňský les sa konštatuje, že táto téma bola predmetom prudkej polemiky už v piatich vydaniach SNN v tom roku s výzvou, aby sa táto stále zásadná otázka prenechala historikom a nie propagande. V SNN 42 spisovateľ Peter Valo pripomína, že o F. Šubíkovi sa začalo hovoriť až po novembrovom prevrate. Prof. Šubík pôvodne navrhoval, aby do Katyne šiel český prednosta Ústavu pre súdne lekárstvo pri Slovenskej univerzite H. Krsek, ale toho Nemci práve pre jeho český pôvod odmietli. H. Krsek však neskôr neunikol vyslaniu do ukrajinskej Vinice, kde podpísal, že 9 432 miestnych občanov vyvraždilo v roku 1937 – 1939 sovietske NKVD. Po vojne všetko odvolal. Kým Krsek nakoniec dostal vyznamenanie Za zásluhy o výstavbu a Rad práce, Šubíka, ktorý neodvolal, väznili a po poltreťu roku väzenia mu odobrali profesorský titul.

Zatiaľ posledná polemika

Posledná polemika na stránkach SNN v roku 2020 je v čísle 43 a 51-52. Týka sa aj článku o už druhej pamätnej tabuli F. Šubíkovi Politika ohýba históriu. Už SNN č. 42 upozorňuje: „Šubíkovi na tabuli neuviedli ani lekárske profesorské tituly, nikto tam pri jej odhaľovaní nevidel vrcholných predstaviteľov mesta ani samosprávneho kraja, žeby bol pre trnavskú ‚vrchnosť‘ lekár Šubík alias básnik Žarnov opäť nežiaduci a začali tu strašiť politické maniere z päťdesiatych rokov minulého storočia?“

Autorka polemiky Smútok slovenského lekára – básnika v čísle 51-52 poukazuje najmä na to, že sa zabúda na rozsudok 17/99, ktorým bol F. Šubík rehabilitovaný, resp. bol oslobodený spod obžaloby kolaborantstva z 27. 11. 1948. V tomto prípade ide o priamočiaru polemiku okolo nejednoduchého života človeka, ktorý ako básnik privítal vznik Slovenského štátu, čo autor v SNN 43 uvádza ako uvítanie totality. V zložitej dobe, argumentuje sa v polemike, sa počas existencie štátu držal morálnych zásad a o. i. pomohol mnohým, ako svedčia výpovede z jeho procesu, čím im zachránil život. Polemika je dôkazom, ako zložito sa mediálna sféra vyrovnáva s rozporupnosťou rokov 1939 – 1945.

Nový pohľad na dejiny

Polemika v roku 2020 je odrazom skutočnosti, že časť verejnosti zrejme neprijíma historicky overené fakty o Katyni z dvoch príčin. Jednak jej to zapadá do silnejúcich masívnych politických, diplomatických a mediálnych krokov voči súčasnému Rusku, ktorú bezvýhradne neprijímajú a považujú za účelovú kampaň. Fakt, že polemiky sa

odohrali v poslednom čase najmä na stránkach SNN, sú podnetom na prieskum, pokiaľ ide len výraz problémov matičnej verejnosti, resp. čitateľov alebo naopak je to ventilácia názorov oveľa širšej populácie. V každom prípade sa to odohráva v čase, keď Európsky parlament prijal vyhlásenie o tom, že dohoda známa ako Pakt Ribbentrop – Molotov či Pakt Hitler – Stalin z 23. augusta 1939 bola bezprostrednou príčinou vypuknutia druhej svetovej vojny. To zásadne mení doterajší pohľad na dejiny a časť verejnosti, ako aj politických strán na Slovensku sa s tým nestotožňuje, resp. nie je pripravená prijať pre ňu úplne zmenený výklad dejín. To robí snahu rozobrať v mediálnych konfrontáciách predmet záujmu v širších súvislostiach.

Pokiaľ ide o osobný záujem autora, je spojený s tým, že ako jediný slovenský novinár navštívil masové hroby tak poľských, ako aj ruských obetí v obci Mednoje.

Zápas historičky Svetlany Gerasimovovej o vedeckú pravdu. Ruská veda: nové fakty, nové poňatie*

Dušan Kerný

Ruská historická veda sa stále vyrovnáva s dvomi skutočnosťami: v rôznych obdobiach s rôznym prístupom k archívom a doteraz neznámym skutočnostiam a potom s interpretáciou toho, čo je známe, a toho, čo ešte známe, napriek odstupe času, nie je.

Sledovať historickú literatúru môže byť v súčasnosti o to dôležitejšie, že záujemcov o dejiny druhej svetovej vojny a ich interpretácií, čo má ohlas prostredníctvom internetu a sociálnych sietí, vidíme prudký nárast aj na Slovensku, no oveľa menej pozornosti sa ujde historikom, ktorých práca je krytá mnohoročným štúdiom prameňov a archívov. Práve rôznorodé skutočnosti pri interpretácii priebehu druhej svetovej vojny vyvolávajú záujem o to, ako sa s nimi vyrovnáva súčasná ruská historická veda.

K nej patria aj práce historičky, dlhoročnej vedeckej pracovníčky Štátneho múzea v Tveri Svetlany Alexandrovny Gerasimovovej. V múzeu pôsobí dve desaťročia. V roku 2002 obhájila dizertáciu kandidáta historických vied na tému Vojenské udalosti v oblasti rževsko-viazemského výbežku v januári 1942 – marci 1943: Rževská bitka. S touto témou získala kandidatúru špecializovaných historických vied na Inštitúte vojenských dejín Ministerstva obrany Ruskej federácie.

Viac ako desaťročná vedecká práca, v ktorej S. A. Gerasimovová pokračuje, prináša zásadne odlišný pohľad na útočné operácie Červenej armády, než aké poskytuje oficiálna historiografia, doteraz oficiálne historické vojenské dejiny Ruskej federácie.

Prelom mlčania

Ruská historička ako prvá v súčasnej historiografii podrobne rozoberá predhistóriu vojenskej operácie v oblasti Rževa z roku 1943 a usiluje sa určiť príčiny neúspechu strategických cieľov Červenej armády pri snahe obklúčiť a zničiť armády skupiny Stred nemeckého protivníka.

Mimoriadnu pozornosť venuje činnosti G. K. Žukova ako veliteľa západného frontu v roku 1942, kvalifikuje ju ako neúspešnú a majúcu za následok veľké straty na ľudskej sile, ako aj materiálne straty. Práce ruskej historičky o. i. prelomovo vyjasňujú príčiny, prečo sa mnoho desaťročí o bitke pri Rževe nehovorilo. Konštatuje, že v sovietskej ére

* **Odkaz na literatúru:** prvú prácu zverejnila S. A. Gerasimovová v moskovskom vydavateľstve Jauza v roku 2007 v edícii Veľká vlastenecká vojna – cena víťazstva pod názvom Ržev 42, pozíčná vojna. Pre veľký záujem kniha odvtedy vyšla v šiestich vydaniach.

Siedme vyšlo v roku 2020 takisto vo vydavateľstve Jauza už pod názvom Rževské jatky s podtitulkom Premárnené víťazstvo Žukova v edícii Výklamané víťazstvá Stalina.

Viacere údaje som čerpal z písomne zaznamenaných rozhovorov s S. A. Gerasimovovou v septembri a decembri 2019.

sa priebeh vojenských operácií v oblasti Rževa nestal predmetom seriózneho výskumu vojenských historikov, z ideologických dôvodov to bolo tabu.

Spor o termín bitka

V čom prinášajú dizertácie ruskej historičky nové skutočnosti?

V prvom rade zaplňujú biele miesta v dejinách Veľkej vlasteneckej vojny, pokiaľ ide o rok 1942. V oficiálnej historiografii, nehovoriac už o publicistike a oficiálnych prejavoch, sa dodnes hovorí o porážkach nemeckých armád v bitke pri Moskve v decembri 1941 a potom v bitke pri Stalingrade v januári 1943 ako o víťazných strategických operáciách velenia Červenej armády. V prvej donútili nemecké jednotky k ústupu pri nepodarenom útoku na Moskvu, pri druhej obkľúčili a zničili 6. armádu wehrmachtu.

Otázka pred historikmi znela: čo sa dialo medzi tým, teda počas roku 1942? Práve túto medzeru vyplňala a vyplňa publikačná činnosť S. S. Gerasimovovej.

Po odrazení jednotiek wehrmachtu pod Moskvou vydalo velenie, resp. Stalin ako hlavný veliteľ, rozkaz dobyť Ržev, vzdialený necelých dvesto kilometrov od Moskvy začiatkom januára 1942. Sovietske vojská ho však obsadili až začiatkom roka 1943, po 15 mesiacoch bojov 2. – 31. marca 1943. Oficiálna historiografia posudzovala a posudzuje boje v oblasti Rževa za súčasť celkových bojov o Moskvu.

Po začiatku politických zmien už od polovice 80. rokov sa začalo hovoriť o troch veľkých útočných operáciách sovietskych vojsk v oblasti Rževa a potom veľmi zriedka sa začala vo výskumných a memoárových prácach spomínať štvrtá útočná operácia na konci roka 1942, ktorá sa až neskoršie stala známa pod jej skutočným krycím názvom (boha vojny) Mars.

Neporazená skupina armád Stred

Práce ruskej historičky uvádzajú fakty o tom, že Červená armáda pod Moskvou neporazila nemecké jednotky, donútila ich síce k ústupu o 100 – 150 kilometrov, ale tam v tzv. rževskom výbežku armády skupiny Stred zostali opevnené po celý rok 1942. Bol to hrot ako hlaveň pištole mieriaci na Moskvu, bola to stála hrozba. Preto Červená armáda v roku 1942 podnikla štyri útočné operácie s cieľom obkľúčiť a zničiť protivníka, no ani jedna operácia sa neskončila úspechom. Kým oficiálne dejiny hovoria o štyroch útočných operáciách ako o taktických bojoch, Gerasimovová na archívnych dokumentoch konštatuje, že išlo o štyri operácie s jediným, spoločným určeným strategickým cieľom obkľúčiť a poraziť nemecké zoskupenie Stred. To sa nikdy nepodarilo.

Nemecké jednotky ustúpili napokon organizovane v marci 1943, aby skrátili líniu frontu. Opustili dokonca Ržev bez toho, aby to rozviedka Červenej armády zistila, spolu so 60 000 civilmi, ktorí šli z „vlastnej vôle“.

Nešlo teda o štyri oddelené taktické útočné operácie, ale o štyri časti jedného strategického cieľa. Preto v terminológii vojenských historických vied ide o bitku pri Rževe, konštatuje vedkyňa. Ržev je symbolom práve tak, ako bitka pri Moskve dala názov vojenským operáciám na rozsiahlom území. Boje pri Moskve sa teda skončili likvidáciou výbežku nemeckého zoskupenia armád Stred až v marci 1943 a nie, ako sa oficiálne traduje, koncom decembra 1941. „Samotný oficiálny názov, teda pokiaľ ide

o boje o Moskvu, svojou periodizáciou skôr vnáša do hodnotenia vojenských operácií viac nejasností než odpovedí,“ konštatuje vedkyňa.

Druhý zlom, ktorý práca prináša, je hodnotenie dnes prístupných archívov a oficiálnych štúdií o stratách sovietskych vojsk. „Opretie sa o jestvujúci štandard aparátu vojenských historických vied umožnilo zistiť, že na tejto časti frontu v januári 1942 – marci 1943 sa odohrala jedna z najkrvavejších bitiek Veľkej vlasteneckej vojny – Rževská bitka,“ konštatuje vedkyňa.

Straty boli väčšie ako pri Stalingrade!

V štyroch útočných operáciách straty dosiahli 1 324 823 ľudí, pri Stalingrade to bolo 1 129 619 ľudí. No údaje spod Rževa sa týkajú len štyroch útočných operácií počas ôsmich mesiacov, straty počas siedmich mesiacov pozínej vojny v tejto oblasti nie sú, „úplne zodpovedne možno hovoriť, že celkovo straty Červenej armády v oblasti rževsko-viazemského výbežku sa môžu blížiť k číslu 2 milióny,“ uviedla autorka v osobnom rozhovore. Na základe dokumentov v štúdiu viackrát označuje veľkosť týchto obetí ako strašnú, kolosálnu či katastrofálnu. Zodpovednosť za to v prevažnej miere nesie práve G. K. Žukov.

Spor o úlohu Stalina

Tretím okruhom, ktorý sa líši od dnešného oficiálneho výkladu, je príčina štyroch útočných operácií Červenej armády, ktoré sa skončili neúspechom. Dnes sa tvrdí, že išlo o operácie, v ktorých chcel vrchný veliteľ J. V. Stalin vyvolať u protivníka presvedčenie, že hlavný útok sovietskych armád sa bude odohrávať práve v tomto smere. Teda Stalinov zámer bol zmiať protivníka pri prípravách prelomového útoku pri Stalingrade a zabrániť mu, aby mohol presunúť k Stalingradu jednotky a techniku z oblasti Rževa.

S. A. Gerasimovová na základe archívnych dokumentov nielen ruských, ale aj nemeckých rozoberá, že hlavným cieľom útokov na výbežok bolo obklúčenie a zničenie skupiny armád Stred. To sa nikdy nepodarilo. Na začiatku roka 1943 v strede sovietsko-nemeckého frontu bolo ešte stále silné zoskupenie nemeckých vojsk skupiny armád Stred v zostave 77 divízií, z ktorých polovica zaberala, bola vkladá, vo výbežku rževsko-viazemskom, 150 – 220 kilometrov od hlavného mesta Moskvy. Inými slovami – išlo o dva rovnocenné smery útoku. Kým pri Stalingrade Červená armáda dosiahla strategický úspech, pri Rževe sa porážka protivníka za cenu strašných ľudských obetí nepodarila. Bitka pri Rževe svojím rozsahom presahuje počet vojsk a počet obetí v bitke pri Stalingrade.

Dá sa povedať, že táto interpretácia je „destalinizačná“ a je v protiklade so snahou o nové ponímanie úlohy hlavného veliteľa. Bolo by azda užitočné kľúčové časti práce ruskej historičky uverejniť, aby sa široká verejnosť dozvedela, aké pozoruhodné fakty, ako aj drámy sovietskej armády skrýva faktografia osudovej zrážky dvoch najväčších európskych armád počas 15 mesiacov na dohľad od Moskvy.

MEDAILÓNY

Martin Rázus – politik – džentlmen a neoblomný národovec

Peter Schvantner

Martin Rázus sa narodil 18. októbra 1888 v obci Vrbiča, ktorá je dnes súčasťou Liptovského Mikuláša, ako prvorodený syn garbiarskeho robotníka. Jeho najmladšou sestrou bola Mária Rázusová – budúca významná slovenská poetka, dramatička a prekladateľka. Ľudovú školu navštevoval v rodisku, do meštianky chodil v Liptovskom Mikuláši, no

na gymnaziálne štúdiá odišiel do Banskej Bystrice. Po roku gymnaziálneho štúdia v Banskej Bystrici prestúpil na gymnázium do Kežmarku. Po maturite sa prihlásil na štúdium evanjelickej teológie v Bratislave.¹ Pre charakterizovanie povahy a osoby Martina Rázusa je vhodné použiť slová zo spomienok jeho syna: „Už viac rokov sa vo svojom vedomí zamýšľam nad životom a dielom môjho otca. Prišiel som však k tomu, že je to osobnosť veľmi komplikovaná.“² Zložitá bola nielen jeho povaha, ale aj jeho cesta do politiky. Do politiky sa zapája už ako ideologicky sformovaný a vyzretý človek po vzniku Československa. Do toho času sa k politike a spoločnosti vyjadroval prostredníctvom svojej literárnej tvorby.

Ako som už spomenul, pred rokom 1918 bola Rázusova politická činnosť iba minimálna.

Do Slovenskej národnej strany (SNS) vstúpil v roku 1914, keď sa na stránkach Národných novín začal prezentovať *Výklad programu Slovenskej národnej strany*, ktorý sa zaoberal slovenským národným životom v širokom kontexte. Uvádžali sa v ňom aj možnosti hľadania spojencov pre zlepšenie postavenia Slovákov v Rakúsko-Uhorsku. Jednou z takých koncepcií bola aj česko-slovenská vzájomnosť, ktorú presadzoval T. G. Masaryk a jeho prívrženci združení v spolku Československá jednota, ale aj skupina združená okolo časopisu Hlas (1898 – 1904). Táto skupina stála v opozícii ku konzervatívne-martinskému centru SNS. Ich nasledovníci sa sústredili okolo časopisu Prúdy – revue mladého Slováka, kde z časti patril aj Martin Rázus. Hlasisti, ale ani prúdisti však v tom čase neboli natoľko silní, aby presadili československú orientáciu v SNS.³

¹ Dostupné na internete: <<https://www.litcentrum.sk/autor/martin-razus/zivotopis-autora>> (cit. 15. 4. 2021).

² RÁZUS, M. O mojom otcovi. In *Zborník Martina Rázusa I.* Editor Michal Gáfrík. Liptovský Mikuláš, 2003, s. 9.

³ PEKNÍK, M. Osobnosti slovenskej politiky. Martin Rázus. In *Martin Rázus – politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ* (ed. M. Pekník). Martin, 2008, s.15-16.

V roku 1914 v časopise Prúdy sa uskutočnila anketa o stave československej vzájomnosti, do ktorej sa zapojil aj Martin Rázus. Na otázku k československej vzájomnosti reagoval kladne s tým, že Slovákom „*zaisťuje bytie, bratov Čechov zas urobí spôsobiljšími v boji o jestvovanie*“.⁴ Martin Rázus teda od začiatku vnímal česko-slovenskú vzájomnosť ako najlepšie východisko pre Slovákov, napriek malichernostiam a nekorektnostiam, cez ktoré sa však bude treba preniesť v prospech spoločnej veci. Podľa neho bolo najdôležitejšie pestovanie kultúrnej vzájomnosti. Tá súvisela najmä s tým, aby nebola slovenčina ohrozená ani rečovo, ani ideovo. V spoločnej českej a slovenskej spolupráci videl pomoc a protíváhu voči ešte existujúcej maďarizácii. Treba však dodať, že u Rázusa išlo o kombináciu reálneho a idealizovaného pohľadu na česko-slovenskú vzájomnosť.⁵

Prvá svetová vojna významným spôsobom zasiahla aj do života Martina Rázusa. SNS vstúpila v roku 1914 do pasivity, čo Martin Rázus prijal ťažko. Naopak, protivojnovým postojom ho zaujali socialisti. Poznačená bola aj jeho tvorba. Z tohto obdobia pochádzajú básnické zbierky *Z tichých a búrných chvíľ* (1917), *C'est la guerre!* (1919) a *Hoj, zem drahá* (1919). Martin Rázus mal málo spomínanú zásluhu aj na prijatí Deklarácie slovenského národa v októbri 1918. Práve jeho báseň *Hoj, zem drahá* zverejnená v Robotníckych novinách 24. októbra presvedčila váhajúcich politikov k činu a prispela k revolučnej nálade deklarantov.⁶

Do vzniku Československej republiky bola SNS jedinou predstaviteľkou národných záujmov Slovákov. Snaha o zjednotenie takýchto záujmov na slovenskej politickej scéne pod vedením SNS narazila na obnovenú Slovenskú ľudovú stranu pod vedením Andreja Hlinku (HSEŠ). Stranu (SNS) v tom čase viedol Emil Stodola. Bol to muž mnohých kvalít, avšak oproti Andrejovi Hlinkovi to nebol typ pragmatického politika, preto sa popularita SNS znižovala. Tu prichádza čas Martina Rázusa. V roku 1929 sa stáva predsedom SNS a v tom istom roku strana získala prvý mandát v Národnom zhromaždení (dohodou s Československou národnou demokraciou). Príčinou vstupu Martina Rázusa do „veľkej politiky“ bola nemožnosť ďalej znášať krutosť slovenských pomerov. Jeho vstup do politiky pochádzal z najhlbších prapodstát jeho charismatickej osobnosti, ako aj z jeho osobného presvedčenia, ktoré nadobudol už počas vysokoškolských štúdií. Tam si postavil za svoj životný cieľ, ktorým bolo: „... *svoje šťastie v blahu iných hľadať*.“⁷ Súviselo to najmä s jeho osobnými skúsenosťami z mladých čias a z jeho pozorovania biednych podmienok Slovákov. Aj keď si uvedomoval, že povolanie evanjelického farára nie veľmi harmonizuje s vecami verejnými, nemohol inak, než sa dať do služieb národa aj v politike.

Aj vďaka svojmu kňazskému pôsobeniu v Moravskom Lieskovom začal poukazovať na nutnosť hospodárskeho rastu slovenského národa. Sám pochádzal zo skromných rodinných pomerov a jeden z jeho politických programových cieľov bol, aby obyvatelia Slovenska mali také hospodárske a sociálne pomery, ktoré im minimálne poskytnú

⁴ Prúdy, V, 1913/1914-1919. Anketa, s. 483-484.

⁵ PEKNÍK, M. Osobnosti slovenskej politiky. Martin Rázus. In *Martin Rázus – politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ* (ed. M. Pekník). Martin, 2008, s. 17.

⁶ GÁFRIK, M. *Martin Rázus I*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 143-145.

⁷ GÁFRIK, M. *Martin Rázus II*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2000, s. 14-15.

základné potreby pre život.⁸ Vedel však, že slovenskí agráристи naviazaní na centrálnu agrárnu stranu v Prahe nedokážu samostatne riešiť problémy roľníckeho Slovenska. To sa stalo základom aj jeho programu, ktorý v roku 1925 vypracoval pre SNS. Presadzoval myšlienku, že bez všestranného hospodárskeho povznesenia Slovenska a životnej úrovne ľudu, bez rešpektovania jeho špecifických charakteristík nie je možná konsolidácia Slovenska, ale ani celej republiky.⁹ Tento program presadzoval aj ako poslanec Národného zhromaždenia v roku 1930.

Jeho chápanie politiky bolo vysoko demokratické a jeho politický štýl sa dá charakterizovať ako „džentlmenský“, čo však nekorenšponduje s politickým bojom. Politické súperenie charakterizoval takto: „*Niet džentlmenstva proti protivníkovi... Stranik je brat, keby bol i aký podliak a lotor, človek iných zásad je eo ipso – nepriateľ, v ňom niet nič dobrého, jeho treba znemožniť, zničiť, ako sa dá.*“¹⁰ V tejto súvislosti mu veľa síl odčerpala kauza „Dimitrijevič“¹¹. Tento spor sa dostal až na súd, kedy obaja aktéri sa navzájom zažalovali, ale v roku 1926 boli obaja vyňatí spod obžaloby. Martin Rázus tak začal byť vnímaný už ako politik a nie ako literát, čo mu ako opozičnému politikovi spôsobovalo mnoho problémov.

Rázus bol zástancom československej vzájomnosti, postupne sa však v jeho rétorike začínajú objavovať výhrady. Najprv to bolo voči slovenským centralistickým politikom, odmietal aj prejavy čechofóbie. Avšak pod vplyvom dobových pomerov začal polemizovať aj o správnosti vtedajšieho postavenia Slovákov. Išlo najmä o otázku čechoslovakizmu, resp. československej národnej jednoty, ktorá sa v terminologickej podobe ako „*československého národa*“ dostala aj do Národnej listiny v roku 1920.

Pri svojom chápaní národa vychádzal Rázus z rodiny. Vo svojom diele *Argumenty* píše: „*Národný cit má svoj pôvod v cite rodinnom. Jeho obsahom je povedomie spolupatričnosti pre vzájomnú výpomoc v existenčnom boji. Pri terajšej zložitosti našich životných pomerov – možno – nevidieť to dosť jasne.*“ Kritizoval vtedajší stav slovenskej spolupatričnosti a národného povedomia, ktoré nám podľa neho „*neprešlo ešte do krvi*“ ako iným vyspelým národom, pričom myslel najmä Angličanov, Talianov a Nemcov. Tí „*majú svoj nacionalizmus v krvi a kosti. Prežili ho, preto nemusia mať jeho heslá jednodaj v ústach*“. Upozorňuje, že pod vplyvom národnej československej jednoty sa môže rozpadnúť národná identita Slovákov.¹² Rázusovo chápanie nacionalizmu a národného povedomia bolo sociálne, etické, ale aj demokratické. Dalo by sa charakterizovať ako patriotizmus alebo vypäté národovectvo. Ako uvádza A. Matuška, Rázus bol „*vo svojich najvyšších polohách rodoľub a patriot. A to i nás pri istej úrovni patriotizmu – nikdy nikomu nebolo a zrejme ešte dlho, dlho nebude na hanbu*“.¹³

⁸ PEKNÍK, M. Osobnosti slovenskej politiky. Martin Rázus. In *Martin Rázus – politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ* (ed. M. Pecník). Martin, 2008, s. 23.

⁹ ROGUEOVÁ, J. *Slovenská národná strana 1918-1938*. Bratislava : Kalligram, 2013, s. 234.

¹⁰ GÁFRIK, M. *Martin Rázus II*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2000, s. 14.

¹¹ Viac v GÁFRIK, M. *Martin Rázus II*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2000, s. 17-26.

¹² RÁZUS, M. *Argumenty. Hovory so synom i s Tebou*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1993, s. 42-43, s. 45.

¹³ GÁFRIK, M. *Martin Rázus II*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2000, s. 113.

Za najvhodnejšie štátoprávne riešenie pre Slovákov považoval Martin Rázus autonómiu Slovenska v zmysle Pittsburskej dohody. Už vo svojom prvom parlamentnom prejave sa prihlásil k autonomizmu. Ako je však známe, vtedajšia situácia a rozloženie síl v zákonodarnom zbore ani zďaleka neumožňovala širšiu diskusiu na tému autonómie Slovákov. Keďže videl, že v Národnom zhromaždení nie je možné presadiť autonómiu Slovenska, rozhodol sa pre realizáciu tejto myšlienky hľadať spojencov. Aj preto sa čoraz viac ideovo posúval k spolupráci s Andrejom Hlinkom a jeho ľudovou stranou. Reálne kontúry tejto spolupráce sa začali ukazovať na stretnutí v Trenčíne v roku 1932, keď sa zástupcovia SNS a HSĽS dohodli na spoločnom ľudovom zhromaždení vo Zvolene. Ako je známe, takéto ľudové zhromaždenie sa uskutočnilo 16. októbra 1932 v spomínanom Zvolene, kde bol prijatý spoločný program, známy ako *Zvolenský manifest*¹⁴, ktorý obsahoval spoločný autonomistický program. Tu obe strany o. i. vyhlásili, že neuznávajú československý národ a žiadali „*vteliť Pittsburskú dohodu do ústavu republiky Česko-slovenskej*“. Tiež žiadali „*spravedlivé vyrovnanie s bratským českým národom a tým i za pevnú, šťastnú Česko-slovenskú republiku*“.¹⁵ Spolupráca SNS a HSĽS napokon vyústila do zrodenia autonomistického bloku. Ten bol potvrdený volebnou dohodou zo 16. apríla 1935. Májové parlamentné voľby mali byť vyvrcholením snahy slovenských, ale najmä Rázusových snáh o zjednotenie politických síl na Slovensku, ale nestalo sa tak. Rázus sa síce po voľbách dostal ako poslanec do Národného zhromaždenia, ale nedodržanie dohody o prerozdelení mandátov pre SNS zo strany HSĽS (SNS mala mať podľa dohody viac poslancov) znamenal dramatický koniec Rázusových predstáv o budúcom spoločnom postupe autonomistického bloku. Rázus sa následne snažil presvedčiť svojich straníkov o nutnosti pokračovania tejto snahy, pochopenie v strane však už nenašiel. Postupne sa chystal na odchod z predsedníckej stoličky, ale aj z politického života. Osud to však vyriešil za neho. Na začiatku roku 1937 ťažko ochorel až nakoniec 8. augusta 1937 o jednej hodine nadránom skonal v Brezne nad Hronom.

V Rázusovom vystupovaní v politike, ale aj v publicistike a literatúre niet osobných útokov a urážok. Píše a polemizuje vecne, presviedča silou argumentov, vlastným bytostným zaujatím. Je len málo ľudí v našich dejinách, ktorí by vstúpili do politiky s altruistickejšími úmyslami, s akými vstupoval do politiky Martin Rázus. Tiež sa málokto stretol s väčším nepochopením a nepriaznivejším prijatím. Avšak to je smutné pravidlo pre ľudí, ktorí sa obetujú za nadosobné záujmy v prospech spoločnosti: „*Čo si vykonal, a čo chceš vykonať, za svoje Slovensko, ktoré je nie samý kvet, ani číra škovránčia pieseň, ale viac trň a bodliak a vzdych a bôl.*“¹⁶

Životný príbeh Martina Rázusa nám ukazuje, že aj v politike je možné rózne a vášnivo obhajovať a presadzovať svoje predstavy. A zároveň je možné zachovať si pritom ľudský i etický rozmer a stať sa tak vzorom politika – džentlmena, inšpirujúceho ďalšie generácie.¹⁷

¹⁴ Tento Zvolenský manifest bol symbolický prijatý v deň 90. výročia Štúrovho vystúpenia na uhorskom sneme.

¹⁵ Dokumenty Slovenskej národnej identity a štátnosti II. *Zvolenský manifest*. Dokument č. 202, s. 150-152.

¹⁶ GÁFRIK, M. *Martin Rázus II*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2000, s. 16.

¹⁷ PEKNÍK, M. Osobnosti slovenskej politiky. Martin Rázus. In *Martin Rázus – politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ* (ed. M. Pekník). Martin, 2008, s. 27.

Štefan Boleslav Roman – významná osobnost moderných slovenských dejín

Pavol Parenička

Štefan Boleslav Roman bol popredný a úspešný kanadsko-americký podnikateľ, investor a obchodník v oblasti banského priemyslu, ale aj filantrop a krajanský pracovník, nositeľ čestných doktorátov viacerých univerzít a laický predstaviteľ katolíckej cirkvi. Nedávno zosnulý publicista, básnik, redaktor a všestranná osobnosť slovenského exilového politického a kultúrneho života Imrich Kružliak považoval Štefana Boleslava Romana za druhú najvýznamnejšiu osobnosť moderných slovenských dejín 20. storočia po Milanovi Rastislavovi Štefánikovi,¹ čo iste nepotrebuje zvláštny komentár. O to bolestnejšie, smutnejšie, až zarážajúco vyznieva fakt, že na dnešnom Slovensku je táto významná osobnosť svetovej ekonomiky i politiky, ale aj čelný predstaviteľ slovenského krajanského a exilového hnutia temer úplne zabudnutý. Možno aj preto, že Štefan Boleslav Roman bol od roku 1945 jedným z najdôslednejších, nekompromisných a popredných bojovníkov za samostatnú slovenskú štátnosť a patril k hlavným odporcom komunistického režimu v Československu a ako hlboko veriaci človek sa súčasne angažoval v prospech katolíckej cirkvi a Vatikánu.

Štefan Roman sa narodil pred sto rokmi 17. apríla 1921 v obci Veľký Ruskov (dnes Nový Ruskov v okrese Trebišov) na východnom Slovensku.² Pochádzal z chudobnej viacdetej roľníckej rodiny gréckokatolíckeho vyznania. Odmalička ho charakterizovala neúnavná pracovitosť, húževnatosť a cieľavedomosť, ale aj odvaha, smelosť a podnikavosť, láska k Bohu a úcta ku gréckokatolíckej cirkvi. Ľudovú školu navštevoval v rodisku, meštiansku školu v Trebišove, kam dennodenne dochádzal pešo z rodnej dediny. Po absolvovaní meštianky študoval na hospodárskej škole v Košiciach, kde začal talentovaný študent svoje prvé literárne pokusy podpisovať pseudonymom ako Boleslav, ktorý neskôr používal aj oficiálne ako svoje druhé krstné meno.

Sociálne položenie rodiny nedovoľovalo, aby mohol Štefan Roman pokračovať v štúdiách, preto sa v roku 1937 spoločne so starším bratom Jurajom Romanom vysťahoval do Kanady, kde v rokoch 1938 až 1940 pracovali ako farmári v Port Perry. Popri ťažkej poľnohospodárskej drine po večeroch intenzívne pokračoval v samovzdelávaní a osvojoval si angličtinu. V roku 1941 Štefan Roman narukoval do kanadskej armády, roku 1943 ho z nej zo zdravotných dôvodov demobilizovali. Zamestnal sa v pobočke automobilovej firmy General Motors v Oshawe. Súčasne sa Štefan Boleslav Roman odmladosti angažoval

¹ KRUŽLIAK, Imrich. Nová osobnosť na slovenskej scéne. In *Štefan B. Roman – človek v rozdvojenom svete/man in divided world*. (Zostavil Felix J. LITVA.) Cambridge (Ont.) : Dobrá kniha, 1981, s. 73-84. ISBN 092150-61-6.

² Archív Národného biografického ústavu Slovenskej národnej knižnice v Martine (výpis z matriky narodených, otec Juraj Roman, matka Anna, rod. Kosturová, roľníci).

v Kanadskej Slovenskej lige (od roku 1944 ako jej podpredseda), bol redaktorom mesačníka Slovak Voice (Slovenský hlas), prispieval do časopisu Slovenské bratstvo. Ako publicista napísal viacero politických proklamácií a memoránd o Slovákoch a postavení Slovenska, ktoré sa usiloval predložiť ako Rezolúciu slovenských Kanadčanov už roku 1945 v rámci rokovania Bezpečnostnej konferencie počas zakladania Organizácie spojených národov v San Franciscu.³

Ťažká roľnícka práca a postavenie robotníka v automobilke Štefanovi Boleslavovi Romanovi znemožňovali výraznejšie sa politicky angažovať za slovenskú štátnosť, pričom si dobre uvedomoval fakt, že na túto činnosť budú potrebné nemalé finančné prostriedky, čo bolo tiež jedným z motívov jeho začínajúcej podnikateľskej činnosti. Od roku 1945 preto súčasne popri krajských aktivitách začal vytvárať komplexnú priemyselno-ťažobnú spoločnosť Concord Mining Syndicate, ktorá podnikala v západných provinciách Kanady a na severe USA (Severná Dakota). Začiatkom 50. rokov kúpil pozemky pri jazere Elliot Lake v kanadskej provincii Ontário, kde sa nachádzali svetovo významné ložiská uránu. V 60. rokoch jeho firma nadobudla hodnotu 70 miliárd amerických dolárov, čím sa zaradil medzi najvplyvnejších kanadských a svetových podnikateľov. Ako generálny riaditeľ a predseda správnej rady spoločností Roman Corporation Ltd. a Denison Mines Limited vybudoval impozantnú firmu, prostredníctvom ktorej riadil priemysel a obchod s uránom, naftou, uhlím, cementom a ďalšími komoditami, podnikal aj v oblasti banských a priemyselných investícií v celosvetovom meradle. Vlastnil najväčšie uránové bane na svete, za čo si vyslúžil pomenovanie „uránový kráľ“, bol členom viacerých správnych a dozorných rád významných americko-kanadských ťažobných a priemyselných spoločností.⁴ Medzi Romanových právnych poradcov patrili budúci americký prezident Richard Nixon.

Štefan B. Roman sa už zo silnej pozície svetového priemyselníka pravidelne zúčastňoval na diskusiách o jadrovej politike a o zahraničných investíciách, roku 1962 – ako predseda Asociácie slovenských obchodníkov a podnikateľov v Kanade – bol kanadským delegátom na Konferencii Atlantického spoločenstva, na ktorej predložil hospodársky plán pomoci chudobnejším krajinám za účelom ich ekonomickej a politickej stability. Vo svojom administratívnom centre na King Street West v Toronte popri podnikateľských aktivitách Roman ako filantrop ďalej organizoval aj činnosť krajských spolkov v oblasti politiky, kultúry, vedy a umenia (bol osobným priateľom svetoznámeho chorvátskeho sochára pôsobiaceho v USA Ivana Meštrovića, žiaka Augusta Rodina). Romanove aktivity v tomto smere vyvrcholili roku 1970 založením strešnej krajskej organizácie nazvanej Svetový kongres Slovákov, stal sa aj jej prvým prezidentom.⁵ Hlavná úloha tejto organizácie spočívala vo vytvorení samostatnej a demokratickej slovenskej štátnosti.

³ An Urgent Plea. In *Behalf of the Slovak People and Nation of Slovakia: Adressed to the nations of the world*. Introd.: Štefan Boleslav ROMAN. Fort William : Canadian Slovak League, 1945, 1 st. ed, 32 s.

⁴ Canadian Nuclear Association, Guaranty Trust Company of Canada, Crown Life Insurance Company, Pacific Tin Consolidated Corporation, Lake Ontario Portland Cement, Canadian Uranium Foundation, Premier Building Materials a iné.

⁵ PAPIŇ, Joseph. *Profil Štefana B. Romana a Svetový Kongres Slovákov*. (Úvod napísal Marián JANKOVSKÝ.) Villanova, PA : The Autor (Villanova University), 1971, 1. vyd., 19 s.

Štefan B. Roman sa túto slovenskú otázku usiloval včleniť i do širšieho medzinárodného politického kontextu v rámci tzv. helsinského mierového procesu v rokoch 1977 až 1978 a otvoril ju na Mierovej konferencii v Helsinkách i Belehrade.⁶

Počas studenej vojny a jej vyvrcholenia v 70. a 80. rokoch 20. storočia, keď sa v tieni vojnovnej nukleárnej hrozby odohrával vyostrený veľmocenský zápas medzi USA a ZSSR, resp. kapitalistickým blokom západných demokracií a prosovietskymi krajinami socialistickej sústavy s totalitnými komunistickými režimami, sa súperenie prenášalo z politickej aj do ekonomickej roviny a do oblasti ľudsko-občianskych práv. V celosvetovo zlej situácii zbrojárskych pretekov v tomto období postihla západný a rovnako východný blok hlboká hospodárska recesia, ktorú umocňovala aj prvá veľká ropná kríza. V tejto zložitej situácii začali v exile funkcionársky na pôde Svetového kongresu Slovákov spolupracovať Štefan Boleslav Roman a Eugen Löbl, ktorý sa stal kongresovým podpredsedom a ekonomickým poradcom predsedu. Ich spoločné stretnutia sa okrem funkcionárskych aktivít⁷ týkali aj rozhovorov na rozličné témy, vrátane ťaživých súvekých svetových politických a hospodárskych pomerov a problémov.⁸ Roman ako čelný predstaviteľ kapitalistického podnikania a Löbl ako bývalý popredný marxistický teoretik sa usilovali poukázať na nedostatky kapitalizmu i socializmu, pričom sa pridali k hľadačom tzv. tretej cesty, ako boli v oblasti filozofie, ekonomiky a politiky John Kenneth Galbraith, Peter Ferdinand Drucker, Ota Šik či Zbigniew Brzezinski. V tejto súvislosti sa Roman a Löbl prezentovali knihou ekonomických úvah *The Responsible Society* (Zodpovedná spoločnosť),⁹ ktorá vyšla roku 1977 v New Yorku a vzbudila celosvetový ohlas. Koncept konzervatívne orientovanej zodpovednej spoločnosti predstavoval alternatívu fungovania spoločensko-ekonomickej formácie, založenej na katolíckej sociálnej náuke a filozofii človeka, voči rozličným iným liberalistickým teóriám, ako boli vedomostná a najmä otvorená spoločnosť. Vo svojich úvahách sa Roman a Löbl vo viacerých kapitolách zaoberali aj vývojom priemyselnej a vedecko-technickej revolúcie, hodnotili kapitalistickú a socialistickú ekonomiku, pričom akoby rekapitulovali a komentovali svetové hospodárske dejiny od konca 18. storočia až po súčasnosť.

Názvy druhého anglického a nemeckého vydania Romanovej a Löblovej knihy *Zodpovedná spoločnosť* roku 1979, resp. roku 1983¹⁰ hovorili o nej už otvorene ako o alternatíve voči jestvujúcemu kapitalizmu i socializmu, zároveň ju autori prezentovali

⁶ *Memorandum on the Situation in Slovakia after the Helsinki Conference: presendet to the Governments of the signatory states of the final of the Conference on Security and Co-operation on the occasion of the Conference of Belgrad/by the Slovak World Congress.* Toronto : Slovak World Congress, 1977, 26 s.

⁷ *Remarks by Dr. Eugen Loebl the Slovak World Congress, Washington, May 1978.* Washington : Slovak World Congress, 1978.

⁸ *Štefan B. Roman – človek v rozdvojenom svete/man in divided world.* (Doslov Felix J. LITVA.) Cambridge (Ont.) : Dobrá kniha, 1981, 1. vyd., 156 s. ISBN 092150-61-6.

⁹ ROMAN, Stephen – LOEBL, Eugen. *The Responsible Society.* New York : Regina Rayn Books, 1977, 1 st. ed, 215 s. ISBN 0-8467-0360-2.

¹⁰ ROMAN, Stephen – LOEBL, Eugen. *Alternative to Communism and Capitalism: The Responsible Society.* New Dehli : Abhinav Publications, 1979, 305 s. ISBN 9788170170877; LOEBL, Eugen – ROMAN, Stephen. *Verantwortungsgesellschaft: der Ausweg aus der Krise.* München : Wirtschaftsverlag Langen – Müller/Herbig, 1983. ISBN 3-7844-7120-X.

v pozícii perspektívnej tretej cesty zo súvekej krízy, ktorá postihla krajiny kapitalistickej aj socialistickej sústavy. Roman i Löbl teda na jednej strane nepreferovali ani trhovú hospodársky systém kapitalizmu a jeho liberálne tendencie, zároveň však na druhej strane striktne odmietali socializmus a marxistickú politickú ekonómiu. Dôraz kladli hlavne na humanizáciu v oblasti ekonomických vzťahov založených na plnej zamestnanosti, stabilných cenách a zdravom životnom prostredí, no súčasne predostreli aj novú koncepciu riešenia menových, cenových, úverových, výdavkových, pôžičkových, finančných a daňových otázok, pričom v podstate išlo o kompromis medzi trhovým a plánovaným hospodárstvom. Ako nóvum zdôrazňovali predovšetkým ekologické aspekty v hospodárstve. Práve z tohto dôvodu vyniká prezieravosť i veľkosť myšlienok a osobnosti Štefana B. Romana, ktorý ako „uránový kráľ“, naftársky a uhoľný magnát išiel v podstate proti svojmu biznisu a ekonomickým záujmom, keď presadzoval zásadnú zmenu energetickej politiky a propagoval jej ekologické alternatívy prospešné životnému prostrediu. Zodpovedná spoločnosť by teda mala byť podľa jej autorov spoločenský systém alebo spoločensko-ekonomická formácia bez nezamestnanosti, bez inflácie a bez ekologických katastrof. Išlo by o ľudskú spoločnosť založenú na humanizme, spravodlivosti, produktívnosti a tvorivosti. Rovnako dôležité sú pre nich tiež tézy o spravodlivej del'be zisku ako súlade medzi kapitálom a prácou. Vážnu rolu v tejto koncepcii hrajú aj bankovníctvo, finančníctvo a peňažníctvo, najmä vo sfére úverov a daní. Nový element predstavoval pohľad na ľudské zdroje a kvalitné manažérstvo i celkové preferovanie vzdelanosti, čo si vyslúžilo pozitívne reakcie P. F. Druckera aj iných svetových ekonómov a filozofov.

Koncepcia zodpovednej spoločnosti, predložená Štefanom Boleslavom Romanom a Eugenom Löblom, ako konzervatívna alternatíva liberálnej vedomostnej (znalostnej, resp. fungujúcej) a najmä otvorenej spoločnosti mala za cieľ konkurovať rozmachu klasického i moderného liberalizmu. Hoci Romanova a Löblova kniha *Zodpovedná spoločnosť* vyšla roku 1983 zásluhou Americkej základiny Svetového kongresu Slovákov aj v slovenčine,¹¹ železná opona spôsobila, že na Slovensku bola a, žiaľ, aj po jej páde je stále neznáma. Spôsobil to tiež fakt, že samotní tvorcovia koncepcie zodpovednej spoločnosti zomreli tesne pred zánikom komunistického bloku (Löbl roku 1987, Roman roku 1988), a preto na Východe bolo a zostalo ich dielo prakticky do dnešných dní nepoznané, vrátane rodného Slovenska.¹² Aj na Západe sa na teóriu zodpovednej spoločnosti a tzv. tretiu cestu po páde komunizmu a „vítazstve“ kapitalizmu rýchlo zabudlo, ako to už roku 1983 na margo slovenského vydania Romanovej a Löblovej práce prorokoval Imrich Kružliak: „Myšlienky a konkrétne uzávery tejto jedinečnej knihy, s akou doteraz nepredstúpil pred

¹¹ ROMAN, Štefan B. – LOEBL, Eugen. *Zodpovedná spoločnosť*. Toronto : Americká základina Svetového kongresu Slovákov, 1983, 263 s. ISBN 0-8467-0360-2.

¹² V knižniciach v Slovenskej republike sa v súčasnosti nachádzajú len štyri exempláre slovenského prekladu knihy *Zodpovedná spoločnosť*, vydané zásluhou Americkej základiny Svetového kongresu Slovákov roku 1983 v Toronte. Aj ústredná Slovenská národná knižnica v Martine má vo svojich fondoch iba jeden konzervačný simplikát (SC 77 828) tohto diela Š. B. Romana a E. Löbla, Krajanské múzeum Matice slovenskej v Martine vo svojich knižničných zbierkach opatruje dve pôvodné anglické vydania diela *The Responsible Society* z roku 1977.

západnú verejnosť žiadny priemyselný podnikateľ ani marxistický exulantský ekonóm, sú tak revolučne nové, že zástancovia doterajších ekonomických teórií budú knihu buď zúrivo kritizovať, alebo sa budú snažiť zamlčať jej myšlienky. Treba s tým rátať o to viac, že za súčasnú svetovú krízu robí zodpovedných nielen teoretikov marxizmu, ale aj teoretikov kapitalizmu. A okrem toho, že v kríze sa zvija rovnako Západ i Východ, aj keď to rovnako nepriznávajú.¹³ Žiaľ, aj dnes pri storočnici narodenia Š. B. Romana musíme s ľútosťou konštatovať, že Kružliakove prorocké vízie sa v negatívnom zmysle do bodky vyplnili. Bola to obrovská škoda predovšetkým pre Slovensko aj z toho dôvodu, lebo v predtuche zásadných svetových geopolitických zmien na konci 80. rokov, ako poznamenal E. Löbl: „... Roman pracuje aj na premietnutí tejto teórie do praxe slobodného Slovenska a pripravuje sa štúdiá, ktorá by mohla slúžiť našim národohospodárom ako príspevok k diskusii o prekonaní marxistického ekonomického myslenia a praxe, a ako zapojiť slovenské hospodárstvo do západného hospodárstva“.¹⁴

Spolupráca Štefana Boleslava Romana a Eugena Löbla, významného ekonomického teoretika a odborného spisovateľa,¹⁵ bola v 70. a 80. rokoch mimoriadne plodná. V tomto období Roman do Löblovoho autobiografického diela *Trýzeň svedomia* (1978) napísal predhovor, kde na adresu životných osudov, osobnostných postojov a ekonomických myšlienok svojho partnera a jedného z najbližších spolupracovníkov poznamenal: „Je to spoveď poctivá, ktorá nehľadá ospravedlnenie ani sebaočistenie, ale ktorá nie je flagelanstvom a sentimentálnym sebakajáním sa. Sebakritika bez ohľadu na poľahčujúce okolnosti spája Löbla s túžbou dopracovať sa k pravde, nájsť novú cestu, ako uskutočniť veľké ideály, z ktorých vyrastá západná civilizácia, a keď našiel a formuloval takú teóriu, rozhodol sa bojovať nielen proti marxizmu, ale spájať tento boj s rozpracovaním a propagáciou novej humanistickej sociálno-ekonomickej teórie, korene ktorej vidí a chápe v principiálnej filozofii človeka.“¹⁶

Z týchto humanistických pozícií napokon vychádzala aj Romanova filantropia a mecénstvo, ktoré sa výrazne prejavovali v štedrom dotovaní krajanských kultúrno-politických spolkov, univerzitnej oblasti a najmä v podpore katolíckej cirkvi. Osobitne úzke kontakty mal Roman s univerzitou v jeho domovskom Toronte, ktorá mu roku 1968 udelila čestný doktorát za všestrannú pomoc a podporu. V tejto súvislosti sa na podnet Jozefa M. Kirschbauma, s ktorým Roman neskôr spolupracoval na pôde Svetového kongresu Slovákov, zaslúžil o zriadenie slovakistického seminára na torontskej univerzite ako

¹³ ROMAN, Štefan B. – LÖBL, Eugen. *Zodpovedná spoločnosť*, 1983, s. 257.

¹⁴ LÖBL, Eugen. *Ekonomicko-politické náhľady Š. B. Romana*. In *Štefan B. Roman – človek v rozdvojenom svete/man in divided world*, 1981, s. 59.

¹⁵ LÖBL, Eugen. *Úvahy o duševnej práci a bohatstve národa*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1967, 212 s.; *Svedectvo o procese s vedením protištátneho sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánskym*. Bratislava : VPL, 1968, 197 s.; *Die Revolution rehabilitiert ihre Kinder: hinter der Kulissen des Slánský-Prozess*. Viedeň : Europa Verlag, 1968, 228 s. (spoločne s Dušanom POKORNÝM); *Die intellektuelle Revolution: Hintergründe und Auswirkungen des „Pragers Frühlings“*. Viedeň : Europa Verlag, 1969, 1. Aufl., 308 s. (spoločne s Leopoldom GRÜN WALDOM); *Trýzeň svedomia*. (Predhovor napísal Štefan Boleslav ROMAN.) Toronto : Nové vydavateľstvo 1978, 1. vyd., 228 s.

¹⁶ ROMAN, Š. B. Predhovor. In LÖBL, E. *Trýzeň svedomia*, 1978, s. 11-12.

jedného z najvýznamnejších a uznávaných stredísk bádania slovenských dejín, kultúry a jazyka v slobodnom svete.

Štefan B. Roman ako hlboko veriaci človek sa výrazne angažoval aj v kultúrno-náboženskom živote, pričom k jeho osobným priateľom patrili slovenskí exiloví kňazi, cirkevní hodnostári a krajanskí pracovníci: jezuitský teológ a filozof profesor Joseph Papin, rímskokatolícky biskup Andrej Grutka, rímskokatolícky farár Imrich Fuzy a najmä neskorší eparchiálny gréckokatolícky biskup Michal Rusnak, pôsobiaci v USA a Kanade. Tieto osobnosti krajanského náboženského života od roku 1970 Roman zapojil aj do práce v prospech Svetového kongresu Slovákov, čo mu dodalo obrovský duchovný rozmer. Na pozvanie pápežov sv. Jána XXIII. a Pavla VI. bol Š. B. Roman jediným kanadským laickým pozorovateľom Druhého vatikánskeho koncilu. Pri tejto príležitosti roku 1963 ako predseda výboru cyrilo-metodských osláv sa stal spoluzakladateľom a mecénom Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme, ktorý tu pôsobí ako najvýznamnejšia cirkevná, národnokultúrna, vedecká a vydavateľská ustanovizeň, dnes aj vo forme Pápežského slovenského kolégia. Ešte roku 1963 Štefana B. Romana vyznamenali pápežským Rytierskym radom sv. Gregora Veľkého. V roku 1980 u pápeža Jána Pavla II. vymohol ustanovenie a zaslúžil sa o vznik a následný kultúrno-náboženský rozvoj eparchie sv. Cyrila a Metoda pre slovenských gréckokatolíkov v Kanade aktuálne v čase, keď apoštolov slovanstva prvý slovanský pápež vyhlásil za duchovných spolupatrónov Európy. Okrem vyznamenaní, radov, čestných doktorátov a iných ocenení Romanovi roku 1982 udelili kanadskú cenu Johna Georga Diefenbakera a roku 1986 v Mníchove Európsku cenu Karola IV.¹⁷ Štefan Boleslav Roman zomrel náhle 23. marca 1988 v Toronte.¹⁸

Sté výročie narodenia kanadského priemyselníka a filantropa slovenského pôvodu Štefana Boleslava Romana je vzácnou príležitosťou, aby sme okrem jeho všeobecne známejších podnikateľských, krajanských a kultúrno-náboženských aktivít v slovenskom a širšom európskom priestore upozornili na prínos tejto významnej svetovej postavy v oblasti rozvoja ekonomickej praxe a najmä teórie. Jej význam zhodnotil Joseph Papin¹⁹ slovami: „Či Romanova filozofia ekonómie prejde do dejín myslenia Slovenska, je otázka budúcnosti. Prešla do dejín Kanady. Zaznačili ju kanadské, anglické a slovenské noviny, hovoril o tom rozhlas i televízie.“²⁰ V tejto súvislosti sa Š. B. Roman zásadne podieľal na tvorbe koncepcie zodpovednej spoločnosti spracovanej aj v rovnomennej knihe, o ktorej sa ešte roku 1983 americký filozof Michael Novak domnieval, že ide o „akýsi druh

¹⁷ Európska cena Karola IV. sa udeľuje od roku 1958 a ako prvý zo Slovákov ju získal roku 1961 Filip A. Hrobak, predseda Slovenskej ligy v Amerike, roku 1986 Štefan Boleslav Roman, predseda Svetového kongresu Slovákov, a roku 2011 Rudolf Schuster, exprezident Slovenskej republiky. Dostupné na internete: <<https://slovensko.hnonline.sk/436270-schusterovi-udelili-europsku-cenu-karola-iv>>.

¹⁸ Roman, Štefan... In *Slovenský biografický slovník*, 5 (R – Š). Martin : Matica slovenská, 1992, s. 111. ISBN 80-7090-216-7; *Štefan Boleslav Roman* (personálna výberová bibliografia). Zostavila Erika ZÁVODSKÁ, Jarmila SABANOVÁ, zodpovedná redaktorka Janka VARGOVÁ. Trebišov : Zemplínska knižnica, 2008, (1. vyd.), 19 s.

¹⁹ Joseph Papin (1914 – 1982), SJ, roku 1946 emigroval zo Slovenska do USA, kde prednášal ako profesor filozofiu a teológiu na viacerých vysokých školách a univerzitách (Lisle, Chicago, South Bend, Villanova), bol aj zakladateľom Slovak Joseph Papin Library, v ktorej vydal 35 knižných titulov.

²⁰ PAPIN, Joseph. *Profil Štefana B. Romana a Svetový Kongres Slovákov*, 1971, s. 12.

koperníkovskej revolúcie v hospodárskom myslení“²¹ pričom je to naozaj mimoriadne pozitívne silný hodnotiaci argument. „Romanova teória, vyjadrená v knihe *Zodpovedná spoločnosť*, odmieta pseudovedeckosť aplikovaných teórií a robí ich zodpovednými za hospodárske krízy na Západe i Východe,“ konštatuje spoluautor tohto diela Eugen Löbl a ďalej pokračuje: „Súčasne Roman predkladá teóriu, ktorá vychádza z filozofie človeka, ktorá chápe hospodárstvo ako dielo ľudské, za ktoré sme aj zodpovední. Tu treba vyzdvihnúť prvok zodpovednosti a smelosť nezakrývať svoju zodpovednosť za vymyslené ekonomické zákonitosti.“²² Dnes s odstupom času a po rozpade sovietskeho komunistického bloku si plne uvedomujeme dobové limity, ktoré ovplyvňovali časovosť Romanovej koncepcie zodpovednej spoločnosti, ale na druhej strane musíme objektívne konštatovať, že mnohé jeho vízie sú charakteristické a stali sa imanentnou súčasťou života aj hospodárskeho fungovania súčasnej spoločnosti, ide teda o ich nadčasovosť, najmä čo sa týka anticipovania globalizácie, integrácie a humanizácie svetového hospodárstva a preferovanie využívania zelenej energie. V tomto smere kniha Štefana Boleslava Romana a Eugena Löbla *Zodpovedná spoločnosť* mala skutočne v mnohom priekopnícky charakter a môže slúžiť ako inšpirácia aj pre súčasnú i budúcu hospodársku teóriu i prax. Je to jeden z najvýznamnejších odkazov Štefana Boleslava Romana pre dnešok.

²¹ NOVAK, Michael. Dnešný svet... (inc.). In ROMAN, Štefan B. – LÖBL, Eugen. *Zodpovedná spoločnosť*, 1983, s. 7.

²² LÖBL, Eugen. C. š., s. 64.

Prominentný slovenský historik František Vnuk 95-ročný

Jozef M. Rydlo

František Vnuk¹, člen Slovenského ústavu v Ríme, nositeľ Rytierskeho radu svätého Gregora Veľkého², laureát Veľkej zlatej cyrilo-metodskej medaily s reťazou³, patrí medzi najplodnejších slovenských historikov a publicistov. Narodil sa 8. apríla 1926 vo Verešvári (Vörösvár, dnes Červený Hrádok) pri Zlatých Moravciach. Do základnej školy chodil v rodnej obci a strednú školu navštevoval v Zlatých Moravciach, kde v roku 1946 zložil maturitnú skúšku. Po maturite začal študovať hutníctvo na Vysokej škole banskej v Ostrave, ale začiatkom roka 1949 emigroval do Rakúska a po krátkom pobyte v utečeneckom tábore v Admonte v Štajersku odišiel do Nemecka (Lindau, Ludwigsburg). V roku 1950 emigroval do Austrálie a usadil sa v Adelaide, v hlavnom meste Južnej Austrálie. Tam prvé dva roky pracoval v zlievarni. Od roku 1952 pokračoval v prerušenom štúdiu a promoval v odbore hutníctvo na známom ústave South Australian Institute of Technology, v súčasnosti je ústav súčasťou tretej najstaršej univerzity

¹ PAUČO, Jozef. František Vnuk. In *Literárny almanach Slovák v Amerike 1967* (Middletown, PA), s. 242-243; ĎURICA, Milan Stanislav. František Vnuk : vedec, Slovák, kresťan. In *Most* (Cleveland, OH), roč. 25, 1978, č. 1-2, s. 52-53; BOR, Elen Ján. Zdravica profesorovi Františkovi Vnukovi. In *Slobodné Slovensko*, roč. 41, 1986, č. 2, s. 7; HOCHÉL, Braňo. Na margo článkov Františka Vnuka. In *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, roč. 37, 1990/1991, č. 5, s. 148-150; MŇAČKO, Ladislav. Otvorený list Františkovi Vnukovi. In *Kultúrny život*, roč. 24, 1990, č. 5, s. 3; KAMENEC, Ivan. Mentorovanie historika. In *Kultúrny život*, roč. 25, 1991, č. 24, s. 4; RYCHLÍK, Jan. František Vnuk a tzv. slovenský pohľad na dejiny. In *Kultúrny život*, roč. 25, 1991, č. 36, s. 4; HVIŠČ, Jozef. Osobnosti : 34 : František Vnuk. In *Knižná revue*, roč. 3, 1993, č. 14, s. 3; WINKLER, Tomáš. František Vnuk. In *Slovenské národné noviny*, roč. 5 (9), 1994, č. 5, s. 4; ĎURICA, Milan Stanislav. František Vnuk. In *Slovenské národné noviny*, roč. 7 (11), 1996, č. 15, s. 5; ĎURICA, Milan Stanislav. Muž viery, vedy a lásky : k sedemdesiatke doc. Františka Vnuka. In *Katolícke noviny*, roč. 111, 1996, č. 16, s. 14; SZELEPCSÉNYI, Ján. Jubileum exilového historika : František Vnuk 70-ročný. In *Slovenské národné noviny*, roč. 7 (11), 1996, č. 15, s. 2; BOBÁK, Ján. Životné jubileum vedca a vysokoškolského prof. Františka Vnuka. In *Historický zborník*, roč. 11, 2001, č. 1, s. 234-238; ĎURICA, Milan Stanislav. František Vnuk má sedemdesiatpäť rokov. In *Kultúra*, roč. 4, 2001, č. 8, s. 11; ŠBOVÁ, Elena. Obhajca slovenského národa : historik František Vnuk sa dožíva 75 rokov. In *Extra plus*, roč. [1], 2001, č. 15/16, s. 13; ĎURICA, Milan Stanislav. Muž, akého nám môžu závidieť aj veľké národy. In *Jednota* (Middletown, PA), roč. 115, 19. 4. 2006, č. 5 726, s. 13 a 16; VÁLEK, Igor. František Vnuk : Kto je kto. In *Slovenské národné noviny*, roč. 17 (21), 2006, č. 6, s. 7.

² Vyznamenanie mu udelil pápež Ján Pavol II. 28. marca 1996 ako uznanie za jeho zásluhy, ktoré osobne preukázal katolíckej cirkvi a Svätej stolici. Pozri *Diarium Romanæ curiæ*. In *Acta Apostolicæ Sedis* (Città del Vaticano), zv. LXXXVIII, 1996, č. 8, s. 730.

³ ÚSKI, Ústredie slovenských katolíckych intelektuálov, člen medzinárodného hnutia katolíckych vzdelancov Pax Romana, ho vyznamenaním poctilo na svojom valnom zhromaždení v Königsteine/Taunus (Nemecko) 30. júla 1977.

v Austrálii – University of Adelaide. Po získaní vysokoškolského titulu pracoval ako asistent v *alma mater*, popritom študoval matematiku a fyziku na Fakulte prírodných vied na Univerzite v Adelaide. V roku 1955 začal prednášať hutníctvo na South Australian Institute of Technology, kde pracoval až do dôchodku v roku 1985.

V rokoch 1955 až 1960 začal študovať dejiny a politické vedy na Univerzite v Adelaide. Splnila sa mu tak dávna túžba. Venoval sa všeobecným dejinám Európy 20. storočia a dejinám britského impéria v Oceánii. Bakalársku prácu napísal na tému *Slovakia's six eventful months (October 1938 – March 1939)* [Slovensko – šesť mesiacov plných udalostí (október 1938 – marec 1939)], neskôr, v roku 1964, prácu uverejnili vo vedeckej ročenke Slovenského ústavu *Slovak Studies*.⁴

Po ukončení štúdia na Fakulte dejín a politických vied na Univerzite v Adelaide študoval takzvané rezidenčne na univerzitách: v anglickom Birminghame, v nemeckom Stuttgarte, v anglickom Oxforde a v kanadskom Kingstone.

V roku 1987 pôsobil ako hosťujúci profesor na Queen's University v Kingstone v Kanade.

V rokoch 1987 – 1988 pracoval ako redaktor v slovenskej sekcii Vatikánskeho rozhlasu v Ríme.

V máji 1956 sa oženil s Austrálčankou írského pôvodu Annou Theresou Flahertyovou. Mali spolu osem detí: Michala, Máriu, Júliu, Jozefa, Annu, Štefana, Helenu a Moniku.

Na Slovensko sa smel vrátiť až začiatkom roka 1990 – po páde komunizmu. Pridal sa k tým historikom, ktorí sa usilovali slovenské dejiny odideologizovať a zapojil sa do kampane za obnovu

matičného hnutia i do zápasu o obnovu slovenskej štátnosti.

Od začiatku akademického školského roka 1992/1993 pracoval päť rokov ako univerzitný pedagóg cirkevných dejín na Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Tu v roku 1995 obhájil ďalšiu svoju dizertačnú prácu s názvom *Cyrlometodská bohoslovecká fakulta v rokoch 1950 – 1956*.⁵

Od roku 1998 pracoval ako vedeckovýskumný pracovník v Slovenskom historickom ústave Matice slovenskej v Bratislave, kde sa venoval výskumu cirkevných a politických dejín na Slovensku po roku 1918.⁶

⁴ VNUK, František. *Slovakia's six eventful months (October 1938 – March 1939)*. In *Slovak Studies* (Cleveland, OH; Rome), roč. 4, 1964, s. 7-164.

⁵ VNUK, František. *Cyrlometodská bohoslovecká fakulta v rokoch 1950 – 1956*. In *Historický zborník*, roč. 6, 1996, s. 86-112.

⁶ ZIMÁNYI, Vladimír. *Historiografické dielo slovenského historika Františka Vnuka : monografie : diplomová práca*. Trnava : Filozofická fakulta Univerzity svätých Cyrila a Metoda : Katedra histórie, 2007.

František Vnuk sa publicistike začal venovať počas emigrácie.

Bol jedným z nadšených študentov, ktorým Dr. Jozef Paučo (1914 – 1975)⁷ zveril v roku 1949 v Ludwigsburgu vydávanie mesačníka *Slobodné Slovensko* pod vedením Jána Holého (*1922), v tom čase novinára ZAS-u – Zpravodajskej agentúry Slovenska. Mesačník začal vychádzať 15. apríla 1946 v Mníchove pod záštitou Slovenskej národnej rady v zahraničí.⁸ Po druhej svetovej vojne si tento mesačník udržiaval najvyššiu kvalitu spomedzi všetkých časopisov slovenskej politickej emigrácie orientovanej na štátnu samostatnosť, pretože okolo neho sa po prvýkrát (žiaľ, aj poslednýkrát) podarilo zoskupiť charakterných ľudí, a tak sa na stránkach spomínaného exilového časopisu objavovali a šírili tie najuľachetilejšie slovenské myšlienky a úvahy.⁹ V roku 1956 časopis prestal vychádzať.¹⁰

Po krátkej odmlke sa František Vnuk v roku 1957 opätovne vrátil k písaniu článkov a príspevky publikoval v slovenských časopisoch *Jednota* a *Slovák v Amerike*, ktoré vychádzali v USA.

Vnukove pohľady na nedávne slovenské dejiny vyvolali ostré reakcie zo strany tých slovenských aktivistov, ktorí nechceli, aby boli vnímaní inak, ako sa prezentovali navonok. Preto radšej diskreditujúco vyhlásili, že František Vnuk je vraj pseudonym niekoho iného!¹¹

František Vnuk sa ako publicista venoval týmto základným okruhom otázok: slovensko-české vzťahy, politické, kultúrne a náboženské podmienky na Slovensku a Československá republika a vzťah komunistického režimu v Československu k slovenskej politickej emigrácii.¹²

⁷ VNUK, František. Dr. Jozef Paučo. In *Literárny almanach Slováka v Amerike 1987* (Middletown, PA), s. 200-202; KIRSCHBAUM, Jozef M. – MEŠTANČÍK, Ján – VNUK, František (eds.). *Jozef Paučo 1914 – 1974*. Cleveland, OH : Slovenský ústav, 1974. 119 s., 50 s. il.; MARUNIAK, Peter (ed.). *Dr. Jozef Paučo – zborník zo seminára o Dr. Jozefovi Paučovi v Pile 5. marca 1994*. Martin : Matica slovenská, 2001. 140 s.

⁸ V Nemecku vychádzalo v prvých dvoch desaťročiach po druhej svetovej vojne vyše dvadsať novín a časopisov. *Slobodné Slovensko* založil Jozef Paučo v úzkej spolupráci s Ladislavom Jankovičom (1917 – 1998). Vychádzalo najprv cyklostylované ako mesačník, po päťročnej existencii začalo vychádzať klasickou tlačou ako „noviny Slovákov v cudzine“. Stalo sa tak po konsolidácii povojnových pomerov v Nemecku najmä pričinením niekdajšieho vyslanca Slovenskej republiky v Berlíne Matúša Černáka (1903 – 1955), ktorý sa stal obeťou bombového atentátu, ktorý naňho spáchali v hlavnom meste Bavorska agenti československej Štátnej bezpečnosti. Pozri aj TOMEK, Prokop. Kdo zabil Matúše Černáka? In *Pamät národa*, roč. 5, 2009, č. 1, s. 42-47.

⁹ RYDLO, M. Jozef. *Slováci v európskom zahraničí včera a dnes : profil na skúšku*. Lausanne : Liber, 1976, s. 46.

¹⁰ 1. januára 1976 bol v Mníchove vydávaný časopis *Černákov odkaz* premenovaný na *Slobodné Slovensko*, z ktorého prakticky vznikol a ktorého bol aj podľa názvu a hlavičky pokračovateľom. Časopis prestal vychádzať po tzv. Nežnej revolúcii.

¹¹ PAUČO, Jozef. František Vnuk. In *Literárny almanach Slováka v Amerike 1967* (Middletown, PA), s. 243.

¹² BOBÁK, Ján. Životné jubileum vedca a vysokoškolského učiteľa prof. Františka Vnuka. In *Historický zborník*, roč. 11, 2001, č. 1, s. 234-238.

Jeho články možno nájsť takmer vo všetkých mienkotvorných časopisoch slovenskej politickej emigrácie, ktorá bola za samostatný štát, ako aj v miestnej tlači. Ide o tituly: *Černákov odkaz*, *Literárny almanach Slovák v Amerike*, *Jednota*, *Slobodné Slovensko*, *Kalendár Jednota*, *Kanadský Slovák*, *Most*, *Slovak Studies*, *Slovák v Amerike*, *Slovakia*, *Slowakei*, *Slovenský štít*. Články mu vychádzali aj v zahraničných časopisoch: *Journal of Central European Affairs*, *Arena* a *Historical Abstracts*; pre posledný z nich pripravoval z článkov a príspevkov historického charakteru publikovaných v slovenčine i v češtine rezumé v angličtine a tie potom vychádzali aj v austrálskych časopisoch.¹³

Vnukovými prvými vydanými monografiami boli eseje *Neuveriteľné sprisahanie : vojenské a politické akcie proti Slovenskej republike v roku 1944*¹⁴ a *Sedemnást neúrodných rokov : náčrt dejín slovenskej literatúry v rokoch 1945 – 1962*¹⁵. Prvá z nich „vyšla ako príspevok nezávislej slovenskej historiografie k 20. výročiu bansko-bystrického povstania v roku 1944“ a „vyvolala veľmi živú diskusiu tak v zahraničí, ako aj na Slovensku“. Autor v nej píše, že „povstať proti vlastnému štátu v mene umelého národa, umelého štátneho útvaru, na výzvu cudziny a za cudzej podpory, je odsúdeniahodný čin a neospravedlní ho nič“¹⁶; zároveň však uznáva, že jeho vyjadrené súdy sú silno citovo podfarbené. Vo svojej druhej monografii sa František Vnuk usiluje zmapovať slovenskú literatúru v rokoch 1945 – 1962.

V roku 1967 vyšli Františkovi Vnukovi dve vydania monografie v angličtine venovanej 20. výročiu hanebnej popravy prvého prezidenta Slovenskej republiky pod názvom: *President of the Slovak Republic*¹⁷.

Prvé Vnukove dejiny komunistického hnutia na Slovensku nazvané *Kapitoly z dejín Komunistickej strany Slovenska*¹⁸ vyšli v roku 1968 ako „emigrantský prínos k 50. výročiu ruskej boľševickej revolúcie“¹⁹, pretože štúdiom dejín komunistickej strany priviedlo Františka Vnuka k zisteniu, že nejestvujú samostatné dejiny Komunistickej strany Slovenska.

¹³ Niektoré z nich, žiaľ, nie všetky, zaznamenáva LACKO, Michal. Slovenská bibliografia v zahraničí : Slovak bibliography abroad. In *Slovak Studies* (Cleveland; Rome), zv. 7 (*Bibliographica 1*), 1967, a zv. 17 (*Bibliographica 2*), 1977.

¹⁴ VNUK, František. *Neuveriteľné sprisahanie : vojenské a politické akcie proti Slovenskej republike v roku 1944*. Middletown, PA : b. v., 1964. 218 s.

¹⁵ VNUK, František. *Sedemnást neúrodných rokov : náčrt dejín slovenskej literatúry v rokoch 1945 – 1962*. Middletown, PA : Slovák v Amerike, 1965. 304 s.

¹⁶ VNUK, František. *Neuveriteľné sprisahanie*. Trenčín : Vydavateľstvo Ivana Štelcera, 1993, s. 9.

¹⁷ VNUK, František. *Dr. Jozef Tiso, President of the Slovak Republic : in commemoration of the twentieth anniversary of his death at the hands of the enemies of Slovak independence*. Sydney : Association of the Australian Slovaks, 1967. 49 s. The third edition of this monograph was published in Canada by the publishing house of Slovak Jesuits: *This is Dr. Jozef Tiso, President of the Slovak Republic*. Cambridge, ON : Friends of Good Books, 1977. 81 s. The first Slovak edition of this book was published only in 2019: VNUK, František. *Dr. Jozef Tiso : prvý prezident Slovenskej republiky*. Bratislava : Lúč, 2019. 54 s.

¹⁸ VNUK, František. *Kapitoly z dejín komunistickej strany Slovenska : polemické eseje*. Middletown, PA : Literárny almanach Slovák v Amerike, 1968. 168 s.

¹⁹ Tamže, s. 155.

Pozoruhodným exilovým príspevkom k dejinám Slovenska 20. storočia je Vnukova monografia *Slovenská otázka na Západe v rokoch 1939 – 1940*²⁰. Jeho koncepcia „slovenskej otázky“ rozoberá problém, či Slováci ako jasne odlíšený národ majú právo na svoj vlastný štát, ktorý sa stal skutočnosťou v roku 1939. Na základe dokumentov z British Foreign Office, z nemeckého Auswärtiges Amt, ako aj zo svojich súkromných zdrojov a z písomných pozostalostí Petra Prídavka a Karola Sidora František Vnuk načrtáva slovenskú otázku na Západe v období šiestnástich mesiacov, „počas ktorých boli Slováci na Západe vystavení tej najzákernejšej kampani, aká kedy postihla bezbranný malý národ“²¹.

*Životopis Konštantína Čulena*²² vyšiel v knižnej podobe v roku 1984, dvanásť rokov po tom, ako bol napísaný. František Vnuk sa v ňom podujal podať čitateľovi jasný obraz o živote Konštantína Čulena (1904 – 1964), slovenského publicistu, historika, aktívneho politika HŠLS, po roku 1945 funkcionára exilových organizácií v Severnej Amerike a editora *Kanadského Slováka*. Hoci autor poukazuje na to, že tento životopis „nemá formát oficiálnej biografie a nespĺňa ani predpoklady vedeckej práce“²³, podľa historika Vladimíra Zimányiho je to však „plus pre dostupnosť a čitateľnosť takpovediac bežného čitateľa“, Slováka, demokrata, zástancu štátnej samostatnosti, pretože „František Vnuk beletristickým štýlom priblíži netuctový osud netuctového najplodnejšieho novinára v emigrácii, o ktorom azda veľa mladých ľudí ani len netuší. A keďže nie sme veľký národ, o osudy výnimočných slovenských ľudí sa treba zaujímať, a teda aj o nich čítať“²⁴.

*Mat' svoj štát znamená život : politická biografía Alexandra Macha*²⁵ je ďalšia monografia Františka Vnuka o prominentnom, hoci kontroverznom protagonistovi slovenských dejín 20. storočia, o osobnosti, ktorú až doteraz buď očierňovali, alebo ju bolo zakázané spomínať.

V exile vyšli aj ďalšie dve Vnukove knihy. Monografiu *Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti 1943 – 1948*²⁶ napísali spolu so Štefanom Polakovičom a ide o prvú, prakticky jedinú dokumentmi podloženú rozpravu o činnosti Slovenského akčného výboru/Slovenského oslobodzovacieho výboru (SAV, SOV) a Slovenskej národnej rady v zahraničí (SNRvZ) na podporu myšlienky slovenskej štátnej samostatnosti po násilnej likvidácii prvej Slovenskej republiky.

Ústrednou témou druhej knihy *Rebelanti a suplikanti : slovenská otázka v ilegálite a v exile 1944 – 1945*²⁷ je augustové povstanie v lete 1944, ďalej fungovanie takzvanej

²⁰ VNUK, František. *Slovenská otázka na Západe v rokoch 1939 – 1940*. Cleveland, OH : Prvá katolícka slovenská jednota, 1974. 408 s.

²¹ Tamže, s. 9.

²² *Životopis Konštantína Čulena*. Cleveland, OH : Slovenský ústav, 1984. 248 s.

²³ Tamže, s. 7.

²⁴ ZIMÁNYI, Vladimír. *Historiografické dielo slovenského historika Františka Vnuka : monografie*, s. 31.

²⁵ VNUK, František. *Mat' svoj štát znamená život : politická biografía Alexandra Macha*. Cleveland, OH : Slovenský ústav, 1987. 383 s.

²⁶ VNUK, František – POLAKOVIČ, Štefan. *Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*. Lakewood, OH : Slovak Research Institute of America, 1988. 239 p.

²⁷ VNUK, František. *Rebelanti a suplikanti : slovenská otázka v ilegálite a v exile 1944 – 1945*. Lakewood, OH : Slovak Research Institute of America, 1989. 337 s.

československej exilovej vlády v Londýne a konflikty medzi Edvardom Benešom a Slovenskou národnou radou.

Keď sa na jeseň 1989 totalitný komunistický režim na Slovensku ocitol v prepadlisku dejín, František Vnuk sa mohol po štyroch desaťročiach vrátiť do rodnej domoviny.

Jeho knihy publikované v exile začali na Slovensku vychádzať spontánne, často bez jeho vedomia a súhlasu. Prvá jeho publikácia, ktorá pôvodne vyšla na Slovensku, bolo dielo *Za Boha a národ : náčrt životopisu Andreja Hlinku*²⁸.

Po nej Klub priateľov samostatného Slovenska (KPSS) vydal Vnukovu knihu *Dedičstvo otcov : eseje na historické témy*²⁹.

Nasledovala prvá časť monografie *Pavol Hnilica – biskup umlčanej Cirkvi*³⁰. Zachytáva roky 1921 – 1951. Spoluautor bol Ján Hnilica (*1935).

Pravdepodobne najdôležitejšia monografia, ktorú František Vnuk vytvoril počas tohto obdobia, je *Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Jej prvý diel má názov *Volga sa vliala do Hrona*³¹ a druhý diel *Vltava sa vliala do Váhu*³². Tieto dva zväzky dopĺňajú základné vedomosti v snahe objasniť zložitosť slovenských dejín na pozadí utrpenia slovenského národa po strate štátnej suverenity. Ponúkajú pohľad na udalosti odlišný od toho, ktorý ponúkala marxistická historiografia, navyše poplatná čechoslovakizmu. Táto monografia obsahuje množstvo pramenného materiálu, keďže František Vnuk čerpal najmä zo zahraničných archívov. Kniha dokumentuje obrovské utrpenie Slovenska i Slovákov, aké si ani nedokážeme predstaviť! V roku 2020 vyšli tieto dva zväzky zrevidované a v jednom zväzku pod názvom *Po úsvite súmrak : Slovensko 1945 – 1948*³³.

Keď František Vnuk v rokoch 1992 – 1997 prednášal na Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, vo svojej publikačnej činnosti sa preorientoval zo slovenských politických dejín na dejiny katolíckej cirkvi na Slovensku. A tak vytvoril rozpravu *Akcie K a R : zásahy komunistického režimu proti reholiam v rokoch 1950 – 1956*³⁴.

Svetlo sveta uzrel v roku 1995 Vnukov *Náčrt dejín Katolíckej cirkvi s osobitným zreteľom na dejiny katolicizmu na Slovensku v 20. storočí*³⁵.

²⁸ VNUK, František. *Za Boha a národ : náčrt životopisu Andreja Hlinku*. Toronto; Bratislava : Zahraničná Matica slovenská, 1990. 71 s.

²⁹ VNUK, František. *Dedičstvo otcov : eseje na historické témy*. Bratislava : York Press, 1991. 169 s.

³⁰ VNUK, František – HNILICA, Ján. *Pavol Hnilica – biskup umlčanej Cirkvi : Časť I : 1921 – 1951*. Trnava : Dobrá kniha, 1992. 207 s.

³¹ VNUK, František. *Slovensko v rokoch 1945 – 1948 : diel I : Volga sa vliala do Hrona*. Toronto; Svätý Jur : Zahraničná Matica slovenská, 1994. 361 s.

³² VNUK, František. *Slovensko v rokoch 1945 – 1948 : diel II : Vltava sa vliala do Váhu*. Toronto; Svätý Jur : Zahraničná Matica slovenská, 1995. 326 s.

³³ VNUK, František. *Po úsvite súmrak : Slovensko 1945 – 1948*. Bratislava : Post Scriptum, 2020. 707 s.

³⁴ VNUK, František. *Akcie K a R : zásahy komunistického režimu proti reholiam v rokoch 1950 – 1956*. Bratislava : Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského, 1995. 130 s.

³⁵ VNUK, František. *Náčrt dejín Katolíckej cirkvi : s osobitným zreteľom na dejiny katolicizmu na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava : Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského, 1995. 196 s.

František Vnuk potom napísal práce: *Pokus o schizmu a iné proticirkevné opatrenia v rokoch 1949 – 1950*³⁶ a druhú časť monografie *Pavol Hnilica – biskup umlčanej cirkvi*³⁷. Táto časť zachytávala už roky 1951 – 1995.

Po nich vydal publikácie: *Dokumenty o postavení Katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*³⁸, *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*³⁹, *Popustené putá : Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a nástupu normalizácie (1967 – 1971)*⁴⁰. Rad týchto kľúčových monografií uzatvára: *Príručný slovník kresťanstva*⁴¹. V roku 2006 František Vnuk uverejnil jedinečnú monografiu *Katolícka cirkev v 20. storočí na Slovensku a vo svete*⁴². V tom istom roku zrealizoval so Štefanom Vragašom (1929 – 2018) dlhoročný spoločný projekt, ktorý aj obaja redigovali: *Teologický a náboženský slovník*⁴³.

Predtým takisto spolupracoval s biskupom Pavlom Hnilicom. V roku 2001 náboženské témy priblížili v knihe s názvom *Rozhovory o ľuďoch, udalostiach a Božej добрôte*⁴⁴. František Vnuk a Pavol Mária Hnilica sú aj autormi knihy *Fatimské poslanstvo a Božie Milosrdenstvo*⁴⁵. Vnukov *Polemický pohľad na dejiny Katolíckej cirkvi : má pravdu prof. Hans Küng?*⁴⁶ vyšiel v roku 2006. V roku 2006 vyšla F. Vnukovi a P. M. Hnilicovi kniha úvah *Milosťou Božou zdobená*⁴⁷, v ktorej sa v rozhovoroch zamýšľajú nad mariánskymi témami.

František Vnuk sa neprestal venovať slovenským cirkevným dejinám. Najprv mu v roku 1998 vyšlo dielo *Andrej Hlinka – tribún slovenského národa*⁴⁸, neskôr,

³⁶ VNUK, František. *Pokus o schizmu a iné proticirkevné opatrenia v rokoch 1949 – 1950*. Bratislava : USPO; Ústav dejín kresťanstva na Slovensku, 1995. 137 s.

³⁷ VNUK, František – HNILICA, Ján. *Pavol Hnilica – biskup umlčanej Cirkvi : Časť 2 : 1951 – 1995*. Trnava : Dobrá kniha, 1996. 318 s.

³⁸ VNUK, František. *Dokumenty o postavení Katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Martin : Vydavateľstvo MS, 1998. 242 s.

³⁹ VNUK, František. *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*. Martin : Matica slovenská, 1999. 260 s.

⁴⁰ VNUK, František. *Popustené putá : Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a nástupu normalizácie (1967 – 1971)*. Martin : Matica slovenská; Burlington ON : Zahraničná MS, 2001. 299 s.

⁴¹ VNUK, František. *Príručný slovník kresťanstva*. Bratislava : Smaragd, 2003. 375 s.

⁴² VNUK, František. *Katolícka cirkev v 20. storočí na Slovensku a vo svete*. Bratislava : Nové mesto, 2006. 384 s.

⁴³ VNUK, František – VRAGAŠ, Štefan. *Teologický a náboženský slovník, I. diel, A – K*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2006. 2 zv.

⁴⁴ VNUK, František – HNILICA, Pavol. *Rozhovory o ľuďoch, udalostiach a Božej добрôte*. Bratislava : Smaragd, 2001. 253 s.

⁴⁵ VNUK, František – HNILICA, Pavol. *Fatimské poslanstvo a Božie Milosrdenstvo / Pavol Mária Hnilica*. Zhovárал sa a otázky kládol František Vnuk. Bratislava : Smaragd, 2005. 275 s.

⁴⁶ VNUK, František. *Polemický pohľad na dejiny Katolíckej cirkvi : má pravdu prof. Hans Küng?* Bratislava : Lúč, 2006. 30 s. [Linea recta brevissima, 2.]

⁴⁷ VNUK, František – HNILICA, Pavol. *Milosťou Božou zdobená : úvahy na mariánske témy / Pavol M. Hnilica*. Na základe rozhovorov a diskusií spracoval František Vnuk. Bratislava : Magnificat Slovakia, 2006. 160 s.

⁴⁸ VNUK, František. *Andrej Hlinka – tribún slovenského národa*. Bratislava : THB, 1998. 165 s.

v roku 2004, je to jeho vynikajúca monografia *Stopäťdesiat rokov v živote národa*⁴⁹. Týka sa Slovenska a rokov 1843 až 1993. V tejto monografii sa sústredil na tému vzniku a vývinu národného povedomia Slovákov na neradostnej ceste vedúcej k osamostatneniu sa.

František Vnuk napísal nespočetné množstvo článkov, statí a štúdií.⁵⁰ Je autorom úvodov, doslovov, poznámok. Svoje postrehy i postrehy druhých preložené z iných jazykov uverejňoval v pravých i nepravých periodikách či v kolektívnych monografiách. So svojimi príspevkami sa zúčastňoval na sympóziách. Písal recenzie. Pri rozoberaní akejkoľvek témy z minulosti sa vždy opieral o písomný materiál a archívne zdroje, či išlo o témy týkajúce sa politickej, kultúrnej, hospodárskej situácie buď u nás, alebo inde, a až na základe vlastnej dôkladnej analýzy následne vyjadroval svoj názor, ktorý potom zverejnil. Takto vznikali jeho práce o slovenských kultúrnych či politických pracovníkoch – i žijúcich, i mŕtvych.

V roku 2021 vyšiel k jeho 95. narodeninám ako 50. zväzok vedeckej edície LIBRI HISTORIÆ EUROPÆ/LIBRI HISTORIÆ SLOVACIÆ, ktorej odbornými garantmi sú Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a Slovenský ústav v Ríme, rozsiahly výber jeho anglických štúdií, statí a rozpráv *Slovakia and Slovaks in twentieth century : historical essays and studies*.⁵¹

František Vnuk sa stal členom Australian Institute of Metals, Australasian Institute of Mining and Metallurgy, PEN Centre for Writers in Exile; ďalej bol zvolený za riadneho člena Slovenského ústavu v Ríme; prijal doživotné čestné členstvo v Združení austrálskych Slovákov; bol členom Predsedníctva Matice slovenskej, Slovenského historického ústavu Matice slovenskej a redakčnej rady *Slováka v Amerike, Slovak Studies, Historického zborníka* a iných.

František Vnuk dostal viaceré vyznamenania: od Ústredia slovenských katolíckych intelektuálov Veľkú zlatú cyrilo-methodskú medailu s reťazou (1977); striebornú medailu Ministerstva kultúry Slovenskej republiky (1996); pamätnú medailu Matice slovenskej (1996); pamätnú medailu Konfederácie politických väzňov Slovenska; Veľkú medailu svätého Gorazda Ministerstva školstva Slovenskej republiky; Rytiersky rad svätého Gregora Veľkého, ktorý mu udelil pápež Ján Pavol II. (1996), zlatú medailu Matice slovenskej (2001), Cenu Daniela Rapanta za rok 2001 a ďalšie.

⁴⁹ VNUK, František. *Stopäťdesiat rokov v živote národa : Slovensko v rokoch 1843 – 1993*. Bratislava : Lúč, 2004. 467 s.

⁵⁰ RYDLO, M. Jozef. Selected bibliography of Slovak historian František Vnuk. In: *Slovakia and Slovaks in twentieth century : historical essays and studies* / edited by Jozef M. Rydlo. Bratislava : Post Scriptum, 2021, s. 582 – 751.

⁵¹ *Slovakia and Slovaks in twentieth century : historical essays and studies* / edited by Jozef M. Rydlo. Bratislava : Post Scriptum, 2021. 777 s.

Pri príležitosti Vnukových 80. narodenín vyšiel na jeho počesť jubilejník pod názvom *Fidei et Patriae*. Zostavil ho Jozef M. Rydlo a sponzorovali ho Slovenský ústav v Ríme, Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Teologická fakulta Trnavskej univerzity a Únia slovenských spisovateľov, umelcov a kultúrnych tvorcov žijúcich mimo územia Slovenska. Obsahuje 61 príspevkov historikov, teológov a spisovateľov zo všetkých končín sveta.

Prof. Milan S. Ďurica (*1926) napísal do časopisu *Kultúra*, s podnázvom *dvoj-týždenník závislý od etiky*, o Františkovi Vnukovi nasledujúce slová:

František Vnuk sa mi javí predovšetkým ako výnimočný typ človeka. Od svojho narodenia až podnes prebehol všetky kontinenty zemegule, žil dlhší čas v niekoľkých európskych štátoch, za slobodou a chlebom, ale aj za vzdelaním sa dostal až k našim protinožcom do Austrálie, kde dosiahol vysokoškolskú katedru metalurgie. Tam si založil rodinu a vychoval a dal vyštudovať osem vydarených detí, medzi ktorými a stále rastúcim počtom vnúčať pôsobí dojomom patriarchu. Koľkých mužov takéhoto profilu dnes vidí človek okolo seba?

Ale čo je na Františkovi Vnukovi ešte oveľa markantnejšie, to je jeho výrazný profil kresťana. Svoju katolícku vieru, ktorej dar dostal počnúc svätým krstom v rodine, nielenže nikdy nezanedbal, ale čím viac nadobúdal všeobecné a potom aj odborné vzdelanie, tým väčšmi sa usiloval prehĺbiť a povzniesť svoje náboženské presvedčenie osvojovaním si vždy vyšších teologických vedomostí až na úroveň svojho vzdelania. V mladosti, ešte na Slovensku, tak ako početní jeho rovesníci podľahol osobnému šarmu jedného z tých samozvaných, apoštolsky zaniatených, ale nedisciplinovaných „snílkov“, ktorí si trúfali „pokrstiť“ bezbožný komunizmus. Ale keď sa dostal do bližšieho kontaktu s kompetentnými biskupmi a teológmi európskych rozmerov, našiel odvahu kriticky revidovať tento svoj náboženský zážitok a živiť sa z duchovných prameňov blízkych Kristovmu námestníkovi na zemi. Jeden z jeho synov ho v tomto tak nasledoval, že si ho Boh povolal ku kňazskej službe v reholi sv. Dominika (už vykonával svoj kazateľský úrad aj v našich Košiciach). Správnosť a pravovernosť kresťanského života Františka Vnuka podľa katolíckej viery a jej šírenie svedectvom účinného apoštolátu uznal a ocenil nikto menší ako jeden z najvýznamnejších nástupcov sv. Petra pápež Ján Pavol II., ktorý ho osobne Apoštolským listom poctil jedným z najvyšších cirkevných vyznamenaní – Rytierskym radom svätého Gregora Veľkého. Slovákov, ktorým sa dostalo tejto cti, mohli by sme spočítať takmer na prstoch jednej ruky.

To všetko – hlboká viera, odborná pedagogická i výskumná činnosť, svetovosť a jedinečne krásna rodina – však zďaleka nevyčerpáva rozmer osobnosti Františka Vnuka. Veď aj tí premnohí – nepreháňam, ak poviem tisíce a tisíce –, ktorí nemajú to šťastie zblízka ho poznať ako človeka i ako kresťana katolíka, poznajú ho ako jedného z najvýraznejších súčasných Slovákov tak na Slovensku, ako aj v širom svete. Popri svojom opravdivo globálnom „svetoobčianstve“ si František Vnuk dokázal zachovať neporušenú hlbokú a jasnú národnú identitu s horúcou, plodnou láskou k svojmu slovenskému národu. Už vyše pätnásť rokov – odkedy sa mu otvorila možnosť navštevovať svoju slovenskú domovinu – delí svoj čas i svoju energiu medzi svoju

rodinu v Austrálii a slovenský národ pod Tatrami, do ktorého verejného kultúrneho i politického diania je zapojený tak intenzívne, ako len veľmi málo iných. A to všetko na vlastné trovy. Lebo v mnohom ohľade tá slovenská vlasť, či presnejšie tí, ktorí ju spravujú, sa aj voči nemu – ako takmer voči všetkým svojim synom „hnaným žitia nevôľou“ do šireho sveta – zachovala skôr ako macocha. Vnuk sa však neprestáva k nej túliť ako k milovanej matke.

Ale to, čo Františka Vnuka najviditeľnejšie líši od nás všetkých, je jeho profil vedeckého pracovníka. Bola to práve jeho láska k vlasti, ktorá ho viedla k tomu, že keď videl a zistil, ako veľký svet Slovákov nepozná, alebo ich pozná iba v optike ich nevraživých susedov, ktorí nad nimi stáročia či desaťročia vládli, rozhodol sa – už ako vysokoškolský profesor metalurgie – opäť navštevovať univerzitné auly, aby si nadobudol podobné odborné vzdelanie v historických vedách. Lebo vedel, že iba striktne vedecky dokumentovanými prácami, najmä v jazykoch veľkých národov, je možné účinne oboznamovať svet s reálnym obrazom slovenského národa a jeho dejinami. Iste mu bola pri tom veľmi užitočná jeho základná orientácia na exaktné technické vedy. Lebo napriek tejto dvojkoľajnosti jeho vedeckého zamerania František Vnuk kvalitou i kvantitou knižných aj publicistických príspevkov na tému slovenských dejín sa môže merať s každým profesionálnym historikom. Keď sa mu po dlhých desaťročiach exilu otvorili hranice slovenskej vlasti, ani chvíľu neváhal a vrátil sa domov, kde publikoval už nespočetné historické príspevky, prednášal cirkevné dejiny na Rímskokatolíckej cyrilo-metodskej bohosloveckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a intenzívne sa zapojil do vedeckých a kultúrnych podnikaní Matice slovenskej. Práve toto jeho historické dielo tvorí podľa mojej skromnej mienky najvýraznejšiu a najtrvácnejšiu časť jeho životného diela – opravdivý monumentum ære perennius (pomník trvácnejší než meď) –, ktorým sa natrvalo zapísal tak do dejín, ako aj do srdca slovenského národa.⁵²

Z iniciatívy Slovenského ústavu v Ríme a Združenia priateľov Slovenska vo Švajčiarsku vyšiel v roku 1976 v Lausanne zborník zo sympózia *Slovensko v retrospektíve dejín*⁵³, ktorého jedným zo spoluautorov je František Vnuk⁵⁴. Na zadnej strane obálky zborníka sa nachádzajú tieto slová: „Národ, ktorý nemá právo hovoriť sám za seba, čaká, aby druhí, ktorí sú slobodní, hovorili v jeho mene.“ Niet krajšieho posolstva od emigranta, ktorý vie, prečo odišiel, prečo je v exile. Tie slová vyjadril človek svätého života P. Martin Mazák, SDB (1913 – 2006), dlhoročný misionár slovenských emigrantov žijúcich vo Švajčiarsku.

⁵² ĎURICA, Milan Stanislav. Človek – kresťan – Slovák – historik, akého nám môžu závidieť aj veľké národy : k 80. narodeninám prof. Františka Vnuka. In *Kultúra*, roč. 9, 2006, č. 6 (29. 3. 2006), s. 8. Pozri aj *Jednota* (Middletown, PA), roč. 115, č. 5 726 (19. 4. 2006), s. 13 a 16.

⁵³ RYDLO, M. Jozef (ed.). *Slovensko v retrospektíve dejín : zborník z I. vedecko-náučného seminára o Slovensku, Zürich, 31. X. – 2. XI. 1975*. Lausanne : Liber, 1976. 276 s.

⁵⁴ Spoluautori: Štefan Glejdura, Milan S. Ďurica, Michal Lacko, Jozef Špetko, Jozef Vavrovič, František Vnuk.

Náš vo svete známy medailér Viliam Schiffer (1920 – 2007), pôsobiaci v Paríži, vytvoril bronzový reliéf Františka Vnuka, aby mohol rovnako ako portrét Štefánika svietiť v „galérii slovenských osobností“, vzácných to perál v reťazi slovenských mužov a žien, ktorých „dar nezvedie, hrozba neskloní“, ale ktorým „Pán Boh šľachetnosti nebo vystavil“. Takým, ako to znie v závere Kuzmányho hymnickej skladby, aj „pieseň slávou zazvoní“.

Vivant sequentes!

Za profesorom Richardom Marsinom

Peter Mulík

Keď nás 25. marca 2021 zastihla smutná správa, že v deväťdesiatom ôsmom roku svojho života skonal profesor Richard Marsina, asi sme všetci pocítili, že sme stratili človeka, ktorého nikto nenahradí. Nielen pre jeho vedecký potenciál, ale najmä pre jeho erudovanú skúsenosť a nesmiernu pamäť. Ako vedec sa, samozrejme, dobre orientoval v slovenských aj všeobecných dejinách, zvlášť v pomocných vedách historických, ale ako človek si detailne presne pamätal udalosti svojho dlhého života, spojené so životom

národa. Pamätal si ľudí, osobnosti, udalosti a vedel ich neskreslene vecne a objektívne opísať. Hovoril často, že sto rokov aj viac nie je pre osobnú pamäť jednotlivca vôbec veľa, lebo jeho dedo si pamätal udalosti od polovice 19. stor. a rozprával mu o nich. Od detstva mal vycibrený zmysel pre politické dianie a aby držal stále prst na pulze národa, každodenne sledoval správy z médií, ktoré, ak mal možnosť, s niekým aj analyzoval. Nám maticiarom a zvlášť maticným historikom bude veľmi chýbať. Pre Maticu robil veľa a robil to rád a so zápalom. Bol to vzácny človek, vedec a uvedomelý Slovák. Vysoko oceňujeme jeho celoživotné dielo historika, za ktoré mu Matica slovenská udelila viacero vyznamenaní. Naposledy čestné členstvo Matice slovenskej. Bol nositeľom

Ceny Daniela Rapanta, ktorej udeľovanie sám inicioval. Zvlášť si treba vážiť jeho intenzívnu činnosť v Historickom odbore Matice slovenskej v Slovenskom historickom ústave. V našom vedeckom periodiku Historický zborník, o ktorého obnovené vydanie sa zaslúžil, bol stále predsedom redakčnej rady. Patrí mu za to srdečná vďaka. Sotva možno týmto nekrológom ohodnotiť jeho prínos do slovenskej historiografie a výskumu stredovekých dejín, ale aj dejín Matice slovenskej, jednako treba povedať, že do pamäti slovenského národa a Matice slovenskej sa zapísal natrvalo.

Prof. Richard Marsina patril do generácie slovenských historikov, ktorá významne formovala slovenskú historiografiu, definovala ju po stránke tematického zamerania, pramenných východísk, ako aj metodologického prístupu. Keď sa v štvrtý májový deň roku 1923 na juhu vtedy ešte mladej Československej republiky narodil Richard Marsina, jeho rodné mesto Šahy zrejme ešte presne nevedelo, ktorým smerom bude vietor fúkať. Z nepokojnej južnej hranice sa jeho rodina presťahovala do Žiliny, kde mali korene jeho predkovia. Lásku k mestu, v ktorom prežil detstvo a mladosť, cítiť aj z jeho neskorších publikácií.

Po maturite, hoci mal záujem o históriu, pre nestabilnú dobu presýtenú ideologickými tlakmi mu rodina zamietla jeho úvahy o štúdiu histórie. V roku 1942 začal Richard Marsina študovať medicínu na Slovenskej univerzite v Bratislave. Posledné chvíle svojho medicínskeho štúdia trávil ešte tesne po vojne na praxi v žilinskej nemocnici. Zástavy obnoveného Československa zaviali nad Žilinou až týždeň pred koncom vojny. V posledný aprílový deň roku 1945. Zopár dní pred jeho 22. narodeninami.

V žilinskom dome Marsinovcov sa v prvých dňoch po vojne usídlilo komando sovietskej tajnej služby NKVD a z ich pracovne si urobili väzenie. Pozatýkali Slovákov, ktorí pri kontrolách nemali „papiere“. Tí sa potom kamsi podeli, a keď sa ľudia pýtali, kam odišli, vraj „pašli damoj“. Domov sa však už nikdy nevrátili. Mladý Richard s ťažkým srdcom sledoval vyhnanie karpatských Nemcov, ktorí boli doslova fyzicky tvorcami dejín našich miest po sedem storočí. Oslobodenie Slovenska malo trpkú príchuť, lebo slobodu môžu priniesť len tí, čo sú skutočne slobodní. Pre Richarda Marsinu bolo tiež akýmsi oslobodením, keď sa rozhodol pre trochu riskantný, ale o to viac vytúžený prestup na Filozofickú fakultu vtedy ešte Slovenskej univerzity. Konečne začal študovať históriu a filozofiu. Povojnový rok bol namáhavý, keď počas prvého roku absolvoval skúšky hneď za štyri semestre. Zároveň sa zamestnal ako knihovník v Historickom seminári. A tak bol bližšie nielen ku knihám, ale aj k svojim učiteľom.

Formoval ho najmä Daniel Rapant, ktorý viedol oddelenie pre dejiny slovenské, a polemizoval s Václavom Chaloupeckým. Ten tvrdil, že západní Slováci sú v zásade Čechoslováci, ergo Česi, východniari vznikli vraj z Poliakov a Bulharov a stredné a severné Slovensko bolo v stredoveku v podstate neosídlené. Rapant Chaloupeckého tézu napadol, začal písať prvé profesionálne stránky slovenského dejepisu. Mladý doktor Marsina od roku 1950 pracoval v Pôdohospodárskom archíve. Toto pracovisko bolo základom, na ktorom sa vytvorila štruktúra slovenských archívov, opatrujúcich aj obzvlášť cenný stredoveký materiál. Po včlenení Pôdohospodárskeho archívu do Štátneho slovenského ústredného archívu (1956) sa stal Richard Marsina na istý čas zástupcom riaditeľa a vedúcim oddelenia feudalizmu. Tam vyšla Richardovi Marsinovi a Michalovi Kušíkovi prvá (dvojväzková) kniha. Vedecko-kritický prepis textu najstarších urbárov z nášho územia, v ktorých boli zaznamenané povinnosti poddaných voči svojim zemepánom.

Profesor Richard Marsina svojím dielom významne zasiahol do formovania teórie slovenských dejín ako samostatného vedeckého odboru, ktorú rozpracoval do súčasnej vedeckou obcou plne akceptovanej podoby. Nezmazateľne sa zapísal do histórie slovenskej vedy najmä dielom *Slovenský diplomatár – Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. – II.* (Bratislava 1971, 1987), ktorého potreba vychádza z nutnosti systematickým spôsobom realizovať výskum slovenských dejín a kritickým spôsobom spracovať ich pramenné východiská. Prvé dva diely diplomatára (sprevádzané aj kritickými štúdiami) predstavujú kompletný listinný materiál k najstarším dejinám Slovenska do roku 1260, čím sa zrealňuje historický obraz našej krajiny už od veľkomoravských čias aj ako základne (populačnej a kultúrnej) Uhorského kráľovstva. Ide o veľmi dôležité obdobie, pretože v ňom sa slovenské etnikum stabilizuje jazykovo, teritoriálne, sídliskovo a kultúrne. Pramenný materiál profesor Marsina publikoval po analýze diplomaticko-paleografickou metódou v širokom interdisciplinárnom zábere, čo bolo nevyhnutné predovšetkým pre

kritiku prameňov a ich hodnovernú výpoveď. Metodologicky sa Slovenský diplomatár stal vzorovým pre podobné edičné práce a aj v ostatných európskych (ba aj západoeurópskych) krajinách vyvolal veľký a pozitívny ohlas.

Bohatá vedecká činnosť umožnila prof. Marsinovi uplatnenie aj v početných domácich a medzinárodných vedeckých inštitúciách. Od roku 1954 bol členom Vedeckej archívnej rady, od roku 1971 jej podpredsedom a od roku 1990 jej predsedom. Od roku 1957 bol členom Diplomatickej komisie pri Historickom ústave ČSAV v Prahe, v rokoch 1960 – 1965 a 1971 – 1972 vykonával funkciu tajomníka Československo-maďarskej zmiešanej historickej komisie, v rokoch 1968 – 1969 bol jej podpredsedom. Od 30. januára 1990 do júna 1996 bol predsedom Slovenskej historickej spoločnosti. Od vzniku Heraldickej komisie pri Ministerstve vnútra Slovenskej republiky bol jej členom a začas aj jej podpredsedom. Od vzniku Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti (1990) bol členom spoločnosti, začas aj členom jej výboru. Bol aj členom Výboru MS, od roku 1997 bol členom jej prezídia a neskôr aj predsedom vedeckej rady MS. Zároveň sa angažoval pri zakladaní Historického odboru Matice slovenskej, ktorého bol predsedom a čestným predsedom. Historický zborník mu vďačí tiež za obnovené vydávanie. V roku 1997 vznikol Slovenský historický ústav MS, kde bol do roku 2011 zástupcom riaditeľa.

Popri prácach na diplomatári vyučoval. Praktické semináre viedol už na konci päťdesiatych rokov v ŠSÚA (medzi vtedajších študentov patril napríklad dnes už profesor F. Uličný). Medzi rokmi 1961 a 1980 (a neskôr aj začiatkom deväťdesiatych rokov) prednášal na Katedre československých dejín a archívniectva Univerzity Komenského v Bratislave (stredovekú diplomatiku, resp. dejiny miest). Na medzinárodnom poli sa stal už v roku 1976 členom medzinárodnej vedeckej inštitúcie zameranej na výskum dejín miest s názvom Commission international pour l'histoire des villes pri Conseil national CISH, od roku 1991 bol jej čestným členom. Bol tiež členom Enzyklopädie zur Frühgeschichte Europas a Lexikon des Mittelalters München.

V osemdesiatych rokoch bol už režim benevolentnejší a gloriola Veľkej Moravy natoľko silná, že Richard Marsina mohol vydať aj monografiu *Metodov boj*. Medzi riadkami Metodovho boja čítame aj o základných hodnotách a historických predstavách Richarda Marsinu: o kresťanstve a kultúre, o slovansko-slovenských dejinách, o Veľkej Morave ako súčasť historickej tradície Slovákov.

Po novembrovej revolúcii sa mu dostalo satisfakcie a Richard Marsina zažil svoju periódu slávy. Bolo to pohnuté obdobie, keď ľudia hľadali pravdu o „svojich“ dejinách. Vtedy stál Richard Marsina dlhší čas na čele Slovenskej historickej spoločnosti, viedol aj sekciu dejín miest. Ak sa dnes obzrieme za životom profesora Richarda Marsinu, v jeho práci takmer nenájdeme tému z dejín slovenského stredoveku, ktorej by sa nebol dotkol. Jeho doménou sú syntézy, otázky ranostredovekých etnogenéz, kristianizácie a dejín cirkvi, zaoberá sa dejinami miest, pomocnými vedami historickými ako diplomatikou alebo paleografiou. Publikoval aj práce k historiografii a filozofii dejín. Je autor množstva edícií, vo verejnosti známejších spomeniem aspoň výber z uhorských legiend a listín k dejinám Slovenska. Úctyhodný výkon odráža jeho sebadisciplínu a vitalitu. Richard Marsina ako autor bol pozitivistka klasickej školy, nevzdáľuje sa ďaleko od toho, čo hovorí historický prameň.

Prof. Marsina vyvinul veľké úsilie na vytvorenie novej koncepcie syntézy dejín Slovenska a teoretické opodstatnenie samostatnosti odboru slovenské dejiny, ktorý oficiálne od prvej polovice päťdesiatych rokov prestal ako samostatný odbor existovať.

Mestská problematika v najširšom zmysle slova bola ďalšou významnou oblasťou vedeckej práce jubilanta. Okrem veľkej účasti na monografiách miest a mestečiek zaoberal sa teoretickým výskumom mestskej problematiky. Sám vydal niekoľko prác o kategorizácii miest, o právnom postavení mešťanov, národnostnom zložení, reforme miest a pod.

Kresťanstvo ako trvalý jav, formujúci našu národnú históriu od jej počiatkov, celkom prirodzene pútať pozornosť prof. Marsinu. Venoval sa šíreniu kresťanstva na Slovensku, kresťanským tradíciám, sv. Svoradovi-Andrejovi a Benediktovi, kláštorom na Slovensku – širiteľom vzdelanosti, postaveniu cirkvi na Slovensku do začiatku 14. storočia, ako aj založením Spišského, Banskobystrického a Rožňavského biskupstva, ale nezabúdaj ani na kresťanskú náboženskú filozofiu. Zvláštnu pozornosť venoval cyrilo-metodskej problematike, kde treba spomenúť najmä jeho monografiu *Metodov boj a štúdie o pápežskej bule Industrie tue*. Téma kresťanstva sa úzko viaže s Nitrou a tej autor venoval viacero svojich štúdií v zborníkoch, ktorých bol editorom.

Fundovaný záber do dejín slovenskej historiografie (Samuel Timon, Jozef Hložník-Hložanský, Ján Severini, Matej Bel, Jonáš Záborský, Adam František Kollár) je ďalšou oblasťou jeho vedeckej činnosti. Pohľad vysoko erudovaného znalca slovenských dejín a všeobecných európskych na túto literatúru priniesol mnohé prekvapujúce výsledky.

Neobyčajne plodnú činnosť vyvíjal na syntézach slovenských dejín. Monografia *Slovensko I. Dejiny* vzbudila veľký ohlas vo vedeckej verejnosti svojím poňatím látky, precíznym spracovaním a usporiadaným faktografickým podaním, čím autor vniesol potrebný poriadok do faktografie a tým aj nové hodnotenia mnohých udalostí. Okrem tejto syntézy sa jubilant podieľal aj na syntézach československých dejín, syntézach z oblasti vojenských dejín a iných príležitostných syntézach. Veľkú účasť mal na syntéze *Dejiny Slovenska I*, ktorá mala z dovtedajších syntéz najväčší vedecký prínos a možno ju považovať za významný predstupeň akademických *Dejín Slovenska*.

Špeciálne zastúpenie v jeho spisbe má výskum najstaršieho obdobia našich dejín. Pozornosť venoval osobnosti kniežata Pribinu, kráľa Svätopluka, polohe a rozlohe jeho ríše, vzťahu starých Slovákov a Maďarov, počiatku slovenskej štátnosti, údelnému vojvodstvu, osídleniu Slovenska, dejinám baníctva, problémom druhého nevoľníctva, národnému obrodeniu a štandardizovaniu geografického názvoslovia a historických osobných mien.

Prezident Slovenskej republiky udelil prof. Richardovi Marsinovi štátne vyznamenanie SR Pribinov kríž III. triedy za celoživotné dielo v oblasti modernej slovenskej

historiografie, archívniectva a pomocných vied historických. MS ocenila R. Marsinu pamätnou medailou MS sv. Cyrila a Metoda.

Na záver mi dovoľte aj osobnú spomienku. Prof. Marsina bol mojím pedagógom na Filozofickej fakulte UK a vyše dvadsať rokov aj osobným priateľom. Viedli sme dlhé rozhovory aj o zmysle života. Bol veriacim katolíkom, ktorý sa každú nedeľu a vo sviatok zúčastňoval na sv. omši, neskôr ju sledoval v televízii. Zdôveril sa mi, že ako mladý uvažoval aj o vstupe do Spoločnosti Ježišovej. Už po jeho smrti sa mi na jeho meniny 4. apríla vo sne ukázal. Vedel som, že je už na druhej strane a opýtal som sa ho: „Ako sa máš?“ On vravel: „Dobre. Už som sa stretol aj s Metodom.“ A obom nám bolo jasné, že ide o sv. Metoda, o ktorom písal. Ja na to: „A ako ste sa rozprávali?“ A tu je paradox, ako potvrdenie autenticity. On mi vraví: „Po francúzsky, veď to je jazyk diplomacie.“ A vtedy som si uvedomil, že on často zdôrazňoval diplomatický charakter cyrilo-metodskej misie. Viem, že šťastne prešiel na druhú stranu do lepšieho života.

Nech mu dá Pán času a dejín večnú slávu!

Spomienka na slovenského historika a univerzitného profesora Ladislava Tajtáka

Zuzana Tokárová

Koncom apríla 2021 sme si pripomenuli 100. výročie narodenia prof. PhDr. Ladislava Tajtáka, CSc., popredného slovenského historika, univerzitného profesora a nositeľa ocenenia Spravodlivý medzi národmi, ktorého náhly odchod 25. decembra 2020 vo veku 99 rokov zanechal nenahraditeľné miesto v slovenskej historiografii i zármutok v srdciach rodiny, priateľov, kolegov a študentov.

Ladislav Tajták sa narodil 27. apríla 1921 v Košiciach v rodine Jána Tajtáka a Márie, rodenej Novosadovej, ako piate zo šiestich detí. Po získaní základného vzdelania pokračoval v stredoškolskom štúdiu na Štátnej meštianskej škole chlapčenskej a Štátnej československej reálke v Košiciach. Viedenská arbitráž v novembri 1938, v dôsledku ktorej boli Košice ako súčasť odstúpeného územia horthyovskému Maďarsku obsadené maďarskou vládou, znamenala zásadnú zmenu v živote rodiny Tajtákovcov. Napriek prevládajúcej tendencii slovenských študentov prestúpiť na maďarské školy pokračoval Ladislav Tajták v stredoškolskom štúdiu na Uhorskom kráľovskom štátnom gymnáziu s vyučovacou rečou slovenskou v Košiciach.

Vysokoškolské štúdium (dejepis – zemepis) začal na Filozofickej fakulte Kráľovskej maďarskej univerzity Petra Pázmány v Budapešti. Počas svojho univerzitného štúdia udržiaval široké priateľské kontakty v prostredí slovenskej vysokoškolskej komunity v Budapešti a výraznou mierou podporoval upevňovanie národnej identity a protifašistických myšlienok v čase druhej svetovej vojny. Náboženská a národnostná tolerancia, od útleho detstva vštepovaná rodičovskou výchovou i prostredím multikultúrnych Košíc, sa u Ladislava Tajtáka odzrkadlila už počas vysokoškolských čias v jeho nezištnej pomoci a záchrane životov prenasledovaných občanov židovského vierovyznania v čase holokaustu, za čo mu bolo 14. apríla 1993 udelené prestížne ocenenie Spravodlivý medzi národmi a jeho meno bolo zaradené do databázy mien na Múre cti v Záhrade Spravodlivých v areáli pamätníka obetí holokaustu Jad va-šem v Jeruzaleme. Univerzitné štúdium napokon dokončil na Slovenskej univerzite v Bratislave. Po získaní diplomu sa vrátil do rodného mesta, kde pôsobil ako stredoškolský učiteľ na niekoľkých školách a od roku 1956 prednášal na Vyššej pedagogickej škole v Prešove. Po založení Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, ktorá bola zriadená v Prešove v roku

1959, sa stal jedným zo zakladajúcich členov novovznikajúcej katedry dejín¹, na ktorej následne pôsobil ako pedagóg ďalších viac ako tridsať rokov. V období rokov 1968 – 1978 zastával funkciu vedúceho katedry, až do jej zlúčenia s Katedrou dejín Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove.

Úspešnou obhajobou doktorskej kandidačnej práce získal v roku 1965 doktorát na Historickom ústave SAV v Bratislave a o pár rokov predniesol habilitačnú prednášku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, hoci docentom bol z politických dôvodov menovaný až v roku 1975. Napokon bol po inauguračnej prednáške v roku 1999 vymenovaný za univerzitného profesora v odbore slovenské dejiny. Svojou dlhoročnou pedagogickou prácou v univerzitnom prostredí ovplyvnil a vychoval viaceré generácie študentov a dnes uznávaných slovenských historikov.

Práca profesionálneho historika a pedagóga nebola v období marxistickej historiografie jednoduchá. Politizácia histórie, ideologické tlaky na výlučný a jednotný výklad dejín v zmysle tzv. marxizmu-leninizmu a povinnosť uplatňovať historický materializmus ako jediný akceptovateľný metodologický prístup ku skúmaniu dejín zamedzovali mnohým historikom možnosti objektívnej interpretácie historického vývoja. S nepriaznivými podmienkami sa dokázal Ladislav Tajták popasovať. Vo vedecko-výskumnej činnosti bol mimoriadne aktívny a publikačne produktívny. Zameriaval sa predovšetkým na regionálne dejiny východného Slovenska v 19. a 20. storočí s dôrazom na politické, sociálne, ekonomické a kultúrne aspekty vývoja regiónu v širšom národnom i medzinárodnom kontexte. Skúmal tiež dejiny miest, otázku emigrácie či robotnícke a odborové hnutie. Predmet vedeckého výskumu Ladislava Tajtáka bol však obsiahly a zahrňoval mnoho výskumných tém, historiografické problémy nevynímajúc. Vo veľkej miere tiež prispel k formovaniu historickej geografie na Slovensku. Na obhájenie svojich zistení neváhal často vstupovať do odborných diskusií a polemík, čo sa najvýraznejšie prejavovalo jeho polemikami s maďarskou historiografiou alebo jednoznačne nesúhlasným stanoviskom s názormi Ondreja R. Halagu o osobitnom historickom vývine východného Slovenska.

Popri vedeckých a pedagogických aktivitách mal Ladislav Tajták od začiatku 60. rokov, ako člen viacerých významných vedeckých inštitúcií, výrazný podiel na organizovaní historickej vedy na Slovensku. Od roku 1960 zastával post tajomníka a v rokoch 1969 – 1976 predsedu východoslovenskej pobočky Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, na pôde ktorej rozvíjal organizačné aktivity a spoluprácu s ostatnými slovenskými vedeckými historickými inštitúciami. Pôsobil tiež ako člen výboru SHS pri SAV a Československej historickej spoločnosti, od roku 2006 bol čestným členom SHS v SAV. Jeho široké aktivity ďalej dopĺňalo pôsobenie vo viacerých redakčných radách odborných a vedeckých časopisov, špecializovaných historických komisiách či komisiách zasadaúcich na štátnych záverečných skúškach a kandidátskych skúškach.

V pedagogickom poslaní vytrval aj po odchode do dôchodku. Ako externý pedagóg pôsobil na Prešovskej univerzite, Technickej univerzite v Košiciach a stál pri zrode *Katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*.

¹ TAJTÁK, Ladislav. Úsilie maďarských vládnicích tried o udržanie Slovenska v rámci Maďarska.

Napriek vysokému veku bol naďalej mimoriadne pedagogicky aktívny na Ústave geografie na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

Výnimočný prínos Ladislava Tajtáka pre rozvoj slovenskej historiografie dokladá viacero významných ocenení, ako napríklad zaradenie do galérie najúspešnejších pracovníkov UPJŠ za mimoriadne pracovné výsledky v roku 1986, udelenie pamätnej listiny dekanom Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove v roku 2001 za mimoriadny podiel na rozvoji slovenskej historiografie v oblasti slovenských dejín a prínos vo vzdelávaní mladých historikov alebo *Cena Daniela Rapanta*, ktorú mu v roku 2006 za celoživotné dielo v oblasti historických vied udelil Historický odbor Matice slovenskej. Za celoživotnú vedeckú a pedagogickú činnosť v oblasti histórie bol ocenený i vedením univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, ktoré mu v roku 2009 udelilo zlatú medailu pri príležitosti 50. výročia založenia univerzity a v roku 2011 dostal *Cenu primátora mesta Košice*, každoročne udeľovanú významným osobnostiam za záslužnú činnosť v prospech rozvoja mesta.

Pri príležitosti nedožitých stých narodenín Ladislava Tajtáka pripravilo Východoslovenské múzeum v Košiciach, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a Štátny archív v Košiciach s podporou Slovenskej historickej spoločnosti v SAV a B'nai B'rith Concordia Košice – Slovensko výstavu venovanú jeho pamiatke, ktorú si môžu návštevníci pozrieť online: <https://tajtak100.sk/>. Výstava prostredníctvom vybraných kapitol detailne zachytáva netradičné životné osudy Ladislava Tajtáka a sedemdesiat rokov jeho neúnavnej historickej a pedagogickej práce.

Češť jeho pamiatke!

RECENZIE

MULÍK, Peter. *Podiel kresťanstva na formovaní Slovákov. Kresťanstvo ako kultúrno-civilizačný proces v našich dejinách.*

Martin : Matica slovenská, 2020, 247 s.

Kresťanstvo, viera a Slováci

Matica slovenská sprístupnila zaujímavú historickú publikáciu od autora Petra Mulíka *Podiel kresťanstva na formovaní Slovákov s podtextom Kresťanstvo ako kultúrno-civilizačný proces v našich dejinách.*

Autor – známy historik Peter Mulík – sa celý svoj doterajší život venuje problematike vývoja slovenského národa v širokospektrálnom zábere. V danom prípade skúma, hodnotí a popisuje, ako kresťanstvo formovalo náš národ i štáty a štátne útvary, v rámci ktorých slovenský národ existoval. Téma na prvý pohľad jednoduchá, ale komplikovaná podľa jednotlivých časových etáp rozvoja s poukazom na vonkajšie i vnútorné okolnosti, ktoré mali zásadný význam na vývoj i rozvoj slovenského národa z pohľadu identity, celej etnogenézy a v konečnom dôsledku i štátnosti.

Autor vo svojom diele obsiahol prakticky 2000 rokov existujúce dejiny kresťanstva, náboženstiev a cirkví, ktoré postupne menili svet. Preto jeho úvodné kapitoly sú venované pôvodu a charakteru štátu, resp. štátnemu náboženstvu, právam štátu s jeho duchovnou a sociálnou podstatou a etickým základom. Vo svojej publikácii autor poukazuje na významné historické míľniky, ktoré ovplyvnili, resp. ovplyvňovali naše smerovanie, venuje sa cyrilo-metodskej tradícii, ktorá bola chápaná ako zjednocujúci činiteľ národného povedomia, duchovnej kultúry, vzdelanosti, ktorá súčasne zmierňovala konfesijné rozdelenie v národe. Táto tradícia sa stala základom vedy, školstva, jazyka a morálky v najširšom zmysle slova. Skúma i osvetľuje, akí sme boli za uhorského štátu, osobitne si všíma, dopĺňa poznatky a hodnotí obdobie osvietenstva, obdobie národného obrodenia. Skúma naše postavenie počas Československej republiky pred rokom 1939 i po období rokov 1945 – 1948. Autor sa osobitne venuje úlohe katolíckej cirkvi v politike Slovenskej republiky v časovom období 1939 – 1945 a prezentuje i úsilie o samostatnú slovenskú cirkevnú provinciu v Československu. V neposlednom rade vyzdvihuje autor osobnosti, ktoré mali buď pozitívny alebo negatívny vplyv na náš národný vývoj, až po získanie štátnosti v roku 1993.

Autor knihy v dobrom úmysle charakterizuje podiel kresťanstva na formovaní nášho národa od úsvitu dejín kresťanstva, ktoré bolo svojím presahom významnou silou, povzbudením i vierou v to podstatné, a to je odovzdávať dobro a získavať dobro pre národ v spojení s duchovným životom a morálkou. Autor vyzdvihuje v tomto smere historikov, ktorí prispievali k historickým výsledkom nášho národa, akými boli Timon, Sasinek, Hrušovský, Rapant, Marsina, Kučera a mnohí ďalší historici. Oceňuje prínos bernolákovcov, štúrovcov, ktorí uzákoonili našu reč – slovenčinu, jazyk i kultúru s tým spojenú, ktoré atribúty zjednocovali súčasne naše dve významné konfesie: katolícku a evanjelickú.

Vytvorené dielo poskytuje historický obraz našej cesty od bojov za identitu, až po získanie našej štátnosti a samostatnosti. Zaiste pozornému čitateľovi neuniknú míľniky tejto cesty, ktoré dokumentujú zápas našich predkov o naše uznanie a postavenie v Európe i vo svete, zápas o uznanie práva na sebaurčenie a o zachovanie trvalého historického územia, ktoré obývame.

Napriek tomu, že autor sčasti kriticky i pozitívne hodnotí úlohy katolíckej cirkvi a jej pôsobenie počas Slovenskej republiky (1939 – 1945), táto časť v závere diela nemusela byť zakomponovaná. Toto obdobie dodnes nie je objektívne ani komplexne vyhodnotené, čiastkové hodnotenia sú rozporuplné, a teda neobjektívne a jednotlivé hoc negatívne, alebo pozitívne fakty sú povytŕhané z kontextu celkového dejinného hodnotenia tohto obdobia.

Autor v mnohých smeroch kladie i otázky a nabáda k ďalšiemu skúmaniu historických dejov, čím dáva najavo, že celý proces vývoja slovenského národa a nateraz i jeho štátnosti je potrebné naďalej skúmať, objavovať nové fakty a vzájomné súvislosti zo skúseností existencie štátu, napĺňanie jeho funkcií, rozvoj samosprávy, ako aj neštátnych verejných organizácií a v neposlednom rade i zdokonaľovanie procesov demokracie ako predpokladu slobodného rozvoja.

Celkové dielo je príliš obsiahle, časť jeho pasáží by bolo treba krátiť a v závere publikácie (sám úvod autora k tejto publikácii obsahuje niektoré závery) poukázať na budúcnosť pôsobenia kresťanstva v našom národe na strane jednej, a poukázať na rozvoj existujúceho štátu ako celku, aby slúžil národu i ostatným príslušníkom žijúcich s nami v jednotnom štáte pre napĺňovanie celkového dobra, spolupatričnosti a solidarity. Predkladané dielo určite obohatí historickú pamäť národa slovenského zavŕšené úsilím predošlých generácií o národnú slobodu, uplatnenie práva na sebaurčenie a samostatnosť.

Štefan Martinkovič

KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf. *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny.*

Martin : Matica slovenská, 2011, 236 s.

Prednedávnom sa mi do rúk dostala kniha, vydaná vydavateľstvom Matice slovenskej už pred nejakým časom, ale o to zaujímavejšia a podnetnejšia. Titul je výsledkom dlhoročnej práce dvoch výnimočných slovenských autorov, jazykovedcov, profesorov Jána Kačalu a Rudolfa Krajčoviča. Erudovanosť oboch je už sama osebe dostatočnou zárukou kvality titulu po obsahovej aj formálnej stránke. Prof. PhDr. Rudolf Krajčovič, narodený roku 1927 v obci Trakovice, sa okrem vysokoškolskej pedagogickej činnosti na FFUK venoval výskumu dejín slovenského jazyka, slavistike a onomastike. Vedecké dielo Rudolfa Krajčoviča je známe v celosvetovom slavistickom kontexte. Je autorom značného počtu štúdií v domácich a zahraničných periodikách. Z početných publikácií si zasluhujú pozornosť *Slovenčina a slovanské jazyky, A Historical Phonology of the Slovak Language, Vývin slovenského jazyka a dialektológia, Svedectvo dejín o slovenčine* či *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Za svoju vedeckú a pedagogickú činnosť získal viaceré ocenenia. Prof. Krajčovič nás, žiaľ, v roku 2014 opustil. Prof. PhDr. Ján Kačala sa narodil v roku 1937 v Dobšinej, je popredným slovenským jazykovedcom a vysokoškolským pedagógom, rovnako je členom viacerých medzinárodných vedeckých spoločností, okrem iných Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, spoločnosti Societas Linguistica Europaea, tiež Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Prof. Kačala publikoval desiatky samostatných vedeckých monografií, venovaných najmä tematike syntaxe, jazykových kategórií, literárneho jazyka, kultúrnych a politických rozmerov jazyka a dejín spisovnej slovenčiny, ako aj niekoľko stovák vedeckých štúdií uverejnených doma i v zahraničí. Ako spoluautor má zásluhu na ďalšej desiatke kolektívnych diel, medzi ktoré patria tak široko používané príručky ako *Krátky slovník slovenského jazyka* či *Pravidlá slovenského pravopisu*. Na základe skúseností aj s týmto titulom jeho poslednou publikáciou z roku 2020 bola kniha *Panoráma slovenských jazykovedcov slovakistov v 20. storočí*, ktorá bola aj súborom publikovaných portrétov uverejnených ako cyklus v Slovenských pohľadoch. Za svoju dlhoročnú tvorivú prácu dostal viacero ocenení.

Kniha *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*, vydaná Maticou slovenskou, vznikla ako prepracovaná a rozšírená verzia publikácie *Náčrt dejín spisovnej slovenčiny* vydané ešte v roku 2001. Autori prepracovali tie oblasti výkladu, kde došlo k novým poznatkom alebo chceli spresniť či vyjasniť pôvodnú formuláciu, osobitne častí dejín spisovnej slovenčiny v 20. storočí. Pri členení výkladu na menšie časti sa dvojica autorov nepridržala striktné jednotnej osnovy a ponechali si voľnosť postupu, podmienenú špecifickosťou daného obdobia. Cieľom publikácie je prístupnou formou podať v prehľade vznik a kontinuálny vývin nášho spisovného jazyka v jeho kultúrnej podobe v predspisovnom období a v kodifikovanej podobe v spisovnom období. Predmetom výkladu sú aj formovanie slovenského jazyka zo staroslovenčiny, jeho kontakt s latinčinou a hlavne češtinou ako

prirodzeného spolupútnika v daných obdobiach. Osobitná pozornosť v práci sa venuje rozvoju spisovnej slovenčiny v 20. storočí, ktorú spracoval prof. Kačala a je skôr určená odborníkmi zaoberajúcimi sa danou jazykovednou problematikou. Mňa osobne ako historika zaujalo viac obdobie od 9. do 19. storočia spracované prof. Krajčovičom, ktoré viac prihliada na kontinuálny dejinný vývin slovenského jazyka v jeho dobových reáliách a podmienkach, posúvaný výraznými historickými osobnosťami. Tieto pasáže by som odporúčal aj študujúcej mládeži, ako aj laickej verejnosti na rozšírenie si vedomostí o formovaní našej materčiny. So zreteľom na príručný ráz publikácie autori používajú odkazy na použitú a citovanú literatúru priamo v texte len príležitostne.

Vývin spisovnej slovenčiny, ako historický opis procesu kultivovania jazyka na pozadí kultúrnych a spoločenských dejín, v tejto práci zachováva prirodzene chronologický prístup. Kniha má deväť kapitol a rámcovo sa člení na obdobie predspisovné od začiatku 9. storočia do konca 18. storočia (prvé dve kapitoly) a na obdobie spisovné od konca 18. storočia podnes (3. – 9. kapitola). Každá z kapitol zachováva základnú štruktúru: najskôr v opise historického vývinu a problematiky daného obdobia a v závere sumarizuje základné poznatky a biografické údaje o najvýznamnejších činovníkoch, ktorí zasiahli do historického procesu v skúmanej oblasti. V prvej kapitole sa rané predspisovné obdobie charakterizuje časovým úsekom existencie Veľkej Moravy a jej kultúrneho dedičstva, autor sa venuje problematike staroslovienskej, hlaholiky, prehľadu staroslovienského písomníctva a na záver, ako všetky nasledujúce kapitoly, najvýznamnejším osobnostiam danej doby. Ďalšia kapitola pojednáva o staršom a mladšom predspisovnom období, venuje sa problematike latinčiny, cirkevnej slovančiny na východnom Slovensku, ale predovšetkým vplyvom češtiny na náš kultúrny priestor: biblickou češtinou, slovakizovanou češtinou a staroslovenčinou, ktorou tvorcom a veľkým stúpencom bol Ján Kollár. Kapitola neobchádza ani problematiku kultivovania predspisovnej slovenčiny v rámci jednotlivých regiónov. Spisovnému obdobiu sa venuje väčšina knihy: v tretej kapitole sa venuje bernolákovskému obdobiu a prvému kodifikovaniu slovenčiny v roku 1787 práve A. Bernolákom, keď vyšiel jeho spis *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum* do roku 1844, keď sa datuje štúrovské obdobie (4. kapitola), cez reformné obdobie (5. kapitola) datované 1852 – 1863, zavŕšené Hattalovou *Krátkou mluvniciou slovenskou*. Charakteristickým javom daného obdobia je neustály zápas o presadenie tej-ktorej podoby spisovného jazyka v rozdrobenej, konfesionalne a ideovo rozdelenej kultúrno-intelektuálnej slovenskej obci. Toto obdobie by som rád dal do pozornosti študujúcej mládeži, proces kodifikácie nebol ani zďaleka taký priamočiary a jednoduchý, ako vyznieva z učebnic dejepisu, vždy za tým bol obrovský intelektuálny boj s neprajnosťou doby, ako aj oponentmi, kde dochádzalo často aj k nepektným osobným atakom. Šiesta a siedma kapitola pojednáva o matičnom období a jeho následnom dedičstve v martinskom prostredí, kedy slovenčina nadobúdala podobu perspektívne sa tvoriaceho útvaru v pravopise, tzv. martinický úzus vrcholiaci kodifikačnými prácami Samuela Cambela. Posledné dve obsahovo najhutnejšie kapitoly pojednávajú o vývine slovenčiny po roku 1918, kedy došlo po páde žalára národov Rakúsko-Uhorska k nebývalému emancipačnému rastu slovenského elementu vo všetkých oblastiach života, kultúry, vedy, spisovného jazyka nevynímajúc. Šlo o obdobie, kedy náš jazyk už len obrusoval hrany k dnešnej

podobe a musel sa zbaviť miernych vplyvov z češtiny. Toto obdobie sa vyznačuje aj nebývalým rastom množstva profesionálnych jazykovedcov, ktorí napomohli k pestovaniu a doformovaniu slovenského jazyka.

Dejiny spisovnej slovenčiny v takom širokom časovom rozpätí boli spracované už vo viacerých publikáciách, prípadne vysokoškolských príručkách, vymedzené problémy sa parciálne riešili v odborných štúdiách. Táto kniha však prináša ucelený a komplexný nadhľad do danej problematiky na jednom mieste, pútavou a prístupnou formou mapuje vývin nášho jazyka. Knihu preto odporúčam nie len odbornej verejnosti, ale aj študujúcej mládeži či širšej laickej čitateľskej obci, ktorá má záujem obohatiť si vedomosti o našom materinskom jazyku, jeho historickom a kodifikačnom, a teda aj o našom národnointegračnom, vývine.

Radoslav Žgrada

PETRANSKÝ, Ivan A. *Udalosti a osobnosti dejín katolíckej cirkvi na Slovensku v 20. storočí.*

Martin : Matica slovenská, 2020, 323 s.

Dejiny katolíckej cirkvi na Slovensku vzbudzujú od pádu komunistického režimu zvýšený záujem viacerých slovenských historikov, ktorí sa snažia zachytiť jej významné udalosti, keďže výrazným spôsobom presiahla svoj vnútorný cirkevný rozmer a významným spôsobom sa podieľala na formovaní väčšiny obyvateľstva Slovenska. Spracovanie takej zložitej *societas perfecta*, ktorou je cirkev, si vyžaduje dôkladnú znalosť cirkevných reálií, ktoré sa stávajú pre každého historika vstupujúceho do tejto témy *conditio sine qua non*, bez ktorej nie je možné objektívne zhodnotiť jej dejinný proces i význam a pochopiť jej dejiny. Cirkev sa totiž v jej historickom vývoji riadi vlastnými pravidlami a má vypracovaný vlastný právny systém a organizáciu, vlastné cirkevné postupy a procesy, teologické východiská, ktoré sa pre mnohých historikov, napriek znalostiam z oblasti miestnej histórie, stávajú zložitou témou, ktorú neraz aj skúsený historik nemusí vždy zvládnuť. Bez interdisciplinárneho prístupu a teologických východísk totiž historik môže dospieť nielen ku skresleným, ale dokonca aj k nesprávnym záverom, napriek kritickému používaniu bohatých písomných prameňov. Historik by preto mal pristupovať k cirkevným dejinám s obrovskou pokorou a rozšírenou perspektívou o teologický rozmer, ktorý je pri správnom pochopení jej dejín nevyhnutný.

Treba preto oceniť prístup autora tejto publikácie, ktorý zvolil spracovanie takej náročnej problematiky, ktorej sa už dlhodobejšie venuje. A to aj napriek tomu, že sa nemohol vyhnúť viacerým úskaliam odborného charakteru, ktoré so sebou spracovanie tohto obdobia z pohľadu cirkevných dejín prináša. Je preto chvályhodné, že v samotnom diele je možné vypozať aj vnútrocirkevnú perspektívu. Pri zmapovaní tejto tematiky autor siahol prevažne po historických prameňoch zo štátnych archívov. Neobišiel však ani cirkevné archívy, čo treba vyzdvihnúť, keďže pri súčasnom bádani mnohých historikov ich používanie, žiaľ, napriek veľkým cirkevným témam, nie je samozrejmosťou. V celom diele je evidentný pozitívny prínos katolíckej cirkvi pre spoločnosť a ako poznamenáva autor v úvode monografie, jej dejiny niesli v sebe signifikantný odraz národných dejín. Priznáva výraznú mieru cirkvi pri spoluvytváraní slovenských dejín v 20. storočí. Rovnako prínosným je komplexnejší prístup k jej dejinám v uvedomovaní si jej mnohovrstvového procesu, spojeného s dejinami cirkevných inštitúcií, reholí, spolkov, tlače, charitatívnej činnosti a iných. Na lepšie pochopenie dejín katolíckej cirkvi si zvolil zaujímavý prístup – z pohľadu udalostí a osobností, cez ktoré sa pokúsil plasticky vykresliť vybrané, aj keď nie vždy najvýznamnejšie udalosti cirkvi. Ak by tento prístup uplatnil pre celý úsek cirkevných dejín 20. storočia, iste by to tejto publikácii pridalo na prínose.

Petranský rozdelil publikáciu na trinásť kapitol, založených na šestnástich vedeckých štúdiách, ktoré boli publikované v časopisoch, zborníkoch a kolektívnych monografiách. To sa však negatívne odrazilo na celkovom charaktere publikácie, ktorej chýba ucelený pohľad. Pôsobí skôr ako súbor samostatných štúdií. A potvrdzuje to aj chýbajúci záver

publikácie. Jednotlivé kapitoly sú podložené bohatými prameňmi a odbornou literatúrou. Napriek tomu, že publikácia má názov *Udalosti a osobnosti dejín katolíckej cirkvi na Slovensku v 20. storočí*, autor sa v publikácii venuje prevažne dejinnému vývoju cirkvi v rokoch 1945 – 1950. Obdobiu spred roku 1945 je venovaná len jedna kapitola zameraná na bezprostredné roky, ktoré predchádzali roku 1945, vzťahujúce sa na obdobie prvej Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. Krátkym exkurzom do obdobia spred roku 1945 sú iba životopisné údaje banskobystrického biskupa Andreja Škrábika. Z obdobia slovenských cirkevných dejín po roku 1950 sa nachádza v knihe tiež len jedna kapitola venujúca sa otázke vzniku samostatnej cirkevnej provincie v roku 1977. Vzhľadom na zmapovanú problematiku mohol autor zväžiť príliehavejší názov publikácie, presnejšie vymedzujúci spracované obdobie a to aj napriek tomu, že v úvode publikácie Petranský uviedol, že ide iba o výber z doterajšej vedeckej tvorby autora. V texte sa nachádza aj niekoľko faktografických chýb, napr. hneď v úvode monografie je nesprávne uvedené, že *modus vivendi* bol podpísaný v roku 1927, pritom to bolo v roku 1928 a iné. Občas sa stretáme aj s istými odbornými nedostatkami, prejavujúcimi sa predovšetkým v cirkevnej terminológii. V terminológii sa občas vyskytujú aj bohemizmy ako napr. „rád“. Vhodnejšie je používanie slovenského ekvivalentu „rehoľa“.

Napriek uvedeným nedostatkom možno považovať jednotlivé kapitoly publikácie za podnetné a prínosné, aj keď o istých interpretáciách by sa dalo polemizovať. Obdobie rokov 1945 – 1950, ktorému sa autor už dlhodobejšie venuje, spracoval precízne a v tom práve vnímam aj najväčší prínos tejto publikácie. Predovšetkým vzhľadom na to, že práve tento úsek slovenských dejín bol dosiaľ azda najmenej spracovaný v slovenských dejinách 20. storočia.

Luboslav Hromják

MULÍK, Peter a kol. *Rok slovenských historických rozhodnutí.*

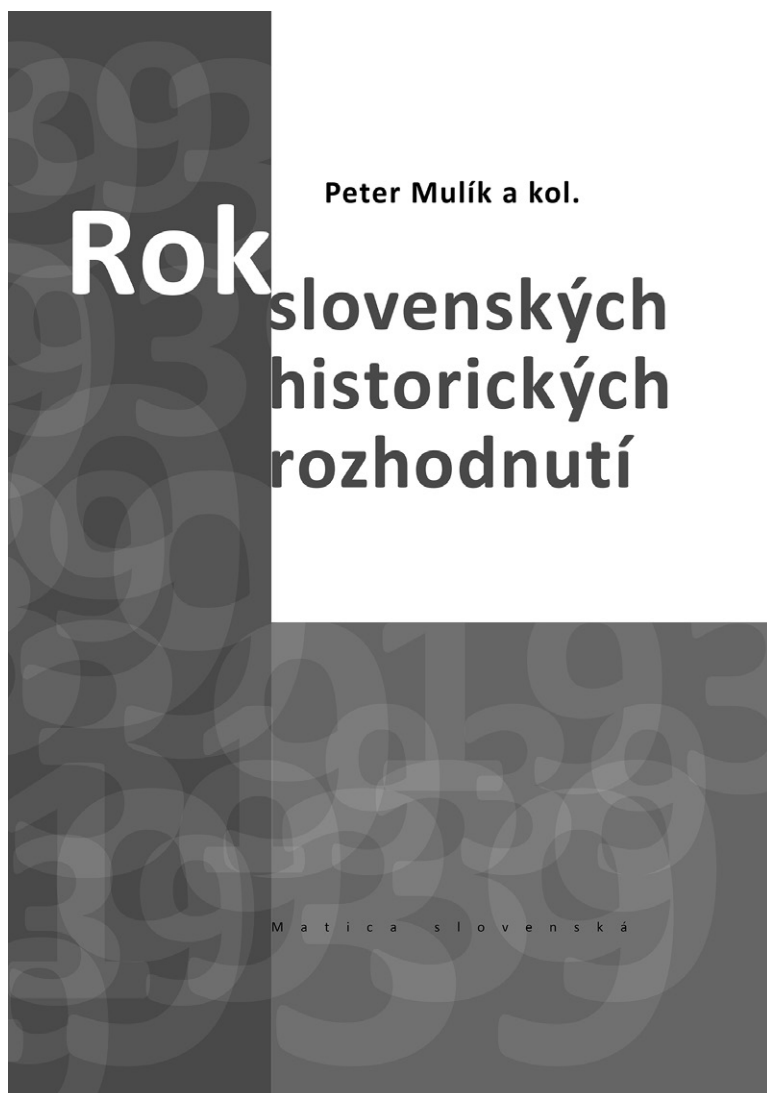
Martin : Matica slovenská, 2020, 258 s.

Historický odbor Matice slovenskej vydal ďalšiu zaujímavú knihu, venujúcu sa významným výročiam dejín Slovenska. Tentokrát sa zamerali na rozporuplný rok 1939 a výsledkom je zborník pod názvom Rok slovenských historických rozhodnutí. Zborník vznikol pod redakciou Petra Mulíka, ktorý sám prispel svojou štúdiou. Obsah tvorí Úvod a deväť kapitol z pier slovenských vedcov, ale v jednom prípade aj zahraničného historika. Štúdie sú zoradené chronologicky, od februára 1939 do záveru októbra 1939.

Samotný zostavovateľ Peter Mulík je autorom prvej štúdie pod názvom *Prvé Programové vyhlásenie slovenskej vlády v dejinách 21. februára 1939*. Pomerne podrobne predstavil program slovenskej politickej autonómie v medzivojnovom období, pričom analyzoval stranícke návrhy Slovenskej ľudovej strany (resp. HSLŠ), ale nezabudol ani na Ferdiša Jurigu a jeho návrh politickej autonómie Slovenska z novembra 1918. Všetky tri stranícke návrhy boli neúspešné, ale nakoniec posledný z nich sa stal základom Manifestu slovenského národa a dosiahnutia autonómie Slovenska 6. októbra 1938. Na toto dosiahnutie dlhoročných snáh značnej časti slovenského politického života, samozrejme, nadväzovalo aj prvé programové vyhlásenie autonómnej vlády, ktoré sa stalo terčom podrobného rozboru autora. Už v tomto vyhlásení sa autonómia Slovenska pokladala za začiatok budovania „slovenského štátu“, čiže aj autori cháпали ako konečný cieľ svojho snaženia dosiahnutie samostatnosti. Na základe rozboru Mulík upozorňuje, že vyhlásenie sa v značnej miere odvolávalo na pápežské sociálne encykliky záveru 19. stor. a začiatku 20. stor. Vo vyhlásení nechýbala kritika byrokracie medzivojnového Československa, ale zároveň aj myšlienky proti totalitarizmu (štátnu moc podriaďujeme zákonu mravnosti a práva), na ochranu národnostných menšín a pod. Programové vyhlásenie sa jednotlivito venovalo rozličným zložkám spoločenského života. Na základe štúdie je badateľné, že stálo na kresťanskej sociálnej politike, snažilo sa riešiť všetky zanedbané oblasti, napr. zdravotníctvo, vysťahovalectvo, ale aj oblasť právnu – potreba prijatia ústavy, zriadenia najvyššieho súdu a pod. Niektoré oblasti programového vyhlásenia mali stručnejší charakter vzhľadom na skutočnosť, že vznikalo takpovediac za pochodu. Neobišla sa ani oblasť cestovného ruchu, poľnohospodárstva, verejnej výstavby a pod. Autor zaujímavým a podrobným spôsobom analyzoval tento unikátny dokument, pričom nezabúda na skutočnosť, že išlo o dobový dokument a Slovenskú krajinu v rámci federalizovaného Česko-Slovenska.

Peter Sokolovič prispel svojou štúdiou *Marcová kríza a vznik Slovenského štátu*. Podrobne opísal dramatické okolnosti, ktoré sprevádzali vyhlásenie Slovenského štátu. Samozrejme, nezabudol opísať zahraničnopolitickú situáciu, ktorá bezprostredne vplývala na našu domácu scénu. Opísal stretnutia slovenských politikov s nemeckými predstaviteľmi, na ktoré nevedomky reagovali aj českí ministri, ktorí už vo februári 1939 uvažovali o odvolaní Tisovej vlády. Nemci naďalej vyvíjali nátlak na slovenských

politikov, aby sa priklonili k vyhláseniu samostatnosti, čo nakoniec viedlo Prahu k rozhodnutiu zakročiť vojensky na Slovensku. Správne poukázal na myslenie časti českých politikov, ktorí nechceli pripustiť samostatnosť Slovenska ústavnou cestou, preto radšej riskovali vojenský zásah z Nemecka. Autor sa nevyhol ani problematike Homolovho puču, pričom poukazuje na to, že otázka legitímnosti tohto zákroku dodnes nie je uspokojivo zodpovedaná medzi českou a slovenskou historiografiou. V tejto časti štúdie si podrobnejšie všima odpor slovenskej spoločnosti voči tomuto zásahu, predovšetkým z radov HG, ale aj činnosť Karola Sidora. Následne informuje o pozvaní Tisa do Berlína a o rokovaníach, ktoré tam viedol. Správne poukazuje na úlohu Nemecka pri vyhlásení Slovenského štátu, pričom možno konštatovať, že bez nemeckého nátlaku by v danej dobe ešte Slovenský štát nevznikol.

Peter Mosný v nasledujúcej štúdií s názvom *Legitimita vyhlásenia slovenského štátu* sa venoval podobnej problematike ako Sokolovič, ale uchopil to historicko-právne. Už v úvode poukázal na kontroverzné hodnotenie tohto úseku našich národných dejín, pričom je to dôsledok politických rezíduí v dlhodobom horizonte, či už oslavných, alebo haniacich. Správne poukázal aj na skutočnosť, že od Mníchova 1938 náš stredoeurópsky priestor bol ponechaný Nemecku, pričom signatári nevyvíjali väčšiu snahu o angažovanosť. Štátnosť Slovenska sa realizovala podľa jeho slov „v súčinnosti s aktuálnym protektorstvom veľmocenskej politickej veličiny“, z toho vyplývali aj základy spoločenského a štátneho usporiadania daného štátu. Príklad možno vidieť aj v medzivojnovom Československu, keď sa inšpirovalo a orientovalo na Francúzsko. Vznik samostatného Slovenského štátu bol „legitímnym aktom prvkov tvoriacich sebaurčovanie právo slovenského národa“. Ako správne podotýka autor, SNP nebolo namierené proti štátnosti, ale proti režimu. To potvrdzujú aj postoje KSS v závere vojny, keď až pod vplyvom Prahy a KSČ upustili od autonómie či dokonca samostatnosti Slovenska. Mosný rozoberá aj základné právne dokumenty – zákon o samostatnom slovenskom štáte. Prvú Slovenskú republiku uznalo 31 štátov, čím sa potvrdil jej status plnohodnotného medzinárodnoprávneho subjektu. Zaujímavé je konštatovanie, že „prívlastok fašistický, dokonca s hanlivým zvýraznením do podoby klérofašistický, je dielom komunistického totalitarizmu“, sám autor presadzuje prívlastok autoritársky.

Pavol Mičianik vo svojej štúdií *Malá vojna – prvá vojna proti Slovenskému štátu* rozoberá konflikt, ktorý bezprostredne vypukol po 14. marci 1939. Nezamerá sa len na toto obdobie, ale priblížil aj aktivity rozličných maďarských „teroristických“ bánd začínajúcich svoju aktivitu už v septembri 1938 s cieľom destabilizovať pohraničie a štátnu moc na Slovensku. Išlo o skupiny Rongyos Garda a Szabadsapatok. Následne opísal akcie maďarskej armády ktoré začali 5. októbra 1938, pričom to pokladá za začiatok Malej vojny. Podrobným spôsobom zachytil všetky útoky a incidenty, ktoré sprevádzali Viedenskú arbitráž a odstupovanie území Maďarsku. Správne poukázal na skutočnosť, že Maďari nepovažovali výsledok Viedenskej arbitráže za konečný stav a predpokladali, že hranica sa posunie ešte viac na sever. Následne zaznamenávame opis obsadenia Podkarpatskej Rusi a snahy Maďarov o rozšírenie zabratého územia. Autor nezabudol na rokovania Budapešti s Berlínom, keď Maďari informovali o svojich plánoch posunúť hranicu na západ. Následne detailne opisuje vznik a organizáciu slovenských vojenských jednotiek, ktoré mali brániť hranice pred maďarskými jednotkami. Nasledoval samotný regulárny útok na Slovensko 23. marca 1939. Uvádza postup jednotlivých jednotiek, ústupy a protiútoky Slovákov, výzbroj a nakoniec aj rokovania, ktoré napokon viedli k podpísaniu dohody. Nezabudol ani na letecký útok na Spišskú Novú Ves. Napriek tomu sa situácia úplne neupokojila, aj naďalej sa vyskytovali rozličné incidenty, zrážky a nepokoje. Autor konštatuje, že výsledkom Malej vojny bolo jednak odstúpenie územia v prospech Maďarska, odpor až nenávisť voči Maďarom, ale aj bližšia orientácia Slovenska na Nemecko.

Nasledujú dve štúdie z pera Bruna Čanádyho, pod názvami *Prvá Ústava Slovenskej republiky* a *Vznik župného zriadenia Slovenskej republiky*. V prvej štúdií začal opisom prác na príprave ústavy, ktoré mala na starosti osobitná komisia pod vedením Tuku.

Hlavným tvorcom sa nakoniec stal Karol Mederly. Nasleduje rozbor ústavy, pričom sa uplatňoval princíp národný, kresťanský, republikánsky, stavovský a samosprávny. Podrobne informuje o jednotlivých princípoch a rozoberá jednotlivé hlavy ústavy. V druhej štúdiu sa zameril na vznik župného zriadenia v Slovenskej republike. Išlo o prijatie vládneho návrhu zákona o verejnej správe. Autor podrobne rozobral rozličné kompetencie, ktoré pripadali do úvahy, pričom zámerom bolo decentralizovať hlavnú časť verejnej správy z kompetencií Krajského úradu a dovtedajších okresných úradov. Zaujímavou časťou je rozdelenie územia na samotné župy a umiestnenie sídiel žúp. Predovšetkým prípad so Spišom, aby spišskí Nemci patrili iba do jednej župy, a snahy o sídlo župy – Trenčín a Žilina, Banská Bystrica a Zvolen. Autor podal aj krátke charakteristiky jednotlivých županov a organizačnú štruktúru župného úradu v Bratislave. Zaoberal sa aj kompetenciami miestnej samosprávy.

Ludomír Molitoris prispel s príspevkom *Účasť Slovenskej republiky na vojne proti Poľsku v 1. – 15. september 1939*. Navrhujem trochu upraviť názov na *Účasť Slovenskej republiky na vojne proti Poľsku (1. – 15. september 1945)*. Autor správne poukázal na nátlak Nemecka, aby sa Slovensko zapojilo do tejto vojny a na postoj slovenských politických elít, ktoré týmto konfliktom chceli odčiniť zábor územia v jeseni 1938. Je evidentné, že autor sa v problematike vynikajúco orientuje, približuje slovensko-poľské vzťahy zo širšieho hľadiska, začínajúc práve jeseňou 1938, keď poľské požiadavky znamenali vážne sklamanie v slovenskej spoločnosti a koniec polonofilského krídla v HSLŠ. Následne sa zmieňuje o narastajúcom napätí a radikalizácii slovenskej spoločnosti. Píše tiež o pripravách na ťaženie a o plánoch Nemecka. Doplnil by som štúdiu ešte o odvolaný útok z 28. augusta 1939, keď niektoré slovenské oddiely zaútočili na Poľsko. Následne už uvádza presný postup armády, vítanie slovenským obyvateľstvom na základe archívnych prameňov. Zaujímavý je príbeh od Švantnera spracovaný v literárnom podaní. Autor popiera poľské propagandistické, častokrát zavádzajúce informácie o počte padlých Slovákov. Na záver hodnotí, čo znamenala účasť Slovenska na tomto útoku, bližšie naviazanie na Nemecko, koniec diplomatických vzťahov s Francúzskom a Veľkou Britániou.

Nasledujúca štúdia pochádza z pera Róberta Letza. Nesie názov *Zjazd Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – Strany slovenskej národnej jednoty 1. októbra 1939 v Trenčíne*. Bola to jedna z kľúčových udalostí moderných slovenských dejín, ktorá rozhodla, ktorým smerom sa bude uberať strana a zároveň aj štát. Letz uvádza, kedy sa konali zjazdy v minulosti, postavu Andreja Hlinku ako autority a situáciu po jeho smrti v lete 1938, keď sa rozhodovalo medzi dvomi dominantnými osobami Tisom a Sidorom. Na znak úcty k Hlinkovi nebolo miesto predsedu rok obsadené. Letz sa nevyhol ani opisu medzinárodnopolitických okolností, ktoré viedli k vyhláseniu slovenskej autonómie a k vzniku HSLŠ-SSNJ. Už v tejto dobe mala strana autoritatívne prvky. Postupne sa čoraz viac presadzovali v strane prívrženci Tisa, čo bolo aj dôsledok voľby Jozefa Kirschbauma za tajomníka strany. Autor podrobne uvádza činnosť strany a jej orgánov v tejto dobe po vzniku Slovenského štátu a prípravy na zjazd. Uvádza aj nárast počtu členov a vznik nových miestnych organizácií. O zjazde sa rozhodlo až v septembri. Za miesto sa vybral Trenčín a prebehli prípravy. Letz píše, že už pred samotným zjazdom bolo rozhodnuté o voľbe predsedu, pričom jediným kandidátom bol Tiso. Precízne opisuje boj v strane

o podpredsednícke miesta, pričom nakoniec presadil svoju koncepciu Tiso. Zmieňuje sa aj o užšom predsedníctve strany a kritike zo strany obídienia Sidora. Zaujímavo vyznievajú hodnotenia slovenských politikov v danej dobe z pera nemeckých agentov – Tiso „v žiadnom prípade nie je nepriateľ Židov“; Tuka „chýba mu ale v rozhodujúcich otázkach aktivita a energia“; a pod. Možno zaznamenať kritiku zo strany Nemcov ku všetkým členom užšieho predsedníctva. Zjazd znamenal vytvorenie štátostrany, posilnenie umierneného krídla oproti radikálnemu a presadenie Tisa ako hlavného hýbateľa slovenským politickým bytím na Slovensku.

Posledný príspevok pochádza z pera Ivana Mrvu s názvom *Voľba prvého prezidenta Slovenskej republiky*. Funkcia prezidenta bola deklarovaná už v roku 1861 vo Viedenskom memorande slovenskom pre cisára. Prvým prezidentom na našom území bol teda Masaryk. Mrva opisuje postupne jeho zvolenia, pričom konštatuje, že jeho prvá voľba nebola legitímna, nikto nerátal hlasy, nebol prítomný v Československu. Aj ostatné voľby Masaryka za prezidenta sprevádzali komplikácie a nejednoznačnosť. Od júla 1928 malo Slovensko svojho samostatného krajinského prezidenta, ale to bola len postava bez reálnych kompetencií. Mrva uvádza aj Masarykovu abdikáciu a voľbu Beneša za prezidenta, pričom poukazuje na zákulisné ťahy sprevádzajúce túto voľbu. Zmieňuje sa aj o Benšovej abdikácii a voľbe Emila Háchu za prezidenta. Nakoniec sa venuje samotnej voľbe Jozefa Tisa za prezidenta Slovenskej republiky. Nachádzame tu podrobný opis voľby, inaugurácie a vlastne celého slávnostného dňa 26. októbra 1939. Venoval sa aj prvým krokom Tisa ako prezidenta republiky, jeho prejavom a cestám. Čerpal predovšetkým z dobovej tlače a prameňov uložených na portáli poslaneckej snemovne.

Zborník predstavuje vyvážené dielo zaoberajúce sa prvými politickými, ale aj inými krokmi slovenského národa v jeho dejinách. Vyhlásenie prvého samostatného štátu, spísanie prvej ústavy, prvé programové vyhlásenie, ale aj prvá obranná či útočná vojna definovali tento mimoriadny rok pre slovenskú samostatnosť a sebavedomie jeho národa. Možno len súhlasiť s Čanádym, že bez vzniku prvej Slovenskej republiky by cesta k samostatnosti trvala omnoho dlhšie aj po období komunizmu. Rok 1939 posilnil slovenské povedomie o sebe samých, definoval Slovákov ako štátoprávny národ, ktorý vie viesť svoju krajinu v ústrety budúcnosti a riešiť závažné spoločenské, hospodárske a kultúrne záležitosti. Zborník sa venoval takmer všetkým oblastiam spoločnosti, ale predsa len mohol upriamiť pozornosť aj na hospodárstvo a kultúru. Uvedomujeme si však, že je výsledkom konferencie, ktorá sa na danú tému konala v roku 2019, a tak nebol priestor na ďalšie príspevky. Štúdie sú vysoko kvalifikované, častokrát prinášajúce nové poznatky, resp. opravujúce či doplňujúce doterajšie poznanie. Postrehy autorov sú presné, opierajúce sa o množstvo archívnych materiálov nielen slovenskej, ale aj zahraničnej proveniencie. Historickému odboru Matice slovenskej sa podarilo predložiť ďalší podnetný text, ktorý si určite nájde svojich čitateľov v radoch slovenskej historiografie, ale vzhľadom na tento zlomový rok slovenských dejín, aj v radoch bežných čitateľov.

Martin Garek

**HOMZA, Martin – MIKOVÁ, Mária – NOVOTNÝ,
Milan (eds.). *Študentský prológ k Nežnej revolúcii:
Bratislava 16. november 1989.***

Budmerice : Slovenské dejiny, o. z., 2019, 131 s. ISBN 978-80-89929-21-4.

V slovenskom prostredí je každý pokus o zaznamenanie spomienok na nejakú historickú udalosť vítaným činom. Na túto úlohu sa podujali aj účastníci protestného bratislavského študentského pochodu zo 16. novembra 1989, ktorí vo svojej publikácii sprostredkujú množstvo pohľadov na vtedajšie slovenské študentské hnutie a aktivity s ním súvisiace.

V auguste 1989 sa poľským premiérom stal Tadeusz Mazowiecki, v októbri 1989 bol formálne zrušený komunistický režim v Maďarsku a presne týždeň pred študentským pochodom padol Berlínsky múr. Odohrával sa teda v čase, kedy Československo zostalo posledným socialistickým dinosaurom v strednej Európe. Bolo jasné, že nejakým spôsobom musí dôjsť k politickým zmenám, no situácia bola napätá a aj z výpovedí pamätníkov jasne vyplýva, že napriek tomu, ako udalosti vyzerajú z dnešného pohľadu, len málokto vtedy veril, že dôjde k takému rýchlemu pádu komunistického režimu. Študentský pochod bol jedným z vyvrcholení dlhodobej nespokojnosti študentov s politickými pomermi a študijnými podmienkami na Slovensku na sklonku 80. rokov.

Zatiaľ čo v Prahe sa konali menšie či väčšie demonštrácie už od leta 1988, v Bratislave bol prvým verejným protestným zhromaždením po Sviečkovej manifestácii z marca 1988 práve spomínaný nepovolený študentský pochod. V predvečer pražských udalostí sa na vtedajšom Mierovom námestí (dnešné Hodžovo námestie) stretli najmä študenti Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a spolu s niekoľkými stredoškólakmi z Gymnázia Alexandra Markuša sa vydali na pochod, ktorý zakončili pred vtedajším ministerstvom školstva na Suvorovovej ulici (dnešná Dobrovičova ulica). Napriek tomu, že pochod bol vopred neohlásený príslušným inštitúciám, teda nelegálny, a informácia o jeho konaní sa šírila len ústne, na stretnutie prišlo približne 200 študentov. Jeho účastníci vyjadrovali najprv nespokojnosť so stavom školstva a s nedostatkom dialógu vo veci pripravovanej školskej reformy. Na tieto heslá sa s rastúcou odvahou študentov postupne nabaľovali aj politické požiadavky, týkajúce sa slobody, demokracie a plurality.

Samotný protestný pochod zo 16. novembra 1989 po následných revolučných udalostiach viac-menej prepadol sitom dejín, no vtedajší účastníci sa v posledných rokoch snažia o to, aby si zachoval výraznejšiu stopu v kolektívnej pamäti. Pripomínajú ho pamätné tabule, bývalí študenti sa zúčastňujú na prednáškach či besedách a pri príležitosti 30. výročia Nežnej revolúcie si zopakovali – tentoraz už aj so svojimi, častokrát dospelými deťmi – aj samotný pochod. Vysoká účasť súčasných študentov i pamätníkov na diskusiách je dôkazom toho, že najmä na Filozofickej fakulte UK dodnes novembrové udalosti rezonujú. Publikácia *Študentský prológ k Nežnej revolúcii* zachytáva osobné spomienky účastníkov a prináša viacero pohľadov na jednu udalosť. Vhodne dopĺňa zborník *Filozofi v novembri* (2017), ktorý sa týka už samotného priebehu

revolučného diania na Filozofickej fakulte UK a predostiera pozadie udalostí v Bratislave v novembri 1989.

Z pramenného hľadiska ide o veľmi hodnotnú zbierku osobných výpovedí a určite sa dá využiť pri obsahovej či diskurzívnej analýze. Niektoré texty už boli publikované v rôznych periodikách, no z väčšej časti ide o spomienky napísané pre tento účel. Viaceré príspevky sú citovo zafarbené, veľmi emotívne a až patetické. Miestami sa nevyhnú sebaštylizácii či „nafukovaniu“. Niekedy je cítiť, že udalosti spred tridsiatich rokov sú skôr vnímané dnešnou optikou. Nič z tohto však nie je neprirodzené a zrejme ani nebolo úmyselne tak prezentované, skôr ide o úplne bežný atribút ľudského spomínania. Je evidentné, že pre mnohých účastníkov boli práve 16. november 1989 a nasledovné revolučné udalosti formujúcim zážitkom. Viacerí svoje spomienky zaznamenali formou pútavých príbehov, a preto by publikácia bola vhodná aj pre prácu s prameňmi na hodinách dejepisu.

Hoci sú interpretácie bývalých študentov do veľkej miery zhodné, objavujú sa aj menšie nejednoznačnosti, ale ide skôr o detaily. Niektoré z výpovedí sa skôr zamerali na udalosti po študentskom pochode, pričom v tomto prípade je z hľadiska kontextu veľmi dôležité práve to, čo mu predchádzalo. Obzvlášť cenné sú príspevky venujúce sa širšiemu kontextu študentského hnutia – neformálnym zoskupeniam študentov na škole, či už išlo o kontakty s tajnou cirkvou, ochranármi či disentom. Je to podstatné pre hlbšie pochopenie myšlienkového sveta študenta tej doby. Práve v tom spočíva jedna z devíz publikácie – spomienky účastníkov vynikajúco zachytávajú *l'air du temps* konca 80. rokov v Bratislave. Je tu ilustrovaný akýsi základný pocit nespokojného bratislavského študenta v tom čase – hnev a nemohúcnosť tvárou v tvár strnulému kolosu štátnej moci, spojené s opodstatneným strachom z dôsledkov prekročenia istej hranice. Význam pochodu spočíva aj v tom, že utužil študentov Filozofickej fakulty UK, ktorí boli ako kolektív pripravení už v pondelok ráno 20. novembra vstúpiť do celoškolského štrajku na vtedy najväčšej slovenskej fakulte.

Súčasťou súčasného diskurzu o študentskom pochode je aj téza, že bratislavskí študenti 16. novembra predbehli Prahu, čo je možným príznakom „českého komplexu“. Namiesto súperenia o to, kto bol prvý a ktorá udalosť bola pre nás významnejšia, je podstatné sústrediť sa na to, čoho bol pochod dôkazom. V Bratislave už dlhšiu dobu vládol nielen medzi študentmi pocit, že „niečo sa už musí udiat“ a nespokojnosť vyvrcholila verejným protestným pochodom. Keď o deň na to v Prahe bezpečnostné zložky brutálne zasiahli voči českým kolegom a začala sa šíriť fáma o mŕtvom študentovi, zapôsobilo to aj v Bratislave ako rozbuška. Revolučné naladenie, nasadenie a nadšenie neboli teda importované z Čiech, ale bez udalostí 17. novembra 1989 v Prahe by neboli následné revolučné udalosti v Bratislave.

Študentské hnutie býva občas popri vzniku Verejnosti proti násiliu v tieni, netreba však zabúdať, že práve študenti revolúciu odštartovali a celý čas podporovali. Kniha *Študentský prológ k Nežnej revolúcii* určite poslúži ako výborný zdroj pre skúmanie prípravy, priebehu i dôsledkov študentského pochodu zo 16. novembra 1989, významnej udalosti nielen pre dejiny slovenského študentského hnutia. Publikácia môže byť veľmi inšpiratívna aj pre súčasných študentov, keďže jasne poukazuje na to, že práve študenti

sú často nositeľmi zmeny a aj v ČSSR boli jednou z hlavných síl, ktoré donútili vtedajšiu štátnu moc kapitulovať.

Júlia Čížová

Študentský prológ k Nežnej revolúcii

Bratislava
16. november 1989

CHMELÁR, Eduard, *Rekonštrukcia slovenských dejín.*

Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2021, 238 s.

Ani výkladom ľavicového intelektuála skôr liberálneho razenia sa skutočné slovenské dejiny nemenia. Pri čítaní sviežo napísaného výletu do slovenskej minulosti, ktorý nazval Eduard Chmelár *Rekonštrukcia slovenských dejín* (Vydavateľstvo SSS 2021, 238 strán) som si uvedomil, že naozaj „nemáme právo vyhlasovať vlastné názory za jediné pravdivé“ (s. 165) – a o to je posúdenie Chmelárovho textu zložitejšie. Ak navyše ako recenzenti sa uvádzajú Martin Homza, Peter Juza a Ladislav Hohoš. O to viac, že na báze recenzie tejto knihy by sa dala napísať nová „rekonštrukcia“ našich dejín. A ešte: konečne začínajú mysliaci Slováci všetkých odtiňov písať o slovenskej minulosti inak, ako to bolo donedávna bežné i „slušné“, ale ešte stále nie úplne inak. Lebo koľko hláv, toľko rozumu. Dôležité sú „slovenské oči“, ale aj „slovenské srdce“, aby sme odkryli utajené, tajné, zamlčané, neznáme dejiny, dokázali, že to bolo „úplne inak“, že „nie sme tu odvčera“, prípadne našu minulosť „zrekonštruovali“.

V úvode svojej knihy Chmelár píše: „Prekliatím našich moderných dejín je, že náš štát nezakladali ľudia, ku ktorým by sa mohla prihlásiť celá spoločnosť ako k zjednocujúcim osobnostiam otcov zakladateľov... Slovenskú republiku nezakladali dlhoroční bojovníci za štátnu nezávislosť, ani myslitelia, ktorí o štáte premýšľali. Mnohí to u nás nechcú počuť, ale hlavným architektom vzniku vojnovkej republiky bol Adolf Hitler a tej demokratickej Václav Klaus. Nebol tu žiadny odboj či zápas za nezávislosť, k samostatnému štátu sme boli dotlačení ako k poslednej z možností.“

Má, či nemá pravdu? Boli sme a sme teda projektovo-konštruovaným štátom inými? Veď sám Chmelár sa celkom úspešne usiluje dokázať, že nie: „Úvahy o politickej identite Slovenska a Slovákov sa objavovali oveľa skôr, ako to donedávna pripúšťala naša historiografia a ako si to uvedomovala väčšina verejnosti“ (s. 190). Že bol tu historický vývoj, ktorý smeroval k vlastnej štátnosti. Že ak aj „niekto“ naprojektoval prvú i druhú Slovenskú republiku, mal na čom stavať. Isteže, vstup „nemeckej čižmy“ do našich dejín už od čias Ľudovíta Nemca a Vichinga až po časy Hitlera bol naozaj „prekliatím“, no predchádzali mu desaťročia úsilia o autonómiu, ktorá (akokoľvek pomenovaná) nebola zrejme cudzia ani Štefánikovi, keď ten koniec koncov na jar 1919 neletel do Prahy, ale „padol“ pri lete do Bratislavy s ideou byť tu viceprezidentom. To predsa niečo znamenalo!

A pokiaľ ide o Klauza, Mečiarovho súběžca. Keď som mu ako predseda Maticy odovzdával pri príležitosti 20. výročia vzniku tejto Slovenskej republiky v auguste 2013 jednu z dvadsiatich sošiek drevených anjelov, čoby „Cenu dvadsaťročia“, počul, že ju nedostáva preto, že Slovenskú republiku zakladal, ale preto, že nám pri tom nebránil. (Mečiar si po túto cenu neprišiel.) Napokon Chmelár dobre vie, že o budúcom Slovensku sa predsa len viedli dišputy, sám v texte *Odklínanie krajiny*, ktorý uverejnil v Slove 16. januára 2008, uviedol, že za „otcov nezávislosti“ treba považovať aj autorov výzvy 61

krokov k slovenskej identite z 23. októbra 1990, v ktorej predstavili pomerne podrobný a dovtedy najucelenejší program zvrchovanosti (v podstate samostatnosti) Slovenska.

Keďže doba polyhistorov sa minula, každý má svoje limity. A Chmelárove limity sú „ľavé“, trochu iné, akými disponoval na svoje časy veľmi odvážny Vladimír Mináč. Ten si v roku 1970 dovolil nazvať Engelsa feldvéblom marxizmu. Zrejme celkom prirodzene ľavicový Chmelár uprednostňuje určitý okruh literatúry a autorov, občas na vlastnú škodu, lebo mu unikajú „hmatateľné dôkazy“, ktoré ináč usilovne hľadá (s. 158). A tie sú aj u Papánka, aj u Sasinka, aj u Ďuricu. Keby napríklad poznal Antona Semeša, netvrdil by, že prvých kresťanov na Slovensko priviedol Markus Aurelius (s. 17) okolo roku 170, lebo tak urobil už sv. Peter pred rokom 50 (keď k Vaniovi zrejme do Nitry vyslal misionárov Juventiniusa a Syrusa).

O Chmelárovej ideológii svedčí typ osobností, ktoré vyzdvihuje. Predovšetkým čechofilov, samozrejme, na čele s Masarykom, predovšetkým Jána Kollára, odporcu Šturovej slovenčiny, a Pavla Šafárika (ten sa na sklonku života podpisoval ako Šafařík). Rád by som si prečítal „pasovačku“ Hurbana Vajanského s Masarykom po roku 1897 Chmelárovými očami. Na druhej strane na scénu slovenských dejín však Chmelár zaslúžene uvádza aj Hajnóciho i iného Kollára (Adama Františka), aj Andreja Hadíka, i celý rad „menševikov“, osobností s menším významom pre slovenskú prítomnosť (Plachý, Ribay, Hrdlička). No, prečo až takmer do nebies dvíha Bočkaja, Tökölyho, oboch Rákociovcov a odpúšťa im ich krutosti, ktoré doslova opomína? Nespomína zavraždenie košických mučeníkov v roku 1619 (pričom nezabudne na „odplatu“ druhej strany v podobe „Prešovských jatiek“ v roku 1687), nevšimne si ani rozsekanie vyslancov Turčianskej stolice v Ónode v roku 1704 i smrtonosnú strelbu rákociovcov do baníkov v Štiavnických Baniach o rok na to, nevie ani o beštiálnom umučení posledného Drugeta, Žigmunda v roku 1684 Imrichom Tökölym v Košiciach. Nevie a či nechce vedieť? Pokiaľ ide o Košice, ako centrum kráľovstva po roku 1530: sú naozaj pyšné na storočie, v ktorom boli hlavným mestom zväčša kalvínskych rebelantov (1604 – 1711)? Sú spokojné s tým, že ich Katedrálu sv. Alžbety okupuje František II. Rákoci a spol. v podzemí a kôň klaňajúci sa tureckému sultánovi v interiéri? Pokiaľ viem, nie.

Možno súhlasiť s Chmelárom, že podiel Východu na národných snaženiach Slovenska je malý? Ved' len púte v Levoči, ktoré chceli maďarské úrady na prelome 19. a 20. storočia zakázať, lebo sa na nich schádzali desaťtisíce Slovákov, a slovenská kázeň oslovila násobne viac poslucháčov, ako noviny či časopisy v náklade niekoľkých desiatok výtlačkov, sú predsa dielom zaznávaných východniarov. Jeden spomedzi nich, neznámy Ján Straka na ich záchranu zozbieral na tie časy nevidaných 5 000 podpisov! Vďaka nemu v Levoči kázal Andrej Hlinka i Ladislav Moyš. A americkí Slováci zväčša z východu, Janko Slovenský, Michal Bosák, Štefan Roman. Východniarmi napokon boli aj prezidenti Kováč a Schuster.

Nepôsobí najobjektívnejšie, ak Chmelár úplne prehliada duchovný rozmer slovenských dejín, ako keby kresťanstvo nebolo „kostrou“ slovenskej minulosti. Ako sa pozerat' na jeho tvrdenie o „neúspechu“ cyrilo-metodskej misie, či dokonca o „fiasku cyrilo-metodských predpisov“ a o ich „mimoriadnej tvrdošti“ (s. 37)? Pritom už čoskoro naopak čítame, že Metod v Súdnom zákone pre laikov „napomínal pred prílišnou krutosťou“ v boji proti

nepriateľom (s. 43). Lavicovosť priam „srší“ pri spochybnení „kresťanskosti“ cyrilo-metodskej misie (s. 35). Naozaj autor nevie, že kresťanským až do Veľkej francúzskej revolúcie bolo doslova „všetko“? A úcta k Matke Božej sa u nás neprejavila len v desiatkach pútnických miest (Sedembolestná sídli v Šaštíne od čias Márie Terézie), ale bola až takou realitou, že Uhorsko sa do roku 1526 oficiálne menovalo „Regnum Marianum“ a s týmto označením sa v Kremnici razili mince. To Chmelár pravdepodobne nevie.

Má pravdu, čin Juraja Turza z roku 1610 (ustanovenie slovenskej luteránskej cirkvi) mal ohromne pozitívny dopad na slovenské dejiny. Uvádza však pritom, že to bol „jeden z hlavných dôvodov, prečo evanjelická inteligencia zohrávala oveľa významnejšiu úlohu v slovenskom národnom hnutí ako katolícki vzdelanci, ktorých získal pre prácu za národ vo väčšom meradle až Andrej Hlinka“ (s. 129). Hlinka je bezpochyby „otcovským fenoménom“ v slovenských dejinách, ale zrejme spomedzi katolíkov nebol sám, lebo na s. 164 Chmelár tvrdí, že evanjelici boli „na prelome 18. a 19. storočia pasívnejší ako katolíci“. To napokon potvrdzuje aj celý rad Chmelárom spomenutých katolíkov, ktorí sa zaslúžili o slovenský národ: Bernolák, Fándly, A. F. Kollár, Timon, Papánek, Rudnaj, Hamuljak a aj kardinál Selepčeni. Má pravdu, Selepčeni prispel „významným spôsobom k záchrane európskej civilizácie“, ale na tieto zásluhy vrhá tieň „brutálny postup proti evanjelikom v Uhorsku“. Cítiť z toho vo svetle „blahorečenia“ Rákociovcov, dvojaký meter. Súvisí to zrejme s tým, že Chmelár akosi väčšmi „fandí“ protestantom ako katolíkom.

Pokiaľ ide o pojmy „slovičina“ a „Slovieni“, slovenským historikom by malo byť jasné: ide o novotvar, ktorý nepoznal a nepoužíval ešte Ľudovít Štúr. Zaviedol ho český jazykovedec Georg/Jiří Polívka až v roku 1883, aby obrúsil rodiaci sa slovenský nacionalizmus. Položil si otázku, či máme jazyk z čias Cyrila a Metoda nazývať „staroslovenským“ alebo „starobulharským“ a navrhol pridať nad „e“ mäkčeň: „staroslovenský“ a vec je vyriešená: veď „starosloviensky“ už predsa len nie je „starý slovenský“.

Napriek všetkým výhradám prišla na svet sviežo napísaná kniha o kontinuite „slovenskosti“ na tomto území, a to – aj keď trochu trasľavo – už od čias „narodenia Krista“. Považujem používanie tohto pojmu pri delení letopočtu nielen za rešpektovanie dlhodobu zaužívaného úzu v našej spisbe, ale aj ako prihlásenie sa autora k viacerým jej tradičným východiskám i záverom. Súčasne treba oceniť, že Chmelár už bezhlavo nezotrúva pri kostlivcovi našich dejín, pri okridlenom „sťahovaní sa národov“ na spôsob odchodu a príchodu nákladných vlakov plných Keltov, resp. Slovanov napríklad na stanicu Laugaricio vtedy a vtedy. Konštatuje, že Šafárikova teória o Slovanoch ako pôvodných obyvateľoch Európy „nemusi byť úplne chybná“, a že „rozšírený názor, že Slovania prišli na územie dnešného Slovenska až na prelome 5. a 6. storočia,“ považuje „za neudržateľný“.

Potrebujeme si cibriť hlavy aj novými informáciami, ktoré vyvracajú časté a preferované názory o absencii slovenskej identity pred rokom 1918, bežné u susedov, ale i u našich ultraliberálov: k tým Chmelár našťastie nepatrí. Napríklad vie, že pápežská bulla *Industriae tuae* z roku 880 je neporovnateľne väčším dôkazom slovenskej štátotvornosti ako mýty v Anonymovej kronike – tu ani nespomína. Zmieňuje sa o vzniku slovenskej pozemkovej šľachty, píše o komisionálnej previerke schopností slovenských a nemeckých hutníkov v Kremnici v roku 1663 s víťazstvom Slovákov

(ved' napokon slovenské bane mali staršiu tradíciu ako nemecké). Občas sú však „nové fakty“ nezdokumentované. Napríklad, že Rastislav zabil Pribinu (s. 33), že „roku 906 Mojmirovcov pri rozhodujúcom útoku Maďarov na Moravanov vyvraždili“ (s. 49), nevedno odkiaľ vie o znásilňovaní dvorných dám kráľovnej Márie na lodi z Pešti do Bratislavy v roku 1526 (s. 110).

Tak ako má Chmelár pravdu, že sme zabudli na uhorské časy, v ktorých sme sa „stali Slovákmi“, že sme sa trestuhodne vzdali nášho výrazného podielu na tvorbe Uhorského kráľovstva a neskôr na budovaní ríše Habsburgovcov, a preto dnes „musíme náš vlastný podiel na nich rekonštruovať“, tá pravda má aj pokračovanie. My sme sa vzdali slovenského pohľadu aj na iné úseky našich dejín. Chmelár je sčítaný – naozaj ako málokto na súčasnej našej politickej scéne – pravdepodobne nevie o niektorých dielach, ktoré by mu pomohli „zrekonštruovať“ aj časy „spred Uhorska“, teda vznik a charakter takzvanej Veľkej Moravy, a to na základe ním žiadaných „hmatateľných dôkazov“. To by mu zrejme „rozviazalo ruky“ i pri samotnom pojme „Veľká Morava“: autor ho nijako nenadužíva, aj keď III. kapitola je o „Veľkomoravskom období“. Akoby však cítil neprímeranosť tohto do hláv vbitého klišéovitého pojmu – na ktorý sa naši českí susedia tak radi dovládajú, berúc pritom do úst Porfyrogeneta a jeho Megalé Marabiu, ktorá sa však „narodila“ až o polstoročie po smrti Svätopluka – lebo sem-tam použije aj iné meno, napr. „Slovanské kráľovstvo Svätopluka“ (s. 46).

Akoby to bolo naveky dané a platné: „Veľká Morava“ vznikla v roku 833 tak, že „Mojmír vyhnal z Nitry Pribinu“, „Morava anektovala Nitravu“ (s. 47). Ako historici vedia (Peter Ratkoš v Prameňoch k dejinám Veľkej Moravy z roku 1968: „Je to vlastne jediná, a preto i veľmi dôležitá správa (sic!) o vyhnaní Pribinu a jemu verných veľmožov z Nitrianska Mojmirom, kniežatám starej Moravy asi r. 833“), táto „pravda“ má oporu len v jedinom dokumente, v Spise o obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*), ktorý napísali v rokoch 871 – 873 na dvore salzburského arcibiskupa Adalvina pri obrane svojho konania proti Metodovi. Historici zvyknú hovorievať, že jeden prameň – žiadny prameň, len práve taká vážna udalosť v našich dejinách má byť výnimkou? Na základe dvoch viet v tomto spise „stvorili Veľkú Moravu“ na základe teórie o podmanení Nitravy Moravou.

Na iný pohľad, zrejme oveľa bližší pravde, potrebujeme „pomoc“ nemeckých historikov. Tu je. O Spise/*Conversio* sa vyjadril nemecký historik Hans Dieter Tönsmeier v texte *In castro Chezilonisnovitter Mosapure vocato*, ktorý je v knihe Kocel' a Blatnohrad (2013), ako o „polemickej spise, ktorý bol vsadený do roztržky s Metodom, aby sa dokázalo prednostné postavenie Salzburgu v misii Korutánska a Dolnej Panónii“. Vedno s ďalšími po nemecky píšucimi autormi H. Wolframom, F. Lošekom, A. Scharerom a G. Scheibelreiterom tvrdí, že Spis/*Conversio* bol zlostnou reakciou na činnosť moravsko-panónskeho metropolitu Metoda, „odôvodnením“ jeho uväznenia po úspešnej misii v Ríme. A teraz to najdôležitejšie: „Pri zmienke o Pribinovom krste v Traismaueri (827/828) ide jednoznačne o lož“ (s. 60). Vychádza sa pritom z toho, že nitrianska kniežacia rodina bola kresťanskou už v čase nadviazania vzťahov k Bavorsku, pričom spojenectvo bavorského vojvodu Odila s „nitrianskymi Slovenmi“, členmi kniežacej rodiny z Nitry (*Fürstenfamilie von Nitra*), je v ríšskych análoch dosvedčené v roku 742/743, odvtedy

boli členmi Salzburského bratstva v Opátstve sv. Petra. Keďže do tohto bratstva mohli vstupovať iba kresťania, predkovia budúceho nitrianskeho vládcu Pribinu nemohli nebyť v polovici 8. storočia kresťanmi.

Od Tönsmayera sa dozvedáme, že keď salzburský arcibiskup Adalram v roku 827/828 vysväcoval kostol vo vlastníctve Pribinu v Nitre, ten bol až v poradí druhým kostolom, v Nitre stál chrám zasvätený patrónovi Regensburského biskupstva sv. Emerámovi už pred rokom 762, za vlády bavorského vojvodu Tassila, ktorý bol spríbuznený s Nitranmi. Jeho dcéra Cotania sa vydala za Nitrana Oaza v roku 778.

Ak tieto informácie spojíme so správou iného nemeckého historika Johannesu Tutmaira, nazývaného Aventinus (1477 – 1534), z diela *Annales ducum Boariae/Bayerische Chronik* (Anály Bavorov/Bavorská kronika), že „kráľ Pribina staval kostoly v Nitre, Bratislave, ale aj v Brne, ktorému dal aj svoje meno v podobe Brynna,“ máme dôkaz, že „Nitrianske kráľovstvo“ („Veľká Nitrava“?) sa v časoch „kráľa Pribinu“ rozprestieralo na oboch stranách rieky Moravy a bolo východným susedom Bavorov. Pri pohľade na mapu je jasné, že Pribina z Nitry na „svoje panstvo“ do Brna musel najprv prejsť 110 kilometrov po Mikulčici (údajné centrum moravských Mojmírovcov, v záznamoch však o ňom niet zmienky), a potom ešte absolvoval 60 kilometrov do Brna. Toto na západ od rieky Moravy nechcú vidieť a ani vedieť.

Nepriaznivé dôsledky pre Pribinu mali bavorsko-franské rozbroje. Keď Frankovia ovládli Bavorsko, a v januári 836 umrel Adalram, prišiel Pribina o jedného zo svojich vplyvných ochrancov. Vtedy (teda najskôr v roku 836 a nie skôr) musel zrejme Pribina pod tlakom Frankov opustiť Nitru a Frankovia kráľovstvo svojho suseda – „Veľkú Nitravu“? – zmenšili. Moravania si teda nepodmanili Nitranov, iba sa od nich oddelili! Frankovia od „probavorskej“ Nitravy oddelili Moravu, a tam dosadili Mojmíra spomedzi južných Slovanov, pre ktorých je typické zakončenie mena na „mír“. V roku 836 nevznikla teda „Veľká Morava“, ale od „Nitrianskeho kráľovstva“ či „Veľkej Nitravy“ sa oddelila jeho západná časť: Morava. Tej vládol do roku 846 Mojmír, keď ho ešte počas Pribinovho života nahradil na moravskom stolci – a ten mohol byť pri ústí rieky Morava na Devíne – Rastislav. A v postpribinovej Nitre rástol Svätopluk.

Toto sú vážne závery a na ich základe možno, vlastne treba „rekonštruovať“ naše doterajšie vedomosti. A pojem „Veľká Morava“ zameniť za priliehavejší: „Veľká Nitrava“ či „Nitrianske kráľovstvo“, ktoré neskôr v pôvodných hraniciach obnovil a ešte zväčšil Svätopluk. (Hodnotenie Svätopluka je osobitnou kapitolou. Jeho údajné „zradcovstvo“ – podľa franských prameňov, i jeho „svätosť“ – podľa Menoslovu Svätých mužov benediktínskeho rádu z roku 1655, ako sa to uvádza v zborníku Martina Homzu et al. *Svätopluk v európskom písomníctve*. Bratislava, 2013, s. 279 – je iná téma, presahujúca rámec tejto recenzie.)

Veľká Nitrava/Nitrianske kráľovstvo, trvajúce pred vypuknutia protiavarského povstania (r. 623) – tu možno súhlasiť s Chmelárom, do roku 1106/1110, s meniacou sa rozlohou, a neanexované „Veľkou Moravou“ v roku 833/836, by bolo adekvátnym pomenovaním „karpatskej monarchie“ (Chmelár, s. 71) so sídlom v Nitre. Tej Nitre, ktorá prispela väčšmi k uchovaniu slovenskosti, ako si to uvedomujeme, a len zlý osud nám nedoprial, aby bola v súčasnosti slovenským hlavným mestom.

Prirodzene k tomuto konštatovaniu treba ešte pridať poznámku k hospodárskemu zázemiu Nitry. To tvorili stredoslovenské banské mestá na čele s Banskou Štiavnicou. Iný Nemeč, Georgius Agricola (1494 – 1555) v diele *De Re Metallica Libri XII*. Basel, 1556, píše, že banskoštiavnické bane „založili v 6. alebo začiatkom 7. storočia po slávnom narodení nášho Spasiteľa takzvaní Venedi, Sloveni alebo Góti (v origináli: sogenannten Wenden, Slavos, oder Goten)“. Banská činnosť v dnešnej Banskej Štiavnici, v tých časoch pomenovanej ako „Bana“, je dokázaná už v roku 745, v Kremnici v roku 770 a vo Zvolene v roku 795. To svedčí o tom, že slovenské bane sú o 200 rokov staršie ako najstaršie nemecké bane a nie je preto asi pravdivé konštatovanie, že „ekonomika Veľkej Moravy bola postavená na masívnom obchode s otrokmi“ a že „arabskí obchodníci k nám dovážali zlato a striebro“ (s. 42) a že až Belo IV. položil základy pre neskorší rozvoj slovenského baníctva (s. 83).

Všetky uvedené pripomienky nám však dovoľujú konštatovať, že je napriek všetkému dobré, že Chmelár napísal, čo napísal. Na druhej strane aj naďalej majú slovenskí historici čo robiť: úloha rekonštruovať slovenské dejiny ako celok, ešte nie je a zrejme dlho nebude splnená.

Chmelár vcelku výstižne zrekonštruoval podiel slovenského etnika na „dejinách štátu na území Slovenska“ v uhorských časoch. Viac sme však očakávali od „definovania cieľov a možností tohto štátu v celom jeho politickom, sociálnom, kultúrnom a geografickom rámci“, čo autor sľuboval v úvode. Zdalo by sa, že sa týmto smerom aj rozbehol v kapitole *Ideológia všeslovanskej vzájomnosti*. Je však naším údelom nebodaj to, čo „Slováci odkázali celé tisícročie uchovať identitu a vlastnú kultúru“ vďaka „ich schopnosti pragmaticky spolupracovať s mocenskými štruktúrami, ktoré ovládali ich územie“ (s. 51)? Porozumie pozorný čitateľ správne autorovmu konštatovaniu, že „skutočné politické názory Jána Kollára (lebo o tie, o slovanskú vzájomnosť, o „mocné dubisko“ ide) musíme zrekonštruovať aj z čítania medzi riadkami“ a že „jeho (Kollárovo) myšlienky boli pravdepodobne oveľa radikálnejšie“.

Toto je Chmelárovo vyznanie? Toto sú naše historické ciele a možnosti – podľa Štúrovho Slovanstva a sveta budúcnosti? Ale prečo sa ich bojíme dať do riadkov, ale len medzi riadky? Ved' už nežijeme v časoch monarchie a cisárskych špehov, ale v časoch slobody a demokracie. Či nie? Alebo... alebo ak v roku 1530 bola vec obrany Slovenska vecou celej Európy (s. 119), má vari byť dnes obrana slobody a demokracie v Európe vecou Slovenska? K tomu vedú naše dejiny? Máme na to kádrové zdroje?

Marián Tkáč

LETZ, Róbert – MAKYNA, Pavol (eds.). *Rok 1918 v historickej pamäti Slovenska a strednej Európy.*

Martin : Matica slovenská, 2020. 276 s. ISBN 978-80-8128-265-2.

Zborník editorov Róberta Letza a Pavla Makynu *Rok 1918 v historickej pamäti Slovenska a strednej Európy* obsahuje štrnásť príspevkov, ktoré prinášajú zaujímavé pohľady na rok 1918 v ponímaní slovenských, českých, poľských historičiek a historikov, ale aj didaktičiek a didaktikov dejepisu a jedného maďarského historika, ktorí sa zamýšľajú, ako uchopiť uvedenú problematiku výkladu dejín, hodnotia, ako túto etapu dejín ovládajú študenti stredných škôl a študenti prvého ročníka štúdia dejepisu na vysokej škole, prípadne posudzujú, ako uvedený medzník dejín vykladali učebnice počas existencie socialistickej éry, resp. aj vtedajší učitelia.

Po úvode, v ktorom sa editori sústredili hlavne na zhodnotenie, čo znamená rok 1918, ktorý je významným medzníkom a priniesol nielen mier, ale aj rozpad rakúsko-uhorskej monarchie a následný vznik nových štátov na jej troskách, kde zaznamenala úspech hlavne myšlienka sebaurčovacieho práva národov. Cieľom publikácie podľa editorov bolo pozrieť sa na rok 1918 z viacerých aspektov – z európskeho, regionálneho a z pohľadu didaktiky dejepisu. Je dôležité uvedomiť si, že každý z uvedených aspektov predstavuje iný stupeň a inú kvalitu historickej pamäti. Poznanie úrovni pamäti a ich porovnanie privádza historikov k indiferentnejšiemu a dialogickejšiemu chápaniu dejín.

Prvým príspevkom je štúdia Róberta Letza, ktorý sa zamerl na slovenský podiel na rozpade Uhorska, historickú pamäť a jej politické súradnice po roku 1918. Autor správne konštatuje, že ČSR sa zaradilo medzi víťazné mocnosti, Maďarsko jednoznačne medzi porazené. Československý štát vznikol revolučne aktivitami doma a v zahraničí. O vytvorenie nového štátu sa zaslúžili zo slovenskej strany aj slovenské politické elity, ktoré si osobovali hovoriť v mene slovenského národa a podporili vznik nového štátneho útvaru, ktorého súčasťou sa Slovensko stalo. Autor konštatuje, že bez súhlasných slovenských prejavov by bolo začlenenie Slovenska do ČSR iba jeho anexiou. Podľa R. Letza sa historická pamäť vytvorená podľa ideológie štátov, ktoré vznikli na území bývalej rakúsko-uhorskej monarchie, vyhranila na dve zoskupenia, buď sa idealizovala na jednej strane, alebo sa k nej stavali negatívne.

László Szarka v príspevku *Tiene Trianonu*. Maďarská pamäť a historiografia roka 1918 hodnotí vznik nových štátov tak, že v očiach maďarskej historiografie a aj maďarskej verejnosti sa rok 1918 ukotvil v kolektívnej pamäti poznačenej tradíciami dejinných porážok, čím sa odlišuje od chápania slovenskej strany, ktorá ju vníma a interpretuje odlišne. Konštatuje, že víťazné mocnosti potrebovali namiesto zlikvidovanej rakúsko-uhorskej monarchie silné národné štáty, aj za cenu mnohonárodnostnej pestrosti, ktoré mali zabrániť oživeniu myšlienky pangermanizmu, návrat Habsburgovcov a aj rozšírenie bolševizmu smerom na západ. Historik by sa mal podľa L. Szarku vzdať myšlienok metodologického nacionalizmu a mal by vnímať obe kultúry – maďarskú i slovenskú a aj príbehy oboch národov a radí k nim aj české a československé naratívy, ktoré sú podľa neho plné veľkých

osobností a symbolických rozhodnutí. Výhodou autora je výborná znalosť oboch národných historiografií – tak maďarskej, ako aj slovenskej, na základe ktorých ovláda výklad daných udalostí oboch strán, čím mohol pristúpiť k napísaniu štúdie, zasadenej do medzinárodného konceptu a predostrieť, ako sa v kolektívnej pamäti maďarského národa chápe rok 1918.

Ivan Halász sa vo svojom príspevku upriamil na osobnosť Michala Károlyiho ako prvého prezidenta Maďarskej republiky a jeho recepciu, hodnotenie v 20. a 21. storočí. Sústredil sa na opis udalostí na maďarskom území v hektických dňoch jesene roku 1918 – a začiatku roka 1919 a úlohu M. Károlyiho v nich. Rovnako tak upozorňuje na postoj maďarskej verejnosti na túto osobnosť v medzivojnových rokoch a aj po druhej svetovej vojne, keď došlo vlastne k jeho určitej rehabilitácii a domáci politici mu ponúkli miesto vyslanca v Paríži. V 90. rokoch 20. storočia sa v očiach nacionalistickej pravice, ktorá spolu s časťou konzervatívnych kruhov oživila predvojnové naratív o zodpovednosti M. Károlyiho za Trianon.

Príspevok Miriam Viršinskej *Reflexia roka 1918 v konfesijnom prostredí na Slovensku pohľadom slovenskej tlače* prináša zaujímavé postoje periodík reprezentujúcich existujúce vierovyznania Slovákov. Štúdiu považujem za významnú a podnetnú, keďže reflektuje obraz o konfesijných štruktúrach slovenskej spoločnosti a postoje jednotlivých konfesii ku vzniku republiky a osláv jej 10. výročia.

Príspevok Michala Jarneckého *Nádeje a rozčarovania. Druhá Poľská republika a jej južní susedia na prahu nezávislosti* približuje analýzu udalostí rokov 1918 – 1920 v Poľsku vo vzťahu k susedným štátom, hlavne novej Československej republike a predostiera natoľko ostré spory medzi Poliakmi a Čechmi, že politické záujmy oboch národov, napriek jazykovej a kultúrnej príbuznosti, sa stali diametrálne odlišnými. Všimá si skôr postoje českej strany a vynechal názory slovenských historikov na riešenie situácie vymedzenia hraníc medzi Poľskom a ČSR, hlavne novej mladšej generácie historikov. Aj preto sa citlivo prijíma jeho konštatovanie, že dedinky hornej Oravy a Spiša boli do značnej miery obývané poľským obyvateľstvom. Autor mylne uvádza datovanie Pittsburskej dohody na 30. máj 1918. V závere prináša konštatovanie, že poľsko-československé susedstvo prinieslo viaceré ostré spory a konflikty.

Príspevok Veroniky Novákovej prináša zaujímavé informácie o vzniku Česko-slovenskej republiky a dosahu na obyvateľov dnešných okresov Dunajská Streda, Galanta a Šaľa, na územiach ktorých štatisticky žilo približne 87% maďarských obyvateľov. Podľa nej obyčajní ľudia uvedeného regiónu nemali do novembra 1918 vedomosti o tlakoch národnosti v rámci monarchie a ani o ich postupoch v zahraničnom odboji. Podľa autorky po desiatich rokoch existencie republiky sa vo všetkých správach uvádza lojalita obyvateľov skúmaného regiónu. Príspevok je vypracovaný na základe prameňov štátnych archívov, najmä fondov notárskych úradov a župných písomností a dokumentuje postup pripájania území so zmiešaným obyvateľstvom k novej republike za pomoci československých vojsk.

Pavol Makyna vo svojom príspevku predkladá opis udalostí z roku 1918 v Púchove a následne si všimá oslavy dňa vzniku republiky v Púchove až do roku 1938. Udalosti opisuje hlavne na základe podkladov pochádzajúcich z Pamätnej knihy mesta Púchov, archívnych dokumentov pobočky Štátneho archívu Trenčín v Považskej Bystrici, fondu príslušného notárskeho úradu a relevantnej literatúry. Pomerne rozsiahlej štúdii chýba záver, zhodnotenie.

Pavol Matula vo svojom príspevku *Rok 1918 na Kysuciach, Orave a Spiši* opisuje udalosti súvisiace so vznikom republiky a všima si viacero epizód, ktoré boli pre danú dobu charakteristické: rabovačky, drancovanie majetku židovských rodín, návrat vojakov z frontu domov a zákroky českých vojakov, ktorí zasahovali na celom území Kysúc a zvädzali boj s maďarským vojskom, ktoré nechcelo odovzdať moc tak jednoducho. Podklady okrem relevantnej literatúry autorovi poskytla Pamätná kniha Čadce a opis prevratových dní v skúmanom regióne z dobovej tlače.

Vojtech Kárpáty sa vo svojom príspevku zaoberá problematikou začleňovania Košíc do Československej republiky a konštatuje, že začleňovanie východného Slovenska do ČSR bolo oveľa komplikovanejším politicko-vojenským procesom ako v západnejších častiach Slovenska. Košice boli pod veľkým vplyvom prevratu a udalostí v Budapešti pod vedením grófa Michálya Károlyiho. Udalosti, ktoré sa odohrávali v Košiciach, dokumentuje autor zaujímavými informáciami z dobovej tlače a relevantnou literatúrou. V príspevku sa zmieňuje aj o postupe maďarských bolševických vojakov, ktorí sa pokúsili zvrátiť vývoj a opätovne ovládnuť Košice, čo sa napokon skončilo neúspechom a Košice sa stali súčasťou ČSR.

Zdeněk Beneš vo svojej štúdií predkladá názor na 28. október ako realitu a ako interpretáciu. Množné číslo v názve príspevku použil z dôvodu, že konštitúcia novej republiky bola podľa neho dlhšie trvajúcim a rozporným procesom, ktorý odzrkadľoval komplikovanú národnostnú situáciu strednej Európy a zároveň revolučnej doby po konci Veľkej vojny. V tejto súvislosti je potrebné opätovne upozorniť na nesprávne uvedený dátum podpísania Pittsburskej dohody 30. máj, keďže vieme, že sa tak udialo 31. mája 1918. Podľa autora možno za najvýznamnejší 28. október považovať práve ten český a sesterským 28. októbrom je podľa neho slovenský, aj keď sa zrealizoval 30. októbra 1918. Maďarský 28. október autor posunul až na 4. júna 1920, keď bola podpísaná Trianonská zmluva a keď sa definitívne vytýčili hranice nového maďarského štátu. Tu by sa dalo polemizovať, či predsa len Maďarsko nevzniklo skôr, v novembri 1918, aj keď hranice boli definitívne vytýčené Trianonom. Ďalším zmieneným 28. októbrom je podľa Z. Beneša nemecký. Za rozhodujúci okamih pre nemeckú interpretáciu uvedeného dňa je však považovaný 4. marec 1919 a koniec nemeckého 28. októbra autor kladie na 10. september 1919, keď bola v Saint Germain-en-Lay podpísaná mierová zmluva s Rakúskom. Autor sa upriamil aj na poľský 28. október, ktorý začal už 19. októbra 1918, keď sa ustanovila poľská národná rada a časový rámec sa skončil dátumom 28. júl 1920, keď vytýčili konečnú líniu československo-poľskej hranice. Záverečným posledným sledovaným 28. októbrom bol pre autora ten, ktorý súvisel s pripojením Podkarpatskej Rusi k ČSR. Príspevok je doplnený viacerými zaujímavými fotografiami, ktoré vhodne dopĺňajú text.

Štúdia Michala Pehra sa vzťahuje na problematiku desiatich rokov existencie medzi-vojnového Československa a oslavy vzniku republiky 28. októbra 1928. Treba podčiarknuť, že ide hlavne o český pohľad na danú tému, i keď oslavy vzniku republiky sa konali aj na Slovensku, ale organizovali ich predovšetkým príslušníci českej inteligencie, ktorí na Slovensku pôsobili na významných úradníckych postoch alebo miestach profesorov či učiteľov a pod.

Štúdia Anny Bockovej je venovaná vzťahu slovenských študentov k vzniku 1. ČSR a otázke nastolenia problémov. V príspevku autorka neobjasňuje historické okolnosti vzniku samostatného Československa, ani priebeh udalostí, ale sústreďuje sa na vnímanie dôležitosti výročia vzniku štátu dnešnými študentmi. Autorka sa zamýšľa nad významom politických a socio-kultúrnych premien v spoločnosti a zároveň nad návrhmi, ako hlbšie ukotviť historické fakty do mysle a pamäti. Z uvedeného dôvodu uskutočnila výskum medzi záujemcami o štúdium histórie, ktorým položila viaceré otázky, na základe ktorých urobila závery a vyhodnotila uvedený prieskum. A. Bocková sa pokúsila odhaliť, akú dôležitosť prikladajú študenti historickým udalostiam a osobnostiam slovenských dejín a do akej miery sa v ich pamäti uchovávajú zásadné informácie o osobnostiach spätých so vznikom 1. ČSR. Podľa názorov študentov by sa mali zaviesť zmeny vo využívaní vyučovacích metód v dejepise. Štúdiu možno pokladať za významný príspevok do didaktiky dejepisu.

Rovnakej tematike sa venuje aj príspevok poľskej didaktičky Marie Stinie, ktorá rozoberá súčasný poľský vzdelávací systém. Dôležitosť pripisuje významnému medzníku roku 1989, ktorým sa odstránila marxistická ideológia z učebníc dejepisu a začali sa realizovať zásadné organizačné zmeny vo vzdelávacom systéme. Porovnáva niektoré učebnice a všima si postoj autorov k vytýčeniu hraníc medzi Poľskom a Československom, ktoré zdôrazňujú, že konečné rozhodnutie z roku 1920 bolo pre Poľsko nepriaznivé – išlo hlavne o územie tešínskeho Sliezska. Veľmi pozitívne hodnotí moderné učebnice dejepisu, najmä ich didaktickú stránku, keďže sú v nich umiestnené úryvky prameňov.

Záverečný príspevok je opätovne z radu hodnotenia učebníc dejepisu z pera poľského autora Karola Sanojcu, ktorý sa venuje evolúcii učebnicového obrazu získania poľskej nezávislosti v roku 1918. Autor konštatuje, že od roku 1918 do roku 2018 vzniklo v Poľsku niekoľko desiatok učebníc dejepisu a obraz vzniku poľského štátu je v nich veľmi rôznorodý. Podľa neho zohrávali dôležitú úlohu metódy emočného pôsobenia na študentov. Najvýraznejšie boli počas medzivojnového obdobia a v rokoch stalinskej diktatúry, ale obsahovo sa líšili. Autor považuje učebnice po roku 1989 za dôveryhodné, ale stratili podľa neho emotívnu príťažlivosť.

Otázke historickej pamäti na rok 1918 sa v domácej slovenskej historiografii venovala malá alebo nedostatočná pozornosť. Zborník obsahuje viaceré zaujímavé a podnetné príspevky, objektom ktorých je rok 1918 z pohľadu slovenských, českých a poľských historikov, ako aj odborníkov na didaktiku dejepisu. Sústreďujú sa na proces tvorby, udržiavania a zmeny historickej pamäti na rok 1918. Každý z historikov prezentuje svoj pohľad, resp. pohľad svojej národnej historiografie a aj preto sú tieto názory rozdielne, ale o to budú pre čitateľa zaujímavejšie a možno aj inšpiratívne. Všetci sa pokúsili analyzovať význam a miesto roka 1918 v dejinách. Niektoré pohľady sa zhodujú, ale aj rôznia, čím odzrkadľujú zložitú dobu a rozmanitosť historických pamätí na rok 1918 a potvrdzujú, že každý štát v strednej Európe, ktorý vzišiel z rozpadnutej monarchie, nazerá na uvedený rok rozdielnym pohľadom a všima si len tie skrivodlivosti, ktoré sa týkali jeho národa a jeho územia, čoho dokladom sú príspevky zborníka.

Marta Dobrotková

Zoznam autorov

PhDr. Juraj Brincko, PhD.

Základná škola Spišský Štvrtok

JUDr. Bruno Čanády

Historický odbor Matice slovenskej

Mgr. Júlia Čížová

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc.

Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave

Mgr. Martin Garek, PhD.

Ústav pamäti národa v Bratislave

HEDr. Ľuboslav Hromják, PhD.

Teologický inštitút Katolíckej univerzity v Spišskom Podhradí

PhDr. Dušan Kerný

Redakcia Slovenských národných novín v Bratislave

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Vedecká rada
a Historický odbor Matice slovenskej

doc. PaedDr. Július Lomenčík, PhD.

Slovenský literárny ústav Matice slovenskej v Martine
Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity
Mateja Bela v Banskej Bystrici

PhDr. Pavol Madura

Vedné ústredie Matice slovenskej
Archív Matice slovenskej v Martine

JUDr. Štefan Martinkovič

Dozorný výbor Matice slovenskej

PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD. P

Redakcia Historického zborníka – Slovenský historický ústav Matice slovenskej v Bratislave

doc. PaedDr. Pavol Parenička, CSc.

Slovenský literárny ústav Matice slovenskej v Martine

Dr. phil. Jozef Rydlo

Slovenský ústav v Ríme

Mgr. Peter Schvantner

Sekretariát predsedu a správcu Matice slovenskej

PhDr. Ján Tkáč, PhD.

Univerzitná knižnica v Bratislave

Ing. Marián Tkáč, PhD.

Historický odbor Matice slovenskej

Mgr. Zuzana Tokárová, PhD.

Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika
v Košiciach

Mgr. Radoslav Žgrada

Matica slovenská, redakcia Slovenských pohľadov v Bratislave

Pokyny pre autorov

Príspevky posielajte poštou a na elektronickom nosiči na adresu:

Slovenský historický ústav Matice slovenskej

Redakcia Historického zborníka

PhDr. Peter Mulík, PhD.

Grösslingova 23

812 51 Bratislava

Alebo na e-mail. peter.mulik@matica.sk

Prosíme autorov, aby nám svoje príspevky posielali upravené podľa nasledujúcich pokynov: Text príspevku musí byť redakcii odovzdaný vo formáte: .doc alebo .rtf. Typ písma: Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5 na stránke A4 so štandardnými parametrami. Pri písaní poznámok pod čiarou, prosím, používajte príkaz Vložiť a následne Poznámka pod čiarou. Neukladajte poznámky na koniec príspevku. Ak si autor vyžaduje určité špecifické parametre pre publikovanie, táto záležitosť je vecou dohody autora s redakciou.

Štruktúra príspevku: Názov; podnázov (ak je); meno autora/autorov, e-mailová adresa, pracovisko (vrátane adresy); text príspevku; dlhšie anglické/nemecké resumé (iba kvalitný preklad, ak nie, zabezpečí ho redakcia).

Bibliografické odkazy v Historickom zborníku je potrebné uvádzať podľa normy STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. V celej štúdii je nutné dodržiavať jednotný spôsob citovania. Pre uľahčenie uvádzame niekoľko príkladov:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹ LETZ, Róbert. *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920–1948)*. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 175.

² DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dejiny Slovenska III. zväzok 1711–1914*. Bratislava : Vojenská informačná a tlačová agentúra, 1996, 241 s.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú pomlčkou s medzerami po oboch stranách pomlčky.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³ PEŠEK, Jan et. al. *Kapitolami najnovších slovenských dejín*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama, s. r. o., 2012, 347 s.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴ DOBROTKOVÁ, Marta – RÁBIK, Vladimír (eds.). *Studia Historica Tyrnaviensia VI*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 288 s.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch sa uvádza meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedeckí redaktori, editori, prekladatelia atď.) sa uvádzajú za názvom.

⁵ *Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001, 248 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶ ŠKVARNA, Dušan. Ludovít Štúr a rok 1848. In SEDLÁK, Imrich (ed.). *Ludovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 103-110.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷ LACKO, Martin. Zabudnutá povstalecká vražda. Prípad slovenských dôstojníkov v Ľubietovej 13. októbra 1944. In *Pamäť národa*, 2012, roč. 8, č. 3, s. 3-32.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸ LACKO, Zabudnutá povstalecká, s. 30.

⁹ LETZ, *Dejiny Slovenskej*, s. 180.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰ DŽUPINKOVÁ, Zuzana. Personálne bibliografie rusínskych a ukrajinských maliarov Slovenska vydané v ŠVK Prešov. In *Bibliografický zborník 2010* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný bibliografický ústav v Martine, 2010, s. 38-45. Dostupné na internete: http://www.snk.sk/swift_data/source/NBU/Zborniky/BZ_2010_2011/Kolokvium/Dzupinkova_Zuzana.pdf.

Odkaz na archívny prameň:

¹¹ *Archív Matice slovenskej* (ďalej *AMS*), fond (ďalej *f.*) Matica slovenská I (1857) 1863 – 1875 (1912), Sign. 1544-1546.

Ďalšie vysvetlenia:

– Ak v literatúre nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydavateľstvo uvádzame: b. m., b. r., b. v.

– V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridá k príslušnému miestu vydania a oddeľuje bodkočiarkou: Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

– Ak je uvedených viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou: Bratislava; Martin : Osveta, 1986.

– Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj ich číslo.

HISTORICKÝ
ZBORNÍK

ROČNÍK 31
2021 ČÍSLO 1

ISSN: 1335-8723

9 771335 872006 11